

Irene Wichmann

**Unkarin kirjallisuus 1800-luvun Suomessa
Petőfin ja Jókain teosten valossa**

Ikkuna suomentamisen varhaisvaiheisiin

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Kielikeskuksen juhlasalissa (Fabianinkatu
26) perjantaina 13. marraskuuta 2015 klo 12.

Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten
ja kirjallisuuksien laitos (unkarin kieli ja kulttuuri)
Helsingin yliopisto
2015

© Irene Wichmann

Taitto: Cecil Issakainen

ISBN 978-951-51-1658-1 (nid.)

ISBN ISBN 978-951-51-1659-8 (PDF)

<http://ethesis.helsinki.fi/>

Painopaikka: Unigrafia Oy

Helsinki 2015

Abstract

Translation of Hungarian Literature in 19th-Century Finland in the Light of Sándor Petőfi's and Mór Jókai's Works. A Window to the early Stages of Finnish Translation History

The present study focuses on the translation of Hungarian literature into Finnish between 1850 and 1899. The aim of the dissertation is to produce an overview on how the Hungarian literature was introduced in the 19th century Finland. The Finnish-Hungarian literature contacts are examined in their early stages from the Finnish viewpoint, during the so-called translation period of the Finnish literature. The Finnish literature was at that time still young and developing. Therefore, translations from other languages into Finnish had a crucial role in this development. The study explores two of the most well-known Hungarian authors of that period, the poet Sándor Petőfi and the prosaist Mór Jókai. The most important research questions are the following: Which literary works were translated into Finnish during the period investigated? Who were the translators, and from which source language did they translate? What were the aims of the translations, and how were the translated works chosen? The reception of the Hungarian works has also been investigated.

The main theoretical framework of the present study is that of Descriptive Translation Studies. The research questions are reflected against their historical and social backgrounds. The analysis combines several theories and methods used in the field of Translations Studies – the Polysystem theory introduced by Itamar Even-Zohar, the method in translation history of Anthony Pym, with particular attention to the so-called translation archeology, the analysis of paratexts of Gérard Genette, and the reception theory of literary texts introduced originally by Hans Robert Jauss, applied to the 19th century Finnish literature by Leeni Tiirakari. In addition, the agency of two most well-known Finnish translators of Hungarian literature during the period investigated, Antti Jalava and Niilo E. Wainio, is outlined e. g. by means of introducing their use of footnotes in the translations. The aim of the study is, hence, to produce a wide overview of the period examined. The data, collected for this study, consist of literary translations and, on the other hand, of paratexts, connected to the translations.

The findings of the study indicate that Hungarian literature had a special position in the investigated period's literary translations in Finland. Hungarian works were translated mainly by linguistic or literature experts and the translations were made directly from Hungarian to Finnish, not usual in the case with other European languages. The translated works were chosen, based on the expertise of Hungarian scholars. The translation of Hungarian works was strongly influenced by non-literary factors, most important of them being the theory of the common origin of the Finno-Ugric languages.

Magyar összefoglalás

A magyar irodalom fordítása Finnországban a XIX. században Petőfi és Jókai műveinek tükrében. Ablak a finn fordítási irodalom kezdeteinek világába

Kutatásom célja a finn-magyar irodalmi kapcsolatok kezdeteinek finn szemszögből történő vizsgálata. A vizsgált korszak a 19. század közepétől annak végéig terjedő időszakot öleli fel, amelyet a finn irodalom úgynevezett fordítási korszakának is szoktak nevezni. Ebben a korszakban a fordítási irodalomnak fontos szerepe volt a finn nyelvű kultúra és az irodalmi nyelv fejlesztésében; a finn nyelvű irodalmi művek számát fordítások útján igyekeztek növelni.

Legfontosabb kutatási kérdéseim a következők: Mely magyar nyelvű szépirodalmi műveket fordítottak finnre a 19. század folyamán? Kik voltak a fordítók és magyarról fordítottak-e vagy közvetítő nyelv segítségével készültek-e a fordítások? Mi volt a fordítási munkálatok célja, milyen kritériumok alapján választották ki a fordítandó műveket? Mindezek mellett a fordítások fogadtatásának kérdéseivel is foglalkozom. Kutatásomban elsősorban két íróra, Petőfi Sándorra és Jókai Móra összpontosítok, mivel az ő műveiket fordították akkoriban a legtöbbet.

Mindezen kérdéseket a korszak történelmi és társadalmi kontextusában vizsgálom. Kutatásomat a deskriptív fordításkutatás keretében végzem. Munkámban több nézőpontot és kutatási módszert egyesítek: az Itamar Even-Zohar nevéhez fűződő, ún. többrendszer-elméletet ("polysystem theory"), Anthony Pym fordítástörténeti megközelítését, valamint a Gérard Genett által kidolgozott paratextus-kutatási módszert. A fordítások fogadtatásának kérdését a recepciókutatás szemszögből közelítem meg, s ebben Leeni Tiirakarinnak a 19. századi finn irodalomra alkalmazott modelljére támaszkodom. Továbbá két finn fordító, Antti Jalava és Niilo E. Wainio fordítói tevékenységét is vizsgálom a paratextusok, többek között a lábjegyzet-használat tekintetében. A kutatás anyaga egyrészt a szépirodalmi fordításokból, másrészt pedig az azokhoz kapcsolódó paratextusokból áll.

A magyar irodalom a finn fordítási irodalom születésének már korai szakaszában, a 19. század második felében jelen volt. Kutatásom eredményei rámutatnak, hogy az adott korszakban a magyar művekből készített fordításoknak meghatározott jellegzetességei voltak. Más országok irodalmával összehasonlítva ugyanis igen nagy mennyiségű fordítási irodalom született, magyar nyelvről már igen korán elkezdtek fordítani. Figyelemre méltó továbbá az is, hogy a magyar irodalmat fordítók általában közvetlenül a forrásnyelvről, magyarról fordítottak, a svéd vagy a német közvetítő nyelv segítségével nélkül. Azok a fordítók ugyanis, akik munkáját a fennomán eszme ösztönözte, feladatuknak tartották, hogy magyarul tanuljanak, s ennek hatása természetesen a fordítások minőségében is jelentkezett. Emellett sajátos hatása volt a finn-magyar nyelvrokonságnak is, amely akkoriban kezdett általánosan ismertté válni. Kutatásom eredményei szerint a fordítások általában véve igen pozitív fogadtatásban részesültek – s ez alátámasztja az ezzel kapcsolatos korábbi vélekedéseket.

A korai fordítók munkásságának vizsgálata gyakran nem egyszerű feladat, hiszen nem mindenki hagyott hátra a kutatásokat elősegítő dokumentumokat. Antti Jalava

esetében azonban találunk megfelelő mennyiségű anyagot, mégpedig a magyar kutatókkal folytatott levelezései formájában, amelyeket Viljo Tervonen adott ki. Leveleiben Jalava, a finnségi mozgalom sokoldalú elkötelezettje, egyben Magyarország jó ismerője, éppen a fordítói munkájával kapcsolatos kérdéseket világított meg. Ennek segítségével megismerhetjük a korszak fordítói előtt álló nehézségeket és az alkalmazott megoldásokat, amelyek sok ponton kapcsolódnak napjaink fordítóinak tevékenységéhez is.

Esipuhe

Unkarin ja Suomen väliset kirjallisuussuhteet ovat jo pitkään olleet kiinnostukseni kohteena, aina siitä lähtien, kun 1980-luvun alussa ryhdyin yhdessä Viljo Tervosen kanssa kokoamaan Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografiaa. Viljo Tervosen aloitteesta aloin myös kirjoittaa pro gradu -työtäni Sándor Petőfin runouden suomennoksista; työ valmistui vuonna 1984. Jo tuolloin syntyi ajatus Mór Jókain suomennosten tutkimisesta, mutta aihe sai odottaa aina vuoteen 1999 saakka, jolloin aloin paneutua Jókain suomennoksiin tähtäimessä lisensiaatintutkimuksen kirjoittaminen. Samoihin aikoihin hahmottui tarkastelukauden rajaus 1800-luvulle. Keskusteltuani sittemmin aiheesta työni ohjaajan Magdolna Kovácsin kanssa päädyin laatimaan väitöskirjatutkimuksen, jonka aiheeksi alkujaan suunnittelin kaikkien 1800-luvun unkarilaisen kirjallisuuden suomennosten kartoittamista; aihepiiri rajautui kuitenkin laajuutensa vuoksi myöhemmin lähinnä Petőfin ja Jókain teoksiin, niiden käännöksiin, kääntäjiin ja vastaanottoon.

Työlläni on siis pitkä ja monivaiheinen historia. Sen lähtökohdat ovat unkarin kielen ja kulttuurin opinnoissani ja siinä Suomen ja Unkarin välisten kulttuurisuhteiden historiaan kohdistuvassa innostuksessa, jonka Viljo Tervonen aikanaan minuun tartutti. Tervosen merkitystä työlleni nimenomaan innostajana ei voi liikaa korostaa, vaikkei hän sen käytännön toteutusta enää ollutkaan seuraamassa. Se taas, että kiinnostuin erityisesti käännoshistorian näkökulmasta, liittyy kokemuksiini unkarin kielen kääntämisestä ja tulkkauksesta, joita olen mahdollisuuksien mukaan harrastanut opettajantyöni ohessa. Käytännön työ kielenkääntämisen parissa on auttanut kääntämisen ongelmien pohdinnassa ja ollut omiaan herättämään aiheeseen liittyviä kysymyksiä. On ollut valaisevaa havaita, että monet kysymykset, joihin kääntäjä työssään törmää, ovat samoja, jotka askarruttivat kääntäjiä 150 vuotta aikaisemmin.

Päivätyön ja perheen ohella tehty tutkimus on jäänyt lähinnä harrastuksen asemaan, mutta innostustani sen tekemiseen en ole menettänyt missään vaiheessa, ja olen iloinen ja kiitollinen siitä, että olen saanut mahdollisuuden tehdä tutkimukseni valmiiksi. Matkan varrella näkökulmat ovat vaihtuneet ja kääntämisen tutkimus on kehittynyt suurin harppauksin, vaikka tutkimusaiheeni ja aineistoni ovat pysyneet jokseenkin ennallaan. Tutkimuksen edetessä on myös herännyt uusia kysymyksiä, jotka kaipaisivat selvittelyä, ja osasta alkuperäisiä suunnitelmia on pitänyt luopua.

Suuri kiitos tutkimukseni edistymisestä kuuluu työni ohjaajalle Magdolna Kovácsille, joka on jaksanut kannustaa, kovistella ja antaa arvokkaita kommenttejaan pitkäksi venyneen työskentelyni aikana silloinkin, kun työ ei ole tuntunut etenevän toivotussa tahdissa. Hänen tuellaan on ollut ratkaiseva merkitys tutkimuksen valmistumiselle.

Kiitän lämpimästi myös työni esitarkastajia Outi Paloposkea ja Ildikó P. Vargaa rakentavasta ja monipuolisesta palautteesta, jolla on ollut suuri merkitys tutkimukseni muotoutumisessa lopulliseen asuunsa.

Siitä, että aikanaan ylipäättään kiinnostuin unkarin kielestä ja kirjallisuudesta, kuuluu suuri kiitos silloisille unkarin opettajilleni Tamás Márkille ja Éva Gerevich-Kopteffille, jotka omalla innostavalla esimerkillään kannustivat minua syventymään unkarin kieleen ja kirjallisuuteen ja toimivat samalla malleina opettajuuden polulla. Heiltä olen oppinut, miten suuri vaikutus opettajalla voi opetettaviensa elämässä olla.

Haluan kiittää myös työtovereitani Cecil Issakaista, Nuppu Tuonosta, Sabine Vilposta ja Johanna Heimosta joustavuudesta ja käytännön avusta työni loppuun saattamisessa. Ystäviäni Kaija Markusta, Marja Seilosta ja Sari Kuohukoskea kiitän tuesta ja kannustuksesta pitkän työprosessin kuluessa ja Borbála Heltaita avusta kielikysymyksissä. Ja tietenkin kiitos kuuluu myös perheelleni, Eevalle, Ilmarille ja Kaille, jotka ovat tehneet mahdolliseksi vetäytymiseni perhe-elämän pyörteistä tutkijankammion rauhaan. Kiitos teille kaikille!

Sisällysluettelo

Abstract.....	3
Magyar összefoglalás.....	4
Esipuhe	6
Lyhenteet	12
1 Johdanto	13
1.1 Tutkimuksen tausta.....	13
1.2 Tutkimuksen aihe ja lähtökohdat.....	14
1.3 Tutkimuskysymykset.....	15
1.4 Tutkimuksen rakenne	16
1.5 Aikaisempia tutkimuksia	16
2 Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat, aineisto ja tutkimusmenetelmät	19
2.1 Käännöstieteen kehityslinjoja.....	19
2.2 Polysysteemiteoria.....	20
2.3 Deskriptiivinen käännöstutkimus	23
2.4 Paratekstit käännöstutkimuksen apuna	24
2.4.1 Paratekstin käsite	24
2.4.2 Paratekstien funktiot	25
2.5 Käännöshistorian näkökulma	27
2.6 Käännöstutkimuksen uudempia kehityslinjoja.....	29
2.7 Käännösten vastaanoton tutkimus	30
2.8 Tutkimusaineisto	33
2.9 Tutkimusmenetelmät	34
3 Unkarin kirjallisuus maailmalla ja Suomessa	36
3.1 Yhteiskunnallinen tilanne Unkarissa	36
3.2 Károly Kertbeny ja Unkarin kirjallisuuden tie maailmalle	37
3.3 Suomentamisen varhaisvaiheet – päämäärät ja edellytykset.....	40
3.4 Suomalais-unkarilaiset kontaktit syntyvät.....	45
3.5 Suomalainen lehdistö kaunokirjallisuuden julkaisijana ja esittelijänä	50
3.6 Unkarin kirjallisuus ja suomalainen lehdistö.....	52
3.7 Unkarista kääntäminen lisääntyy	55
3.8 Unkarilainen näytelmä ja Suomi	58
4 Petőfin runous Suomessa 1800-luvulla lehtikirjoitusten ja paratekstien valossa.....	62

4.1	Varhaiset suomalaiset Petöfi-esittelyt.....	62
4.1.1	Petöfin runous ja suomalainen lehdistö.....	62
4.1.2	Saint-Reneé Taillandier: Den Ungerska Litteraturen i det XIX:de århundradet. Sándor Petöefi.	64
4.1.3	Oskar Blomstedt: Aleksanteri Petöfi.....	66
4.2	Kaksi runokokoelmaa kahdella kielellä.....	68
4.2.1	K.F. Ridderström ja Kertbenyn käännökset.....	68
4.2.2	Teoksen <i>60 Dikter</i> esipuhe ja sen funktiot.....	71
4.2.3	Petöfin elämäkerta.....	73
4.3	Suomennoskokoelma <i>Aleksanteri Petöfin runoja</i>	75
4.3.1	Petöfin suomentajat ja heidän kielitaitonsa.....	75
4.3.2	Arvid Genetz.....	75
4.3.3	Julius Krohn.....	76
4.3.4	Muita Petöfin suomentajia: Kaarlo Slöör, Uno von Schrowe, Paavo Cajander ja Severi Nuormaa.....	79
4.3.5	Suomennoskokoelman esipuhe ja sen funktiot.....	82
4.3.6	Kaksi kokoelmaa – eroja ja yhtäläisyyksiä.....	84
4.4	Kuva Petöfistä muotoutuu.....	84
5	Mór Jókai ja 1800-luvun suomalaiset kääntäjät.....	89
5.1	Jókai ja hänen tuotantonsa.....	89
5.2	Jókai ja Suomi.....	90
5.3	Suomenkielinen Jókai 1800-luvulla.....	91
5.3.1	Jókai-suomennosten alkuvaiheet.....	91
5.3.2	Jókain novellien käännökset.....	93
5.4	Jókain romaanien suomennokset 1800-luvulla.....	95
5.4.1	Käännöksiä ja kääntäjiä.....	95
5.4.2	Kääntäjän merkitys.....	96
5.4.3	Antti Jalava.....	97
5.4.4	Niilo E. Wainio.....	100
5.4.5	Wainion kielitaito ja Unkari-yhteydet.....	104
6	Jókain romaanien käännökset – näkökulma Jalavan toimijuuteen.....	106
6.1	Tutkimuskohteena menneen ajan kääntäjä.....	106
6.2	Jalavan Unkari-innostuksesta ja kielitaidosta.....	107
6.3	<i>Uuden tilanhaltian (Az új földesúr)</i> käännöksen vaiheita.....	109
6.4	Alaviitteet 1800-luvun käännöksissä.....	112

6.5	Kääntäjä työssään	114
6.5.1	Jalavan suosimat käännösstrategiat.....	114
6.5.2	Kirjeenvaihto Budenzin kanssa	117
6.5.3	Kokoavia havaintoja <i>Uuden tilanhaltian</i> suomennoksesta.....	122
6.6	Jalavan alaviitteiden ryhmittely.....	124
6.7	Reaaliat Jalavan alaviitteissä	126
6.7.1	Reaalioiden luokittelu	126
6.7.2	Historiaan ja yhteiskuntaan liittyvät seikat	127
6.7.3	1848–1849 vallankumous ja vapaustaistelu	129
6.7.4	Luonto ja maantiede.....	131
6.7.5	Tavat ja tottumukset.....	131
6.7.6	Arkielämä.....	132
6.7.7	Kokoavia huomioita alaviitteistä	133
6.8	<i>Uuden tilanhaltian</i> jälkeen	134
6.9	<i>Unkarilaisen Nábobin</i> esipuhe ja sen funktiot	136
6.10	Käännettävien teosten valinta.....	139
7	Unkarilaisen kirjallisuuden vastaanotto ja suomalaisen lukijan odotushorisontti.....	143
7.1	Jókain teokset ja suomalainen lehdistö.....	143
7.1.1	1800-luvun lehtikritiikki ja Jókain romaanit	143
7.1.2	<i>Uuden tilanhaltian</i> lehtiesittelyt	145
7.1.3	<i>Unkarilaisen Nábobin</i> arvostelut lehdistössä	149
7.2	Käännöskirjallisuus ja 1800-luvun suomalaisen lukijan odotukset...	152
7.3	Havaintoja Jókain ja Petőfin teosten suomalaisesta vastaanotosta....	155
7.3.1	Jókain romaanit ja suomalaisen lukijan odotushorisontti	155
7.3.2	Unkarilainen kirjallisuus ja suomalainen lukija.....	157
7.4	Unkarilaisen kirjallisuuden suomalaisen vastaanoton erityispiirteitä	158
7.5	Mitä unkarista ei käännetty?.....	161
7.6	Unkarilaisten käännösten asema suomalaisessa kirjallisessa polysysteemissä	163
8	Yhteenveto ja loppupäätelmät.....	165
	Lähteet	170
	Tutkimusaineisto.....	170
	Tutkimuskirjallisuus.....	175
	LIITTEET	195

LIITE 1	195
LIITE 2	197
LIITE 3	201
LIITE 4	204
LIITE 5	208
LIITE 6	211
LIITE 7	212

Lyhenteet

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta

Unkarilainen kirjallisuus oli jo varhain mukana, kun 1800-luvun puolivälin jälkeen alkoi vähitellen syntyä yhä enemmän ulkomaisen kaunokirjallisuuden käännöksiä. Suomessa kirjallisuutta käännettiin kielioloista johtuen kahdelle kielelle, suomeksi ja ruotsiksi, etenkin alkuvaiheessa enemmän ruotsiksi (ks. esim. Paloposki 2000), mutta vuosisadan puolivälin jälkeen myös suomentaminen yleistyi. Samaan aikaan käytiin keskustelua suomenkielisen kansalliskirjallisuuden luomisesta ja käännöskirjallisuuden merkityksestä; kansalliskirjallisuuden synnyttämistä pidettiin kansallisen sivistyksen kehittämisen kannalta tärkeänä, ja suomennoskirjallisuuden keskeiseksi tehtäväksi nähtiin toistaiseksi vielä vähäisen suomenkielisen kirjallisuuden kartuttaminen käännösten avulla sekä mallien tarjoaminen alkuperäiselle suomenkieliselle kirjallisuudelle. Myös kielen taivuttaminen kaunokirjallisuuden vaatimukseen oli tärkeä tavoite; suomen kirjakielihän oli tuolloin vielä kehittyvä kielimuoto.

Luonnollista oli, että kiinnostus kohdistui pian unkarilaiseenkin kirjallisuuteen, joka sopi ”kansalliseen projektiin” erinomaisen hyvin. Kansallisen identiteetin etsintä ja edellisen vuosisadan lopulla esitetty tieto suomalais-ugrilaisesta kielisukulaisuudesta vaikuttivat osaltaan suomalais-unkarilaisten kirjallisuus- ja kulttuurisuhteiden syntymiseen. ”Sukulaiskansan” löytäminen Euroopan kansojen joukosta oli suomalaisille hyvin merkityksellistä; Unkarissa kielisukulaisuuteen suomalaisten kanssa taas suhtauduttiin aluksi varauksella. Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden alullepanijoina toimivat, kuten tunnettua, kielen tutkijat, ja monet suomalaiset kielimiehet vierailivat Unkarissa samoin kuin unkarilaiset Suomessa opiskellen usein toinen toistensa kieltä. Varhaisten unkarin kääntäjien joukkoon kuuluikin myös kielitieteilijöitä.

Suomentamisen historian kannalta unkarilaisen kirjallisuuden varhaiset käännökset tarjoavat monessa mielessä innostavan esimerkin. Suomennoksia alkoi ensinnäkin syntyä jo hyvin varhain; ensimmäinen unkarilainen runosuomennos ilmestyi Suomettaressa 1847 (Tervonen 1984: 62). Unkarista myös käännettiin varsin paljon, erillisinä teoksina unkarilaista kaunokirjallisuutta ilmestyi 1800-luvun aikana 26 julkaisua, ja sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistiin lukuisia runosuomennoksia ja novelleja. Kuten tästä tutkimuksesta ilmenee, suuri osa käännöksistä syntyi suoraan unkarin kielestä, kun useisiin muihin kieliin unkarilaisia teoksia käännettiin saksannosten kautta, ja myös muista kielistä suomennettaessa oli tavallista käyttää apuna saksannoksia tai ruotsinnoksia. (Detrich 1836: 82–83; Paloposki 2000: 25). Unkaria opetettiin Helsingin yliopistossa säännöllisesti vuodesta 1880 alkaen, joten tarjolla oli unkarintaitoisia kääntäjiä, eikä välikieltä tarvittu. Hyvin usein myös käännettävien teosten valinta oli tarkoin harkittua, ja siinä käytettiin apuna unkarilaisia asiantuntijoita.

1.2 Tutkimuksen aihe ja lähtökohdat

Suomen ja Unkarin välisten kulttuurisuhteiden syntyvaiheita on ansiokkaasti selvittänyt Viljo Tervonen useissa julkaisuissaan, joita tuonnempana esitellään tarkemmin. Maiden välisiä kirjallisuuskontakteja taas on selvitelty mm. Yrjö Varpion ja Lajos Szopori Nagyi'n tutkimuksessa *Suomen ja Unkarin kirjalliset suhteet vuosina 1920–1986*. Kattava katsaus tätä edeltävään aikakauteen sen sijaan puuttuu. Tutkimukseni tarkoituksena on täydentää kuvaa suomalais-unkarilaisten kirjallisuussuhteiden synnystä niiden varhaisvaiheiden osalta eli 1800-luvun puolivälistä vuosisadan loppuun saakka, aikana, jota on kutsuttu suomalaisen kirjallisuuden käännöskaudeksi (Kovala 1992: 28–29). Olen rajannut tutkimukseni käsittämän ajanjakson vuosisadan vaihteeseen, joten se kattaa noin 40 vuoden mittaisen ajan. Toinen vaihtoehto olisi ollut ulottaa tarkastelujakso itsenäisyyden ajan alkuun saakka, mutta jo näinkin aineisto muodostui runsaaksi, eikä tarkastelukauden laajentaminen olisi tuonut olennaisesti uutta tietoa, sillä kiinnostukseni kohdistui erityisesti kirjallisuuskontaktien syntyvaiheeseen. Keskityn tutkimuksessani suomennoksiin, mutta sivuan jossakin määrin lisäksi suomalaisia ruotsinnoksia.

Päämääränäni on tarkastella aihetta käännöstieteen ja ennen kaikkea käännöshistorian näkökulmasta (ks. luku 2). Lähtökohdiana tutkimukselleni oli 1800-luvun suomalais-unkarilaisiin kulttuurisuhteisiin liittyvä aineisto, joka pohjautui bibliografiatyön¹ kuluessa koottuun materiaaliin, sekä jo sitä ennen Sándor Petőfin runouden suomennoksia koskevaa pro gradu -työtäni varten koottu aineisto. On syytä mainita erityisesti, että innostajana Petőfin suomennosten tutkimiseen ja sittemmin myös työni aihepiirin laajentamiseen oli aikanaan juuri Viljo Tervonen, jonka kanssa yhteistyössä olin laatimassa Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografiaa.

Olen alun perin ollut kiinnostunut siitä, mitä ja miksi unkarista suomentamisen varhaisvaiheessa käännettiin, ketkä olivat kääntäjinä, ja käänsivätkö he suoraan unkarista vai välikielen kautta. Tutkimukseni perustuu siis pitkälti jo valmiiksi koottuun, eli itse kokoamaani sekä Viljo Tervosen arkistosta täydentämäni aineistoon, jonka käsittelyyn olen etsinyt sopivia tutkimusmenetelmiä ja tarkastelukulmia. Sándor Petőfin teosten käännökset valikoituivat tutkimuskohteeksi aikaisemman kiinnostukseni perusteella, ja Mór Jókain romaanien suomennokset tuntuivat luonnolliselta kohteelta, koska juuri hänen teoksiaan käännettiin käsittelemänäni ajanjaksona unkarista suomeen kaikkein eniten. Olen lähestynyt kummankin kirjailijan teosten käännöksiä hieman eri näkökulmista käsin; edustaahan toinen heistä runoutta, kun toinen taas on proosakirjailija. Pyrin siihen, että pystyisin näin valottamaan tutkittavaa aihetta mahdollisimman monipuolisesti, vaikka rajoituksena on silloin toisaalta vääjäämättä se, ettei yksittäisiin kysymyksiin pysty pureutumaan yhtä perusteellisesti kuin lähestyttäessä aihetta suppeammasta näkökulmasta käsin. Alun perin olin suunnitellut myös Petőfin runosuomennosten analysointia ja käännösten vertailua niissä tapauksissa, joissa käännös oli tehty välikielen kautta, mutta luovuin ajatuksesta jo varhain huomattuani, ettei siihen tämän

¹ Tervonen & Wichmann 1982

tutkimuksen puitteissa ole mahdollisuutta, vaan että se vaatisi aivan erillisen tutkimuksen.

1.3 Tutkimuskysymykset

Pyrin tutkimuksellani etsimään vastausta ensisijaisesti seuraaviin kysymyksiin:

- Mitä kaunokirjallisia teoksia, sekä proosateoksia että runoutta, unkarista käännettiin suomeksi (osittain myös ruotsiksi) 1800-luvun kuluessa? Keskityn erityisesti kahteen kirjailijaan, Sándor Petőfiin ja Mór Jókaihin.
- Ketkä toimivat kääntäjinä, ja mistä kielestä he käänsivät; käytettiinkö apuna välikieliä? Tarkastelen myös kahden esimerkin, Antti Jalavan ja Niilo E. Wainion kautta sitä, miten kääntäjät käytännössä työskentelivät, eli näiden kääntäjien toimijuutta.
- Millaisia päämääriä kääntämisellä oli, ja miten käännettävät teokset valikoituivat? Pyrin tarkastelemaan näitä kysymyksiä aikakauden historiallista ja yhteiskunnallista kontekstia vasten.
- Miten käännökset otettiin vastaan? Hahmottelen lisäksi aikakauden unkarilaiseen kirjallisuuteen kohdistuvaa odotushorisonttia käännosvalintojen ja paratekstien valossa ja tarkastelen, miten ajan kuluminen vaikutti vastaanottoon.

Suurin osa tutkimuskysymyksistä, eli se, kuka, mitä, milloin, miksi ja mistä kielestä käänsi, sekä se, miten käännökset otettiin vastaan, hahmottui jo tutkimuksen alkuvaiheessa. Miten-kysymys, eli kysymys kääntäjän toimijuudesta, taas syntyi tutkimuksen kuluessa, samoin kuin ajatus hahmottaa 1800-luvun unkarilaisen kirjallisuuden suomalaista odotushorisonttia.

Tutustuessani aikanaan pro gradu -työtäni varten Sándor Petőfin runojen suomennoksiin minulle muodostui käsitys, että valtaosa näistä käänöksistä oli syntynyt suoraan unkarilaisesta lähtötekstistä ilman välikielen apua. Kun sitten myöhemmin aloin perehtyä yleisemmin 1800-luvun suomennoksia koskevaan tutkimukseen, huomasin, ettei tällainen suinkaan ollut yleistä muista kielistä suomennettaessa, ja oletin sen liittyvän unkarin tietynlaiseen erityisasemaan suomen sukukielenä. Ryhtyessäni selvittämään Jókai-suomennosten syntyä lähdin siitä oletuksesta, että sama pitää paikkansa myös Jókain teosten suhteen, vaikka aikaisemmassa tutkimuksessa oli esiintynyt myös toisenlaisia käsityksiä. Oletukseni saikin tukea tutkimuksen edetessä.

Tutkimukseni sijoittuu lähinnä deskriptiivisen käännostutkimuksen (Descriptive Translation Studies) piiriin; kartoitan ja kuvailen tarkastelukauden aikana syntyneitä unkarilaisen kirjallisuuden suomalaisia käännöksiä – pääosin suomenkielisiä, mutta Petőfin käännosten kohdalla jonkin verran myös ruotsinkielisiä – ja niiden syntyhistoriaa. Eräänä päätavoitteenani olikin alun perin empiirisen aineiston kokoaminen kyseessä olevalta ajanjaksolta ja sen pohjalta edelleen yleiskuvan hahmottaminen unkarilaisen kirjallisuuden saapumisesta Suomeen. Tukeudun työssäni myös käännöshistorian, erityisesti ns. käännosarkeologian, lähestymistapaan

ja hyödynnän paratekstien tutkimuksen menetelmiä. Polysysteemiteoriaan tukeutuen pyrin sijoittamaan unkarista käännetyn kirjallisuuden oman aikansa kontekstiin. Käsitelen tämän lisäksi esimerkinomaisesti kääntäjän toimijuutta lähinnä alaviitekäytäntöjen valossa. Käännösten vastaanottoa lähestyn reseptiotutkimuksen näkökulmasta.

1.4 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen johdanto-osassa esittelen työni lähtökohdat ja tutkimuskysymykset. Toisessa luvussa käsitelen tutkimuksen teoreettisia lähtökohtia sekä oman tutkimukseni sijoittumista laajempaan tutkimuksen kenttään sekä edelleen tutkimusaineistoa, sen keruuta ja käyttämiäni tutkimusmenetelmiä. Kolmannessa luvussa käsitellään unkarilaisen kirjallisuuden kääntämisen varhaisvaiheita Suomessa ja muualla sekä suomalais-unkarilaisten kirjallisuussuhteiden alkuvaiheita. Neljäs luku keskittyy Sándor Petőfin runouden suomalaisten käännösten esittelyyn paratekstien valossa. Viidennessä luvussa keskitytään Mór Jókain teosten suomennosten ja suomentajien esittelyyn, ja kuudennessa luvussa tarkastellaan Antti Jalavan toimijuutta suomentajana alaviitekäytäntöjen valossa. Seitsemännessä luvussa puolestaan käsitellään Jókain ja Petőfin käännösten vastaanottoa ja hahmotellaan 1800-luvun unkarilaisen kirjallisuuden suomalaista odotushorisonttia reseptiotutkimuksen keinoin. Kahdeksas luku käsittää tutkimuksen yhteenvedon ja johtopäätökset. Tutkimuksen liitteinä on lisäksi luettelo 1800-luvulla suomennetusta unkarilaisesta kaunokirjallisuudesta, suomennetuista Petőfin runoista ja Jókain novelleista sekä muuta täydentävää aineistoa.

1.5 Aikaisempia tutkimuksia

Suomennoskirjallisuuden historiaan on viime vuosina kohdistunut aikaisempaa enemmän huomiota laajan *Suomennoskirjallisuuden historian* ilmestymisen myötä. H. K. Riikosen mukaan suomennoshistorian tutkimus onkin oikeastaan 2000-luvun ilmiö (Riikonen 2007b: 18). Kokoavan katsauksen suomennoskirjallisuuden historiaan laati tosin jo vuonna 1970 ilmestynyttä *Suomen kirjallisuus* -teoksen 8. osaa varten Jarl Hellemann. Erityisesti suomentamisen alkuvaiheen tutkijoista on syytä mainita Outi Paloposki, joka on käsitellyt tätä aihepiiriä sekä väitöskirjassaan *Variation in translation: literary translation into Finnish 1809–1850: introduction and conclusions* vuodelta 2002 että lukuisissa artikkeleissaan (mm. 1997, 2000, 2000b, 2004, 2007a, 2007b, 2007c, 2008, 2009, 2010), joihin tässä tutkimuksessa toistuvasti viitataan. Suomennoskirjallisuuden vaiheita on selvitetty myös mm. Urpo Kovala, joka on tutkinut anglo-amerikkalaisen kirjallisuuden välittymistä Suomeen (Kovala 1992), sekä lisäksi H. K. Riikonen monissa artikkeleissaan. *Suomennoskirjallisuuden historia* -teoksessa kääntämisen historiaa käsittelee monilukuinen tutkijoiden joukko. Viimeaikaisista tutkimuksista voidaan mainita mm.

Raila Hekkasen väitöstutkimus *Englanniksiko maailmanmaineeseen* (2010), joka käsittelee suomesta englanttiin käännettyä kirjallisuutta.

Suomennoskirjallisuutta yleisesti käsittelevissä artikkeleissa ja tutkimuksissa kirjoitetaan Unkarin kirjallisuudesta vain lyhyesti, jos lainkaan. Esimerkiksi Hellemann (1970: 478) mainitsee Unkarista vain yhdellä lauseella: ”Unkarin vapaustaistelun ja oman kansallisromantiikkamme herättämissä heimotunnelmissa suomennettiin 1800-luvulla Petőfin runoja ja Mór Jókain romaaneja”. Erityisesti suomalais-unkarilaisten kirjallisuussuhteiden vaiheita taas ovat selvittäneet mm. Yrjö Varpio ja Lajos Szopori Nagy tutkimuksessaan *Suomen ja Unkarin kirjalliset suhteet vuosina 1920–1986* (1990), Éva Gerevich-Kopteff Imre Madáchin *Ihmisen murhenäytelmän (Az ember tragédiája) suomennoksia ja niiden vastaanottoa* käsittelevässä tutkimuksessaan (2003), sekä Adrienn Abonyi-Karhunen tutkimuksessaan István Ráczin käännöksiin liittyvien paratekstien Suomi-kuvasta (2005). Kalevalan unkarinnoksia puolestaan on käsitellyt Ildikó P. Varga tutkimuksessaan *Hiisi szarvasától a csodaszarvasig. A Kalevala magyar fordításai. (Hiiden hirvestä ihmehirveen. Kalevalan unkarilaiset käännökset*, 2010). Aiheeseen liittyy myös Raija Oikarin tutkimus *Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisissa ja kulttuurisuhteissa* (2001). Lisäksi aihepiiriä ovat käsitelleet etenkin Viljo Tervonen, Tuomo Lahdelma sekä Hannu Launonen useissa artikkeleissaan, joihin palataan tarkemmin tuonnempana.

Tervosen monista ansiokkaista artikkeleista myös kirjallisuussuhteiden alkuvaiheita valaisevat seikkaperäinen tutkielma Kulttuurisuhteiden rakentajia 1800-luvulla teoksessa *Ystävät, sukulaiset* (1984), artikkeli A magyar müköltészet megismerésének kezdetei Finnországban² vuodelta 1996 (Tervonen 1996: 178–195) sekä hänen toimittamansa Pál Hunfalvyn, József Budenzin, József Szinnyeinin ja suomalaisten kirjeenvaihtokokoelmat perusteellisine esipuheineen (1987, 1995, 1997). Hannu Launosen tutkimuksista on mainittava ainakin artikkeli Suomenkielinen Petőfi – uudelleenarvioinnin aika (1974) sekä jälkilause Petőfin runojen suomennoskokoelmassa vuodelta 2001. Tuomo Lahdelman tutkimuksista aiheeseen liittyvät Antti Jalavan kääntäjäprofiilin kuvaus teoksessa *Suomennoskirjallisuuden historia 1* (2007) sekä artikkeli August Ahlqvist ja Unkarin kulttuuri teoksessa *Kulttuurin Unkari* (1991). Unkarilaisen kirjallisuuden suomennoksia on käsitelty myös joissakin yliopistollisissa opinnäytteissä, joista tämän tutkimuksen kannalta voidaan mainita mm. Petri Nurmen Sándor Petőfin suomennoksia käsittelevä pro gradu -työ (2005), Susanna Saarikiven 1800-luvun suomalaisia kääntäjiä koskeva työ (2005) sekä Kaisa Karilan fennomaanien Unkari-kuvaa käsittelevä tutkielma (2006).

Suomalais-unkarilaisia kirjallisuussuhteita ennen kaikkea unkarilaisesta näkökulmasta käsittelee Péter Domokosin tutkimus *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon* (1972). Tärkeä lähde on niin ikään Márta Detrichin teos *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*³ (1936). Myös monet muut unkarilaiset tutkijat, kuten mm. Enikő Szij (esim. 1989) ja Ferenc A. Molnár (esim. 1973) ovat käsitelleet kirjoituksissaan Suomen ja Unkarin välisiä kirjallisuuskosketuksia puheena olevalla aikakaudella. Vanhemmista unkarilaisten kirjoittajien teksteistä ovat

²Unkarilaisen taideronouden tuntemuksen alkuvaiheet Suomessa’.

³ ’Károly Kertbenyn elämä ja kääntäjäntoiminta’.

huomionarvoisia ainakin Béla Vikárin tutkielma *Petőfi az északi népeknél* vuodelta⁴ 1911, Rezső Chalupkan artikkeli *Jókai a finn irodalomban*⁵ vuodelta 1892, Gyula Weöresin artikkeli *Jókai ja Suomi* (1926), István Csekeyn kirjoitus *Jókai sukukansojen kirjallisuudessa* (1925) sekä József Faragón kirjoitus *Mauri Jókai* (1925), joita käsitellään tarkemmin tuonnempana Petőfin ja Jókain yhteydessä.

Oman tutkimukseni päämääränä on täydentää tätä kuvaa luomalla kokoava katsaus 1800-luvun varhaisiin Unkarin kirjallisuuden suomalaisiin käännöksiin ja tarkastelemalla käännösten tekijöiden toimintaa. Keskityn erityisesti kahteen keskeisimpään tuon ajan suomennettuun kirjailijaan, Sándor Petőfiin ja Mór Jókaihin, koska valtaosa käännöksistä niin Suomessa kuin muissakin maissa, jossa unkarilaista kirjallisuutta käännettiin, syntyi juuri heidän teoksistaan.

⁴ 'Petőfi ja pohjoiset kansat'.

⁵ 'Jókai suomalaisessa kirjallisuudessa'.

2 Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat, aineisto ja tutkimusmenetelmät

2.1 Käännöstieteen kehityslinjoja

Käännöstieteellinen tutkimus on nuori tieteenala, sillä varsinaisesti tieteellistä käännöstutkimusta on tehty vasta 1950–1960-luvuilta lähtien, jolloin alkoi lingvististen käännösteorioiden kehittäminen. (Vehmas-Lehto 2008: 13; Tirkkonen-Conditt 2007: 346). Lingvistiset käännösteoriat antoivat kääntämisen tutkimukselle tieteellisen pohjan ja ottivat päämääräkseen kääntämisen lainalaisuuksien selvittämisen erityisesti kielellisestä näkökulmasta. Tunnetuin lingvistiksi teorioista lienee J. C. Catfordin teoria, jota on käytetty ennen kaikkea kontrastiivisen tutkimuksen pohjana. Aikaisemmin käännösten tutkiminen oli kuulunut lähinnä kirjallisuudentutkimuksen piiriin. Esimerkiksi Raamatun kääntäjät olivat kuitenkin jo vuosisatoja joutuneet pohtimaan erilaisia kääntämiseen liittyviä ongelmia. Lingvistinen käännöstutkimus oli pitkälti kontrastiivista, lähdetekstin ja käännöksen vertailua. Teoriat olivat normatiivisia, ne kertoivat, miten tulisi kääntää. (Vehmas-Lehto 2008: 14–19.)

1960-luvulta kääntäminen alettiin ymmärtää viestintänä ja näkökulma laajeni ottamaan huomioon käännösten vastaanottajan. Puhutaan kommunikatiivisista käännösteorioista, joiden keskeinen edustaja on Eugene A. Nida. Nida pyrki kuvaamaan kääntämistä psykolingvistisena prosessina ja sai ajatteluunsa vaikutteita mm. generatiivisen kielitieteen kehittäjältä Noam Chomskylta. Nidalta on peräisin dynaamiseen ekvivalenssin käsite, eli pyrkimys luoda käännöstekstin lukijoissa samantapainen reaktio, jollaisen lähtötekstin voidaan kuvitella lukijoissaan aiheuttaneen. Huomio laajeni näin myös sellaisiin ei-kielellisiin tekijöihin, joilla on vaikutusta kääntämiseen ja käännöksiin. (Mts. 19–24.)

1970-luvun lopulla sai alkunsa niin kutsuttu skoposteoria, jossa keskeisellä sijalla on käännöksen funktio. Ekvivalenssin sijaan skoposteoria kiinnittää huomiota adekvaattisuuteen, eli siihen, että käännös toimii nimenomaan kohdekielisessä yhteisössä; kohdekulttuurissa käännöksellä voi olla erilainen funktio kuin lähdetekstillä on ollut omassa kulttuurissaan. Myös skoposteoria kuuluu kommunikatiivisiin käännösteorioihin; kommunikatiivisissa teorioissa otetaan huomioon se, että käännöksen vastaanottajalla on oletettavasti erilaiset tarpeet, taustatiedot ja ajattelutapa kuin lähdetekstin lukijoilla, mikä tulisi niin ikään huomioida käännöksessä. (Mts. 19–24.)

Kohdekulttuurin näkökulmasta käännöstekstejä tarkastelee mm. ns. manipulaatioteoria, joka alkoi hahmottua 70-luvun puolivälissä André Lefeveren, Jose Lambertin, Theo Hermansin, Susan Bassnetin, Gideon Touryn ja Itamar Even-Zoharin johdolla. Manipulaatiokoulukunta koostuu useista eri teorioista, jotka perustuvat tiettyihin yhtenäisiin perusoletuksiin, ja joiden lähtökohta on vertailevan kirjallisuustieteen piirissä. Manipulaatioteoria näkee käännöstekstin itsenäisenä kokonaisuutena suhteessa lähtötekstiinsä. Kääntäminen käsitetään silloin uudelleenkirjoittamisena; kääntäjä uudelleenkirjoittaa lähtötekstin vastaanottajan

odotusten mukaisesti. Se merkitsee aina jonkinlaista lähtötekstin ”manipulaatiota” jolla on tietty tarkoituksensa. Nimensä koulukunta on saanut Theo Hermansin toimittamasta artikkelikokoelmasta *The Manipulation of Literature* vuodelta 1985 (Aaltonen 2002: 288, 391–394.) Manipulaatioteorian mukaan käännökset voivat tarjota näkökulman siihen aikaan ja paikkaan, jossa ne ovat syntyneet. Suuntauksen edustajat kiinnostuivat siitä, millaisia käännökset todellisuudessa ovat, sen sijaan, että ne olisi luokiteltu hyviksi tai huonoiksi ja määritelty, millaisia hyvien käännösten tulisi olla (Oittinen 2000: 268).

Käännöksen lukijoiden ja kohdekuulttuurin merkitys on jatkuvasti kasvanut käännöstieteellisten teorioiden kehityksen myötä. Viime vuosikymmenien kuluessa huomio on siirtynyt yhä enemmän lähdetekstistä kohdetekstiin samalla kun lähdetekstin asema on heikentynyt. Käännöksiä on alettu tarkastella itsenäisinä teksteinä muiden kohdekielisten tekstien joukossa sen sijaan, että keskityttäisiin lähde- ja kohdetekstin väliseen vastaavuuteen. (Chesterman 2000: 36.) 1980-luvun loppupuolella alkaneeseen kehitykseen on viitattu ns. kulttuurisena käänteenä: kääntämistä haluttiin tarkastella laajemmassa sosiaalisessa ja kulttuurisessa kontekstissa, ja tutkimus haluttiin kohdistaa erityisesti kaunokirjallisuuden kääntämisen yhteiskunnalliseen rooliin (Tirkkonen-Condit 2007: 348). Käännöksiä ei enää nähty vain irrallisina teksteinä, jotka olivat suhteessa pelkästään lähdeteksteihinsä, vaan osana kohdekuulttuurin kirjallisia ja kulttuurisia systeemejä (Paloposki 1997: 21).

2.2 Polysysteemiteoria

Yksi tärkeimmistä manipulaatioteorioista on israelilaisen Itamar Even-Zoharin kehittämä ja sittemmin paljon sovellettu polysysteemiteoria. Even-Zohar näkee kirjallisuuden dynaamisena järjestelmänä, eli polysysteeminä, joka koostuu erilaisista alajärjestelmistä. Polysysteemit puolestaan kuuluvat osana laajempaan yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen järjestelmään, polysysteemien verkkoon eli megapolysysteemiin. Kirjallisuussysteemin alasyteemit ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa ja muihin kirjallisuussysteemeihin sekä kulttuuriin ja yhteiskuntaan. (Even-Zohar 2000: 193–196; Paloposki 1997: 26–27.) Kaikki tekstit eivät ole kirjallisuussysteemin sisällä samanarvoisia, vaan ne ovat hierarkkisessa suhteessa toinen toisiinsa: ydinkeskukseen kuuluvat korkealle arvostetut, kanonisoidut tekstit; vähemmän arvostetut tekstit puolestaan sijoittuvat kirjallisuussysteemin laitamille eli periferiaan. Kirjallisuus nähdään dynaamisena, jatkuvasti liikkeessä olevana järjestelmänä, jossa erilaisten tekstien asema vaihtelee; tekstit voivat siirtyä periferiasta keskukseen tai päinvastoin, eli käsitys siitä, millaisia tekstejä milloinkin pidetään arvokkaina, voi muuttua. Käännöskirjallisuus muodostaa kirjallisuuden kokonaisjärjestelmässä oman alajärjestelmänsä, jonka asema voi olla tietyn kirjallisuussysteemin sisällä joko keskeinen tai vähämerkityksinen. Tähän taas vaikuttaa sekä kirjallisuuden ikä että sen suhde muihin kirjallisuusjärjestelmiin. (Even-Zohar 2000: 193–196; Aaltonen 2002: 397; Ruokonen 2006: 63–66; Vehmas-Lehto 2008: 25).

Even-Zoharin (2000, 196) mukaan käänöskirjallisuus sijoittuu usein kirjallisuussysteemin periferiaan. Tällainen tilanne on yleensä ns. vahvoissa kirjallisuussjärjestelmissä, kuten vaikkapa Yhdysvalloissa, jossa muista kielistä englantiin kääntäminen on vähäistä (Aaltonen 2002: 398). Tietyissä tilanteissa käännökset voivat kuitenkin nousta kirjallisuussysteemin keskukseen ja saada siinä merkittävän aseman. Näin saattaa käydä kolmenlaisissa olosuhteissa. Käänöskirjallisuus voi saada keskeisen merkityksen ensinnäkin, kun kirjallisuus on vielä *nuori*, toisin sanoen vasta muotoutumassa. (Even-Zohar 2000: 193–194). Tällainen tilanne voi koskea esimerkiksi kansallisen heräämisen yhteydessä syntyviä kirjallisuussjärjestelmiä (Aaltonen 2002: 397). Näin voi käydä myös silloin, jos kirjallisuus on perifeerinen tai *heikko*, eli se ei toisin sanoen kuulu arvostettuihin ja keskeisiin kirjallisuussjärjestelmiin, jolloin se ei Even-Zoharin mukaan usein myöskään tuota yhtä monipuolista kirjallista toimintaa kuin suuremmat kirjallisuussysteemit. Kolmannessa tapauksessa käännökset voivat nousta keskeiseen asemaan silloin, jos kirjallisuussjärjestelmää on kohdannut jokin käännekohta tai kriisi, Even-Zoharin termein *kirjallinen tyhjiö*, jota syystä tai toisesta ei kyetä omin avuin täyttämään. (Even-Zohar 2000: 194; Aaltonen 2002: 197).

Koska uusi, vasta syntymässä oleva kirjallisuus ei kykene heti tuottamaan kaikkia tekstilajeja, se voi hyötyä muiden kirjallisuuksien kokemuksista. Käänöskirjallisuus vastaa silloin yksinkertaisesti nuoren kirjallisuuden tarpeeseen tuottaa mahdollisimman monia kirjallisuuden lajeja, kehittää kirjakieltä ja olla hyödyksi kasvavalle lukijakunnalle. Käänöskirjallisuudesta tulee tällä tavoin yksi nuoren kirjallisuussysteemin tärkeimmistä osa-alueista. Sama koskee sellaisia kirjallisuuksia, joiden resurssit ovat syystä tai toisesta rajalliset, ja jotka laajemmassa kirjallisessa hierarkiassa ovat perifeerisessä asemassa. Niistä saattaa puuttua elementtejä, Even-Zoharin termein *repertuaaria*, joita sitten voidaan korvata kääntämällä. Nuoressa kehittyvässä kirjallisuudessa käännöksistä voikin tulla väline uuden repertuaarin luomiseen; ne voivat välittää kohdekirjallisuuteen malleja, jollaisia siinä ei aikaisemmin ole ollut olemassa. (Even-Zohar 2000: 193–194).

Kaikki käänöskirjallisuus ei välttämättä ole saman kirjallisuussysteemin sisällä yhtäläisessä asemassa, vaan jostakin kielestä tai kulttuurista syntyneet käänöstekstit saattavat tietynä aikana olla keskiössä, kun taas jostakin toisesta systeemistä käännettyjen tekstien asema on perifeerinen. Käänösten asema riippuu paljolti kirjallisista kontakteista, joiden olemassaolo on edellytyksenä sille, että käänöskirjallisuutta ylipäättään syntyisi. Even-Zohar puhuu *interferenssistä*. Voimakas interferenssi synnyttää runsaammin käänöksiä, ja jostakin lähdekielestä käännetyt teokset voivat näin saada kohdekielisessä kirjallisuussysteemissä keskeisen aseman. Useimmiten kysymys on kohdekirjallisuutta suuremmasta kirjallisuussysteemistä. Tällaisessa tapauksessa kohdekieliseen kirjalliseen polysysteemiin voi käänösten kautta siirtyä uudenlaisia piirteitä; käännökset tuovat mukanaan innovaatioita ja uudenlaista repertuaaria: uusia normeja, käytäntöjä tai toimintatapoja. Nuoret ja perifeeriset kirjallisuudet tukeutuvatkin käänöksiin keskeisessä asemassa olevia kirjallisuussysteemejä voimakkaammin. (Even-Zohar 2000: 193–195.)

Polysysteemiteoriaa on usein kritisoitu etenkin sen soveltuvuudesta käännöskirjallisuuden aseman tarkasteluun kirjallisuussysteemeissä, joita Even-Zohar nimittää *vahvoiksi* (ks. esim. Gentzler 1996: 118–119). Myös kirjallisuussysteemien jako heikkoihin ja vahvoihin, keskeisiin ja periferisiin, on saanut osakseen arvostelua. Bassnett (1998: 127–128) kysyy, mitä tarkoittaa, että kirjallisuus on *perifeerinen* tai *heikko*? Onko esimerkiksi Suomen tai Italian kirjallisuutta pidettävä *heikkona*, koska näissä maissa käännetään niin paljon, tai onko Iso-Britannian kirjallisuus puolestaan *vahva* tai *keskeinen*, koska siellä käännetään niin vähän? Samaten esimerkiksi Szegedy-Maszák (2003: 17; 2008: 208–209) kyseenalaistaa jaottelun keskeisiin ja perifeerisiin kirjallisuuksiin. Teoriaa on arvosteltu lisäksi siitä, että se jättää liian vähälle huomiolle yhteiskunnallisen ja sosiaalisen kontekstin ja siinä vaikuttavat toimijat (Hekkanen 2010: 29). Se soveltuu kuitenkin kirjallisuussysteemin tarkastelun lähtökohdaksi esimerkiksi juuri kansallisen heräämisen yhteydessä, kun oma kirjallisuusjärjestelmä vasta on hahmottumassa (Aaltonen 2002: 399; Ruokonen, 2006: 66–67). Juuri tällainen oli tilanne myös 1800-luvun suomenkielisessä kirjallisuudessa.

Suomalainen kirjallisuus oli 1800-luvun loppupuolella nuorta, ja käännöskirjallisuudella oli sen kehittämisessä hyvin keskeinen asema. Tärkeänä päämäärä oli pyrkimys kansalliseen yhtenäisyyteen, ja tässä pyrkimyksessä kirjallisuuden suomentamisella oli merkittävä sijansa. Tavoitteena oli kansalliskielen ja -kirjallisuuden luominen, ja ulkomaisten teosten suomentaminen nähtiin välttämättömänä tämän päämäärän saavuttamiseksi. Tilanne oli samantapainen kuin monissa muissakin Euroopan maissa (Paloposki 1997: 76–79). Suomennoshistorian alkuvaiheessa päämääränä oli nimenomaan suomen kielen kehittäminen ja suomenkielisen kirjallisuuden aikaansaaminen ylipäänsä, ja kun suomeksi kirjoittavia kirjailijoita oli vielä vähän, oli turvauduttava kääntämiseen (Häkkinen 2007: 164). 1800-luvun puolivälin jälkeen suomenkielisen kirjallisuuden edelleen lisääntyessä tavoitteeksi tuli yhä voimakkaammin saada maailmankirjallisuuden merkittäviä teoksia luettavaksi suomen kielellä. Tässä tarkoituksessa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura mm. laati luetteloita niistä ulkomaisista teoksista, joiden suomentamista pidettiin tarpeellisena. (Paloposki 2004: 9–10; Lilius 2003: 40–41). Käännökset toimivat uusien mallien ja piirteiden ja kirjakielen kehittämisen työkaluina.

Aaltosen mielestä suomalainen kirjallisuus soveltuu suorastaan oivalliseksi esimerkiksi kahdesta Even-Zoharin ensin mainitsemasta tapauksesta. Käännöskaudella suomennoksilla oli keskeinen asema parhaillaan muotoutuvassa suomalaisessa kirjallisuussysteemeissä, ja eurooppalaisittain katsottuna suomalainen kirjallisuus oli perifeerisessä asemassa, kuten toisaalta myös unkarilainen kirjallisuus (Aaltonen 2002: 397–398; Varga 2010: 14). Even-Zoharin (2000: 194) mukaan länsimaissa perifeeriseen asemaan sijoittuvat usein nimenomaan pienten kansojen kirjallisuudet. Se taas, tulisiko aikakauden voimakkaasti kehittyvä suomalainen kirjallisuus lukea ns. *heikkoihin* kirjallisuuksiin, ei ole tämän tutkimuksen kannalta olennaista, eikä Even-Zohar itsekään määrittele *heikkoutta* ja *vahvuutta* kovin tarkasti (Even-Zohar 2000: 243). Tutkimuksen kohteena olevan ajanjakson suomennoskirjallisuuden tarkasteluun polysysteemiteoriaa on soveltanut mm. Saarikivi (2005) tutkielmassaan, jossa hän käyttää esimerkkinä Aatto Suppasen ja

Antti Jalavan suomentajantoimintaa. Omassa tutkimuksessani pyrin puolestani käyttämään teoriaa lähtökohtana hahmotellessani unkarista suomennetun kirjallisuuden asemaa 1800-luvun loppupuolen Suomessa. Kysymykseen palataan tarkemmin tutkimuksen luvussa 7.

2.3 Deskriptiivinen käänöstutkimus

Polysysteemiteoriassa käänökset nähdään osana kohdekulttuurin systeemiä. Kohdekulttuuriin kuuluvina käänöksiä tarkastelee niin ikään deskriptiivinen käänöstutkimus, joka sekin osaltaan pohjautuu polysysteemiteoriaan. Deskriptiivinen eli kuvaileva käänöstutkimus, joka nykyisin on laajalle levinnyt käänöstutkimuksen suuntaus, juontaa juurensa 1980-luvulle ja etenkin Gideon Touryn ajatuksiin, ja sitä ovat sittemmin kehittäneet edelleen useat muut tutkijat.

Jo 1970-luvulla James Holmes kuvasi käänöstutkimusta kartan (*The Map*) avulla. Holmesin kartassa kääntämisen tutkimus jakautuu *puhtaaseen* ja *soveltavaan* tutkimukseen, ja *puhdas* tutkimus edelleen *teoreettiseen* ja *deskriptiiviseen* tutkimukseen. (Touy 1995: 10; Jänis 2010: 32). Deskriptiivisen tutkimuksen Holmes jaotteli sen mukaan, kohdistuiko se produktiin, prosessiin vai funktioon, joiden Holmesin kartan kuvaamaa näkemystä edelleen kehittänyt Touy puolestaan näki liittyvän tiiviisti toisiinsa. Touy korosti konkreettisen empiirisen tutkimuksen merkitystä ja arvosteli samalla aikaisempaa tutkimustraditiota siitä, että se oli liikaa painottunut soveltavaan tutkimukseen. Hän näki käänöstekstien kuuluvan kohdekulttuuriin ja painotti vastaanottavan kulttuurin merkitystä käänösten synnyssä: ”translations are facts of target cultures”, kuten hän asian ilmaisee. Käänöstekstin asema ja funktio määräytyvät Touryn mukaan ennen muuta ympäröivästä kulttuurista käsin, johon käänös puolestaan voi aiheuttaa muutoksia. (Touy 1995: 7–11, 26–29.)

Deskriptiivisen käänöstutkimuksen päämääränä on, kuten nimityskin kertoo, ennen kaikkea kuvaileminen; päämääränä on kuvata käänöksiä sellaisina kuin ne ovat, jaottelematta niitä hyviin ja huonoihin. Deskriptiivinen suuntaus syntyi alkuaan vastapainona aikaisemmalle, preskriptiiviselle tutkimustraditiolle, joka pyrki määrittämään, millainen hyvän käänöksen tulisi olla. Deskriptiivisessä käänöstutkimuksessa käänökset nähdään siis osana sitä kulttuuria, johon ne ovat syntyneet, toisin sanoen kohdekulttuuria, eikä alkuperäistekstin asema ole yhtä keskeinen. Kääntäminen nähdään sosiokulttuurisena toimintana, jossa kääntäjillä on aktiivinen rooli ja jota ympäröivän kulttuurin tekijät muokkaavat. Kääntäjän merkitykseen kiinnitti huomiota jo Touy, joka näki sen jääneen liian vähäiselle huomiolle. (Hekkanen 2010: 13–14; Touy 1995: 5, 26.)

After all, translations always come into being within a certain cultural environment and are designed to meet certain needs of, and/or occupy certain ‘slots’ in it. Consequently translators may be said to operate first and foremost in the interest of the culture into which they are translating, however they conceive of that interest. (Touy 1995: 12).

Deskriptiivinen lähestymistapa soveltuu myös esimerkiksi tietyssä historiallisessa kontekstissa syntyneiden käännösten tarkasteluun, ja sen kohteena ovat useasti olleet juuri kaunokirjalliset tekstit (Jänis 2010: 32). Deskriptiivistä tutkimussuuntaa edustaa mm. *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2* sekä edelleen *Suomennetun tietokirjallisuuden historia*. Myös mm. Hekkasen suomesta englantiin kääntämistä käsittelevä tutkimus (2010), johon edellä viitattiin, kuuluu deskriptiivisen tutkimuksen piiriin. Suomalais-unkarilaisia kirjallisuussuhteita on käsitellyt deskriptiivisen käännöstudkimuksen viitekehyksessä Varga Kalevalan unkarinnoksia koskevassa tutkimuksessaan. Deskriptiivinen lähestymistapa on vahvasti läsnä myös omassa tutkimuksessani, jossa kuvailen ja tarkastelen sitä, mitä teoksia unkarista käännettiin sekä ketkä ja millaisin taustoin toimivat kääntäjinä.

2.4 Paratekstit käännöstudkimuksen apuna

2.4.1 Paratekstin käsite

Kaunokirjallinen teksti, olkoonpa se alkuperäinen tai käännetty, ei ole koskaan irrallinen, vaan se on suhteessa lukuisiin muihin teksteihin ja liittyy lukijansa mielessä hänen aikaisempiin lukukokemuksiinsa. Kirjan muodossa ilmestyvä kaunokirjallinen teos saa seurakseen aina muitakin tekstejä kuin itse varsinaisen ”päätekstin”. Kirjaan voi liittyä esipuhe tai jälkisanat, takakansiteksti, kuvitusta jne. Teoksella on myös nimi, ja niin ikään tekijän ja mahdollisen kääntäjän nimet mainitaan, ainakin nykyisin. Tällaiset oheistekstit ovat lukijan kannalta usein merkityksellisiä, ne lisäävät tietoa teoksesta ja sen kirjoittajasta ja valmistavat lukijaa näin teoksen vastaanottoon.

Ranskalainen kirjallisuudentutkija Gérard Genette otti tämänkaltaisista täydentävistä teksteistä puhuessaan 1980-luvulla käyttöön termin *parateksti*. Teoksissaan *Palimpsestes* (1982) ja *Seuils* (1987) hän käsittelee tekstien välisiä, Genetten termien *transtekstuaalisia* suhteita, jotka hän jakaa viiteen eri suhdetyyppiin. Näistä yksi on *paratekstuaalisuus*. *Metatekstuaalisuudella* Genette taas viittaa teksteihin, joilla on kommentoiva suhde toiseen, aikaisempaan tekstiin, kuten esimerkiksi tekstikritiikkiin. (Genette 1997: 1–7). *Palimpsestes*-teoksessa Genette tarkastelee tekstien kerrostuneisuutta sekä niiden välistä suhdejärjestelmää. *Seuils* (saksa: *Paratexte*) -teos puolestaan keskittyy käsittelemään ja luokittelemaan paratekstejä, joiden piiriin Genette lukee kaikki sellaiset aputekstit, jotka esiintyvät varsinaisen päätekstin ohessa tai ympärillä ja jotka tavalla tai toisella ohjaavat lukijaa varsinaisen päätekstin ymmärtämisessä ja tulkinnassa. Genetten erilaisten mahdollisten paratekstityyppien luokittelu onkin varsin seikkaperäinen ja sisältää runsaasti esimerkkiaineistoa. Sen sijaan paratekstien merkitystä Genette ei pohdi kovinkaan paljon eikä myöskään osoita, millä tavoin ne ohjaavat lukijaa päätekstin tulkinnassa, kuten esimerkiksi Lyytikäinen on huomauttanut (Genette 1997: 1–7; Lyytikäinen 1991: 145–147.)

Genette jakaa paratekstit kahteen ryhmään, nimittäin tekstiä välittömästi ympäröiviin *periteksteihin*, joihin kuuluvat mm. tekijän ja teoksen nimi, erilaiset otsikot, omistukset, motot, esipuheet ja johdannot, sekä etäisempiin *epiteksteihin*, joita

ovat mm. tekijän omat tai muiden kommentaarit sekä tekijän kirjeet, päiväkirjamerkinnot, haastattelut jne., joissa teosta luonnehditaan. Paratekstit voidaan ymmärtää myös laajemmin, jolloin lisäksi tekstistä kirjoitetut arvostelut tai esittelyt kuuluvat paratekstien joukkoon (ks. esim. Lyytikäinen 1991: 148; Paloposki 2002a: 30–31). Genette luonnehtii paratekstien asemaa eräänlaiseksi kynnykseksi tai eteiseksi varsinaiseen tekstiin, tilaan, jossa lukijan on mahdollisuus valita, haluaako hän astua sisään vai ei. Kenenkään ei ole pakko lukea esimerkiksi teoksen alku- tai jälkilauseita. (Genette 1987: 10, 12–13; Lyytikäinen 1991: 144–148.)

Genette luokittelee paratekstuaalisia elementtejä tarkastelemalla niiden paikallisia, ajallisia, aineellisia, pragmaattisia sekä funktionaalisia ominaisuuksia. Paikallisesti paratekstit jakautuvat, kuten edellä todettiin, peri- ja epiteksteihin. Ajallisesti ne voivat olla joko varhaisempia, samanaikaisia tai myöhäisempiä kuin pääteksti. Muodoltaan ne ovat yleensä, joskaan eivät aina, kirjoitettuja tekstejä, mutta mm. teosten kuvituskin voidaan lukea parateksteihin. Pragmaattisessa suhteessa on kyse siitä, kenen tuottama parateksti on: tekijän, kustantajan vai jonkun kolmannen. Paratekstistä on Genetten mukaan aina oltava vastuussa joko tekijän itsensä tai jonkun hänen kumppaninsa, esim. ”auktorisoidun kääntäjän”. Osa parateksteistä on tarkoitettu yleisesti luettaviksi, osa taas on yksityisiä; tällaisia ovat esimerkiksi päiväkirjamerkinnot tai yksityiskirjeet. Virallisiksi Genette lukee sellaiset peritekstit, jotka ovat lähtöisin tekijältä tai kustantajalta, puolivirallisiksi taas ennen kaikkea tekstit, jotka ovat peräisin jonkun kolmannen, kuten esipuheen kirjoittajan tai kääntäjän kynästä. Genette kiinnittää huomiota myös kustannusteknisiin seikkoihin, jotka vaikuttavat tekstin ilmiasuun ja sitä kautta sen vastaanottoon. (Genette 1987: 12–17.)

2.4.2 Paratekstien funktiot

Mitä tulee paratekstien funktionaaliin piirteisiin, Genette toteaa, että parateksti on aina epäitsenäistä, heteronomista apudiskurssia, ja sen tehtävä on palvella jotakin toista, nimittäin varsinaista tekstiä, jonka aputekstinä se on; niinpä paratekstejä voidaan tarkastella yksinomaan teoksen kontekstissa. Paratekstien ensisijaisena tehtävänä on tekstien esittely; ne tekevät mahdolliseksi teoksen ilmestymisen kirjan muodossa. Eri paratekstityypeillä on tämän lisäksi erilaisia funktioita, toisinaan useampia samanaikaisesti. Esimerkiksi esipuheen funktiot voivat olla varsin erilaiset riippuen siitä, kenen kirjoittama se on ja milloin se on ilmestynyt suhteessa päätekstiin. Funktionaalisia piirteitä tulisi Genetten mukaan näin ollen aina lähestyä empiirisesti ja induktiivisesti, eikä niitä voida luokitella yhtä selkein perustein kuin muita paratekstien ominaisuuksia. (Genette 1987: 10–20.) Erityisesti esipuheiden funktioihin palataan tarkemmin vielä tuonnempana (luvussa 4) Petöfin suomalaisiin käännöksiin liittyvien paratekstien käsittelyn yhteydessä.

Genette ei itse käsittele erikseen käännöksiin liittyviä paratekstejä, vaan toteaa, että käännösten tarkastelu vaatisi lisätutkimuksia (Genette 1987: 386). Suomalais-unkarilaisten suhteiden näkökulmasta asiaa on sen sijaan tarkastellut Adrienn Abonyi-

Karhunen (2005) väitöskirjassaan⁶, joka käsittelee paratekstien merkitystä unkarilaisen kulttuurin välittymisessä Suomeen sekä unkarilaisen Suomi-kuvan muodostumisessa István Ráczin käännöksiinsä laatimien paratekstien pohjalta. Hän luo erinomaisen unkarinkielisen katsauksen Genetten paratekstuaaliseen systeemiin ja korostaa paratekstien merkitystä käännösten oheisteksteinä, kulttuurin välittämisen ja mielipiteen muodostamisen välineinä. Lisäksi hän osoittaa tiettyjä erityistehtäviä, jotka ovat tyypillisiä nimenomaan käännösten parateksteille, lähinnä alku- ja jälkisanoille. Niiden tärkeimpänä tehtävänä Abonyi-Karhunen näkee juuri toisen kulttuurin esittelemisen välittämällä tietoa maan tavoista, elämästä ja kirjallisista perinteistä. Paratekstin kirjoittaja voi näin pyrkiä kaventamaan etäisyyttä alkuperäisteoksen ja käännöksen lukijain maailmojen välillä. Koska kääntäjäkin on omalta osaltaan teoksen lukija, paratekstit heijastavat samalla kääntäjän tulkintaa teoksesta; myös kääntäjä lähestyy teosta omasta odotushorisontistaan käsin. Toisaalta hän pyrkii ottamaan huomioon lukijakunnan odotukset. Paratekstit sisältävät useasti informaatiota kääntämisen keskeisistä kysymyksistä, kuten käännösperiaatteista ja metodeista, kenties myös kääntäjiin ulkoapäin kohdistuvista odotuksista tai aikaisemmista käännöksistä. Lukijan kannalta paratekstit ovat tärkeitä, sillä ne toimivat eräänlaisina portteina teokseen; ne auttavat lukijaa valmistautumaan lukemisprosessiin ja muokkaavat samalla odotushorisonttia. (Abonyi-Karhunen 2005: 9, 163–173.)

Myös suomalaiset kääntäjät kommentoivat 1800-luvulla usein työskentelyään parateksteissa, esimerkiksi runokokoelmien esipuheissa ja selityksissä; tekstit ilmentävät oman aikakautensa ihanteita sekä käsitystä kääntäjän tehtävästä. Vuosisadan alkupuolella tällaiset kommentit olivat yleisiä, ja kääntäjät saattoivat kertoa omista käännösratkaisuistaan tai jopa siitä, miksi olivat ryhtyneet kääntämään, sillä se oli vielä harvinaista. Vuosisadan loppua kohti maininnat vähenivät, ja enemmän tilaa saivat kirjailijan elämäntyö ja tekstin syntyvaiheet. (Paloposki 2009: 5.) Kantola ja Riikonen (2007: 258–259) viittaavat eräänlaisina kynnysteksteinä myös lehdissä julkaistujen käännösten yhteydessä ilmestyneisiin kirjoituksiin, joissa 1800-luvun kääntäjät saattoivat esittää kannanottoja omaan työhönsä. Usein ne sisälsivät kuvauksen käännetyistä runoista tai ainakin runoilijan luonnehdintaa.

Käännösten parateksteissa on siis kysymys kulttuurin välittämisestä, sillan rakentamisesta kahden kulttuurin välille. Paloposki (2002b: 248) toteaaakin, että paratekstit ovat avain sen tutkimiseen, miten kääntäminen on aikanaan ymmärretty; toisaalta ne tarjoavat myös kosketuksen kääntämisestä käytyihin kiistoihin. Teoksen, kulttuurin ja kielen asiantuntijana kääntäjällä on valtaa vaikuttaa lukijan lukukokemukseen. Hän voi valita lukijalle välittämänsä informaation, ja näin ollen parateksteihin sisältyy eräänlaista positiivista vallankäyttöä; kääntäjä voi tietoisesti pyrkiä vaikuttamaan yleisen mielipiteen muodostumiseen, Abonyi-Karhunen huomauttaa. Kun kysymyksessä on sellaisen maan kirjallisuus, josta vastaanottavassa maassa on positiivinen kuva, käännökseen kohdistuu usein myönteisiä asenteita. Kääntäjät saattavat tuoda esipuheissaan esiin myös omia käännösperiaatteitaan ja menetelmiään tai kääntäjään kohdistuvia odotuksia, ehkä arvioidakin niitä. Koska

⁶ *A paratextusok kultúráközvetítő szerepe: Finnország-kép a Rácz István fordításaihoz írott paratextusokban – 'Paratekstien kulttuurinvälitystehtävä: Suomi-kuva István Ráczin käännöksiinsä kirjoittamissa parateksteissa'.*

käännös on sovittava sekä kohdekielen lukijoiden tarpeisiin ja odotuksiin että kääntäjän omiin päämääriin, viitataan parateksteissä usein myös käännettävän tekstin valinnan näkökulmaan ja sen toimitusperiaatteisiin. Paratekstit antavat Abonyi-Karhunen mukaan käännökselle yhteiskunnallisen ja poliittisen luonteen. (Abonyi-Karhunen 2005: 163–173.)

Abonyi-Karhunen (2005: 71) pitää Genetten paratekstitypologiaa selkeänä ja helposti käytettävänä tyypittelynä, jonka pohjalta paratekstejä on mahdollista lähestyä. Lyytikäinen (1991: 148) puolestaan huomauttaa, että Genette yhdistää parateksti-käsitteen alle varsin monenlaisia ilmiöitä ja tekee erottelunsa varsinaisen tekstin ja aputekstin välillä melko mielivaltaisesti. Yhden paratekstityypin, kuten esipuheiden ja niihin rinnastuvien lehtitekstien tarkasteluun ne mielestäni sen sijaan tarjoavat käyttökelpoisen lähtökohdan. Omassa tutkimuksessani (luvussa 4) tarkastelen paratekstien näkökulmasta muutamia varhaisia Sándor Petőfin suomalaisiin käännöksiin liittyviä esipuheita ja lehtikirjoituksia ja hahmottelen myöhemmin niiden pohjalta sitä käsitystä, joka Petőfistä ja hänen runoudestaan 1800-luvun loppupuolen suomalaiselle lukijalle kenties muodostui.

2.5 Käännöshistorian näkökulma

Kääntämisen ja käännösten historiaa voidaan tarkastella useista näkökulmista. Sen lisäksi, että voidaan tutkia, milloin ja mitä on käännetty, voi huomio kohdistua myös esimerkiksi kääntämisen normien⁷ tai käännöskielen kehitykseen tai kääntäjien toimintaan. Mahdollista on tutkia sitäkin, mikä on jäänyt kääntämättä. Riikonen toteaa, ettei käännösten historiaa pidä erottaa siitä, ketkä käänsivät ja millaisissa olosuhteissa; käännöksiin ja niiden syntyyn vaikuttaa niin kääntäjien toiminta kuin se historiallinen konteksti, jossa ne on luotu. Hän huomauttaa myös, että jos halutaan kirjoittaa jossakin maassa tai jollakin kielialueella ilmestyneiden käännösten historiaa, törmätään monesti aineiston laajuuteen. (Riikonen 2007b: 19.) Tämä kävi ilmi myös kerätessäni aineistoa omaa tutkimustani varten, ja olen pyrkinyt rajaamaan aineiston siten, ettei se paisuisi liian laajaksi, ja keskityn vain kahden aikansa keskeisimmän suomennetun unkarilaisen kirjailijan käännöksiin.

Kääntämisen historian menetelmiä on käsitellyt laajasti Anthony Pym, joka on lähestynyt käännöshistoriaa ja kulttuurien välisiä suhteita deskriptiivisen tutkimuksen näkökulmasta. Vuonna 1998 ilmestyneessä teoksessaan *Method in translation history* hän esittelee menetelmänsä käännöshistorian tutkimiseen. Pym määrittelee käännöshistorian varsin laajasti seuraavaan tapaan:

Translation history ('historiography' is a less pretty term for the same thing) is a set of discourses predicating the changes that have occurred or have actively been prevented in the field of translation. Its field includes actions and agents leading to translations (or non-translations), the effects of translations

⁷ Kääntämisen normien tutkimuksesta ks. esim. Gideon Toury, *Descriptive Translation Studies and beyond*, 1995; Andrew Chesterman, *Memes of Translation*, 1997.

(or non-translations), theories about translation, and a long etcetera of causally related phenomena. (Pym 1998: 5).

Pym jakaa käännöshistorian tutkimuksen edelleen ainakin kolmeen osa-alueeseen, jotka ovat kiinteästi yhteydessä toisiinsa, mutta joita voidaan tutkia myös toisistaan erillisinä: käännösarkeologiaan (*translation archaeology*), historialliseen kritiikkiin (*historical criticism*) ja selittämiseen (*explanation*). Näistä käännösarkeologia pyrkii selvittämään, kuka, mitä, milloin, missä, kenelle on käänntänyt ja millaisin vaikutuksin. Historiallisen kritiikin päämääränä on puolestaan määritellä aikaisemmin toimineiden kääntäjien työtä suhteessa sen vaikutuksiin omana aikanaan. Selittäminen puolestaan on se osa käännöshistoriaa, joka pyrkii vastaamaan kysymykseen: miksi? Miksi tietyt käännökset ovat syntyneet tietyssä historiallisessa kontekstissa? (Pym 1998: 4–6.) Juuri käännösten syntyneiden selittäminen on Pymin mukaan käännöshistorian keskeinen tehtävä. Tässä yhteydessä myös kääntäjät voidaan nähdä efektiivisinä sosiaalisina toimijoina, Pym huomauttaa. Niinpä hän korostaa erityisesti kääntäjien toiminnan merkitystä ja näkee sen käännöshistorian keskeisenä tutkimuskohteena:

[- -] the central object of historical knowledge should not be the text of the translation, nor its contextual system, nor even its linguistic features. The central object should be the human translator, since only humans have the kind of responsibility appropriate to social causation. (Mts. ix)

Vain kääntäjien ja heidän sosiaalisen ympäristönsä kautta on Pymin mukaan mahdollista pyrkiä selittämään käännösten syntyhistoriaa ja selvittää, miksi tietyt käännökset ovat syntyneet tietynä aikana ja tietyssä paikassa:

Only through translators and their social entourage (clients, patrons, readers) can we try to understand why translations were produced in a special historical time and place. To understand why translations happened, we have to look at the people involved. (Mts. ix)

Suomalaiseen käännöshistorian tutkimukseen Pymin menetelmää soveltanut Hekkanen pitää Pymin esittämää määritelmää kovin laajana ja huomauttaa, että se ei sulje mitään pois, jolloin periaatteessa käännöshistoriaan voitaisiin lukea kaikki jo toteutuneita käännöksiä koskeva tutkimus. Hän rajaa työssään käännöshistorian tutkimuksen koskemaan aiempien aikakausien käännösten, käännöstoiminnan ja käännöskontekstien tutkimusta. Edelleen hän pitää Pymin tapaa erottaa käännösarkeologia ja selittäminen eri kategorioiksi tarpeettomana, koska ne ovat olennaisesti yhteydessä toisiinsa. (Hekkanen 2010: 26.) Omassa tutkimuksessani pyrin hyödyntämään Pymin menetelmistä käännösarkeologista kartoittamista sekä selittämistä; etsin toisin sanoen vastauksia kysymyksiin: kuka, mitä ja milloin, samalla kun tavoitteeni on hakea vastauksia kysymykseen: miksi? Sen kartoittaminen, mitä ja milloin on käänntetty, on toki tärkeää ja välttämätöntäkin tutkimuksen perustana, mutta jää sellaisenaan helposti pelkäksi luetteloiden tekemiseksi, kuten Pymkin toteaa. Käännöshistoriallisten ilmiöiden selittäminen luonnollisesti kylläkin edellyttää aikaisemman käännöstoiminnan kartoittamista, jotta voidaan pyrkiä selvittämään,

miksi tietyt käännökset ovat syntyneet ja miksi tietty kääntäjä on niihin tarttunut. Kääntäjillä on parin esimerkin muodossa keskeinen asema myös tässä tutkimuksessa. Pymmin esittämä historiallinen kritiikki, eli sen arvioiminen, missä määrin käännökset ovat edistäneet tai estäneet kehitystä, ei sen sijaan kuulu tutkimukseni piiriin (ks. Pym 1998: 5).

2.6 Käännöstutkimuksen uudempia kehityslinjoja

Viimeaikaisessa käännöstutkimuksessa painopiste on siirtynyt yhä enemmän teksteistä kääntämisprosessiin ja itse kääntäjiin sekä heidän toimintaansa, ihmisiin käännösten takana. Tutkimus on saanut vaikutteita sosiologisista teorioista, kuten Pierre Bourdieun kenttäteoriasta tai sittemmin myös Michel Callonin ja Bruno Latourin (1990-luvun alussa) kehittämästä toimijaverkostoteoriasta (Hekkanen 2010: 30–31). Tähän kehitykseen on käännöstutkimuksessa viitattu ilmauksella *The sociological turn*. Aihetta on käsitelty tarkemmin Chesterman (Chesterman 2009, 13–22); Suomessa näitä teorioita on soveltanut kääntämiseen tutkimukseen myös esimerkiksi Raila Hekkanen (2010). Unkarilaisen kirjallisuuden kannalta maininnan ansaitsee tässä yhteydessä Raija Oikarin (2001) tutkimus *Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisissa ja kulttuurisuhteissa*. Chesterman puolestaan on ehdottanut termiä *Translator Studies* ('kääntäjätutkimus') kattamaan sellaisen tutkimuksen, joka kohdistuu ensisijaisesti ja eksplisiittisesti kääntämisprosessin toimijoihin (the agents involved in translation), kuten heidän toimintaansa ja asenteisiinsa, yhteistyöhön sosiaalisen ja teknisen ympäristönsä kanssa tai heidän historiaansa ja vaikutukseensa (Chesterman 2009: 20).

Kääntäjän aktiivista roolia on korostanut useassa yhteydessä niin ikään mm. Anthony Pym, mihin edellä jo viitattiin (esim. 1998: 160). Sosiologisen suuntauksen vahvistuessa käännöstieteessä kiinnostus on kohdistunut yhä useammin kääntäjiin itseensä sekä heidän toimintaansa. On alettu puhua kääntäjän *toimijuudesta* (agency). Ranskalaiselta sosiologilta Pierre Bourdieulta taas on peräisin *habituksen* käsite, jota on sovellettu myös käännöstieteellisessä tutkimuksessa⁸. Hekkasen mukaan habitus koostuu toimijan pysyvistä ominaisuuksista ja kehittyä ajan myötä asianomaisen henkilön kokemusten pohjalta. Näin syntyy vähitellen yhtenäinen habitus, joka vaikuttaa henkilön ratkaisuihin ja toimintaan. (Hekkanen 2010: 32–33.) *Toimijuudella* voidaan käännöstieteellisessä tutkimuksessa viitata kääntäjien ohella muihinkin tahoihin, joilla on vaikutusta käännöksen syntyyn ja levitykseen, esimerkiksi kustantajiin, tai toimittajiin. (Milton & Bandia 2009: 1; Paloposki 2010: 88.) Suomessa kääntäjän toimijuutta ovat tutkineet mm. Outi Paloposki (2007, 2009, 2010) Kaisa Koskinen (2008), Raila Hekkanen (2010) ja Kristiina Abdallah (2012). Vuonna 2010 Tampereen yliopistossa pidetyn Symposiumin esitelmistä koostuva julkaisu *Translatros' Agency* sisältää useita aiheeseen liittyviä artikkeleita. Samaten *Suomennoskirjallisuuden historia* -teoksen yhtenä tavoitteena oli tehdä yksittäinen

⁸ Tarkemmin mm. Hekkanen 2010, 29–33; Bourdieu 1993.

kääntäjä näkyväksi mm. selvittämällä, mitä milloinkin on suomeksi käännetty ja ketkä ovat toimineet suomentajina (Paloposki 2009: 191; Kovala ym. 2007: 9).

Vaikka toimijuus on tutkimuskohteena herättänyt kasvavaa kiinnostusta, ei käsitteelle ole helppo löytää yhtenäistä, yleisesti hyväksyttyä määritelmää. Paloposki viittaa mm. Sandra Poupaudiin, joka erottaa toimijuudessa kolme dimensiota: toimijuuden mahdollistavan kapasiteetin, tietynä toimintana ilmenevän performanssin sekä mm. kääntäjän omaan kokemukseen ja sen esittelyyn liittyvän diskurssin (capacity, performance, discourse) (Paloposki 2010: 89; Poupaud 2008: 39). Tuija Kinnunen ja Kaisa Koskinen (2010: 6) kuvaavat toimijuutta ”tahtona ja kykynä toimia” (willingness and ability to act).

Tahdolla voidaan Kinnusen ja Koskisen mukaan tässä yhteydessä ymmärtää sisäistä tilaa ja suhtautumista, johon kuuluvat tietoisuus, reflektiivisyys ja tarkoituksellisuus ja johon liittyy myös moraalisia tai eettisiä vivahteita. Tämä toimijuuden aspekti on luonteeltaan hyvin yksilöllinen ja psykologinen. *Kyky* puolestaan edustaa toimijuuteen liittyvää valtaa sekä mahdollisuutta valita, toimiiko tietyllä tavalla vai ei. Tässä Kinnunen ja Koskinen (2010: 6–7) viittaavat brittiläiseen sosiologiin Anthony Giddensiin⁹ huomauttaen, että valtasuhteet ovat aina kaksisuuntaisia; jo osallisuus tällaisessa suhteessa antaa heikommallekin osapuolelle tietyn määrän valtaa. Valtaa voi merkitä esimerkiksi kielitaito, joka asianomaisella toimijalla on, mutta jota muilta puuttuu, toteaa puolestaan Kujamäki (Kujamäki 2011: 13). Mahdollisuus toimia ja valita tuo mukanaan myös velvollisuuksia ja vastuuta, joten toimijuuteen liittyy lisäksi tietty sosiaalinen status (Kinnunen & Koskinen 2010: 6–7). *Tahdon* ja *kyvyn* lisäksi toimijuuden kolmantena osatekijänä on edellä olevan määritelmän mukaan *toimiminen* (*acting*), joka Kinnusen ja Koskisen mukaan koostuu jatkuvista toisiaan seuraavista, aikaan ja paikkaan sijoittuvista *toiminnoista* (*acts*) (mts.7). Toimijuus liittyy siis olennaisesti tiettyyn sosiaaliseen kontekstiin, ja sitä tulee myös tarkastella tässä kontekstissa (Abdallah 2012: 21–22).

Toimijuudesta tulee tässä tutkimuksessa tarkemmin puhetta luvuissa 5 ja 6 Antti Jalavan ja jossakin määrin myös Niilo E. Wainion kohdalla käsiteltäessä heidän Mór Jókain teoksista tekemiään suomennoksia, erityisesti Jalavan alaviitekäytäntöjä, joita tarkastelen myös toimijuuden näkökulmasta. Lähtökohtana pidän näkemystä toimijuudesta *tahtona ja kykynä toimia*.

2.7 Käännösten vastaanoton tutkimus

Käännösten vastaanoton tutkiminen on keskeisellä sijalla, kun halutaan selvittää, miten jotakin teosta tai tietyn kirjailijan tuotantoa on arvioitu tai millaisia odotuksia niihin tai kirjallisuuteen ylipäätään on tietynä aikana kohdistettu vastaanottavassa kulttuurissa. Kaunokirjallisten teosten vastaanottoon eli reseptioon kohdistuva tutkimus (Rezeptionsästhetik) syntyi Hans Robert Jaussin ja Wolfgang Iserin alkuun panemana 1960-luvun lopun Saksassa (Segers 1985: 11). Reseptiotutkimuksen taustalla vaikuttivat mm. 1960-luvulla virinnyt kiinnostus hermeneutiikkaan sekä varhaisempien tutkijoiden, kuten Jan Mukarovskin ja Felix V. Vodickan näkemykset.

⁹ Giddens 1979.

Reseptiotutkimuksessa voidaan erottaa toisaalta itse teoksiin keskittynyt, ns. implisiittisestä lukijasta kiinnostunut reseptioestetiikka ja toisaalta reseptiohistoria, jonka kohteena on todellinen, reaalinen lukija (Kankkonen 2009: 45; Varpio 1985: 137–139). Sittemmin reseptiotutkimus on kehittynyt eri suuntiin, joista tämän tutkimuksen kannalta keskeistä on nimenomaan historiallisen reseption eli reseptiohistorian tutkimus.

Reseptiohistorian tutkimuksessa korostuu kaunokirjallisen teoksen yhteys historialliseen taustaansa; tietyn teoksen tai lajin vastaanottoa tutkitaan erilaisissa historiallisissa tai sosiokulttuurisissa konteksteissa. Teoksen vastaanoton katsotaan muuttuvan ajan myötä, sillä lukija ymmärtää teoksen eri tavoin erilaisissa historiallisissa tilanteissa. (Jauss 1983: 197–199; Kankkonen 2009, 45.) *Reseptiolla* tarkoitetaan kaunokirjallisen teoksen yksilöllistä tai kollektiivista vastaanottoa vastaanottohetken kulttuurisen systeemin ehtojen mukaisesti (ks. Varpio 1980: 62; Tiirakari 1997: 16).¹⁰ Jauss korostaa reseption historiasidonnaisuutta sekä teoksen ja lukijakunnan välistä jatkuvaa vuorovaikutusta ja dialogia. Lukija ei hänen näkemyksensä mukaan ole teoksen, tekijän ja lukijakunnan muodostamassa kolmiossa vain passiivinen osapuoli, vaan päinvastoin historiaa muovaava käyttövoima, jolla on ratkaiseva vaikutus teoksen elämään. (Jauss 1983: 198–199.) Kaunokirjallisen tekstin merkitys ei näin nähtynä ole muuttumaton, vaan se riippuu mm. lukemisen historiallisesta ajankohdasta ja kulttuurisesta ympäristöstä. Jaussin käsityksen mukaan kirjallisuuden historian tulee pohjautua teosten vastaanottoon; kirjallisuuden historia on itse asiassa tulkintojen historiaa. (Alanko-Kahiluoto 2008: 279; Jauss 1983: 197–199.) Roman Ingardenilta¹¹ puolestaan on peräisin *konkretisaation* käsite, jolla ymmärretään reseptiotutkimuksessa sitä käsitystä tai tulkintaa, jonka lukija teoksesta lukiessaan mielessään muodostaa, ja joka on sidoksissa siihen kirjalliseen, kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin, jossa teosta luetaan (Kankkonen 2009: 50.) Sama teksti voi eri aikoina ja eri lukijoilla saada erilaisia konkretisaatioita; konkretisaatio syntyy lukijan mielessä hänen teosta lukiessaan. Samankaan aikakauden lukijat eivät luonnollisesti ymmärrä tekstiä aina samalla tavoin, mutta heitä yhdistää kuitenkin tietty historiallinen konteksti. (Varpio 1985: 61–63.)

Jaussin mukaan tietyn aikakauden lukijoiden suhtautumista kaunokirjallisiin teoksiin voidaan havainnollistaa *odotushorisontin* käsitteen avulla. Jokaisella lukijoiden sukupolvella on oma odotushorisonttinsa, eli joukko oletuksia, jotka vaikuttavat heidän tulkintoihinsa. Jauss kuvaa odotushorisonttia suhdejärjestelmäksi, joka syntyy kirjallisuuden lajien ennakkotuntemuksesta, aikaisemmin tunnettujen teosten muodosta ja tematiikasta sekä kirjallisuuden kielen ja jokapäiväisen kielen vastakohtaisuudesta. (Jauss 1983: 201.) Hahmottelemalla odotushorisontteja voidaan Jaussin näkemyksen mukaan saada tietoa kunkin aikakauden kirjallisuuskäsityksestä. Odotushorisontin muodostumiseen vaikuttavat vallitsevan kirjallisuuskäsityksen lisäksi mm. lukijan omat, aikaisemmat lukukokemukset. (Kankkonen 2009: 51; Tiirakari 1997: 18–19; Varpio 1982: 24–25.) Jaussin (1983: 201–204) mukaan uusi

¹⁰Varpio viittaa Bernhard Zimmermanniin, jonka mukaan reseptio on ”aktiivista, merkitystä tuottavaa kaunokirjallisten tekstien haltuunottoa, joka tapahtuu kulloisenkin erityisen kulttuurisen systeemin ehtojen mukaisesti” (Zimmermann, Bernhard, *Literaturrezeption in historischem Prozess. Zur Theorie einer Rezeptionsgeschichte der Literatur*, 1977).

¹¹ Ks. Ingarden 1969.

teksti ei ilmesty ”informatiiviseen tyhjiöön”, vaan se herättää lukijassa muistumia aiemmin luetusta, herkistää hänet tiettyyn mielentilaan ja synnyttää jo lukemisen alussa tulevaa koskevia odotuksia, jotka lukemisen edetessä joko pysyvät tai muuttuvat. Lukija voi tarkastella uutta teosta joko yksinomaan kirjallisen kokemuksensa horisontissa tai laajemmassa mielessä elämäkokemuksensa horisontissa, Jauss toteaa. Odotushorisontti voidaankin toisaalta ymmärtää laajemmin siten, että huomioon otetaan sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät; tällöin on puhuttu myös sosiokulttuurisesta odotushorisontista erotukseksi puhtaasti kaunokirjallisesta odotushorisontista (Tiirakari 1997: 24; Kankkonen 2009: 50–51)¹². Tämä näkökulma soveltuu parhaiten omankin tutkimukseni lähtökohdaksi.

Jaussin käsityksissä on kritisoitu mm. ajatusta siitä, että olisi mahdollista rekonstruoida kullekin aikakaudelle ominainen, yhtenäinen odotushorisontti. Jauss itse ei tutkinut reaalisten lukijoiden kokemaa vastaanottoa käytännössä, mutta hänen näkemyksiään on sovellettu monissa tutkimuksissa todellisten lukijoiden vastaanoton tutkimukseen. Suomessa mm. Yrjö Varpio (1979) on tarkastellut Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian reseptiota eri maissa; suomalaisten ja unkarilaisten lukijoiden kahteen romaaniin kohdistuvaa vastaanottoa puolestaan ovat käsitelleet Leena Kirstinä ja Judit Lőrincz *Manillaköysi ja Unkarilaisia lukijan kädessä* -nimisessä tutkimuksessaan (1991). Éva Gerevich-Kopteff taas on tarkastellut Imre Madáchin *Ihmisen murhenäytelmän* suomalaista vastaanottoa (2003).

Kun nykylukijaan kohdistuvissa lukemistutkimuksissa voidaan käyttää empiirisiä aineistonkeruumenetelmiä, kuten kyselyjä tai haastatteluja, on historiallisen lukijan kohdalla tyydyttävä kirjallisiin dokumentteihin. Nämä dokumentit voivat olla peräisin joko lukijalta itseltään tai toiselta henkilöltä. Gunter Grimm on luokitellut reseptiohistoriallista aineistoa sen syntyvän perusteella primaareihin, sekundaareihin, tertiääreihin ja epäsuoriin lähteisiin. *Primaarilähteet* ovat syntyneet lukemisen yhteydessä tai sen jälkeen lukijan itsensä muistiinmerkitseminä. *Sekundaarilähteet* ovat toisen henkilön kirjaamia. Kummassakin ryhmässä painottuu yksittäisen lukijan näkökulma. *Tertiäärilähteet* puolestaan ovat sellaista aineistoa, joka on suunnattu yleisölle esim. opettamis- tai informaationvälittämistarkoituksessa. Tähän ryhmään kuuluvat mm. kirjallisuusarvostelut, artikkelit ja -tutkimukset. Teoksen vaikutusta lähestytään silloin laajemmassa kontekstissa, kollektiivisen vastaanoton kannalta. Epäsuoria todistuskappaleita ovat Grimmin luokittelussa itse kaunokirjalliset tekstit (Varpio1980: 67; Grimm 1977: 109–116).

Reseptiohistoriallinen lähestymistapa soveltuu myös käännöskirjallisuuden vastaanoton tarkasteluun. Suomessa käännöskirjallisuuden vastaanottoa ovat tutkineet yllä mainittujen unkarilais-suomalaisten tutkimusten lisäksi mm. Kankkonen (2009), Paloposki (1997), Riikonen (2000, 2007), Chesterman (2000) ja Hekkanen (2010). Viimeaikaisista Suomalaisen kirjallisuuden unkarilaisen vastaanoton tutkimuksista on mainittava Ildikó P. Vargan Kalevalan unkarilaista reseptiota käsittelevä tutkimus (2010). Reseptiotutkimuksen käsitteistöä sovelletaan tässä tutkimuksessa lähinnä *odotushorisontin* käsitettä, kun pyritään hahmottelemaan 1800-luvun loppupuolen

¹² Janne Tarmio (1985, 74) on ehdottanut termiä *orientoitumishorisontti* kuvaamaan niitä tekijöitä, joiden välityksellä lukija orientoituu teoksen maailmaan.

suomalaisen lukijan unkarilaiseen kirjallisuuteen kohdistuvaa odotushorisonttia (luku 7).

2.8 Tutkimusaineisto

Tutkimukseni aineisto koostuu toisaalta kaunokirjallisista teksteistä (käännöksistä), toisaalta käännöksiin liittyvistä parateksteistä, kuten kääntäjän esipuheista, kirjeenvaihdosta sekä parateksteihin läheisesti rinnastuvista lehtikirjoituksista ja kirjallisuusesittelyistä. Termiä parateksti käytetään tässä Gérard Genetten (1987) määrittelemässä merkityksessä, joskin ymmärrettynä laajasti käsittämään eräitä muitakin tekstejä kuin välittömästi kaunokirjallisen tekstin (käännöksen) itsensä yhteydessä ilmestyneet kirjoitukset. Tällaisia parateksteihin rinnastuvia tekstejä edustavat mm. muutamien lehtien sivuilla ilmestyneet artikkelit.

Sekä käännösten että lehtitekstien pääasiallisena lähteenä on käytetty vuonna yhdessä Viljo Tervosen kanssa kokoamaamme, vuonna 1982 ilmestynyttä *Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografiaa* (Tervonen & Wichmann 1982), jota on sittemmin täydennetty mm. Historiallisen sanomalehtikirjaston sekä Unkarin kansalliskirjaston (Országos Széchényi Könyvtár) aineiston avulla. Mainittua bibliografiaa varten tiedot suomennetusta unkarilaisesta kirjallisuudesta koottiin Suomessa julkaistun kirjallisuuden bibliografioista sekä Gyula Weöresin toimittamasta ensimmäisestä suomalaisesta Unkari-bibliografiasta *Suomalainen Unkari-kirjallisuus 1863–1967* (Weöres 1969). Lisäksi käytiin läpi aiheen kannalta keskeisiä 1800-luvun loppupuolen sanoma- ja aikakauslehtiä, kuten Uusi Suometar (1869–1899 osittain), Kirjallinen Kuukauslehti (1886–1889), Valvoja (1881–1899), Virittäjä (1883–1899), Suomen Kuvalehti (1873–1880) ja muita kirjallisuutta käsitteleviä julkaisuja, esim. Maiden ja Merien Takaa (1864–1866), Mansikoita ja Mustikoita (1859–1863), Från Nära och Fjerran (1860–1861). Viljo Tervonen luovutti bibliografiaa varten käyttöön aiemmin eri julkaisuista kokoamansa laajan aineiston, jonka varhaisin aineisto on koottu mm. seuraavista julkaisuista: Finlands Allmänna Tidning (1820–1852), Åbo Underrättelser (1849–1850), Ilmarinen (1848–1849) ja Morgonbladet (1849–1850) (Tervonen 2013, 81). (Ks. tarkemmin Tervonen & Wichmann 1982: 7–8, 156–157.) Aineiston keruu tapahtui alkujaan käsin, eli lehtiä selaamalla ja mikrofilmejä kelaamalla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Kansalliskirjaston kokoelmista sekä Budapestissa Széchényi-kirjastossa. Sittemmin, kun saatavilla on ollut jo digitalisoitua materiaalia, on aineiston täydentäminen niin suomalaisista kuin unkarilaisistakin kokoelmista helpottunut merkittävästi (Suomen kansallisbibliografia. FENNICA-tietokanta).

Historiallisesta sanomalehtikirjastosta olen hakenut aineistoa käyttämällä hakusanoina mm. *Petőfiä* ja *Jókaita*. Petőfin nimellä hakemisessa ongelmana oli lähinnä vaihteleva kirjoitusasu. Jókai sen sijaan osoittautui hankalammaksi hakusanaksi, haku näet tuotti tulokseksi myös kaikki suomenkieliset *jokai*-alkuiset sanat! Aineistoni ei siis suinkaan ole täydellisen kattava, mutta keskeisimmät lehtiartikkelit samoin kuin oletettavasti valtaosa Jókain novellikäännöksistä oli lueteltuna jo *Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografiassa*, joka

historiallisen sanomalehtiarkiston avulla täydentyi muutamalla novellilla. Széchenyi-kirjastosta taas olen hakenut tietoa lähinnä muihin kieliin käännetystä unkarilaisesta kirjallisuudesta sekä suomennettua unkarilaista kirjallisuutta koskevista lehtiartikkeleista. Sinänsä aineiston löytyminen ja kokoaminen on ollut suhteellisen yksinkertaista, joskin aikaa vievää; Niilo E. Wainion arkiston jäljittämässä sain apua Wainion sukulaiselta Johanna Talsolta.

Tutkimuksessani olen valinnut käsiteltäviksi muutamia tärkeimpiä lehtikirjoituksia, käännoesittelyjä ja -arvosteluja sekä Jókain tuotannon yhteydessä romaanisuomennoksia, jotka löytyvät FENNICA-tietokannasta. Samaten Petőfin runojen käännosten kohdalla olen keskittynyt lähinnä itsenäisissä teoksissa julkaistuihin käännoksiin – suomennoksiin ja ruotsinnoksiin, joskin kaikkein varhaisimman aineiston osalta olen ottanut mukaan myös yksittäisiä käännoksiä, milloin se on tuntunut aiheelliselta aineiston rajauksen ja käännosarkeologisen kartoituksen kannalta. Yksittäisiä novelleja ja runokäännoksiä on näin epäilemättä jäänyt löytämättä, joten aineisto ei ole täysin kattava. Olennainen osa on varmasti kuitenkin löytynyt, eikä yksittäisten käännosten puuttuminen aineistosta aiheuta tämän tutkimuksen kannalta merkittävää ongelmaa, vaan tutkimuksen päämäärien näkökulmasta koottua aineistoa voidaan pitää riittävän kattavana.

Etenkin Jókain teosten käännoksiä käsittelevässä tutkimuksen osassa ovat keskeisessä asemassa myös suomentajien, Antti Jalavan ja Niilo E. Wainion kirjeenvaihdot. Lähteinä käyttämäni Jalavan kirjeet ovat ilmestyneet Viljo Tervosen julkaisemissa kokoelmissa (Tervonen 1995: Tervonen 1996), Wainion kirjeenvaihto, siinä määrin kuin sitä on saatavilla, sen sijaan on peräisin Vaasan maakunta-arkiston kokoelmista (Vaasan maakunta-arkisto: Niilo E. Wainion arkisto). Yksittäisiä kirjeitä on myös Kansallisarkiston kokoelmista (Krohn) ja Viljo Tervosen yksityisarkistosta (Jalava).

Koska aineisto on koottu kirjastojen ja arkistojen kokoelmista ja FENNICA-tietokannasta, sitä voidaan pitää kaiken kaikkiaan varsin luotettavana. Ongelmalliseksi aineiston kokoamisessa muodostui lähinnä juuri edellä mainittu kysymys aineiston kattavuudesta; käymällä läpi kaikki tarkastelukauden kuluessa ilmestyneet sanoma- ja aikakauslehdet olisi tuloksena ollut täydellisempi aineisto, mutta se taas olisi vaatinut niin suuren määrän lisätyötä, ettei se tuntunut saavutettavaan tulokseen nähden mielekkäältä.

2.9 Tutkimusmenetelmät

Sovellan ja yhdistelen työssäni useita eri lähestymistapoja ja tutkimusmenetelmiä ja toivon tällä tavoin pystyväni luomaan mahdollisimman monipuolisen kuvan tutkimuskohteestani, 1800-luvun kuluessa Suomessa syntyneestä unkarilaisesta käännoiskirjallisuudesta. Aineiston keruu on edellyttänyt käännohistoriallista kartoitusta ennen kaikkea suomalaisista mutta osittain myös unkarilaisista arkistoista ja tietokannoista. Aineiston käsittely on lähtökohtaisesti kuvailevaa, deskriptiivistä, sillä päämääränäni on mm. luoda yleiskatsaus siihen, mitä unkarista tarkastelukauden aikana Suomessa käännettiin. Kertyneestä aineistosta olen valinnut keskeisiä

käännösteosten paratekstejä ja analysoin niiden funktioita Gérard Genetten esittelemän paratekstien järjestelmän pohjalta. Paratekstit muodostavat sikäli olennaisen osan tutkimukseni aineistosta, että ne auttavat ymmärtämään kääntäjien ja muiden tekstien laatijoiden toimintaa. Ne voivat valaista kääntäjien tavoitteita ja työskentelyä kulttuurin välittäjinä sekä auttavat hahmottamaan, miten kääntäminen on niiden syntyäikään ymmärretty ja millaisia päämääriä sille on asetettu. Käsittelen myös suomennettujen teosten vastaanottoa ja hahmottelen unkarilaisen kirjallisuuden 1800-luvun odotushorisonttia lähtökohtana Hans Robert Jaussin luoma reseptiteoria sekä soveltaen Leeni Tiirakarin kehittämää kyseisen aikakauden suomalaisten lukumallien järjestelmää. Käytettävissä olevia reseptiodokumentteja, lähinnä lehtiarvosteluja ja kirjallisuusesittelyjä analysoimalla etsin erityisesti Unkariin ja unkarilaiseen kirjallisuuteen liittyviä piirteitä. Tutkin lisäksi unkarilaisen kirjallisuuden suomentajana toimineen Antti Jalavan toimijuutta kääntäjän alaviitteiden valossa ja pyrin lopuksi Itamar Even-Zoharin polysysteemiteorian avulla sijoittamaan unkarilaisen käännöskirjallisuuden oman aikakautensa suomalaiseen kontekstiin. Menetelmiin palataan tarkemmin kyseessä olevissa tutkimuksen kohdissa.

3 Unkarin kirjallisuus maailmalla ja Suomessa

3.1 Yhteiskunnallinen tilanne Unkarissa

1800-luvun alkupuolelle olivat Unkarissa, kuten yleensäkin Euroopassa, luonteenomaisia voimakkaat uudistumispyrkimykset. Tätä monia yhteiskunnallisia uudistuksia ajavaa aikakautta (1825–1848) on Unkarin historiassa nimitetty *reformikaudeksi*. 1600-luvun lopussa päättyneenä turkkilaisvallan aikaa oli seurannut Itävallan hallitsijasuvun Habsburgien valtakausi, josta nyt pyrittiin irrottautumaan. Tärkeimpinä päämäärinä olivat kansallinen riippumattomuus, feodalismista luopuminen ja maaorjuuden lakkauttaminen. Alkavan teollistumisen myötä väestöä siirtyi maaseudulta kaupunkeihin ja yhteiskunta alkoi porvarillistua. Tavoitteena oli kansallisen itsetunnon voimistuminen ja pyrkimys suurempaan kansalliseen itsemääräämisoikeuteen sekä unkarin kielen ja kirjallisuuden kehittäminen. Kirjallisuudessa aikakaudelle oli Unkarissa kuten muuallakin Euroopassa ominaista romantiikka, johon sittemmin liittyi tiettyjä, juuri Unkarille ominaisia piirteitä. (Ks. Huotari 2004:136–46; Klaniczay 1986: 139; Szegedy-Maszák 1995: 119–127).

Kansallisen kulttuurin kehittäminen kuului olennaisesti reformiliikkeen päämääriin, ja lyhyehkön ajan kuluessa perustettiin useita keskeisiä kulttuurilaitoksia, kuten Kansallisteatteri, Tiedeakatemia, Kansallismuseo sekä unkarilaisen kirjallisuuden edistämiseen tähtäävä Kisfaludy-seura. 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa oli käynnistynyt ns. kielenuudistusliike, joka pyrki nostamaan unkarin sivistyskieleksi. 1700-luvulla oli hallinnon ja korkeamman koulutuksen kielenä vielä ollut latina; myös saksan kielen vaikutus oli voimakasta. Vuodesta 1830 unkariksi säädettiin julkishallinnon kieleksi, ja vuonna 1844 siitä tuli myös valtiopäivien kieli. Unkarin kulttuurille oli näin luotu kehitysedellytykset, vieläpä unkarilaisten omin voimin, unkarilaisen parlamentin ylähuoneen toimesta, riippumatta Itävaltasta ja hallitsijasta. (Laakso 2004: 20–21; Huotari 2004: 135). Suomeen verrattuna kielen merkitys kansallisessa heräämisessä huomattiinkin Unkarissa lähes puoli vuosisataa aikaisemmin (Varga 2010: 44).

Maltillisina uudistuksina liikkeelle lähtenyt reformikausi johti lopulta vallankumoukseen, jonka päämääränä oli demokraattinen yhteiskuntajärjestelmä. Euroopan hulluna vuonna 1848 nousivat unkarilaisetkin itsenäisyystaisteluun Itävaltaa vastaan poliittisena johtajanaan Lajos Kossuth ja kirjallisena johtohahmonaan Sándor Petőfi. Alussa voitokas vallankumous kukistettiin kesällä 1849 venäläisten joukkojen avulla, ja Unkari liitettiin jälleen Itävaltaan. Maan historiassa koitti nyt ankarampi jakso; itsenäisyysaaveista oli toistaiseksi luovuttava. Koska poliittiselle toiminnalle ei ollut tilaa, tuli yhteiskunnallisen aktiivisuuden foorumiksi kirjallisuus (Domokos 1995: 14). Vuonna 1867 Itävallan ja Unkarin välille solmittiin ns. valtiosopimus (*kiegyezés*), joka merkitsi Unkarin tunnustamista valtakunnan tasavertaiseksi osaksi sekä kaksoismonarkian syntyä. Tätä ajanjaksoa kesti aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka. (Csepregi & Wichmann 1991: 281–282; Huotari 2004:162–163.) Unkarin asema dualistisen kaksoismonarkian osana

muodostui varsin itsenäiseksi; maalla oli omat valtiopäivät ja oma lainsäädäntö sekä hallitus, joka oli vastuussa Unkarin omille valtiopäiville. Unkarilaisia toimi lisäksi koko valtakunnan ministereinä. Yhteisen armeijan rinnalla Unkarilla oli kansalliset ns. *honvéd*-joukot. Kaksoismonarkian kausi oli suotuisaa aikaa myös kulttuurielämän ja kirjallisuuden kehitykselle. (Huotari 2004: 162, 171.)

Kirjallisuudessa yhteiskunnallisia tapahtumia seurattiin reformikaudesta lähtien entistä tiiviimmin. Romantiikan ohella alkoi vähitellen vahvistua myös realismi, ja molemmat suuntaukset esiintyivät rinnakkain, osittain toisiinsa sulautuen. Yhteisenä piirteenä niille oli kansanomaisuus sekä pyrkimys demokratiaan. Unkarin kirjallisuushistoriassa ajanjaksoon viitataan yleensä kansanomaisuuden kautena (*népiesség*). Kansallisrunoilija Sándor Petőfi otti kansanomaisuuden suorastaan poliittiseksi ohjelmakseen. Kansanomaisuus ei enää pohjautunut romantiikalle tyypilliseen muinaisuuden ihannointiin, vaan demokratian periaatteisiin: ”Jos kansa hallitsee runoudessa, se on jo lähellä politiikankin hallitsemista, ja tämä on vuosisatamme tehtävä¹³”, kuului Petőfin tunnettu iskulause. (Németh 1986: 182–183; Görömbei 1991: 34–37; Orosz 1986: 140; Szegedy-Maszák 1991, 606–607.)

Vapaustaistelun kukistumisen jälkeen poliittiseksi päämääräksi tuli kansallinen yhtenäisyys, joka heijastui kirjallisuuteen kansallisen klassismin tai idealisoivan realismin nimellä (*idealizáló realizmus*) tunnettuna suuntauksena; kansallisen itsetuntemuksen tavoite sai kirjallisuudessa painoa. Tärkeimpiä tämän suuntauksen kirjailijoita olivat runoilija János Arany ja romaanikirjailija Zsigmond Kemény. Kansanomaisuuden ja idealisoivan realismin lisäksi aikakauden keskeisiin kirjallisiin suuntauksiin kuului kansallisromantiikka, joka palasi jälleen kansallisen menneisyyden ihannointiin ja sankaritarinoihin. Tämän suuntauksen edustajista tunnetuin oli romaanikirjailija Mór Jókai. (Görömbei 1991: 34–37).

Suomalaisille Unkari sopi monessa suhteessa seuraamisen arvoiseksi esimerkiksi. Unkarin suurempi valtiollinen itsenäisyys tiedettiin Suomessa saakka, samoin maan edistyneisyys kielen ja kulttuurin alalla. 1860-luvulta alkaen voimistuvan fennomaanisen liikkeen piirissä tämä ei suinkaan jäänyt huomaamatta. Ymmärrettiin, että unkarilaisilta saattoi olla paljonkin opittavaa kansallisen kulttuurin kehittämisessä. (Tervonen 1996b: 195).

3.2 Károly Kertbeny ja Unkarin kirjallisuuden tie maailmalle

Unkarin kirjallisuuden tie ulkomaille kietoutuu alkuvaiheessa pitkälti Sándor Petőfin nimeen. Petőfin runoja käännettiin jo hänen eläessään saksaksi, tšekiksi ja englanniksi, ja myöhemmin vielä lukuisille muille kielille. Itsenäisinä teoksina hänen runokäännöksiään ilmestyi saksaksi jo vuonna 1846, ranskaksi 1860 ja englanniksi 1861. Suomessa ensimmäinen ruotsinkielinen Petőfi-kokoelma ilmestyi vuonna 1879, ja suomenkielinen vuonna 1892. Viron kielellä ensimmäiset Petőfi-käännökset

¹³ “Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata” (Petőfin kirje János Arany’ille 4.2.1847, <http://mek.oszk.hu/06100/06126/html/ajpslev003.html>).

julkaistiin vuonna 1879. (Új magyar irodalmi lexikon 3, 1994: 1622; Magyar irodalmi lexikon II 1965: 494; Túróczi-Trostler 1961: 530–537).

Petőfin ensimmäinen saksantaja oli saksalainen lehtimies ja Pester Lloyd -lehden kriitikko Adolf Dux. Hän julkaisi ensimmäiset 55 Petőfi-saksannostaan jo Petőfin eläessä vuonna 1846¹⁴. Saksankielinen Dux osasi myös jonkin verran unkaria. Hieman myöhemmin kiinnostui Petőfistä Károly Kertbeny, joka julkaisi vuosina 1849–1878 yhä uusia Petőfin runojen saksannoskokoelmia. Petőfiä saksansivat 1800-luvulla vielä monet muutkin kääntäjät. (Kertbeny 1860: XIV; Lenkei 1911: 20; Túróczi-Trostler 1961: 530–537).

Runoilija János Arany'in runojen ensimmäinen saksannoskokoelma julkaistiin vuonna 1851, englanniksi hänen runojaan ilmestyi vuonna 1881. Arany'in teoksia on kuitenkin käännetty vieraille kielille huomattavasti vähemmän kuin Petőfin. Sen sijaan Mór Jókain novelleja ja romaaneja käännettiin muihin kieliin ahkerammin; saksaksi jo vuonna 1850, ruotsiksi 1875, tanskaksi 1874 ja viroksi 1886. Ensimmäinen suomenkielinen Jókain romaanikäännös puolestaan on vuodelta 1878. (Magyar Irodalmi Lexikon I 1963: 55; Ferenczi 1926: 9–22.) Petőfin ja Jókain teosten suomalaisia käännöksiä käsitellään tarkemmin tutkimuksen myöhemmissä luvuissa.

Kun puhutaan unkarilaisen kirjallisuuden varhaisista vieraskielisistä käännöksistä, on ehdottomasti mainittava Károly Kertbenyn nimi, sillä hän vaikutti toiminnallaan merkittävästi sekä Petőfin että Jókain teosten tunnetuksi tekemiseen Unkarin ulkopuolella¹⁵. Károly Maria Kertbeny (alkujaan Benkert) syntyi Unkarissa ja asui myöhemmin eri puolilla Eurooppaa. Koska saksan kielellä oli keskeinen asema Unkarin ja muun Euroopan välisessä kanssakäymisessä, ulottui Kertbenyn saksannosten vaikutus moniin muihinkin maihin; useat muunkieliset käännökset perustuivat nimittäin juuri hänen saksannoksiinsa. Näin esimerkiksi ensimmäiset Petőfin runojen englannin-, ranskan- ja ruotsinkieliset käännökset syntyivät Kertbenyn saksankielisten käännösten pohjalta.

Ensimmäisen Petőfi-valikoimansa *Gedichte von A. Petőfi* Kertbeny julkaisi Frankfurtissa vuonna 1849¹⁶, ja sitä seurasi nopeassa tahdissa kolme laajennettua painosta, joista jokaiseen liittyy Petőfin elämäkerta. Myöhemmin Kertbeny keskittyi Jókain teosten saksantamiseen, mihin Jókai itsekin häntä rohkaisi, sekä käänsi lisäksi muita unkarilaisia runoilijoita. Itse asiassa Kertbenyn käännöstoiminta oli hämmästyttävän laajaa; Kertbenyn tutkija Márta Detrich on laskenut peräti 30 hänen tekemäänsä käännösjulkaisua! Erään niistä nimi on jo paljonpuhuva: *Album 100 ungrischer Dichter* ('Sadan unkarilaisen runoilijan albumi'). Detrichin (1936: 68, 85–86) mukaan nämä käännökset ovat varsin heikkoja. Kertbenyn vaikutusta suomalaisiin Petőfi-käännöksiin tarkastellaan lähemmin edempänä (luku 4).

Kertbenyn käännöstoimintaa on perusteellisimmin selvitelty juuri Detrich vuonna 1936 ilmestyneessä tutkimuksessaan *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*¹⁷. Tutkimus sisältää runsaasti tietoa Kertbenyn toiminnasta, mutta ei

¹⁴ Adolf Dux (Dukes) (1822–1881): *Gedichte von Alexander Petőfi*. Toinen Petőfi-kokoelma vuonna 1854 Leipzigissa.

¹⁵ Nykyisin Kertbeny tunnetaan parhaiten termien *heteroseksuaali* ja *homoseksuaali* keksijänä. – Esim. http://en.wikipedia.org/wiki/Karl-Maria_Kertbeny (10.5.2013); Takács 2004.

¹⁶ Kokoelmaan sisältyi myös 16 Adolf Duxin käännöstä (Túróczi-Trostler 1961: 535).

¹⁷ 'Károly Kertbenyn elämä ja käännöstoiminta'.

analysoi sitä kovin tarkoin. Detrichin mukaan oli paljolti Kertbenyn ansiota, että Petőfin runous tuli niin nopeasti tunnetuksi myös Unkarin rajojen ulkopuolella. Kertbeny oli erikoinen persoona, joka omisti lähes koko elämänsä unkarilaisen kirjallisuuden ja erityisesti Petőfin tuotannon esittelylle saksankielisen lukijakunnan piirissä. Unkarilaissyntyisenä, mutta suuren osan elämästään saksankielisellä kielialueella asuneena hän osasi sekä unkaria että saksaa, mutta hänen kielitaitonsa ei ilmeisesti ollut kummassakaan kielessä täydellinen. Osittain tästä syystä, osittain kenties yksinkertaisesti huolimattomuudesta johtuen Kertbenyn käännökset olivat tulvillaan väärinymmärryksiä ja kielivirheitä, ja lopputulos saattoi toisinaan olla lähestulkoon käsittämätön. Muodollisilta ominaisuuksiltaan Kertbenyn runokäännökset olivat puutteellisia, joskin hän tunsikin ilmeistä mieltymystä riimejä kohtaan. Hänen kirjoittamissaan Petőfin elämäkertoissa esitetyt biograafiset tiedot ovat nekin usein epätarkkoja tai virheellisiä. Kertbenyä arvosteltiin myös siksi, että hän pyrki käyttämään Petőfin ja muiden arvostettujen unkarilaisten kirjailijoiden nimeä vain hankkiakseen mainetta itselleen. (Detrich 1936: 47–70; Lenkei 1911: 18–20; Kont 1911: 52; Túróczi-Trostler 1961: 571.)

Kertbeny kiinnostui Petőfin kääntämisestä ilmeisesti henkilökohtaisen tuttavuuden kautta. Vuonna 1860 ilmestyneen käännösvalikoimansa esipuheessa hän toteaa Petőfin olleen henkilökohtainen ystävänsä (”[- -] der mir persönlich liebwerther Freud war [- -]”, Kertbeny 1860, XIV). Hän lienee tutustunut Petőfiin vuoden 1845 tienoilla, ja hänen tuttavapiiriinsä kuului sittemmin myös monia muita tunnettuja unkarilaisia kirjailijoita, mm. Mór Jókai ja János Arany. (Detrich 1936: 12, 50; Takács 2004: 26.) Ilmeisesti hyvin aktiivisella ja päämäärätietoisella toiminnallaan Kertbeny onnistuikin vaikuttamaan siihen, että kirjalliset piirit kiinnostuivat Petőfistä ensin saksankielisessä kulttuuripiirissä ja pian myös laajemmin. Hän ei tosin suinkaan ollut ainoa Petőfin varhainen saksantaja, mutta juuri hänen laatimansa saksannokset olivat usein muunkielisten käännösten pohjana, ja monet hänen kääntäjänratkaisunsa tulivat vaikuttamaan Petőfistä Unkarin ulkopuolella muodostuneeseen kuvaan. Tämä koskee esimerkiksi käännettäväksi valittuja runoja, runojen järjestystä kokoelmissa sekä niiden otsikointia. (ks. Vikár 1911: 40–41).

Kertbeny ymmärsi myös ottaa kunnian Petőfin tunnetuksi tekemisestä maailmalla: ”Ich beanspruche das Verdienst, zuerst auf diesen genialen Dichter [- -] in der Weltliteratur aufmerksam gemacht zu haben”¹⁸ (Kertbeny 1860: XIV). Kertbenyn vaikutus näkyy saksannosten lisäksi niiden pohjalta tehdyissä muunkielisissä käännöksissä, Suomessa nimenomaan K.F. Ridderströmin sekä hänen edeltäjänsä Anders Theodor Lindhin ruotsinnoksissa. Kertbenyn saksannokset ja hänen kirjoituksensa vaikuttivat osaltaan myös 1800-luvun suomalaiseen Petőfi-kuvaan. Tätä vaikutusta käsitellään tarkemmin Petőfin käännösten yhteydessä.

Petőfin jälkeen Kertbeny ryhtyi 1860-luvulla tekemään maailmalla tunnetuksi Jókain teoksia, joiden kääntämiseen hän paneutui jälleen innolla saksantaen useita Jókain romaaneja. Detrichin mukaan hänen Jókai-käännöksensä ovat Petőfi-käännöksiä onnistuneempia, mikä saattoi johtua osittain yksinkertaisesti siitä, että proosatekstin kääntäminen oli vähemmän vaativaa kuin lyriikan. Jókai oli itse kirjoit-

¹⁸ ’Katson ansiokseni maailmankirjallisuuden huomion kiinnittämisen ensi kertaa tähän nerokkaaseen runoilijaan’.

rohkaissut Kertbenyä teostensa saksantamiseen. Kertbenyn Jókai-saksannokset olivat hänen runokäännöstensä tavoin pohjana useille muihin kieliin tehdyille käännöksille. (Detrich 1936: 73, 85–86.)

3.3 Suomentamisen varhaisvaiheet – päämäärät ja edellytykset

Kansallinen herääminen oli yleiseurooppalainen ilmiö 1800-luvun alkupuolelta lähtien, ja myös Suomessa 1800-luku oli kansallisen heräämisen aikaa (Päivärinne 2010: 32). Vuoteen 1809 saakka Suomi oli kuulunut Ruotsiin ja ruotsinkielisen kulttuurin piiriin, mutta autonomian aikana tilanne muuttui. Aikakauden johtava filosofi ja valtiomies J. V. Snellman painotti 1840-luvulta lähtien kirjoituksissaan kansalliskielen ja -kirjallisuuden merkitystä kansallisen kulttuurin luomisessa. Snellmanilaisessa ajattelussa kansallisen sivistyksen vahvistaminen oli yksi valtiollisista päämääristä; kansakunnan olemassaolon perustana oli oma yhteinen kieli, ja kansalliskirjallisuus puolestaan saattoi rakentua vain kielen pohjalle. Fennomaaninen liike sai alkunsa. Kansalliskirjallisuuden luomisen näkökulmasta Snellman suhtautui myönteisesti käännösten aikaansaamiseen, ja hän olikin merkittävin vaikuttaja myös suomennoskirjallisuuden puolestapuhujana. (Kovala 1996: 42; Riikonen 2007: 21; Valkama 1980: 315.) Suomennoskirjallisuuden edistämistä pidettiin tärkeänä Snellmanista lähtien, joskin asiasta käytiin välillä kiihvasta keskustelua (Hellemann 1970: 418–419; Jalonen 1985: 10–11; Kovala 1992: 27; Lassila 2003: 63). Vuosisadan alkupuolella virinnyt, yhä voimistuva suomalaisuusliike pyrki kehittämään suomen kirjakieltä ja saattamaan alulle oman, suomenkielisen kirjallisuuden, mikä aluksi tapahtui pitkälti käännösten avulla. Suomentamisen tärkeänä päämääränä oli alkuvaiheessa juuri kansallisen identiteetin vahvistaminen tarjoamalla malleja syntymässä olevalle alkuperäiselle suomenkieliselle kirjallisuudelle ja hiomalla suomen kirjakieltä kirjallisuuden ja suomenkielisen sivistyksen moninaisiin tarpeisiin (ks. Paloposki 1997: 76–79). Erityisesti mallien tarjoaminen ja suomenkielisen kirjallisuuden rikastuttaminen parhainta maailmankirjallisuutta suomentamalla nähtiinkin aluksi tärkeämpänä tavoitteena kuin klassikoiden tunnetuksi tekeminen sinänsä (Kovala 1999: 299–301). Suomennoskirjallisuudella oli siis ennen kaikkea välinearvoa pyrittäessä luomaan suomalaista kansallista kulttuuria (Kovala 1996: 42).

Näitä päämääriä toteuttamaan perustettiin vuonna 1831 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, joka asetti tavoitteekseen suomen kielen ja suomenkielisen kirjallisuuden kaikinpuolisen edistämisen. Seura pyrki edistämään kirjallisuuden suomentamista monin tavoin. Käännösten aikaansaamiseen tähtäsi mm. vuonna 1849 sen yhteyteen kaavailtu Kauniskirjallisuuden Yhdyskunta, jonka perustamista Lönnrot oli ehdottanut Snellmanille, ja jonka päämääränä oli merkittävien eurooppalaisten romaanien suomentaminen. Tämä hanke jäi kuitenkin kiristyvien yhteiskunnallisten olojen ja tiukentuvan sensuurin vuoksi toteutumatta. Oli näet herännyt pelkoa siitä, että tarkoituksena oli kääntää suomenkielisen lukijakunnan luettavaksi kumouksellisten ranskalaisten kirjailijoiden teoksia. 1870-luvulta alkaen seura laati

luetteloja suomennettavaksi soveltuvasta ulkomaisesta kirjallisuudesta, ja tuki mm. Shakespearen draamojen kääntämistä. Suomennettavaksi ehdotettiin sekä klassikoita että aikalaiskirjailijoita, ja onnistuneista käännöksistä oli luvassa palkintoja. (Honko 1981: 8–9; Kovala 1996: 43; Sulkunen 2007: 127–129.) Unkarilainenkin kirjallisuus oli tässä yhteydessä esillä, sillä vuonna 1887 seuran kokouksessa esitetyssä käännettäväksi ehdotetun ulkomaisen kirjallisuuden luettelossa esiintyi mm. József Eötvösin romaani *A falu jegyzője* (Sulkunen 2004: 212.)

Kansallisen identiteetin muodostuksen kannalta Kalevalan ilmestymisellä vuonna 1835 oli luonnollisesti keskeinen merkitys. 1860-luvulla alkoivat suomeksi kirjoittaa mm. sellaiset runoilijat kuin August Ahlqvist (Oksanen) ja Julius Krohn (Suonio); Aleksis Kiven *Kullervo* julkaistiin vuonna 1864 ja *Seitsemän veljestä* 1870. Vuosisadan alkupuolella oli saanut alkunsa suomenkielinen lehdistö, jossa toimittajina olivat usein yliopiston opettajat tai kirjailijat. Lehdistöllä tulikin olemaan tärkeä tehtävänsä sekä kotimaisen että ulkomaisen kirjallisuuden esittelyssä ja levityksessä. Keskeisessä roolissa oli ennen kaikkea vuonna 1847 perustettu Suometar ja sen jatkaja Uusi Suometar. Kirjallisuuden kannalta tärkeä foorumi oli myös vuosien 1866–1888 välillä ilmestynyt Kirjallinen Kuukauslehti, jonka aineistosta merkittävän osan muodostivat kaunokirjallisuus sekä kirjallisuuteen liittyvät artikkelit ja arvostelut. (Leino-Kaukiainen 2007: 151–156.)

Fennomaanisella liikkeellä oli koko tarkasteltavan ajanjakson ajan merkittävä rooli suomenkielisen kulttuurin kehittämisessä; kielellisten ja kulttuuristen pyrkimysten ohella fennomania sai ajan myötä lisäksi yhä voimistuvia poliittisia ulottuvuuksia. 1860-luvulla ”vanhoista” fennomaaneista erottautui Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen johdolla nuorfennomaanien (eli jungfennomaanien) ryhmä, joka pyrki kielellisten ja kulttuuristen päämäärien ohella puoluepoliittisiin tavoitteisiin; syntyi suomalainen puolue. Vuosisadan lopulla fennomaaninen liike jakautui edelleen liberaalimpiin nuorsuomalaisiin sekä heitä konservatiivisemmin suuntautuneisiin ”vanhasuomalaisiin”. (Klinge 1982: 203–208; Sulkunen 2004: 137–144.) Fennomaanien yhteisenä pyrkimyksenä oli suomen kielen kehittäminen sivistyskieleksi, jota voitaisiin käyttää kulttuurin eri alueilla. Tähän liittyi myös suomenkielisen kaunokirjallisuuden syntyminen, lisääminen ja levittäminen. Nuorfennomaanien tärkeimpänä kirjallisena foorumina oli Kirjallinen Kuukauslehti, ja sen johtavana taustavoimana toimi Yrjö-Koskinen. (Lassila 2008: 14–18, 67.)

Kaisa Karila on Suomen historian alaan kuuluvassa pro gradu -tutkielmassaan (2006) selvittänyt fennomaanien suhdetta Unkariin. Hänen havaintojensa mukaan fennomaaneilla ei ollut mitään yhteistä linjaa siinä, miten Unkariin tuli suhtautua, mutta kaikki olivat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että Unkaria oli tehtävä tunnetuksi Suomessa ja Suomea Unkarissa. Unkari sai osana fennomaanien politiikkaa vaihtelevia merkityksiä riippuen siitä, mitä tavoitteita heillä kotimaanpolitiikassaan oli, ja liikkeen tavoitteiden muutokset vaikuttivat myös Unkari-suhteeseen. (Karila 2006: 86.)

1860-luvulla fennomaanien suhde Unkariin ilmeni Karilan mukaan lähinnä ns. kulttuurifennomaniana¹⁹; tavoitteena oli kansallisen kulttuurin luominen, ja Unkarin

¹⁹ Ks. tarkemmin Lassila 2003: 63–71; Klinge 1982: 201–215.

kehittyntä kulttuuria ihailtiin. Sen sijaan nationalistinen fennomania ei niinkään näyttäytynyt Unkari-suhteissa. Unkarin avulla haluttiin mm. osoittaa, että suomalaiset pystyvät luomaan itsenäistä, ruotsinkielisestä riippumatonta sivistystä. Toisaalta Unkarista oli hyötyä fennomaanien tietoisessa pyrkimyksessä ulkomaankontakteihin, jonka päämääränä oli päästä kosketuksiin muiden sivistyskansojen kanssa. Karilan mukaan unkarilaiset sijoittuivat fennomaanien arvojärjestyksessä suomalais-ugrilaisista kansoista kaikkein korkeimmalle sijalle. 1870-luvulla taas fennomaanien kansanvalistusta painottavat pyrkimykset heijastuivat myös Unkari-suhteisiin, ja suomalaisille pyrittiin jakamaan monenlaista Unkari-tietoutta. Unkarista löytyikin esimerkkejä sekä käytännöllisiin että aatteellisiin tarkoituksiin. 1880-luvulla fennomaanien kiinnostus kääntyi enemmän sisäpoliittisiin tavoitteisiin, jolloin Unkari jäi vähemmälle huomiolle. (Karila 2006: 86–89.)

Tenho Takalon (1986: 183) mukaan Unkarista tuli suorastaan fennomaanien ase kielipolitiikassa; vuosisadan vaihteen sortovuosien aikana Unkarista ja Unkarin historiasta taas etsittiin hänen mukaansa paraleelleja ja tukea sekä vanhasuomalaisen puolueen venäjänpolitiikalle että ilmeisesti myös passiiviselle vastarinnalle. Takalo näkee 1800-luvulla Suomessa virinneen Unkarin kieleen ja kulttuuriin kohdistuneen kiinnostuksen osittain tarkoitushakuisena; se oli ennen kaikkea kiinnostusta kulttuurikansan aseman lunastanutta kielisukulaista kohtaan. Unkarista haettiin oppia, jota sitten propagoitiin yleisölle suomalaisen kansallisen identiteetin kasvattamiseksi.

Fennomaanien piirissä Unkari-suhteet olivat 1870-luvulta alkaen vakaasti innokkaan Unkarin ystävän, Antti Jalavan harteilla, ja vaikka fennomaanien kiinnostus Unkaria kohtaan vaikuttaa Karilan (2006: 48–66) mukaan 1880-luvulla muuten laimenneen, pysyi se Jalavalla voimakkaana koko hänen elämänsä ajan. Unkarilaisen kirjallisuuden käännohistorian kannalta merkitystä oli sillä, että useat unkarin-kääntäjät, kuten Julius Krohn ja juuri Jalava kuuluivat fennomaanipiireihin, tai heillä oli niihin ainakin läheiset yhteydet.

Kielioloista johtuen kaunokirjallisuutta käännettiin Suomessa sekä suomen että ruotsin kielelle, ja ruotsinkielisillä käänöksillä tuli olemaan keskeinen merkitys tulevalle suomennostyölle sikäli, että maailmankirjallisuuteen tutustuminen oli sen kautta Suomessa mahdollista jo ennen suomentamisen yleistymistä. (Hellemann 1970: 422; Paloposki 2000: 22–23; Paloposki 2007: 113.) Vaikka noin 85 % väestöstä oli 1800-luvun alussa suomen eri murteiden puhujia, pysyi ruotsi kuitenkin pitkälti akateemisen väestönsosan kielenä aina 1800-luvulle saakka, joskin suuri osa sivistyneistöstä osasi myös suomea (Meinander 2006: 126–127). Sivistyneistö lukikin ruotsin kielellä, mikäli ei sitten lukenut alkukielisiä teoksia; tavallinen kansa taas ei juuri lukenut muuta kuin uskonnollista kirjallisuutta (Mäkinen 2007: 94–95; Tarmio 1985: 70–71.) Muista kielistä oli klassisilla kielillä, kreikalla ja latinalla, koulutuksen piirissä vahva asema, ja autonomian aikana luonnollisesti myös venäjän kielellä oli oma erityisasemansa. Ns. uusista vieraista kielistä taas osattiin lähinnä saksaa, jossakin määrin myös ranskaa; englannin merkitys taas oli vähäinen. Luonnollisesti siihen, mitä ja miten jostakin kielestä toiseen käännetään, vaikuttaa suuresti lähdekielen ja -kulttuurin tuntemus ja suhtautuminen niihin vastaanottavan kulttuurin puolella, mikä heijastui kääntäjien toiminnassa 1800-luvun loppupuolen Suomessa. Se, mitä kieliä osattiin, näkyi myös kääntämisessä. (Kovala 2007a: 140–143.)

Koska kääntäjätkin edustivat sivistyneistöä, he puhuivat yleensä äidinkielenään ruotsia. Tämä aiheutti ymmärrettävästi omat haasteensa suomennosten tasolle, ja suomennokset olivat keskimäärin heikonlaisia, mikä puolestaan synnytti keskustelua, toteaa Lassila (2008: 57). Hellemannin (1970: 427–428) mukaan hyvää tahtoa ja harrastusta kyllä oli, mutta kun ei ollut olemassa riittävästi sellaisia kääntäjiä, jotka pystyivät suoriutumaan vaativista suomennostehtävistä, oli suomennosten yleistaso heikko vielä pitkälle 1900-luvun puolellekin. Yhtenä syynä tähän olivat vähäiset käännöspalkkiot sekä varsin tavallinen välikielen käyttö kääntämisessä. Suomentaminen muista kielistä tapahtuikin 1800-luvulla yleisesti ruotsin tai saksan kautta (Paloposki 2000: 25; Paloposki 2007: 124–125). Unkarilainen kirjallisuus oli sikäli erikoisasemassa, että unkarista suomennettiin jo varhain ilman välittävää kieltä (Wichmann I. 2008: 179). Tähän vaikutti tieto kielisukulaisuudesta sekä fennomaanisten aatteiden voimistuminen. Niinpä moni kääntäjä opetteli ainakin jonkin verran unkaria ja pystyi tukeutumaan siihen kääntäessään, vaikka käytti mahdollisesti lisäksi apunaan muunkielisiä käännöksiä. Tämä näkyy sekä proosakäännöksissä, Jókain romaanien kohdalla (luvut 5 ja 6), että Petőfin runojen suomennoksissa (luku 4).

Ilmiönä välikielen kautta kääntäminen ei ollut poikkeuksellista, vaan päinvastoin varsin tavanomaista (Paloposki 2007: 124.) Sitä tapahtuu myös nykyisin, mm. silloin, jos alkukieltä taitavaa kääntäjää ei ole saatavilla. Vaikka *välikielestä* (*mediating language*) kääntäminen, tai *epäsuora kääntäminen* (*indirect translation*, myös muita termejä on käytetty), jota termiä esimerkiksi Martin Ringmar käyttää artikkelissaan vuodelta 2007, on ollut etenkin aikaisemmin yleistä, ei sitä kuitenkaan ole kovin paljon tutkittu. Kun 1800-luvulla käännösten pohjana käytettiin välikieltä, ei niissä useinkaan mainittu, mistä kielestä käännettiin, joten välittävien käännösten jäljittäminen saattaa jälkeenpäin olla vaikeaa. Usein käännökset olivat lisäksi nimettömiä, mikä hankaloittaa asiaa entisestään. (Paloposki 2010: 94–95.) Käännöksistä ei suinkaan välttämättä käynyt ilmi, että kyseessä on käännöksen käännös, ja vaikka asiasta jokin maininta ehkä olisi ollutkin, ei siihen ehkä aina ole luottamista. Ringmar toteaa, että mm. identtiset poistot, lisäykset ja väärinkäsitykset välittävissä kieleissä ja kohdekieleissä verrattuna lähdekieleen voivat olla todisteina epäsuorasta kääntämisestä; näin on myös mm. tässä tutkimuksessa esimerkkeinä olevissa Ridderströmin Petőfi-ruotsinnoksissa. Edelleen sellaiset ilmaukset kuin ”käännetty ... kielestä” tai ”Alkuperäisen teoksen nimi on X” (kohdekielellä) voivat viitata myös (piilo)epäsuoraan käännökseen. (Ringmar 2007: 8–9.)

Suomessa välittävänä kielenä oli luonnollisista syistä useimmiten ruotsi (Kovala 2013: 55). Kääntämisen haasteellisuus tiedostettiin kyllä meilläkin jo varhain, ja siitä käytiin keskustelua. ”Ei tosiaan mihinkään tarvita niin paljon hengellistä vainua ja neroa kuin juuri muista kielistä omalle kielellensä kääntämiseen”, kirjoitti A. W. Ingman Kirjallisessa Kuukauslehdessä vuonna 1868. Hän toteaa edelleen: ”Kullakin kielellä on oma ajatusjuonensa, omat sananpartensa, omat itsenäiset käännteensä. Vaan jos ei kääntäjä voi niitä tarkata, vaan juottaa kansansa kielen sen vieraan kielen kahleisiin, josta kääntää, niin saattaa hän kauheasti raiskata ja turmella oman kansansa kirjakieltä.” (Ingman 1868: 152; ks. myös Lassila 2008: 152).

Ruotsin kieleen kääntämistä tutkinut Ringmar (2007: 1), toteaa, että epäsuora kääntäminen on ollut yleinen tapa, etenkin mitä tulee (semi)periferisiin kieliin, jollaisena hän näkee myös ruotsin. Samaan ryhmään voitaneen lukea suomikin. Saksa puolestaan on ollut tärkeässä välittävän kielen roolissa käännettäessä itäisen Euroopan kielistä ja kieliin. Ringmar ei mainitse, mitkä kielet hän lukee tähän ryhmään, mutta myös Unkarin kohdalla saksan kielen merkitys on ollut keskeinen, ja 1800-luvulla saksa on ollut vahvassa asemassa sekä unkariin että unkarista käännettäessä (Detrich 1936: 85–86; Laakso 2004: 20–21). Varsin yleinen syy epäsuoraan kääntämiseen on epäilemättä ollut se, ettei ole ollut saatavilla sellaista kääntäjää, joka olisi hallinnut lähdekielen, mutta syynä on voinut olla esimerkiksi myös välikielen kohdekielialueella nauttima arvonta (Ringmar 2007: 5–6). Välikielen käyttöä suomesta englantiin käännettäessä tutkinut Hekkanen (2010: 102) puolestaan huomauttaa, että välittävään kieleen turvautuminen oli 1900-luvullakin pitkään tarpeen myös käännettäessä suomesta muihin kieliin päin, mikäli ylipäätään haluttiin saada käännöksiä aikaan, sillä muunkielisen kääntäjän löytäminen oli usein hankalaa. Silloinkin käännettiin useimmiten ruotsin kautta. Kovalan (1989, 28) mukaan kielen asemaa ja tuntemusta kuvastaa mm. juuri se, missä määrin siitä käännetään suoraan, ilman muunkielisiä käännöksiä.

Suomenkielinen käännöstoiminta alkoi varsinaisesti 1830-luvulla, mutta parin ensimmäisen vuosikymmenen aikana suomennoksia ilmestyi vielä harvakseltaan; kaunokirjallisuus ei myöskään vielä ollut eriytynyt itsenäiseksi kirjallisuuden lajiksi. Vuosina 1850–1860 voimassa ollut muun kuin uskonnollisia ja taloudellisia teemoja käsittelevän kirjallisuuden suomeksi julkaisemisen kieltänyt kieliasetus hidasti väliaikaisesti suomennosten syntymistä. Kääntäminen pääsi kuitenkin vauhtiin vuoden 1860 jälkeen, kun sensuuriasetus oli kumottu, ja vapaampi poliittinen ilmapiiri loi edellytykset kulttuurielämän voimakkaalle kehitykselle. Se toi mukanaan myös yhteiskunnallisia muutoksia, kuten suomen kielen aseman tunnustamisen virallisena kielenä ruotsin ohessa vuonna 1863. (Paloposki 2007: 106–107, 114–115.)

Todellista kukoistuskautta suomennoskirjallisuudelle merkitsi 1800-luvun loppupuoli, jolloin käännösten määrä oli huomattavasti suurempi kuin alkuperäisten suomen kielellä kirjoitettujen teosten, ja kääntäminen oli kaunokirjallisessa julkaisutoiminnassa keskeisellä sijalla. Kun käännettyä kertomakirjallisuutta ilmestyi vuosisadan alkupuoliskolla toistakymmentä teosta, ja alkuperäistä suomenkielisiä vain muutama, nousi sekä käännettyjen että suomeksi kirjoitettujen teosten määrä vuosisadan loppua kohti huimasti. Kun vuosisadan loppuun saakka suurin osa suomen kielellä julkaistuista teoksista oli käännetty muista kielistä, alkoivat käännökset ja alkuperäiset suomenkieliset teokset 1900-luvun alussa olla samoissa lukemissa. Vuosien 1840–1910 välistä aikaa onkin nimitetty suomalaisen kaunokirjallisuuden *käännöskaudeksi* ja 1800-lukua *suomennoskirjallisuuden vuosisadaksi* (ks. Kovala 1992: 28–29; Kovala 1996, 45; Paloposki 2000: 23). Tilanne ei ollut omana aikanaan mitenkään poikkeuksellinen, vaan monella muullakin eurooppalaisella kielialueella omakielistä kirjallista kulttuuria luotiin samoihin aikoihin käännösten avulla (Sevänen 2007: 13). Käännösten määrän lisääntyessä kasvoi samalla ulkomaisen kirjallisuuden tuntemus, mikä mahdollisti monien eurooppalaisten vaikutteiden omaksumisen. 1800-luvun kulttuuriselle elämälle olikin luonteenomaista myös kansainvälisyys ja

suuntautuminen kohti Eurooppaa (Karkama 1996: 11). Riikonen muistuttaa siitä tavallaan paradoksaalisesta ilmiöstä, että kansalliskirjallisuuden olennaisimman välineen eli (kirja)kielen kehityksessä keskeisessä asemassa ovat olleet juuri kääntäjät ja heidän tekemänsä käännökset (2007b: 21).

Suomennosten määrä kasvoi nopeaa vauhtia. Alkuvaiheessa käännettiin kotimaisten Runebergin ja Topeliuksen lisäksi lähinnä skandinaavista, eritoten ruotsalaista kirjallisuutta, sekä saksalaisia teoksia. (Hellemann 1970: 437, 463; Hellemann 2007: 338). Kiinnostus suuntautui kuitenkin 1870-luvulta lähtien myös esimerkiksi juuri unkarilaiseen kirjallisuuteen, joka sopi hyvin aikakauden kansallisiin tavoitteisiin; olihan suomalais-ugrilainen kielisukulaisuus vastikään tullut tunnetuksi laajemminkin kuin vain kielitieteilijöiden piirissä. Sama kiinnostus koski myös virolaista kirjallisuutta. (Ks. Kuldsepp 1986: 147–148; Varpio 2007: 220–221). Vuosisadan puolivälin jälkeen voimistuneen fennomaanisen liikkeen piirissä Unkarin-sukulaisuus sai erityistä painoarvoa; Unkarin yhteiskunnallisia oloja seurattiin lehdistössä kiinnostuksella, ja Unkarista etsittiin usein esimerkkiä omille kansallisille pyrkimyksille.

3.4 Suomalais-unkarilaiset kontaktit syntyvät

Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden tutkimuksen uranuurtajana ja ansiokkaana tutkijana tunnetaan Viljo Tervonen, jonka laajaa aineistoa ja väsymätöntä uurastusta on syytä korostaa myös kirjallisuussuhteiden tutkimuksen yhteydessä. Tervonen on käsitellyt aihepiiriä lukuisissa eri julkaisuissaan, joihin omassa tutkimuksessani toistuvasti viitataan (ks. esim. Tervonen 1984, 1995, 1996, 1997, 2006). Suomen ja Unkarin väliset suhteet saivat alkunsa 1800-luvun alkupuolella kielitieteilijöiden välisistä kontakteista. Suomen ja unkarin välinen kielisukulaisuus oli selvitetty 1700-luvun lopulla, mutta yleiseen tietoisuuteen se tuli vasta seuraavan vuosisadan puolivälin jälkeen. Jo Henrik Gabriel Porthan oli kirjeenvaihdossa unkarilaisten tiedemiesten kanssa 1700-luvun lopussa, mutta maiden välisten suhteiden alkuunpanijana mainitaan kuitenkin usein unkarilainen Antal Reguly, joka oleskeli Suomessa 1830- ja 1840-lukujen vaihteessa. Toinen varhainen matkalainen oli suomalainen lääkäri ja suomen kielen ystävä Erik Aleksanteri Ingman, joka vieraili Unkarissa Euroopan-matkallaan vuonna 1847. Hänen matkakirjeitään julkaistiin vastikään perustetussa suomenkielisessä sanomalehdessä, *Suomettaressa*; Ingman kertoi niissä mm. unkarilaisten isänmaanrakkaudesta, ”syvästä isänmaan lemmeestä, joka väkevästi vaikuttaa vanhoissa ja nuorissa”, sekä unkarin kielen ja kulttuurin asemasta. Ingman viittasi unkarilaisiin ”jalona heimokansana”, joilta suomalaisillakin voisi olla jotakin opittavaa. (Ingman 1847: 2; Tervonen 2006: 8–11; Tervonen 1984: 61; Korhonen 1983: 53–56; Korhonen 1984: 29–43). ”[- -] omakielinen kirjallisuus on kehittymässä, on kansallinen näytehuone, oopperaakin esitetään Madjaarin kielellä”, Ingman kirjoittaa matkakirjeessään (*Suometar* 42/1847; Tervonen 2013: 84).

Merkittävää suomalais-unkarilaisten suhteiden syntymisen kannalta oli unkarilaisen kielentutkijan Pál Hunfalvyn ja Elias Lönnrotin välinen kirjeenvaihto 1850-luvulla; kirjeistä käy ilmi, että molemmat pitivät tärkeänä suomalaisten ja

unkarilaisten tutustumista toistensa kieliin. Lönnrot ilmaisi asian kirjeessään vuonna 1853 Hunfalvylle näin:

Auch meines Erachtens würde das Studium sowohl des Finnischen als des Magyarischen viel gewinnen, wenn dass Magyarische bei uns und gegenseitig das Finnische bei Ihnen einige Liebhaber finden würde, denn auch meine sehr oberflächliche Kenntniss der magyarischen Sprache ist schon hinlänglich mich zu überzeugen, dass sie in einer uralten Verwandtschaft mit dem Finnischen steht. (Tervonen 1987: 2).²⁰

Hunfalvy vieraili Suomessa vuonna 1869 ja opetteli myös suomen kieltä. Vuonna 1871 hän julkaisi laajan matkakirjan nimellä *Utazás a Balt-tenger vidékein* ('Matka Itämeren seuduilla'). Hän näki unkarilaisten ja suomalaisten tutkijain yhteistyön mahdollisuudet ja loi moniin suomalaisiin kollegoihin, kielentutkijoihin ja Unkarin-ystäviin tiiviit suhteet. (Korhonen 1984: 36.)

Seuraavien vuosikymmenten kuluessa maiden välisiä suhteita kehittivät edelleen sekä unkarilaiset että suomalaiset tutkijat, ja vuosisadan loppua kohti suomalaisten kielimiesten Unkarin-vierailut ja unkarilaisten Suomen-vierailut olivat jo tulleet tavanomaisiksi (ks. Korhonen 1984: 37–43). Péter Domokosin mukaan ”ilman kielentutkijain toimintaa aikaisemmin Ruotsin kuningaskunnassa, 1809 lähtien tsaarillisessa suuriruhtinaskunnassa eläneet suomalaiset ja Habsburgien monarkian alla itsenäisyytensä puolesta taistelevat unkarilaiset tuskin olisivat löytäneet toisiaan” (Domokos 1972: 8).

Hunfalvyn työn jatkajana kielitieteilijä József Budenz piti niin ikään suomalais-unkarilaisia suhteita tärkeinä. Monipuolista kiinnostusta suomen kieltä ja kulttuuria kohtaan osoitti hänen oppilaansa József Szinnye, joka oppi erinomaisesti suomen kielen, toimitti ensimmäisen suomalais-unkarilaisen sanakirjan (1884), kirjoitti yhdessä suomalaisen ystävänsä Antti Jalavan kanssa unkarin oppikirjan suomalaisille (1880) ja julkaisi unkarilaisille tarkoitetun suomen kielen lukemiston. Monitoiminen Szinnye laati lisäksi Suomea käsittelevän matkakirjan *Az ezer tó országa* ('Tuhansien järvien maa'), kirjoitti suomalaisiin lehtiin ja vieläpä suomensi unkarilaisen näytelmän. Szinnyeillä oli tiiviit suhteet suomalaisiin, etenkin juuri Jalavaan, jonka kanssa hän teki monenlaista yhteistyötä²¹. (Korhonen 1984: 37–42.) Lakón mielestä suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden voidaan jopa katsoa alkaneen Szinnyeiden ensimmäisestä Suomen-vierailusta vuonna 1879 (Lakó 1986: 13).

Suomalaisista kielitieteilijöistä on mainittava ensinnäkin August Ahlqvist, joka matkusti Unkariin jo 1860-luvun alussa tutustuen unkarilaisiin tiedemiehiin. Ahlqvist

²⁰ Viljo Tervonen on julkaissut vuonna 1977 Hunfalvyn ja suomalaisten välistä kirjeenvaihtoa.

Vapaasti suomennettuna lainaus kuuluu näin: 'Mielestäni sekä suomen että unkarin kielen tutkimus voittaisi paljon, jos unkarin kieli meillä samoin kuin suomen kieli Teillä saisi joitakin harrastajia, sillä myös minun hyvin pinnallinen unkarin kielen tuntemukseni on omiaan vakuuttamaan minua siitä, että se on ikiaikaista sukua suomen kielelle.' – Tässä tutkielmassa lainausten suomennokset ovat tutkielman tekijän laatimia, ellei toisin mainita. Muut, paitsi englanninkieliset sitaatit on suomennettu; ruotsi ei unkarilaiselle lukijalle ole välttämättä tuttua, eikä unkarin puolestaan suomalaiselle. Englanti sen sijaan lienee lukijoille tuttu kieli.

²¹ Myös József Szinnye ja József Budenzin kirjeenvaihto suomalaisten kanssa on ilmestynyt Viljo Tervosen toimittamana vuosina 1995 ja 1996.

kirjoitti huomionarvoisen tutkielman suomen ja unkarin kielten sukulaisuudesta²²; sen sijaan hänen käsityksensä unkarilaisen kulttuurin ja kirjallisuuden merkityksestä eivät olleet yhtä suopeita (Ks. esim. Korhonen 1984: 37–38; Lahdelma 1991: 19). Merkittävää työtä teki myös kielentutkija Oskar Blomstedt, joka mm. pani alulle unkarin kielen opetuksen Helsingin yliopistossa sekä laati ensimmäisen suomalaisen unkarin kielihistoriaa käsittelevän tieteellisen tutkimuksen²³. Vierailultaan Unkarissa vuonna 1865 hän julkaisi kuvauksia matkaltaan Kirjallisessa Kuukauslehdessä. Blomstedtin toiminta jäi valitettavan lyhyeksi, sillä hän kuoli varhain. (Tervonen 1984: 65–68). Sittenkin myös mm. Helsingin yliopiston ensimmäinen suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori ja runoilija Arvid Genetz kiinnostui unkarin kielestä ja toimi myös suomentajana. (Korhonen 1984: 42.) Suomalaisista erityisen suuri merkitys Unkari-suhteiden kehittymisen kannalta oli Antti Jalavalla, monitoimisella lehtimiehellä ja opettajalla, jonka voi sanoa ottaneen Unkarin-asian suorastaan ”missiokseen” (Lahdelma 2007: 200). Jalavan toimintaa esitellään perusteellisemmin tuonnempana Mór Jókain suomennosten kohdalla luvuissa 5 ja 6, joten siihen ei ole syytä paneutua tässä yhteydessä.

Kielisukulaisuus tuli vähitellen tunnetuksi myös ”suuren” yleisön keskuudessa niin Suomessa kuin Unkarissakin; kulttuuri- ja kirjallisuuskosketukset saivat tosin kummassakin maassa yhteiskunnallisesta tilanteesta johtuen erilaisen painotuksen. Suomessa Unkari-suhteet sopivat hyvin kansallisen identiteetin etsintään; omaa paikkaansa etsiville suomalaisille kansainväliset kontaktit olivat merkityksellisiä, ja keskieuropalaisen sukulaiskansan löytäminen koettiin tervetulleena (ks. Karkama 1999: 85). Korhosen mukaan heräävä fennomaaninen liike käytti suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen tuloksia eräänlaisena etnisenä terapiana; suomalaiset eivät olleetkaan Euroopan kansojen joukossa yksin ja irrallisina (Korhonen 1984: 43–44). Unkarissa kehitys kulki toisin, mikä johtui erilaisesta historiallis-yhteiskunnallisesta taustasta. Unkarin kieltä oli 1200-luvulta lähtien viljelty kirjallisesti, ja se oli saavuttanut sivistyskielen aseman, kun Suomessa vielä hallitsi ruotsinkielinen sivistyneistö, eikä suomen kielellä ollut julkaistu paljonkaan. Tarve kansallisten juurien etsintään ei myöskään Unkarissa ollut yhtä voimakas kuin suomalaisilla, ja tieto kielisukulaisuudesta levisi hitaammin eikä saanut samanlaista vastakaikua. Suuri yleisö ei ollut innokas hyväksymään suomalais-ugrilaista kielisukulaisuutta, vaan piti mieluummin kiinni aikaisemmista käsityksistä: unkarilaiset olivat sukua turkkilaisille ja muille itäisille mahtikansoille. Tämä ’ugrilais-turkkilainen sota’²⁴ (*ugor török háború*) jatkui aina vuosisadan lopulle saakka. (Jalava 1876: 315; Korhonen 1984: 44; Szinnyei 1881: 81–91; Szopori Nagy 1989: 5). István Margóczy (1998: 134–136; 139–140) on kuitenkin todennut, ettei suhtautuminen kielisukulaisuuteen Unkarissakaan alkuvaiheessa ollut yleisesti niin torjuvaa, kuin aikaisemmin ehkä on ajateltu, vaan suomalais-ugrilaisen kielisukulaisuuden hyväksyminen oli hidaskäynninen prosessi.

²² Om Ungerska språkets förvandling med Finskan, 1863. — August Ahlqvist neuvoi kuitenkin Blomstedtia luopumaan unkarin tutkimuksesta ja suuntautumaan läheisempiin sukukieliin (Tervonen 1999: 9–10.)

²³ Halotti beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia suomen, unkarin ja lapin kielissä, 1869.

²⁴ Ks. tarkemmin esim. Lakó 1980: 50–64.

Unkarissa myös kirjalliset piirit pysyivät pitkään viileinä suomalaista kulttuuria kohtaan, ja Suomi oli kirjallisuuden kääntämisessä pitkän aikaa aktiivisempi osapuoli (Varpio & Szopori Nagy 1990: 15; Domokos 1993: 155–156). Unkarilaisten kiinnostus suomalaista kirjallisuutta kohtaan sai alkunsa kansanrunoudesta, erityisesti Kalevalasta, jota koskevat varhaisimmat tiedot olivat peräisin Regulyilta (Domokos 1993: 139). Suomessa sen sijaan monet tunnetut runoilijat, kuten Julius Krohn, Paavo Cajander, Kaarlo Slöör ja Arvid Genetz osallistuivat 1800-luvun loppupuolella unkarilaisen runouden suomentamiseen. Kun unkarista 1800-luvun kuluessa suomennettiin 26 teosta ja koko joukko novelleja ja runoja, Unkarissa suomesta käännettyjen teosten määrä oli vain kuusi. Samansuuntaisena tilanne jatkui pitkään vielä seuraavankin vuosisadan puolella (Varpio & Szopori Nagy 1990: 15). Suomalaisen kirjallisuuden tuntemus kietoutuikin alussa paljolti Kalevalan ympärille (Varga 2010: 22; Varpio & Szopori Nagy 1990: 175).

Varhaiset suomalais-unkarilaiset kosketukset on Suomessa useimmiten nähty positiivisessa valossa (ks. esim. Korhonen 1984; Tervonen 1984; Halmesvirta 2006; vrt. kuitenkin Lahdelma 1991: 19, 29–30). Etenkin fennomaanien piirissä Unkari nähtiin mielellään seuraamisen arvoisena esimerkkinä suomalaisille, ja myös Unkarin kirjallisuudesta haettiin tukea kansallisille pyrkimyksille. Voimakkaimmin tätä näkemystä edusti Jalava (ks. esim. Jalava 1876: 324; Jalava 1881: V–VII). Jo vuonna 1847 oli Suomettaressa ilmestynyt aiemmin mainittua József Eötvösin romaania *A falu jegyzője* ('Kyläkirjuri') käsittelevä kirjoitus otsikolla: Kylä-Sihtieri. Madjarilainen Romaani, Paruoni Jos. Eötwös'eltä²⁵, jossa kirjoittaja suosittelee unkarilaista kirjallisuutta sopivana esimerkkinä suomalaisille mieluummin kuin saksalaista, englantilaista tai ranskalaista, tai jopa ruotsalaista kirjallisuutta, joka on ollut suomalaisille kirjoittajan mukaan ainoa esimerkki. Tervonen arvelee E. A. Ingmanin vaikuttaneen artikkelin syntyyn, vaikkei pidä häntä sen suoranaisten kirjoittajana. Ingmanin matkakirje Pestistä on joka tapauksessa samalla sivulla, josta kirjoitus alkaa. (Tervonen 1984: 61–62; Tervonen 2013: 84–85).

Hyvin myönteiseen sävyyn kirjoittaa Unkarista esimerkiksi kielentutkija Otto Donner matkakirjeessään Morgonbladetille vuonna 1872 seuraavaan tapaan:

Täällä Suomessa emme voi muuta kuin mitä suurimmalla ilolla tervehtiä tämän jalon kansan kaikinpuolista edistymistä. Toillänsä se todistaa paikkansa pitämättömiksi monien oppineiden miesten puheet siitä, että suomensukuiset kansat ovat kykenemättömiä korkeampaan sivistykseen. Unkarilaiset ansaitsevat meidän kiitollisuutemme kaikesta siitä erinomaisesta annista, millä he jo nyt rikastavat maailmankirjallisuutta, mutta myös siitä ymmärtäväisestä lämmöstä ja sydämellisyydestä, jota he ovat alkaneet tuntea kansamme ja olojamme kohtaan. On todella hämmästyttävää, että puhtaasti tieteellisellä pohjalla tapahtunut sukukansojen lähentymien on kyennyt herättämään mitä voimakkainta keskinäistä sympatiaa. Meillä on täysi syy koettaa tutkia ja oppia tuntemaan Unkarin sisäisiä oloja. Me voisimme saada monta hyödyllistä opetusta Unkarin vapaista oloista ja historiallisesta kehityksestä. (Tervonen 1989: 97.)

²⁵ Suometar 44, 45/1847.

Tunnettu on toisaalta kuitenkin myös August Ahlqvistin myöhempi, torjuva kommentti Unkarin kirjallisuuden merkityksestä suomalaisille, jonka hän esitti Arvid Genetzille osoittamassaan kirjeessä – ei siis kuitenkaan yleisesti julkaistavaksi – vuonna 1879. Genetz oleskeli tuolloin Unkarissa ja oli juuri suomentanut osia János Arany'n Toldi-runoelmasta sekä lähettänyt käännöksensä Ahlqvistille. (Harmaja 1949: 146–147.) Ahlqvist kirjoittaa Genetzille näin:

Unkariksi kirjoitetusta kirjallisuudesta ei meille ole juuri mitään hyötyä, taiteellisesti ja huolellisesti tehtyjä teoksia, kelpaavia meille esikuviksi, ei Unkarilaisilla ole; kansamme luonne, maantieteellinen ja valtiollinen asema, kaikki erottaa meidät näistä kieliheimoistamme paljoa enemmän kuin mikä on erotusta meidän ja esim. kielellisesti vierasten Norjalaisten, Ruotsalaisten, vieläpä Wenäläistenkin välillä. (Mts. 268).

Ahlqvist siis katsoi, ettei unkarilaista kirjallisuutta kannattanut suomentaa, koska unkarilaiset teokset eivät hänen mielestään soveltuneet esimerkiksi suomalaisille. Käsitystään hän perusteli mm. suomalaisten ja unkarilaisten luonteen sekä yhteiskunnallisten olojen välisillä eroilla. Ahlqvist toivoi Unkarissa oleskelevan Genetzin tutustuvan mieluummin ”ajan parhaaseen kirjallisuuteen [- -] sivistyksen centrum-paikoissa” voidakseen edistää suomenkielistä kirjallisuutta. (Ahlqvist 1982: 268–269; ks. myös Lahdelma 1991: 19–20; Gerevich-Kopteff 2003: 142).

Syytä Ahlqvistin negatiiviseen asenteeseen unkarilaista kirjallisuutta kohtaan on haettu niin tietämättömyydestä (Tervonen 1984: 69), vanhenevan kielimiehen vieraantumisesta unkarin kielestä (Harmaja 1949: 148) kuin uskonnollisesta asenteestakin (Lahdelma 1991: 39–41)²⁶. Kenties hänen tarkoituksenaan oli ainoastaan painottaa sitä, että pohjoismainen kulttuuri oli lähempänä suomalaista kuin keskieurooppalainen. Mikä Ahlqvistin torjuvuuden syynä olikin, vaikutti hänen asennoitumisensa oletettavasti osaltaan myös Genetzin Unkari-harrastukseen. Huolimatta siitä, että Ahlqvistin näkemys Unkarin suhteen onkin torjuva, näkyy kommentista selvästi pyrkimys käännettävien tekstien esimerkinomaisuuteen. Ahlqvistin ajatuksiin palataan uudelleen tuonnempana luvussa 7.

Unkaria ei nähnyt kaikin tavoin seuraamisen arvoisena esimerkkinä myöskään aikakauslehti Valvojan nimettömän Helsingin kirjeen kirjoittaja vuonna 1883. Tekstin tekijäksi on arveltu Arvid Genetziä, mutta Genetzin elämäkerran laatija Leo Harmaja suhtautuu puolestaan tähän tietoon epäilevästi, koska kirjoituksessa esitetyt ajatukset muistuttavat suuresti Ahlqvistin edellä esitettyjä mielipiteitä. Harmaja epäilee, ettei Genetz olisi antanut niin jyrkkää lausuntoa, kuin seuraavassa katkelmassa siteerattu teksti oli; eihän Genetz muutenkaan ollut osoittanut ruvenneensa vieroksumaan unkarin kieltä, ja hän pyrki myös tekemään unkarilaista kirjallisuutta Suomessa tunnetuksi. (Harmaja 1949: 152–154.) Olipa Genetzillä tekemistä Valvojan kirjoituksen kanssa tai ei, suhtauduttiin tekstissä kuitenkin siihen Unkari-

²⁶ Lahelman mukaan ”sen loogisena seurauksena, että Ahlqvist asettui barokin suomalaisen muunnelman kärkihahmona puolustamaan uskonpuhdistuksen perintöä, uudistamaan hegeliläisyyden hengessä suomalaisuuden liittymistä protestanttiseen kirkkoon, täytyi hänen vastustaa katolilaisuutta. Tästä sai myös Unkarin kulttuuri osansa.” (Lahdelma 1991: 41.)

innostukseen, jota erityisesti Uusi Suometar kirjoittajan mukaan edusti, varsin varauksellisesti.

Mutta Unkarin olot eivät koskaan saata olla meille likimainkaan niin tärkeitä eivätkä niin viehättäviä kuin esim. Saksan, Ranskan, Englannin ja Italian, siitä selvästä syystä, että Unkarin kansa – olkoon se kaikella kunnioituksella sanottu – ei kuulu suurten sivistyskansojen joukkoon, kuten mainitut. Unkarin kirjallisuus ei voi meille olla yhtä tärkeä kuin näiden, koska ensiksikin sillä ei ole yhtä suurta yleis-inhimillistä merkitystä, ja toiseksi, Unkarin kieli ei ole eikä luultavasti koskaan tule olemaan likimainkaan niin tunnettu kuin Saksan, Ranskan ja Englannin kielet meillä ovat [- -] Vielä vähemmin voi tietysti olla kysymystä siitä, että tuolla sukulaisuudella saattaisi olla mitään valtiollista merkitystä.

Kirjoittaja esittää lisäksi toiveen, että ”Suometar jo lakkaisi liiallisista magyari-hommista”, sillä ”eihän sovi kansan yhtä vähän kuin yksityisenkään hakea virvotusta siitä, että hänellä on arvokkaita sukulaisia.” ”Liiallisilla magyari-hommilla” ilmeisesti viitattiin kuitenkin lähinnä varsinkin Jalavan innostukseen etsiä Unkarista esimerkkiä mitä moninaisimpiin asioihin; kirjoittaja näet jatkaa vielä, että tieteen näkökulmasta suomalais-unkarilainen sukulaisuus on tärkeä seikka: ”Ihan toinen asia on tietysti se, että kysymys suomalaisten ja magyarien sukulaisuudesta on meillekin tärkeä tieteelliseltä kannalta, koska se likeisesti koskee suomalaistakin kansatiedettä ja kielentutkimusta.” (Kirje Helsingistä 1883: 101.) Kuten Harmaja (1949: 152–154.) toteaa, kirjoitusta ei ole vaikea yhdistää Ahlqvistin mietteisiin, ja lienee todennäköistä, että sen tekijälle Ahlqvistin esittämät ajatukset ovat ainakin olleet tuttuja.

3.5 Suomalainen lehdistö kaunokirjallisuuden julkaisijana ja esittelijänä

Tässä ja seuraavassa kappaleessa luodaan ensin lyhyt katsaus lehdistön rooliin kaunokirjallisuuden esittelemisessä 1800-luvun loppupuolen Suomessa ja käsitellään sen jälkeen erityisesti unkarilaisen kirjallisuuden asemaa. Ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti, Suomenkieliset Tieto-Sanommat, oli ilmestynyt jo vuonna 1776, ja senkin jälkeen oli ruotsinkielisten lehtien ohella ilmestynyt useita suomenkielisiä sanomalehtiä. Varsinaisesti suomenkielisestä lehdistöstä voidaan kuitenkin puhua vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen, jolloin vuosittain ilmestyi kymmenisen sanomalehteä. Varhaisin suomenkielinen aikakauslehti puolestaan oli vuonna 1836 aloittanut Elias Lönnrotin Mehiläinen. Vuosisadan loppupuoli olikin sitten sekä sanoma- että aikakauslehtien voimakkaan kehityksen aikaa. (Leino-Kaukiainen 2007: 150; Kovala 2007b: 332–333).

Kirjojen kustannustoiminta vakiintui Suomessa vasta vuosisadan loppupuolella, ja siihen saakka juuri lehdistö toimi tärkeänä julkaisufoorumina myös kaunokirjallisuudelle; kaunokirjallisuus, niin proosa kuin runous, kuului lehtien vanhimpaan aineistoon, ja saattoi muodostaa siitä huomattavan osan. Vielä vuosisadan lopussa koostui noin kymmenesosa sanomalehtien sisällöstä juuri kirjallisuudesta.

Kun suomenkielisiä kirjoja ei vielä ilmestynyt paljon eikä kirjakauppojakaan juuri ollut, tarjosi lehdistö lukijoille mahdollisuuden päästä helposti kaunokirjallisuuden äärelle, ja samalla se oli kirjallisuuden julkaisijoille oivallinen tapa tavoittaa laajempi lukijakunta. Kaunokirjallisia teoksia julkaistiin usein lehdissä jo ennen, kuin ne ilmestyivät itsenäisinä teoksina. (Leino-Kaukiainen 2007: 150–151.)

Fennomaanien toimittama suomenkielinen sanomalehti Suometar perustettiin vuonna 1847, ja sen seuraaja Uusi Suometar alkoi ilmestyä vuonna 1869. Uuden Suometaren päätoimittajana toimi alussa Antti Jalava, ja sen taustalla vaikutti joukko muita fennomaaneja, mm. Yrjö Koskinen. Kummankin lehden aineistossa kirjallisuudella oli alusta saakka tärkeä sija. Aluksi valtaosa kaunokirjallisesta aineistosta oli runoutta, sittemmin proosa sai enemmän sijaa. Suosittuja olivat etenkin jatkokertomukset, ja suurin osa niistä oli käännöksiä. (Mts. 152–253.)

Jo varhaisimman varsinaisen kulttuurilehden, Kirjallisen Kuukauslehden nimikin heijastaa kirjallisuuden merkityksellistä asemaa 1800-luvun kulttuurielämässä (Krogerus 1999: 210). Fennomaanien toimittama julkaisu oli merkittävä myös unkarilaisen kirjallisuuden näkökulmasta; Tervonen on laskenut lehden sisältäneen koko ilmestymisaikanaan (1866–1880) kuutisenkymmentä Unkaria käsittelevää artikkelia, joista valtaosa koski kirjallisuutta. Hän näkee Kirjallisen Kuukauslehden julkaiseman aineiston johtaneen ratkaisevaan muutokseen suomalaisessa Unkarikuvassa (Tervonen 2013: 89). Lehden palstoilla ilmestyi kirjallisuusaiheisten kirjoitusten ohella myös mm. unkarilaisen kirjallisuuden käännöksiä, niiden joukossa neljä Jókain novellia. (Ks. liite 3). Varpio arvelee, että suomenkielisen kulttuurin edistämisen kannalta Viron ja Unkarin kirjallisuuden saavutusten korostaminen oli vähemmän vaarallista kuin tukeutuminen vanhaan emämaahan, Ruotsiin (Varpio 2007: 221). Lehden piirissä vaikutti tunnettuja Unkarin-ystäviä, kuten Yrjö Koskinen, Oskar Blomstedt, B. F. Godenhjelm sekä Antti Jalava, joilla oli usein henkilökohtaisia kontakteja unkarilaisiin tiedemiehiin sekä unkarin kielen taitoa, joten he eivät olleet vain esimerkiksi saksankielisten lähteiden varassa. (Tervonen 1984: 54–55; Tervonen 1996b: 81–82; Tervonen 1999: 18–19.) Arvokkaana lehden Unkari-aineiston lähteenä Tervonen mainitsee erityisesti Yrjö Koskisen Pál Hunfalvyn kanssa käymän kirjeenvaihdon (Tervonen 2013: 89). Kirjallisen Kuukauslehden lakattua ilmestymästä perustettiin samana vuonna uusi kulttuurilehti Valvoja (1880–1922), joka edusti suurempaa aatteellista vapaamielisyyttä kuin edeltäjänsä. Ruotsinkielisellä puolella taas oli vuodesta 1876 alkaen ilmestynyt aikakausjulkaisu Finsk Tidskrift.

Kun Kirjallinen Kuukauslehti oli edustanut fennomaniaa ja kansallista ajattelua, suuntautuivat uudemmat kulttuurilehdet enemmän kansainvälisyyteen. (Krogerus 1999: 210–211.) Kaunokirjallisuus oli näiden aikakausjulkaisujen vakioaineistoa. Mielenkiinnon laajentuessa lehdistössäkin vuosisadan loppua kohden suomen kielen kehittämisestä ja kansallistunteen vahvistamisesta kansainvälisempään suuntaan alkoi samaan aikaan, 1860-luvulta lähtien, ilmestyä myös suurelle yleisölle tarkoitettuja kuvalehtiä, jotka nekin sisälsivät runsaasti kaunokirjallista aineistoa. Tällaisia olivat mm. Maiden ja Merien Takaa (1863–1866) sekä Suomen Kuvalehti (1873–1880), joiden molempien toimittajana oli Julius Krohn. Krohn suomensi kirjallisuutta itsekin kirjailijanimellään Suonio, ja hän hankki suomennoksia myös muilta kääntäjiltä. Kun Maiden ja Merien Takaa -lehdelle oli vielä ominaista anonyymiys, alkoivat tekijöiden

nimet olla Suomen Kuvalehdessä jo paremmin esillä. (Leino-Kaukiainen 2007: 155–156.)

3.6 Unkarin kirjallisuus ja suomalainen lehdistö

Unkarin kirjallisuudesta on suomalaisessa lehdistössä nähtävissä merkkejä jo 1830-luvulta alkaen. Varhaisimmat unkarilaisen runouden suomalaiset käännökset olivat monien muiden kaunokirjallisuuden käännösten tavoin ruotsinkielisiä, kuten Tervonen on tutkimuksissaan selvittänyt (Tervonen 1996b: 185–87; Tervonen 2013: 109). Helsingfors Morgonblad julkaisi vuosina 1833–1834 joitakin J. L. Runebergin ruotsinnoksia Ferenc Kazinczyn, Sándor Kisfaludyn, László Tóthin ja Mihály Vitkovicsin runoista. Nämäkin käännökset oli laadittu saksannosten pohjalta. Siitä, mitä tietä käännettävät runot olivat Runebergille joutuneet, ei ole varmaa tietoa, mutta Tervonen arvelee niiden miellyttäneen häntä eksoottisuutensa vuoksi; käänsihän Runeberg muistakin kaukaisista kielistä.²⁷ Samassa lehdessä ensimmäisen Runebergin käännöksen kanssa, vuonna 1833, ilmestyi Unkarin kirjallisuutta käsittelevä artikkeli Karl Kisfaludy; den första Ungerska Dramatiker af sannt värde²⁸. Artikkelin oli sekin saksasta käännetty, ja Tervonen pitää mahdollisena, että se oli Fredrika Runebergin ruotsintama perustaen käsityksensä ilmeisesti Ragnar Öllerin tietoihin teoksessa *Ett kvarts sekel i vårt litterära liv* vuodelta 1920 (Tervonen 1996b: 186–187; Tervonen 2013: 109–111; Öller 1920: 59.)

Parinkymmenen vuoden kuluttua, vuonna 1853, samassa lehdessä²⁹ ilmestyi lyhyt, saksasta käännetty artikkeli Om Ungerska litteraturen, joka ensimmäistä kertaa esitteli suomalaiselle yleisölle Petőfin, Jókain, Arany'in, Vörösmartyn sekä muutaman muun unkarilaisen kirjailijan nimet. Artikkelin oli peräisin Augsburgin Allgemeine Zeitung -nimisestä saksankielisestä lehdestä, ja se on varsin suppea. (Tervonen 2013: 114.) Samana vuonna 1853 julkaisi Snellmanin toimittama aikakauslehti Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning (5/1853, 1.5.1853) laajemman, peräti seitsemänsivuisen kirjoituksen Ungerns litteratur för åren 1850–1853. Artikkelin lähteenä mainitaan vain ”en tysk tidning” (’eräs saksalainen lehti’), jossa ilmestyneestä artikkelissa ruotsinkielinen käännös on katkelma. Artikkelin kirjoittajaksi ilmoitetaan unkarilainen Kertbeny, jonka kirjoituksista on aiemmin yksi käännetty ruotsiksi. Tervonen arvelee artikkelia lehden toimittajana tuolloin toimineen S. G. Elmgrenin kääntämäksi (Tervonen 2013: 114–115). Mm. Petőfin ja monien muiden kirjoituksessa mainittujen unkarilaisten kirjailijanimien vuoksi Kertbeny päätyy toteamaan, että Unkarin rikas kirjallisuus ansaitsee huomiota myös ulkomailla (Kertbeny 1853: 144). Vuodelta 1860 taas on peräisin Från Nära och Fjerran -nimisessä julkaisussa ilmestynyt kirjoitus Den ungerska litteraturen i det XIX

²⁷ Tervonen viittaa mm. Lauri Viljasen teokseen *Runeberg ja hänen runoutensa 1-2* (1944, 1948) sekä Ragnar Öllerin (1920) yllämainittuun tutkimukseen (Tervonen 2013: 109 – 110).

²⁸ Helsingfors Morgonblad 22.7.1833/53. Artikkelin oli käännetty Ferenc Toldyn *Blumenlese aus ungarischen Dichtern* -nimisen antologian (1828) esipuheesta (Tervonen 1996b: 188).

²⁹ Morgonbladet 24/1853.

århundradet. Sándor Petoeffi³⁰. Helsingfors Tidningar (7/1862) puolestaan julkaisi artikkelin nimellä En litterär högtid i Ungern. Suomenkielisiä tekstejä ilmestyi myös muutamia ennen Kirjallisen Kuukauslehden aikaa. Laajimpia niistä olivat jo aikaisemmin mainittu József Eötvösin romaanin esittely Kylä-Sihtieri (Suometar 44–45/1847) sekä Mehiläisessä vuonna 1861 ilmestynyt artikkeli Károly Kisfaludy, magyarin näytelmäkirjallisuuden perustaja, oletettavasti saksasta käännetty sek. Lehtiartikkelien kohdalla ei suinkaan aina ilmoitettu lähdettä; monesti ne saattoivat olla joko sellaisenaan tai lyhennettynä ulkomaisista lehdistä käännettyjä tekstejä, mikä ei toisaalta ollut yksinomaan suomalainen ilmiö, vaan se oli aikanaan tavallista myös esimerkiksi Unkarissa (Hansági 2013: 29). Tervonen kiinnittää huomiota siihen, että valittaessa aineistoa ulkomaisista lehdistä oli sensuurin takia syytä olla lähteiden suhteen tarkkana (Tervonen 2013: 80). Keskeisiä kirjallisuusartikkeleita käsitellään tarkemmin tutkimuksen myöhemmissä luvuissa³¹.

Kirjallisuutta käsittelevien artikkelien ohella lehdissä ilmestyi käännöksiä. Vuonna 1845 julkaisi Morgonbladet ruotsinnoksena Mihály Vörösmartyn *Szózat*-runon, jonka kääntäjänä oli kielitieteilijä Herman Kellgren³². Tervosen mukaan Kellgren, joka oli Berliinin-matkallaan solminut unkarilaisia tuttavuuksia, koki isänmaalliseksi velvollisuudekseen tehdä sukukansojen runoutta tunnetuksi suomalaiselle sivistyneistölle. Missä määrin Kellgren osasi unkaria, ei ole tiedossa. E. A. Ingmanin mukaelma *Szózat*-runosta ilmestyi Litteraturbladissa vuonna 1857, ja se ilmestyi myöhemmin myös Arvid Genetzin ja Uno von Schroven suomennoksina³³. Ingmanin suomalaisille lukijoille sovittamassa mukaelmassa on voimakkaasti kotouttava sävy; viittaukset Unkarin historiaan korvautuvat kalevalaisilla vastineilla, kuten seuraava esimerkki osoittaa:

*Itt küzdenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai*³⁴.

*Kah täällä Väinö Pohjolan
Pojat löi miekallaan,
Ja kahlehet pimeyden
Katkoi sanallahan.*

Tervonen arvelee, että Ingman itse koki mukaelmansa epäonnistuneeksi, sillä hän ei sen paremmin ilmoittanut sen yhteydessä alkuperäistä lähdettä kuin viitannut Kellgrenin jo aikaisemmin ilmestyneeseen ruotsinnokseen (Tervonen 1996b: 72). Näin ei välttämättä kuitenkaan tarvinnut olla, sillä lähdetekstin ilmoittamatta jättäminen oli tuohon aikaan yleistä, myöskään kääntäjää tai edes kirjailijaa ei suinkaan aina mainittu (Leino-Kaukiainen 2007: 151). Ruotsinnokseen viittaamatta jättäminen taas lienee ollut innokkaana suomen kielen ja sen aseman harrastajana tunnetulle Ingmanille luontevaa, vaikka hän käännöksen varmaakin tuns.

³⁰ Petöfin nimi esiintyy varhaisissa lähteissä kirjoitettuna monin eri tavoin. Tässä tutkimuksessa noudatetaan alkuperäislähteiden kirjoitusasua.

³¹ Unkarin kirjallisuutta käsittelevistä lehtikirjoituksista ks. myös Tervonen & Wichmann 1982.

³² *Ungersk nationalsång* (af Vörösmarty. Öfvers.) – Morgonbladet 28/1845. Sama: - Necken. Poetisk Kalender för 1846: 47–49.

³³ *Herätys*. Suom. Uno von Schrowe. (Unkarin Albumi 1881:150–152), *Julistus*. Suom. Arvid Genetz. (Valvoja 1881: 223–224).

³⁴ Nimi *Árpád* viittaa unkarilaiseen heimopäällikköön ns. maahantulon (v. 896) ajoilta; *Hunyady* puolestaan viittaa 1400-luvulla eläneeseen sotapäällikköön János Hunyadiin.

Mukaileminen oli myös yleinen ja hyväksytty tapa kääntää. Kotouttaminen esimerkiksi nimiä ja tapahtumapaikkoja suomalaistamalla oli niin ikään kääntämisen alkuaikoina tavallinen käännösstrategia, jonka avulla teksti haluttiin tuoda lähemmäksi lukijakuntaa. (Paloposki 2000: 26–27; Maliniemi 1960: 92.)³⁵ Mm. Shakespearen *Machbethistä* syntynyt varhainen mukaelma *Ruunulinna* oli kirjoitettu kalevalamittaan (Paloposki 2002b: 250). Vörösmartyn runosta laadittiin mukaelmia muillakin kielillä, viroksi 1884 ja tšekiksi 1861, ja se käännettiin lyhyessä ajassa 15 kielelle (Csekey 1940–1941: 32–33). Sittemmin eri kirjoittajat ovat monessa yhteydessä pohtineet Vörösmartyn mahdollista vaikutusta Runebergin *Maamme-lauluun*³⁶.

Ensimmäinen suomennettu unkarilainen runo oli vuoden 1847 Suomettaressa, samassa numerossa kuin Kylä-Sihtieri-kirjoitus, julkaistu käännös Orvon kuolo József Eötvösön runosta *A megfagyott gyermek*³⁷ (Suometar 6/1847). Käännöksen yhteydessä lukee, että se on ”Madjarin kielestä suomennettu”, suomentajana oli E. A. Ingman, joka oli aloittanut unkarinopinonsa viimeistään tuolloin, oleskellessaan samana vuonna Unkarissa (Tervonen 1984: 61). Runokäännöksen syntyä on käsitelty tarkemmin Tervonen vuonna 1983 ilmestyneessä artikkelissaan (Tervonen 1983: 432–434). 1850–1860-luvuilla myös Unkarin kirjallisuuden suomentamisessa seurasi tauko, mutta pian kieliasetuksen kumoamisen jälkeen suomentaminen taas jatkui. Varhaisimmat Petöfin runosuomennokset ilmestyivät vuonna 1861, Jókain ensimmäinen novellisuomennos vuonna 1870. Petöfi ja Jókai olivatkin kautta 1800-luvun eniten käännetty unkarilaiset kirjailijat Suomessa, kuten monissa muissakin maissa. Nimetön kirjoittaja ilmaisi asian vuoden 1879 Suomen Kuvalehdessä (147/1879) näin: ”Aleksanteri Petöfi ja Mauri Jókai, ne kaksi ovat [- -] kansansa nimelle valloittaneet pysyväisen, loistavan sijan maailmankirjallisuudessa.” Molempia kirjailijoita käännettiin Suomessa ahkerasti sekä suomeksi että ruotsiksi; Petöfiltä ilmestyi vuosisadan loppuun mennessä kaksi runokokoelmaa sekä lukuisia yksittäisiä runoja, Jókailta taas kuusi romaania ja kymmenittäin novellikäännöksiä. (Wichmann I. 2009: 68–69, 78; Wichmann I. 2008a: 226.) Näiden kahden lisäksi suomennettiin tosin muitakin unkarilaisia kirjailijoita. János Arany’in teoksista käännettiin kolme balladia sekä osa *Toldi*-runoelmasta. Arany’in teokset eivät tulleet Suomessa läheskään yhtä tunnetuksi kuin Petöfin runot ja Jókain novellit, jotka kenties oli helpompi kokea kansallisten pyrintöjen edustajina myös Unkarin ulkopuolella³⁸. Syitä siihen, miksi esimerkiksi juuri Arany’in runous jäi vähemmälle huomiolle, pohditaan tuonnempana hieman tarkemmin kohdassa (luku 7).

³⁵ Esimerkkinä voi mainita esim. Santalan Schillerin runosta *Die deutsche Muse* laatiman mukaelman *Suomen laulu* vuodelta 1860 (Maliniemi 1960: 92).

³⁶ Ks. esim. Tervonen 1984: 60–61; Csekey 1940–1941: 21–34; Weöres 1937–1938: 32–36; Öller 1920: 59.

³⁷ ”Paleltunut lapsi”.

³⁸ Arvid Genetz suomensi neljä runoa (1, 3, 4, 6) Aranyi’n *Toldi*-runoelmasta. Ne julkaistiin Koitar-albumissa vuonna 1880 (Koitar 3, 127–166). Genetz suomensi myös kaksi Aranyi’n balladia: *Aune* (*Ágnes asszony*) ja *Ritari Bor* (*Bor Vitéz*), Paavo Cajander puolestaan yhden: *Klára Zács* (*Zács Klára*) Antti Jalavan toimittamaan *Unkarin Albumiin*, joka ilmestyi vuonna 1881 (Jalava 1881: 165–169, 179–181, 194–198).

3.7 Unkarista kääntäminen lisääntyy

Proosateoksista ensimmäinen unkarista suomennettu itsenäinen teos oli Jókain novelli *Carinus* (1875), ja samana vuonna ilmestyi jo ensimmäinen unkarilainen romaanikäännöskin, Lajos Hevesyn kirjoittama *Räätälinkisälli Andreas Jelkyn merkilliset elämänvaiheet neljässä maailmanosassa. (Jelky András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben)*³⁹, jonka saksalaisen käännöksen pohjalta suomensi Samuli Suomalainen. Romaani oli aikanaan suosittu, lähinnä nuorisolle suunnattu kertomus, jonka tapahtumilla oli myös todellisuuspohjaa. Sitä, miten juuri tämä teos valikoitui suomennettavaksi ja miten se päättyi kääntäjän käsiin, ei tiedetä; Jalava tosin mainitsee kirjeessään Budenzille vuonna 1876, että Hevesyn kustantajalle kirjoittama kirje, jossa hän antaa luvan kirjan suomentamiseen, oli viipynyt matkalla kaksi kuukautta (Tervonen 1995: 24). Yrjö Koskinen, joka esitteli teoksen lyhyesti Kirjallisessa Kuukauslehdessä, toteaa, ettei kyseessä ole ”mikään tavallinen romaani, vaan seikkailija-kirja mitä omituisinta laatua”. Romaanin juonikuvauksen jälkeen hän toteaa suomennoksesta lyhyesti, että se on ”erinomaisen sujuva ja taitavalla kädellä tehty”, mutta sisältää joitakin kielivirheitä. Käännöksen syntyhistoriasta hän mainitsee vain sen, että käännös on tehty saksasta. (Koskinen Y. 1876: 20–21.) Joensuussa ilmestyneessä Karjalatar-lehdessä todetaan, että kirja on ”varsinkin nuorisolle hyvin hupaisa siitä syystä, että mainitun kisällin elämänvaiheet olivat jotenkin eriskummaiset sekä monen villikansan elämänlaatu ja tavat samalla tässä kirjassa kuvataan” (Karjalatar 3.3.1876). Uuden Suometaren sivuilla taas mainitaan, että ”suomentajan on onnistunut kaikkialla säilyttää alkuteoksen virkeä ja leikillinen esitystapa” (Uusi Suometar 25.4.1877) ja toisaalla, että ”Alkuteos on vasta äskettäin ilmestynyt Unkarissa ja saanut erinomaisen maineen. Kirjalla on historiallinen perustus, se on kaikkialla sisältönsä puolesta viehättävä, esitystavaltaan sievä ja vilkas.” (Uusi Suometar 30.4.1875.)⁴⁰ Käännös noteerattiin monen muunkin lehden kirjalueteloissa, mutta enempää tietoa sen syntyvaiheista niistä ei löydy.

1860-luvun ensimmäisten, hajanaisten käännösten jälkeen Unkarin kirjallisuuden kääntäminen pääsi Suomessa vauhtiin 1870-luvulla, ja todellista kulta-aikaa sille merkitsivät 1880-luvun vuodet. Käännöstoimintaa helpotti se seikka, että vuodesta 1880 lähtien unkarin kielen opiskelu tuli mahdolliseksi Helsingin yliopistossa Antti Jalavan ryhdyttyä sitä opettamaan. Jalava toimi sitten yhtäjaksoisesti ylimääräisenä unkarin kielen lehtorina aina vuoteen 1909 saakka. Unkaria opetti tahollaan Hämeenlinnassa aiheesta kiinnostuneille lyseolaisille myös Genetz, jonka opetus käynnistyi vuonna 1880. Tosin jo Oskar Blomstedt oli lyhyen aikaa ehtinyt toimia suomen ja unkarin kielen dosenttina ja luennoida mm. unkarin kielen pääpiirteitä (1869–1870), ja hänen oli ollut tarkoitus selittää myös Jókain *Carinus*-novellia, mikä ei kuitenkaan ehtinyt toteutua. (Korhonen 1984: 39; Tervonen 1999: 22–23; Wichmann Y. 1928: 299). Kirjeessään Budenzille vuonna 1870 Blomstedt kertoo, että hänen unkarinopetustaan on ollut seuraamassa yhteensä seitsemän kuulijaa (Tervonen

³⁹ Jos teos tai yksittäinen runo tai novelli on suomennettu, ilmoitetaan sen suomenkielinen nimi kursivoituna; suomentamattomat teokset ilmoitetaan puolilainausmerkeissä.

⁴⁰ Katsahdus menneen vuoden kotimaiseen kirjallisuuteen. – Karjalatar 31.8.1876; 30.4.1875 – Uudestaantilattavaksi tarjotaan ”Uuden Romani-jakson” ensi vuosikerta. – Uusi Suometar 30.4.1875; Uusi Suometar 25.4.77.

1999: 10–11).⁴¹ Blomstedtin oppilaana lienee Jalavakin saanut ensimmäisen kosketuksensa unkarin kieleen, ja toisissaan hän sai mahdollisuuden paneutua kielienopiskeluun Unkarin-matkallaan vuonna 1875. (Tervonen 1995: 8–9.) Pian, vuonna 1880, ilmestyi myös Jalavan ja József Szinnyein yhdessä laatima ensimmäinen unkarin oppikirja Unkarin kielen oppikirja suomalaisille sekä suomalais-unkarilainen sanakirja. Sanakirjahanke oli Budenzin alkuun panema, ja vuonna 1884 ilmestyneen sanakirjan toimittajana oli Szinnye⁴². Apuneuvoja käännöstyöhön alkoi vuosisadan loppupuolella näin ollen olla saatavilla. Lisäksi kieltä saattoi tietysti oppia henkilökohtaisissa kontakteissa tai Unkarin-matkoilla. (Korhonen 1984: 40.) Vertailukohtana voi mainita, ettei sanakirjoja ruotsin ja venäjän lisäksi juuri ollut vielä muista kielistä saatavana; ensimmäinen saksalais-suomalainen sanakirja oli ilmestynyt vuonna 1873 ja ranskalais-suomalainen vuonna 1877. Viro-suomi sanakirjakin ilmestyi vasta seuraavan vuosisadan puolella. Myös eri kielten oppikirjat olivat vielä harvinaisia (Kovala 2007a: 145); tässäkin mielessä unkarin kääntäjät olivat siis monia muita paremmassa asemassa. Kielienopiskelun tavoitteena ei tuohon aikaan välttämättä ollut käytännön kielitaidon hankkiminen; Genetz näet toteaa, että ne suomalaiset, jotka ryhtyvät opiskelemaan unkaria, eivät tarvitse käytännön kielitaitoa vaan lähinnä kieliopin tuntemusta ja luetun ymmärtämisen taitoa (Genetz 1881b: 70). Unkarin oppijat olivat lähinnä kielitieteilijöitä ja kääntäjiä.

Varsin merkittävä tapahtuma suomalais-unkarilaisten kirjallisten suhteiden historiassa oli Jalavan toimittaman *Unkarin Albumin* ilmestyminen vuonna 1881. Albumi sisälsi runokäännöksiä usealta unkarilaiselta runoilijalta. Jalavaa oli Albumin julkaisemiseen innoittanut se seikka, että sekä Unkarin tiedeakatemia että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura juhlivat samana vuonna 50-vuotista toimintaansa. Jalavan laatiman esipuheen mukaan kaikki suomennokset on tehty ”suoraan alkukielestä” (Jalava 1881: V–VII). Jalava perustelee Albumin julkaisua näin:

Halu jollakin kirjallisella tavalla, vähäpätöisen kykynsä mukaan, ottaa osaa siihen riemujuhlaan, jota maassamme tänä vuonna Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran puolen-vuosisadan olemassa-olon muistoksi vietetään, on saattanut allekirjoittanutta tämän albumin toimittamiseen. Että sen sisällys koskee yksinomaisesti Unkaria, ei tarvinne mitään erinäistä selitystä. Suomalaisien ja unkarilaisten keskinäinen heimolaisuus on jo aikoja sitte tunnettu ja tunnustettu asia, niinkuin myöskin tarpeellisuus molemmille kansoille enemmän kuin tähän asti toisiinsa tutustua. (Mts. VI.)

”Sukulaisuus” riitti siis Jalavan mukaan kirjan julkaisemisen perusteeksi. Teos alkaa Ferenc Kölcsey'n runon *Himnusz* (*Kansallis-hymni*) suomennoksella. Käännöksen laatija oli runoilija Uno von Schrowe, jonka käsialaa oli Albumissa myös Vörösmartyn *Szózat*-runon käännös. Niiden lisäksi teos sisälsi yhdeksän eri kääntäjien

⁴¹ Tervonen (1999: 11) on laatinut tuohon aikaan unkaria opiskelleista ja unkaria taitavista suomalaisista luettelonkin: Julius Krohn, B.F. Godenhjelm, Antti Jalava, Arvid Genetz, Edvard Viktor Selin, Jaakko Haniel Päivärinta (Swan).

⁴² Unkarin kieliopin ja unkarilais-suomalaisen sanakirjan laatiminen oli ollut myös Genetzin suunnitelmissa (Tervonen 1999: 22).

suomentamaa Petőfin runoa⁴³, edellä mainitut kolme Arany'in balladia, Károly Kisfaludyn runon *Kaunis maa, synnyttäjäni!* (*Szülőföldöm szép határa*), Pál Gyulain runon *Herra luutnantti* (*Hadnagy uram*), molemmat Julius Krohnin kääntäminä, sekä kaksi Paavo Cajanderin kääntämää Sándor Kisfaludyn runoa teoksesta *Himfy szerelmei* (*Himfyn rakkauden lauluja*)⁴⁴. Runojen suomentajat olivat siis kaikki nimekkäitä runoilijoita. Jo edellisenä vuonna oli Koitar-albumissa ilmestynyt suomen kielellä nimellä *Himfyn lempi-laulut* neljä runoa samasta Kisfaludyn kokoelmasta; runot ovat samoja, jotka jo Runebergkin oli ruotsintanut (numerot 7, 76, 90 ja 126⁴⁵). Suomentajana oli nimimerkki P. P. eli Paavo Poutiainen (Tervonen & Wichmann 1982: 57).

Runokäännösten ohella Albumissa oli Antti Jalavan suomennos Kálmán Tóthin näytelmästä *Naiset valtioelämässä* (*Nők az alkotmányban*) sekä Jókain novelli *Parannuskeino maailmankaihoa vastaan*, jonka Jalava todennäköisesti myös oli suomentanut; käännökseen on merkitty vain: suomennos unkarin kielestä. Lisäksi kirjaan mahtui vielä Jalavan laaja kirjoitus Kreivi Tapani Széchenyi ja Unkarin kansallinen uudesta-syntyminen, kirjallisuudentutkija Ágost Gregussin artikkeli Näytelmätaiteesta, sekä József Szinnyein kirjoitus Niitä näitä kielitieteen alalta. Teoksen lopussa on lukijaa varten ”Lyhyitä bibliografillisia tietoja” siinä esiintyvistä kirjailijoista. Sisällön valinnasta lienee vastannut lähinnä Jalava, Szinnyein avustamana. 313-sivuinen teos oli merkittävä katsaus Unkarin kirjallisuuteen.

Jalava oli kirjan valmisteluvaiheessa kiinteässä yhteydessä József Szinnyeihin, mistä on todisteena heidän kirjeenvaihtonsa vuosilta 1880–1881 (Tervonen 1996a: 29–75). Szinnye ei antoi neuvoja mm. käännettävien teosten valinnassa, käytännön käännösongelmissa sekä elämäkertatietojen hankkimisessa. Kirjeistä käy myös ilmi, että Jalava oli harkinnut ottavansa kirjaan ensin toisen merkittävän valtiomiehen, Ferenc Deákin elämäkerran, mutta päätyi kuitenkin Szécheny'iin, koska pystyäkseen ymmärtämään oikein Deákin merkitystä lukijan oli hänen mukaansa tunnettava myös aiempia kansallisia liikkeitä⁴⁶. Tämä myös tarjoaisi kirjoittajalle tilaisuuden selvittää tarkemmin mm. unkarin kielen ja kirjallisuuden elpymistä, joka olisi ”meille suomalaisille tätä nykyä suureksi kehoitukseksi ja jaloksi esimerkiksi”. Deákin elämäkerran vuoro oli Jalavan suunnitelmien mukaan Albumille kaavailussa toisessa osassa (Tervonen 1996a: 35). Jalavan suunnitelmat kuitenkin muuttuivat, ja hän julkaisi Deákin elämäkerran erillisenä teoksena⁴⁷.

Arvid Genetz kirjoitti *Unkarin Albumista* arvostelun Valvojaan. Hän toivottaa teoksen tervetulleeksi todeten, että ”vuosi vuodelta kapenee se tietämättömyyden, tuntemattomuuden juopa, jonka vuosisatoja, ehkä -tuhansia kestänyt ero on avannut Suomalaisten ja Unkarilaisten, näiden kahden sukukansan väliin.” Teoksen

⁴³ *Nemzeti dal, Háborúval álmodám, A külföld magyarjaihoz, A huszár, Ha az isten, Élet, halál, Szabadság, szerelem, Kisfiú halálára, A magyar nép* (Kansallislaulu, Ulkomaan Magyareille, Husaari, Lausuisiko joskus Luoja mulle, Elämä, kuolema, Vapaus ja lempi, Pienen poikasen kuollessa, Unkarin kansa). Näistä kuten suomentajistakin puhutaan myöhemmin.

⁴⁴ *Murehtiva rakkaus* (126. laulu) sekä *Onnellinen rakkaus* (16. laulu).

⁴⁵ *Himfyn lempi-laulut*. Unkaril. alkup. Alex. Kisfaludilta. P. P. – Koitar 3 (1880), 87–88.

⁴⁶ Kreivi István Széchenyi oli reformikauden johtava unkarilainen valtiomies. Ferenc Deák oli valtiopäivämies, ministeri ja poliitikko, joka ajoi vapaustaistelun jälkeen sitkeästi sovintoa Itävallan kanssa.

⁴⁷ Jalava, Antti 1901: Franz Deák. Helsinki: Kansanvalistusseura.

merkittävimpanä osana hän pitää Szécheny'ia käsittelevää kirjoitusta isänmaallisiaiheisen sisällön vuoksi:

[- -] nuori, isänmaansa ulkopuolella kasvanut ja kansastaan jotenkin vieraantunut magnaatti, joka astuu kansanmielisinten riveihin, pian joutuu heidän etupäähän, saattaa säätyläisensä luopumaan etuoikeuksistaan isänmaan hyväksi ja kauvan aikaa pysyy kansansa johtajana aineellisen, tieteellisen, taiteellisen ja valtiollisen edistyksen alalla, saadakseen viimein tämän niin hellästi rakastetun isänmaan onnettomuudesta murtuneena mitä traagillisimman lopun [- -] (Genetz 1881b: 501).

Suomen kirjallisuudelle tärkeimpänä hän pitää näytelmää *Naiset valtioelämässä*, sillä se on hänen mielestään tärkeä lisä suomalaisen teatterin ohjelmistoon. Suomennoksista arvostelija antaa myönteistä palautetta. Jalavan käännöksiä hän kuvaa ”ylimalkaan sujuviksi”, Petöfin runojen *Ulkomaan Magyareille* (suom. Uno von Schrowe) ja *Lausuisiko joskus Luoja mulle* (suom. Julius Krohn) suomennoksia hän pitää mainioina, ja Cajanderin kääntämät *Himfyn rakkauden laulut* taas kuulostavat hänestä niin alkuperäisiltä, etteivät ne lainkaan tunnu käännöksiltä. (Genetz 1881b: 502–503.)

Albumin ilmestyminen ei jäänyt huomaamatta myöskään Unkarissa, sillä József Szinnyei esitteli sen unkarilaisille lukijoille Budapesti Szemle -nimisessä lehdessä teoksen ilmestymisvuonna. Jalava on Szinnyein sanoin yksi, tai peräti kaikista innokkain niistä miehistä, jotka ’ylläpitävät ja jatkuvasti voimistavat Suomessa kotimaahamme ja kirjallisuuteemme kohdistuvaa kiinnostusta’; Albumi taas on jälleen uusi todiste hänen innostaan ja väsymättömästä ahkeruudestaan. Szinnyei pitää onnistuneimpina Arany’in balladien sekä Kölcseyn *Hymnin* käännöksiä ja toivottaa Albumin suunnitteilla olleen jatko-osan jo etukäteen tervetulleeksi. Hän kertoo lisäksi myös suomalaisten ’sukulaisten’ (a finn atyánkfiai) kiinnostuksesta Unkaria kohtaan. (Szinnyei 1881: 160.)⁴⁸

3.8 Unkarilainen näytelmä ja Suomi

Unkarista käännettiin 1800-luvun lopulla tekstejä myös nuoren suomalaisen teatterin tarpeisiin. Sopivista suomenkielisistä näytelmäteksteistä oli pulaa, ja näytelmiä käännettiin muista kielistä. Suomennosten toivottiin tarjoavan esikuvia kotimaisille näytelmäkirjailijoille sekä kehittävän samalla suomen kieltä teatterin tarpeisiin. Suurin osa varhaisvaiheen suomenkielisistä näytelmistä olikin suomennoksia muista kielistä. (Aaltonen & Jänis 2007: 267–268.) Ensimmäiset tietonsa unkarilaisesta teatterista suomalainen yleisö sai Kirjallisen Kuukauslehden välityksellä Oskar Blomstedtilta, joka vieraili Unkarissa vuonna 1866 (Tervonen 1996c: 178–179). Sittenkin myös tällä saralla toimi aktiivisesti Jalava, joka oli suuri

⁴⁸ Szinnyei kertoo mm. tavanneensa Suomen maaseudulla isännän, joka tiedusteli häneltä Jalavan jo silloin suomentamasta Jókain romaanista *Uusi tilanhaltia* sekä toisesta tapauksesta, jolloin suomalainen ajuri oli alkanut keskustella hänen kanssaan Andrés Jelkyn merkillisistä seikkailuista niin ikään suomennetun Lajos Hevesyn romaanin perusteella.

teatterin ystävä ja alusta asti mukana vuonna 1872 perustetun Suomalaisen teatterin johtokunnassa. (Laurila 1984: 193). Teoksessa Unkarin maa ja kansa Jalava kirjoittaa näin:

Dramallisista näytelmistä unkarin kielellä ansaitsevat erinäistä huomiota kansannäytelmät, joita löytyy suuri joukko. Ne antavat hyvän käsityksen kansanelämästä Unkarissa, jota ne elävästi kuvailevat, ja ovat koreine kansallispukuineen, kauniine kansanlauluineen ja omituisine tansseineen sangen miellyttäviä. Unkarin dramallisista kirjailijoista on tuotteliain ollut Kansallisteatterin nykyinen johtaja, Edvart Szigligeti. Hän on kirjoittanut koko joukon sekä murhenäytelmiä että komedioita (näistä on yksi pieni komedia "Mustalainen" suomeksikin käännetty ja näytetty⁴⁹) ja myös kansannäytelmiä. Viimemainituista lienee eräs "Csikós" (Hevospaimen) niminen paras. Aivan nuori, mutta sangen etevä kirjailija kansannäytelmäkirjallisuuden alalla on Edvard Tóth. Hänen tekemänsä on "A falu rossza" (Kylän heittiö) niminen kappale, joka sanotaan olevan etevin kansannäytelmä, mikä vielä tähän asti on unkarin kielellä ilmestynyt. [- -] Ennen pitkää saataneen tätä kansannäytelmää nähdä suomalaisessakin teaterissa esitettävän, koska se jo on suomen kieleen käännetty⁵⁰. (Jalava 1876: 105.)

Jalavan mainitsemista näytelmistä muut paitsi *Hevospaimen* ilmestyivät myös painetussa muodossa, samoin kuin aikaisemmin mainittu Kálmán Tóthin *Naiset valtioelämässä*, joka julkaistiin *Unkarin Albumissa*, sekä saman kirjoittajan näytelmä *Mustalainen (A Cigány)*. Jalavan ja Budenzin kirjeistä on mahdollista lukea siitä, miten aktiivisesti Jalava toimi myös näytelmäkäännösten aikaansaamiseksi.

Kylän heittiön suomentamiseen liittyen Jalava ja Budenz kävivät keskustelua henkilönnimien suomentamisesta. Budenz oli sitä mieltä, että unkarinkielisiä nimiä voisi korvata suomenkielisillä, koska ne suomalaisten korvissa saattaisivat kuulostaa oudoilta:

Ne unkarin-muotoiset nimet varmaankin vähän häirinnevät suomalaisia kuulijoita [- -] Sen vuoksi, tätä näytelmää, niin kuin toivomme, kerran esiteltäessä, ehkä sopisi käyttää tavalliset Suomen-muotoiset ristinimet, vielä vaihtamallakin muutamia umpi-uusihin, kun niitä Suomessa ei paljon käytetä, tahi ei edes löydy soveliasta vähennys-muotoa (esim. Pista entäs meillä lienee yleisemmin käytetty, kun Teillä Tapani eli Tahvo). (Tervonen 1995: 37.)

Samaa mieltä oli aluksi Jalavakin, mutta päätyi kuitenkin lopulta toiseen tulokseen:

Unkarinkielisten nimien suhteen "Kylän heittiössä" oli minulla kyllä aivan samat mietteet, jotka Tekin kirjeessänne esiin tuotte, vaan keskusteltuani Rothstenin kanssa asiasta, tulin siihen päätökseen, että ne kuitenkin olisivat

⁴⁹ *Mustalainen* oli ensimmäinen suomennettu ja Suomessa esitetty näytelmä. Sen suomensi Tuokko eli Antti Törneros (Tervonen 1995: 20).

⁵⁰ *Kylän heittiö* esitettiin Suomalaisessa teatterissa Jalavan kääntämänä 1877, ja se sai suuren suosion. Naispääosassa esiintyi Ida Aalberg, ja esitys vieraili myös Unkarissa (Laurila 1984: 193–194).

säilytettävät unkarilaisessa puvussaan, sillä jos nyt käyttäisi esim. Tahvoa Pistan sijasta, niin se ei enää kuuluisi unkarilaiselta, vaan perin suomalaiselta. Pista on tosin outoa, mutta onhan koko kappalekin outoa. (Mts. 38–39.)

Näistä, kuten myös painamattomista unkarilaisista näytelmistä löytyy lisätietoa *Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografiasta* (Tervonen & Wichmann 1982: 121–124.)

Jalavan ensimmäinen Unkarin-vierailu sattui aikaan, jolloin ”kansannäytelmä” eli siellä kukoistuskauttaan. Tervonen päättelee Jalavan mieltyneen näihin romanttisiin ja herttaisen kansanomaisiin näytelmiin ja pitäneen niitä oivallisena keinona tehdä unkarilaisuutta tutuksi suomalaisille. (Tervonen 1996c: 180–181.) Unkarista käännetyt kansannäytelmät saivatkin suomalaisella näyttämöllä etupäässä innostuneen vastaanoton (Laurila 1984: 193). Kritiikkiäkin tosin esiintyi, ja se kohdistui lähinnä käänöskieleen, mikä on sikäli ymmärrettävää, että suomennosten yhtenä yleisenä päämääränä oli suomen kielen kehittäminen teatterin tarpeisiin. Niinpä Szinnyein laatima suomennos Szigligetin näytelmästä *Mustalainen* joutui kieliasunsa ja runomittansa vuoksi vilkkaan ja ankarankin keskustelun kohteeksi (Aaltonen & Jänis 2007: 269; Tervonen 1999: 21). Keskustelu alkoi Arvid Genetzin Kirjalliseen Kuukauslehteen kirjoittamasta arvostelusta⁵¹, johon Szinnyi puolestaan vastasi. Se ei ainakaan liene lähentänyt kahden tunnetun Unkari-asiantuntijan, Genetzin ja Jalavan välejä, olihan Szinnyi Jalavan läheinen ystävä. Näiden kahden unkarintuntijan välit eivät välttämättä olleet aina täysin ongelmattomat, sillä he olivat keskenään tavallaan kilpailuasemassa kielitaitoon ja asiantuntijuuteen nähden. Szigligetistä ilmestyi Kirjallisessa Kuukauslehdessä vuonna 1879 (130–135) myös laajahko artikkeli, joka perustui Petőfinkin saksantajana tunnetun Adolf Duxin kirjoitukseen ja oli peräisin aikakauskirjasta *Literarische Berichte aus Ungarn*.

Suomalaisen teatterin perustaja ja ensimmäinen johtaja Kaarlo Bergbom matkusteli Euroopassa hakemassa vaikutteita ja kävi vuonna 1879 myös Budapestissa. Bergbom oli aatteelliselta taustaltaan voimakkaasti suomenmielinen, mikä näkyi koko hänen johtajakautensa ajan. (Suutela 2001:1–2.) Bergbomin Unkarin-vierailuun vaikuttivat erityisesti Oskar Blomstedtin ja Antti Jalavan kirjoitukset, jotka saivat hänet kiinnostumaan unkarilaisesta teatterista ja maan oloista (Tervonen 1996c: 180). Unkarin ystäviin kuului myös mm. Suomalaisen teatterin johtokunnassa aktiivisesti vaikuttanut suomalaisuusmies B. A. Godenhjelm (Tervonen 1999: 18–19). Teatteri oli yleensäkin fennomaaneille tärkeä asia, koska sen avulla voitiin todistaa, että suomen kieli kelpasi vaatimaan käyttöön, eli näyttämölle. Näin ollen suomi olisi saavuttanut sivistyskieleksi kelpaavan tason. (Lassila 2008: 48–49.) Unkarilaisissa kansannäytelmissä Bergbomia lienee viehättänyt muun muassa niiden isänmaallinen sävy (Aaltonen & Jänis 2007: 266). Edellä esitettyä seikkaperäisemmän kuvan unkarilaisen näytelmän alkutaipaleesta Suomessa tarjoaa Tervosen kirjoituksista esimerkiksi artikkeli *A Suomalainen Teatteri (A Finn Színház) és Magyarország* (Tervonen 1996c).⁵²

⁵¹ Kirjallinen Kuukauslehti 1879:293–296.

⁵² Ilmestynyt suomenkielisenä julkaisussa *Heimokansa* 1994/5, 213–219.

Edellä tässä luvussa on luotu katsaus 1800-luvun loppupuolen historialliseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen Unkarissa sekä käsitelty unkarilaisen kirjallisuuden muihin kieliin, lähinnä saksaan, tapahtunutta kääntämistä ja Károly Kertbenyn merkitystä. Lisäksi on käsitelty Suomen tilannetta samana ajanjaksona, suomalais-unkarilaisten kosketusten syntyvaiheita sekä unkarilaisen kirjallisuuden varhaista suomalaista esittelyä. Seuraavissa luvuissa (4, 5 ja 6) syvennyttään tarkemmin Sándor Petőfin ja Mór Jókain suomalaisten käännösten ja käännöstyön tarkasteluun.

4 Petőfin runous Suomessa 1800-luvulla lehtikirjoitusten ja paratekstien valossa

4.1 Varhaiset suomalaiset Petőfi-esittelyt

4.1.1 Petőfin runous ja suomalainen lehdistö

Tässä kappaleessa tarkastellaan Sándor Petőfin runouden 1800-luvulla syntyneitä suomalaisia käännöksiä – suomennoksia ja ruotsinnoksia – sekä niiden yhteydessä ilmestyneitä paratekstejä ja niihin läheisesti vertautuvia lehtikirjoituksia. Paratekstien analyysissä hyödynnetään Gérard Genetten esittämää luokittelua, ja paratekstien funktioita tarkastellaan erityisesti käännöstekstien näkökulmasta ottaen huomioon suomalais-unkarilaisten suhteiden erityispiirteet. Tarkastelun kohteena on myös mahdollinen välikielen käyttö käsiteltyjen käännösten kohdalla sekä kääntäjien kielitaito. Myöhemmin, luvussa 7, luonnostellaan unkarilaisen kirjallisuuden vastaanotosta puhuttaessa sitä mielikuvaa, joka Petőfistä saattoi suomalaiselle lukijalle runokäännösten ja paratekstien pohjalta muodostua.

Sándor Petőfi (1823–1849) oli unkarilaisen runouden merkittävä uudistaja, jota vallankumouksellisten ja kansallishenkisten teemojensa sekä kansanomaisuutensa vuoksi on usein kutsuttu Unkarin kansallisrunoilijaksi. Petőfi loi lyhyeksi jääneen elämänsä aikana – hän eli vain 26-vuotiaaksi – laajan tuotannon, joka on jäänyt elämään ja edustamaan yhä uusille unkarilaisille lukijapolville vapauden, rakkauden ja vallankumouksellisuuden teemoja. Lyhyen ja intensiivisen uransa aikana Petőfi ehti luoda hämmästyttävän monipuolisen elämäntyön. Hän syntyi vuonna 1823 vaatimattomiin oloihin ja eteni monenlaisten vaiheiden, mm. näyttelijä- ja sotilasurakokeilujen jälkeen viikkolehden avustavaksi toimittajaksi ja lopulta kaikkien tuntemaksi runoilijaksi. Hänen elämäntyönsä kytkeytyi voimakkaasti vuosien 1848–1849 vallankumoukseen ja vapaustaisteluun, jossa hän lopulta myös menehtyi. (Németh 1986: 191–200.)

Petőfi edusti Unkarin kirjallisuudessa kansanomais-kansallista (*népies*) suuntausta; hänen runoutensa pohjasi kansanrunouteen ja kansankieleen. Hän tuli alussa tunnetuksi etenkin laululyriikastaan ja eepisistä runoistaan. Petőfin runokieli oli luontevaa ja yksinkertaista, ja se on helposti luettavaa myös tämän päivän unkarilaiselle. Myöhemmin, vuoden 1848 tapahtumien yhteydessä, hän nousi kirjallisella ja poliittisella toiminnallaan vallankumouksellisen nuoren lukeneiston johtohahmoksi. (Görömbei 1992: 49–51; Launonen 2001: 226, 235; Szilágyi & Vardena: 447–457.) Usein Petőfi muistetaan juuri kansallistunteen ja vallankumouksen runoilijana, mutta toisaalta hänet tunnetaan myös kuvailevista ja rakkausrunoistaan. Launonen onkin todennut, että Petőfin tuotanto on Unkarissa usein liitetty yhteiskunnallisiin tapahtumiin ja etenkin Unkarin vallankumoukseen. ”Intiimi keskeislyriikka jää usein Petőfiin liitetyn kansallistunne-patsastuman varjoon”, hän kirjoittaa (Launonen 2001: 241). Sen tähden ei liene mikään ihme, että sama näkökulma heijastuu Petőfin runouden käännöksissä.

Puuttumatta kuitenkaan tarkemmin Petőfin merkitykseen kotimaassaan tarkastellaan seuraavassa hänen runoutensa käännöksiä ja niihin liittyviä paratekstejä vastaanottavan kulttuurin – tässä tapauksessa vasta muotoutumassa olevan

suomalaisen kulttuurin – näkökulmasta. Vaikka Petöfi on sittemmin tullut suomalaisille tutuksi lähinnä Otto Mannisen 1920-luvulla syntyneiden suomennosten kautta, oli jo ennen Mannista käännetty lukuisia Petöfin runoja sekä suomeksi että ruotsiksi. Petöfin nimi mainittiin suomalaisessa lehdistössä ensi kertaa ruotsinkielisessä Morgonbladet-lehdessä vuonna 1853, lyhyessä, Augsburgin Allgemeine Zeitungista lainatussa kirjoituksessa, jonka tekijä oli Kertbeny. Samassa kirjoituksessa esiintyy ensi kertaa myös Mór Jókain ja János Arany'n nimi. Samana vuonna julkaisi Snellmanin Litteraturblad laajemman, niin ikään Kertbenyltä peräisin olevan kirjoituksen unkarilaisesta kirjallisuudesta nimellä Ungerns Litteratur för åren 1850–1853⁵³. Tervonen pitää artikkelin tärkeänä ansiona sitä, että siinä Petöfi esiteltiin suomalaisille ensi kertaa, joskin lyhyesti. (Tervonen 1996b: 189–190). Kertbeny maalaillee Petöfin ilmestymistä unkarilaiseen runouteen tavalla, joka tuli myöhemmin tutuksi monista hänen suomennetuista teksteistään. Ruotsinkielinen katkelma kirjoituksesta kuuluu näin:

[- -] sålunda finna vi omkring 1840 en viss stagnation i Ungerska poesin. Då uppträdde plötsligen Alexander Petöfi framkallade för tillfället en energisk reaction, men segrade efter dess brytning så fullständigt att för nurvarande hela Ungarn är "Petöfieradt!" [- -] Likasom i en sofvande skog var det tyst rundtomkring, blott ett sakta qvitter hördes då och då, när oförmodadt en sångfågel anslog en klar, full och innerlig ton, samt i ett ny tusende stämmor klingade från hvarje qvist.⁵⁴ (Kertbeny 1853:140.)

Kun ensimmäinen Petöfin runon suomennos, *Maansa pettäjille (A külföld magyarjaihoz)* ilmestyi vuoden 1860 Suomettaressa (Suometar 50/1860), oli kymmenen vuotta aikaisemmin annettu kieliasetus vastikään kumottu, joten ajankohta oli kaunokirjallisten käännösten julkaisemiselle suotuisa. Runokäännöksen kanssa samassa numerossa ilmestyi pitkä, suomen kielen asemaa käsittelevä, ruotsinvastainen kirjoitus sekä lyhyt uutinen Unkarista; kirjoituksessa puhuttiin voimistuvasta vastustuksesta saksan kielen ylivaltaa vastaan (Tervonen 1996b: 189–190). Runon suomentaja oli Kaarlo Slöör, kirjailijanimeltään Santala, joka suomensi vielä toisenkin Petöfin runon, vuoden 1861 Suomettaressa ilmestyneen *Poikani syntyessä (Fiam születésére)*.

Samana vuonna ilmestyi ruotsinkielisessä *Från nära och fjerran* -nimisessä lehdessä 15 ruotsinkielisen runoilijan Anders Theodor Lindhin ruotsinnosta (ks. liite 2), jotka Viljo Tervonen mainitsee ensimmäisenä suomalaisena Petöfi-valikoimana. Lindhin voi olettaa laatineen käännöksensä jonkin olemassa olevan saksannoksen pohjalta; Tervonen olettaa lähteeksi Kertbenyn käännöskokoelmaa. (Tervonen 1996b: 191). Yksittäisiä Petöfin runosuomennoksia ilmestyi sittemmin eri lehdissä – etenkin sivistyneistölle suunnatussa Kirjallisessa Kuukauslehdessä, mutta myös sanomalehdistössä ja laajemmalle yleisölle tarkoitetuissa kuvalehdissä – vuosisadan loppuun mennessä yli kolmekymmentä. Myös joitakin ruotsinnoksia julkaistiin. Suomennettujen runojen luettelo on tutkimuksen liitteenä (ks. myös Wichmann I.

⁵³ Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning 1853, 137–144.

⁵⁴ '[- -] täten vuoden 1840 paikkeilla Unkarin runoudessa oli havaittavissa eräänlainen pysähdys. Silloin ilmestyi yhtäkkiä Alexander Petöfi ja sai aikaan välittömästi energisen reaktion, mutta selvisi tästä murroksesta täydellisenä voittajana, niin että nykyisin koko Unkari on "petöfistynyt" [- -] Ikään kuin nukkuvassa metsässä, jossa on kaikkialla hiljaista ja vain silloin tällöin kuuluu hiljaista viserrystä, odottamatta laululintu ihastuttaa kirkaalla, täydellä ja sydämellisellä sävelellä, ja tuhannet uudet sävelet kaikuvat joka oksalta.'

1983: 13–44.) Petöfiltä suomennettiin lisäksi proosateos *Veriviholliset (A hóhér kötele)*, jonka käänsi ruotsinnoksen pohjalta nimimerkki -n. Nm. eli Herman Niemi vuonna 1879⁵⁵.

Seuraavassa tulee puhe 1800-luvun loppupuolella suomalaisessa lehdistössä ilmestyneistä kirjoituksista, joissa käsiteltiin Petöfin elämää ja tuotantoa. Vaikka kirjoituksia ilmestyi useampia, kiinnitän erityistä huomiota kahteen tekstiin, joista toinen on suomen-, toinen ruotsinkielinen. Molemmat tekstit ilmestyivät aikaisemmin kuin ruotsin- ja suomenkielinen Petöfin runokokoelma, joita käsitellään tuonnempana, ja molempien yhteydessä julkaistiin myös käännöksiä Petöfin runoista.

Artikkeleita ei varsinaisesti voi pitää parateksteinä tiukasti Genetten kuvaamassa mielessä, sillä Genetellä parateksti liittyy aina kirjaan; se on epäitsenäistä tekstiä, joka saa merkityksensä vain päätekstin yhteydessä (Genette 1989: 10). Oman tutkimukseni kannalta Genetten määritelmä osoittautuikin liian suppeaksi, ja ymmärrän paratekstin tässä yhteydessä hieman laajemmin. Kummankin artikkelin voidaan ajatella vertautuvan läheisesti parateksteihin sen tähden, että molempien yhteydessä ilmestyi myös runokäännöksiä ja että niiden lähteinä oli lisäksi käytetty paratekstejä, nimittäin Kertbenyn käännöskokoelmiinsa kirjoittamia esipuheita. Nämä artikkelit täyttivät tavallaan samaa tehtävää kuin käännöskokoelmien esipuheet aikana, jolloin Petöfin tuotannosta ei vielä ollut julkaistu erillisiä kokoelmia. Ruotsinkielisessä *Från Nära och Fjerran* -aikakauslehdessä ilmestyneen artikkelin *Den Ungerska Litteraturen i det XIX:de århundradet* käsitteleminen tässä yhteydessä puoltaa paikkaansa siitä syystä, että se oli ensimmäinen Suomessa julkaistu Petöfiä käsittelevä lehtikirjoitus, suomenkielisen artikkelin Aleksanteri Petöfi valintaa taas puoltaa se, että se oli ensimmäinen suomen kielellä ilmestynyt kirjoitus samasta aiheesta. Kumpikin kirjoitus oli lisäksi varsin laaja (11 ja 9 sivua).

4.1.2 Saint-René Taillandier: Den Ungerska Litteraturen i det XIX:de århundradet. Sándor Petöfi.

Jo vuonna 1860 ilmestyi ruotsinkielisessä *Från nära och fjerran* -nimisessä, naislukijoille suunnatussa kirjallisuuteen painottuvassa aikakauslehdessä pitkä, kaksiosainen artikkeli, jonka otsikkona oli *Den Ungerska Litteraturen i det XIX:de århundradet*. Sándor Petöfi (Tervonen 1996: 190; Tervonen 2012: 114). Artikkelin alussa on toimituksen lyhyt johdanto, jossa artikkelin kirjoittajaksi ilmoitetaan ranskalainen kirjallisuusmies Saint-René Taillandier. Artikkelin oli lainattu *Revue des Deux Mondes* -nimisestä ranskalaisesta julkaisusta, jossa se oli ilmestynyt aikaisemmin samana vuonna, ja sillä oli tärkeä merkitys myös Petöfin ranskalaisen esittelyn kannalta. (Detrich 1936: 82; Kont 1911: 56–57). Toimitus on lisännyt alkuun toteamuksen, että *meillä*, siis Suomessa, on tähän saakka tunnettu jalon unkarilaisen kansan kirjallisuutta niin vähäisesti, että alla olevan kaltainen esittely on itse kullekin tervetullut. Lehden kiinnostusta unkarilaista kirjallisuutta kohtaan selittää Tervosen mukaan se, että lehden toimituksessa työskenteli tuolloin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeri S. G. Elmgren, joka oli kiinnostunut Unkarista, sekä Julius Krohn, Petöfin runojen suomentaja itsekkin (Tervonen 1996: 194).

⁵⁵ Teoksen esitteli Kirjallisessa Kuukauslehdessä Juuso Hedberg (Kirjallinen Kuukauslehti 89/1880).

Taillandier oli tunnettu ranskalainen kirjallisuuden tuntija, jota ennen unkarilainen kirjallisuus oli ollut Ranskassa lähes tuntematonta. Lähteinään hän käytti ensisijaisesti Kertbenyä, mutta myös muita saksalaisia kirjoittajia. Artikkelilla tuli olemaan merkitystä Petőfin esittelyssä paitsi Ranskassa, myös muualla, kuten esimerkiksi juuri Suomessa. (Kont 1911: 56–57.) Taillandier oli selkeästi hyvin perehtynyt unkarilaiseen kirjallisuuteen ja Petőfin tuotantoon sekä arvosti Petőfiä suuresti. Hän pyrkii artikkelissaan analysoimaan ja arvioimaan kirjailijan teoksia ja merkitystä, mikä ei välttämättä ollut aivan tavanomaista tuon ajan lehtikirjoituksissa. Hän esittelee artikkelinsa taustaa ja lähteitä, eritoten Kertbenyä, mutta tekstille on kuitenkin melko vierasta Kertbenylle ominainen asioiden liioittelu ja suurentelu. Hän tuntee hyvin myös Kertbenyn käännöksiin kohdistuneen kritiikin, mutta kysyy siitä huolimatta: mitä merkitsevät kielivirheet, jos kääntäjä on runouden tuntija ja onnistuu välittämään vieraille kielille runoissa olevan *tunteen*, kun Kertbenyn ansiota kuitenkin pitkälti on Petőfin tunnetuksi tekeminen saksankielisellä kielialueella ja sitä kautta myös maailmankirjallisuudessa? (Taillandier 1860: 120.)

Petőfiä Taillandier kuvaa Unkarin loistavimmaksi ja aidoimmaksi runoilijaksi, joka parhaiten ilmaisee unkarilaista kansanluonnetta. Hän nimittää Petőfiä Unkarin kansallisrunoilijaksi, kansan rakastamaksi laulajaksi, Unkarin maan 'koristukseksi' (*prydnad*). Taillandier esittelee Petőfin isänmaan, rakkauden ja vapauden runoilijana, joka toi lyriikan lähemmäksi arkipäivää. Petőfi kertoi perhe-elämästä, unkarilaisesta maisemasta sekä elämänmuodosta. Mestarin tavoin hän yhdisti rakkauden ja perheonnen sekä toisaalta isänmaallisten ja vallankumouksellisten tunteiden kuvauksen. Taillandier kuvailee Petőfin merkitystä Unkarin kirjallisuudessa ja pyrkii sijoittamaan Petőfin ja unkarilaisen kirjallisuuden myös maailmankirjallisuuden kentälle ylistämällä Petőfiä yleismaailmallisten tunteiden tulkiksi, joka on ikuisiksi ajoiksi kirjoittanut nimensä historiaan. Samalla Taillandier toteaa kuitenkin, ettei Petőfi ollut mikään irrallinen ilmiö Euroopassa. Kansat ovat oman onnensa seppiä, ja miekkaa kestävämpi turva kansallisuuksille löytyy sivistyksestä. (Mts. 121.)

Taillandier esittää myös biografisia tietoja Petőfin elämästä ja arvioi niiden lomassa Petőfin tuotantoa sekä esittelee suorasanaista runokäännöksiä. Ensimmäisen kerran tässä artikkelissa esiintyy mm. sittemmin useasti toistettu kertomus Petőfin vierailusta Vörösmartyn luona ja Vörösmartyn huudahdus: ”Ystäväni, te olette Unkarin ensimmäinen runoilija!” (Mts. 106). Erityisesti hän ylistää teosta *János vitéz*⁵⁶, jonka sankarina on itse Unkari. Alaviitteestä saamme tietää, että kirjoittajan alkuperäinen analyysi teoksesta on tilanpuutteen vuoksi jätetty ruotsinnoksesta pois. Taillandier ylistää Petőfin vapaata tyyliä, tuoretta mielikuvitusta, innoittunutta ja iloista kuvaustapaa, joiden ansiosta runot eivät edellytä lukijaltaan oppineisuutta, vaan ovat kaikkien luettavissa. (Mts. 116–121.)

Kertbenyä Taillandier arvostelee siitä, että tämä on käännöskokoelmissaan muuttanut runojen alkuperäistä järjestystä, jolloin lukijalle on käynyt vaikeammaksi seurata Petőfin kehitystä runoilijana, sekä siitä, ettei tämä ole tohtinut kääntää Petőfin viimeisimpiä, vallankumouksellisia lauluja, joita pidetään tekijänsä kauneimpina. ”Tällaiset teokset kuuluvat historiaan”, Taillandier huudahtaa. Jos Itävalta julistaa ne

⁵⁶ Teos on ilmestynyt nimellä *János sankari* Otto Mannisen suomennoksena vuonna 1926.

pannaan, on muilla Saksan osilla ja sitä kautta koko Euroopalla oikeus kuulla ne, hän vaatii ja haastaa Kertbenyn täydentämään työnsä tältä osin⁵⁷. (Mts. 120.)

Välittömästi artikkelin jäljessä ilmestyi 15 nimimerkin -d -d kääntämää Petöfin runoa (ks. liite 2). Nimimerkin taakse kätkeytyy itsekin isänmaallishenkisiä runoja kirjoittanut ja kääntäjänä toiminut Anders Theodor Lindh (Kallio 1939: 130; Tervonen 1996, 191). Unkaria Lindhin ei tiedetä osanneen, ja käännökset pohjautunevatkin Kertbenyn saksannoksiin (Tervonen 1996: 192). Ruotsintajan Unkariin kohdistuvasta mielenkiinnosta kertoo joka tapauksessa Lindhin oma runo *Husaren* ('Husaari'), jossa jo nimenkin voi ajatella viittaavan tähän suuntaan. Runon toinen säkeistö kuvaa hyvin sen aihepiiriä, jossa ovat läsnä niin rakkaus, taistelu, kuolema kuin juomalaulun keveys, ja jossa voisi helposti nähdä Petöfinkin vaikutusta:

*I dag, i dag blott skämt, song och vin,
I morgon blodiga sår;
I dag blott glädjens leende min,
I morgon dödens. – Gutår!*⁵⁸
(Lindh 1862: 74).

Kokoavasti Taillandierin artikkelista voi todeta, että toimitus ilmoittaa selkeäksi päämääräkseen artikkelin avulla esitellä Petöfin runoutta *meillä* eli toisin sanoen omille lukijoilleen. Syynä mainitaan se, ettei vastaavaa tietoa juurikaan ole ennen ollut saatavilla; kielisukulaisuudesta ei ruotsinkielisille lukijoille sen sijaan mainita. Artikkelin tarjoaa runsaasti tietoa Petöfistä ja hänen teoksistaan ja pyrkii sijoittamaan hänen tuotantonsa maailmankirjallisuuden kentälle. Teksti myös innostaa lukijaa tutustumaan Petöfin runoihin, joita on luettavissa kirjoituksen yhteydessä. Kaikki nämä piirteet esiintyvät Genetten luettelemissa esipuheen funktioissa, ja artikkelin voikin nähdä täyttävän samaa tehtävää kuin runokokoelman esipuheen; olihan tekstin yhteydessä myös joukko Petöfin runokäännöksiä.

4.1.3 Oskar Blomstedt: Aleksanteri Petöfi

Varhaisen Unkarin tuntijan, Helsingin yliopiston suomen ja unkarin kielen dosentin, Oskar Blomstedtin Kirjallisessa Kuukauslehdessä heinäkuussa 1870 julkaistu, Suomalaisessa Seurassa pidettyyn esitelmään pohjautuva artikkeli Aleksanteri Petöfi oli ensimmäinen laaja Petöfiä käsittelevä suomenkielinen kirjoitus. Taillandierin tavoin Blomstedtkin viittaa lähteenään Kertbenyyn. Tekstissä on useita kohtia, jotka ovat suoraa lainaa Kertbenyn Petöfi-elämäkerrasta (Kertbeny 1860, VII-IXV), mutta siinä kuuluu selvästi myös esitelmän pitäjän oma ääni. Esitelmänsä alussa Blomstedt puhuu suomalais-unkarilaisesta sukulaisuudesta, joka paitsi kielessä näkyy hänen mielestään myös luonteissa, niiden ”pääsävyissä”. Unkarilaisia hän kuvaa ”mahtaviksi ja jaloiksi heimolaisiksi”, jotka ovat ”väsymättömällä työllä ja innolla

⁵⁷ ”Sådana verk tillhöra historien. Om Österrike bannlyser dem, så hafva de andra delarne af Tyskland dock rättighet att höra dem, ock då det är öfver Tyskland som H. Kertbeny vänder sig till hela Europa, så bedja vi honom att fullända sitt verk.”

⁵⁸ ”Tänään, leikkittelyn, laulun ja viinin keskellä, huomenna veristen haavojen; tänään ilon hymyilevien ilmeiden, huomenna kuoleman. – Kippis!”

rakennelleet sitä ylevän sivistyksen ja valtiollisen vapauden komeata rakennusta, joka tätä nykyä on koko turanilaisen kansakunnan loistavin kunnia”, kun kaikki muut sukukansat ovat ”halpa-arvoisia Euroopan pohattakansojen rinnalla”. Hän vertaa Petöfiä Aleksis Kiveen siinä, ettei Petöfiäkään omassa maassaan varauksetta hyväksytty, vaan hänen kieltään ja esitystapaansa pidettiin liian raakoina ja ”kansantapaisina”. Blomstedt mainitsee myös Petöfin slaavilaisperäisestä syntyperästä ja nimestä, ja huomauttaa, että tämä seikka on lohdullinen monelle suomalaiselle, jotka ”pöyhistelevät muukalaisten⁵⁹ nimien koruissa”. (Blomstedt 1870: 151–167).

Tekstistä nousee esiin ensinnäkin suomalais-unkarilainen sukulaisuus ja sen merkitys suomalaisille, jalojen ja mahtavien ”serkkujen” löytyminen Euroopan mahtavien kansojen rinnalla niin ”halpa-arvoisten” sukulaisten joukosta. Blomstedt näkee yhteisiä piirteitä suomalaisten ja unkarilaisten luonteissa. Näitä piirteitä ovat vakavuus, sitkeys, uskollisuus ja rehellisyys, vilkas mielikuvitus ja alakuloisuus. Toisaalta tekstissä korostuu voimakkaasti Petöfin unkarilaisuus, Blomstedtin sanoin *uppomagyarilaisuus*, toisin sanoen isänmaallisuus, sekä ”viehättävä maailma ja katsantotapa”, jotka Blomstedtin mukaan ovat täysin outoja länsimaiselle sivistykselle. Sukulaisuuden tuoman läheisyyden rinnalla hän viittaa näin Unkariin liittyvään erilaisuuteen ja vierauteen. ”Unkarilaisen iloja ja suruja, hänen paimenolojaan pustomailla ja metsissä, hänen riemujaan pustomailla (kapakoissa) mustalais-soitannon kaikuessa” tai unkarilaista luontoa ja kansan suhdetta siihen ei kukaan ole kuvannut yhtä elävästi ja vahvasti kuin Petöfi. Blomstedt pitää isänmaallisuutta ja kansallistunnetta jopa Petöfin runoilijanlahjoja tärkeämpänä seikkana. Isänmaallisuuden korostaminen voidaan nähdä tärkeänä päämääränä sinänsä Suomen tuolloisissa yhteiskunnallisissa oloissa ja pyrkimyksessä kansallisen identiteetin rakentamiseen. Blomstedt löytää lisäksi vertailukohtia suomalaisiin ilmiöihin; hän vertaa toisiinsa Petöfiä ja Aleksis Kiveä, joista kumpikin sai aikanaan osakseen kritiikkiä liiallisen kansanomaisuutensa vuoksi. Samaten hän löytää vertailukohdan Petöfin vierasperäisestä nimestä ja suomalaisen sivistyneistön ruotsinkielisestä nimestä. (Blomstedt 1870: 151–167.)

Valtaosa artikkelista on omistettu Petöfin elämäkertatiedoille, joiden lähteenä oli käytetty Kertbenyn tekstiä. Blomstedt osoittaa samalla kriittistä suhtautumista Kertbenyn tietoihin toteamalla: ”Jos Kertbenyyn lienee luottamista” (mts. 161) ja: ”Kertbenyn mukaan [- -]” (mts. 163). Blomstedt myös esittelee lyhyesti Petöfin runoilijanlaatua ja arvioi hänen tuotantonsa merkitystä. Hän luonnehtii Petöfiä vapauden, rakkauden ja ennen kaikkea vapaustaistelun runoilijaksi ja valitsee käännettäviksi kaksi juuri näihin teemoihin sopivaa runoa *Szabadság, szerelem* ja *Ha az isten*⁶⁰. Vapauden ja isänmaallisuuden teemoissa on niin ikään helppo etsiä yhtymäkohtia suomalaisiin oloihin. ”Hän oli loistava meteori, jonka mointa harvoin välähtää minkään kansallisuuden taivaalla” Blomstedt kiteyttää (Blomstedt 1870: 166).

⁵⁹ toisin sanoen: ruotsinkielisten

⁶⁰ Suomennettu: *Ha az isten - Lausuisiko joskus Luoja mulle* (Julius Krohn 1869), *Szabadság, szerelem - Vapaus ja lempi* (Uno von Schrowe 1879).

4.2 Kaksi runokokoelmaa kahdella kielellä

4.2.1 K.F. Ridderström ja Kertbenyn käännökset

Vaikka 1800-luvulla julkaistiin runokäännöksiä erilaisissa lehdissä ja albumeissa, ei kokonaisten runokokoelmien julkaiseminen ollut kovin tavallista (Kantola & Riikonen 2007: 248; Varpio 1992: 10; Leino-Kaukiainen 2007: 150–151). Niinpä onkin merkilläpöntävää, että Petöfin runoista ilmestyi vuosisadan lopulla peräti kaksi kokonaista valikoimaa, sekä ruotsin- että suomenkielinen. Se kertoo kiinnostuksesta Unkaria kohtaan ja herättää useita kysymyksiä, joihin seuraavassa etsitään vastauksia käännösarkeologisen analyysin ja paratekstien tarkastelun avulla. Ketkä toimivat kääntäjinä ja mikä oli heidän kielitaitonsa? Mikä sai heidät innostumaan Petöfistä ja miten käännettävät runot valikoituivat? Entä kuinka suomennos- ja ruotsinnsokokoelma eroavat toisistaan?

Ruotsinkielinen kokoelma *60 Dikter af Alexander Petöfi* ilmestyi vuonna 1879 ja suomenkielinen *Aleksanteri Petöfin runoja* 1892. Petöfiä oli kyllä jo aikaisemminkin käännetty sekä suomeksi että ruotsiksi, ja hänen runouttaan oli esitelty lehtien kirjoituksissa. Ruotsinkielinen kokoelma – 60 Petöfin runoa – oli varsin laaja, kuten jo nimikin kertoo, ja se sisälsi lisäksi vielä kymmenen runoa luvattua enemmän. Kokoelman kääntäjä oli Knut Ferdinand Ridderström, opettaja, kääntäjä ja kirjallisuuden ystävä, joka käänsi runoutta sekä suomeksi että ruotsiksi (Christofferson 1998: 56; Varpio 1992: 15; Ylioppilas-matrikkeli 1640–1852); omaa kirjallista tuotantoa hänellä ei kuitenkaan tiettävästi ollut. Goethea Ridderström suomensi, Petöfiä hän sen sijaan käänsi ruotsiksi, niin ikään saksasta (ks. myös Kantola & Riikonen 2007: 249). Ridderström oli jo aiemmin, vuonna 1875, julkaissut ulkomaisten runoilijoiden ruotsinnsokokoelman nimellä *Fjerran-ifrån*; siihen sisältyi myös 10 Petöfi-käännöstä⁶¹, jotka nyt julkaistiin uudelleen⁶².

Ridderström siis käänsi saksan välityksellä, mikä ei tuolloin ollut mitenkään poikkeuksellista; toisen kielen kautta kääntäminen oli päinvastoin varsin tavanomaista. (Paloposki 2007: 124.) Tosin hän käänsi kaunokirjallisuutta myös suoraan saksasta ja venäjältä, jotka olivat hänelle tuttuja kieliä;⁶³ unkaria hänen ei tiedetä osanneen. Esipuheessaan Ridderström itse perustelee saksan välityksellä kääntämistä seuraavaan tapaan: hänestä mitallista runoa käännettäessä on tärkeintä välittää *se jokin*, joka tekee runoudesta runoutta, nimittäin tunnelma – ei niinkään tarkkoja kielikuvia – ja tämä voi onnistua myös käännöksen käännöksessä. Lähteenään Ridderström käytti Kertbenyn julkaisemaa saksannoskokoelmaa *Gedichte von A. Petöfi* (Ridderström 1879: III–IV; Detrich 1936: 41). Välikielen käyttöä käsitellään tarkemmin luvussa 3.

⁶¹ *Széchi Mária, Szerelem átka, Az én pegazusom, A felhő, Sári néni, Felsülés, Befordultam a konyhára, Esik, esik, esik, Igyunk!, Poharamhoz* (s. 118–160). Näistä *Széchi Mária* ja *Szerelem átka* oli julkaistu jo aikaisemminkin, kuten *60 Dikter* -teoksen esipuheesta ilmenee. Ridderströmiltä ilmestyi lisäksi ruotsinkieliset runovalikoimat Klaus Grothin sekä Krylovin tuotannosta (Varpio 1992: 15).

⁶² Christoffersonin (1998: 53–56) mukaan Åbo Underrättelser oli myös vuoden 1879 kuluessa julkaissut käännöksistä 35. Ridderström toimikin aikanaan lehden avustajana.

⁶³ Myös Tennysonia hän käänsi saksannosten välityksellä (Varpio 1992: 15).

Edellä (kohdassa 3.2) on jo ollut puhetta Károly Kertbenyn toiminnasta Petőfin ja unkarilaisen kirjallisuuden tunnetuksi tekijänä Unkarin ulkopuolella, sekä hänen käännöksiinsä kohdistuneesta ankarasta arvostelusta, joka ainakin osittain oli aiheellista. Kritiikiltä ei välttynyt myöskään Kertbenyn käännöksiin tukeutunut Ridderström⁶⁴. Arvostelijat moittivat häntä mielivaltaisesta kääntämisestä, vääristä runokuvista, ontuvasta riimityksestä ja puutteellisesta saksan ja ruotsin kielen taidosta. Jos vertaa Ridderströmin käännöksiä Kertbenyn saksannoksiin, voi kuitenkin huomata, että monet kömmähdykset ja väärinymmärrykset ovat peräisin suoraan Kertbenyltä, mitä arvostelijat tuskin saattoivat tietää. Petőfin pohjoismaisia käännöksiä selviteltyt Béla Vikár antaa useita esimerkkejä Ridderströmin ruotsinnoksista, jotka seuraavat Kertbenyä jokseenkin sanatarkasti, jolloin kieltä taitamaton ruotsintaja on tullut kääntäneeksi myös saksannosten kielelliset lipsahdukset ja suoranaiset käännösvirheet (Vikár 1911: 39–63).

Parina lyhyenä esimerkkinä Ridderströmin Kertbenyn käännöksiä uskollisesti noudattelevasta käännösstrategiasta on alla katkelmat Petőfin runoista *A jó tanító* ('Hyvä opettaja') sekä *Orbán* ('Orbán').

A jó tanító

*Hossan bajlódtam tán vele
De megérdemelte,
Mert szörnyen jó ember volt az
Istenteremtette.
(Petőfi 1981: 260)*

Pitkään olen puurtanut hänen kanssaan
Mutta hän oli sen ansainnut,
Sillä olihan hän hirveän hyvä
ihminen, luojanluoma.

Der gute Lehrer

*Viel und lang' ich mit dem Mann
verkehrte,
Doch er war's auch werth:
Ach ein Kerl war's ein
Erschrecklich guter,
Ei, wie nur ein Pferd!
(Kertbeny 1860: 21)*

Paljon ja kauan tapailin tuota
miestä,
Mutta hän oli kyllä sen arvoinen
Ah, siinä oli mies,
hirveän hyvä,
Oi, aivan kuin hevonen.

Den goda Läraren

*Många år vi båda pluggat samman
alla dagar mest:
Ach det var en man – hur god och
präktig!
Ja, väl som en häst!
(Ridderström teoksessa: Petőfi 1879: 40)*

Monta vuotta opiskelimme yhdessä
yleensä joka päivä:
Ah, siinä oli mies – niin hyvä ja
mainio
Niin, aivan kuin hevonen⁶⁵

Kertbenylle on tässä käännöksessä mitä ilmeisimmin sattunut erehdys: unkarin sana *jó* 'hyvä' on sekoittunut hevosta merkitsevään sanaan *ló* ja siirtynyt sitä tietä edelleen ruotsinnokseen. Saksankielinen riimi *werth–Pferd* taas on ruotsissa saanut

⁶⁴ Finsk Tidskrift 9 (1880): 54-57/Arvid Hultín ja Morgonbladet 296/1879.

⁶⁵ Runokatkelmat ovat kirjoittajan vapaasti kääntämät.

vastineen *mest-häst*, mikä puolestaan on johtanut siihen, että alkuperäinen säe: *de megérdemelte* (‘mutta hän oli sen ansainnut’) on joutunut antamaan tietä ilmaukselle: *alla dagar mest* (‘yleensä joka päivä’).

Vielä oudompaan tulokseen Ridderström on päätenyt runossa *Orbán*, johon syystä tai toisesta on päätenyt seikkailemaan Unkarin maisemassa jokseenkin outo jääkarhu; karhu tosin esiintyy jo Kertbenylläkin. Petöfi sen sijaan kuvaa runon nimihenkilöä, Orbánia vain adjektiivien *komor* ‘synkkä’ ja *mogorva* ‘juro, äreä’ avulla. Kertbenyn sanapari *Blase-Nase* taas on saanut Ridderströmin riimittelemään ruotsiksi: *Casus-nasus*. Unkarin sana *orr* ‘nenä’ on näin saksankielisessä muodossaan *Nase* saanut riimiparikseen nimen *Blase* ja johtanut ruotsissa latinankielisen *nasus* ‘nenä’ -sanan valintaan. Ilmeisesti sekä Kertbeny että Ridderström ovat käänöksessään pitäneet silmällä pikemminkin runon sisältöä kuin runomuotoa, joskin riimit näyttävät olleen kummallekin mieleen.

Orbán

*Komor, mogorva férfiú
Volt Orbán,
Bár oly vidám hajnal pirult
Az orrán.
(Petöfi 1981: 319)*

Synkkä, juro mies
oli Orbán
Vaikka niin iloinen aamu(rusko)
punersi hänen nenällään.

Herr Blase

*Finster greinend wie ein Brummbär
war Herr Blase,
Blüt gleich ein heitres Früroth
Auf der Nase.
(Kertbeny 1860: 13)*

Synkkä, muriseva kuin harmaakarhu
oli herra Blase,
Hänen nenänsä loisti
kuin iloinen aamurusko.

Mäster Casus

*Mörk och trumpen som en isbjörn
Var herr Casus,
Fast likt sol i purpur glödde
Jemt hans nasus.
(Ridderström teoksessa: Petöfi 1879: 15)*

Synkkä ja äreä kuin jääkarhu
oli herra Casus,
Vaikka hänen nenällään
loisti kuin auringon purppura.

Edellä olevat pari esimerkkiä antavat viitteitä siitä, mistä syystä arvostelijat kritisoivat niin ankarasti kumpaakin kääntäjää. Ridderströmin ruotsinkielisiä käänöksiä voisikin luonnehtia samansuuntaisesti kuin Kertbenyn saksannoksia; molemmat saivat osakseen ansaittua kritiikkiä, mutta kumpaakin on myös kiittäminen siitä, että he toivat Petöfin runot oman kielialueensa lukijakunnan ulottuville. Ridderströmin käänöskokoelma oli nimittäin laajin siihen mennessä pohjoismaissa julkaistu valikoima Petöfin runoudesta (Vikár 1911: 40). Finsk Tidskriftissä teosta arvioinut Arvid Hultin (1880: 55–57) kohdisti Ridderströmin käänöksiin ankaraa kritiikkiä arvostellen häntä sekä Kertbenyn saksannoksiin turvautumisesta että puutteellisesta ruotsin kielen käytöstä ja todeten, ettei kääntäjällä ole ollut lainkaan kykyä valitsemansa tehtävän suorittamiseen.

Voidaan pohtia, miksi Ridderströmin valinta osui juuri Petöfiin. 1800-luvulla kääntäjät saattoivat vielä melko vapaasti valita käännettäväkseen, mitä halusivat, ja monesti heillä oli myös asiantuntemusta (Paloposki 2007: 115). Useinhan he olivatkin edustamansa kielialueen kirjallisuuden parhaita asiantuntijoita. Tämä pitänee paikkansa myös ruotsinnoksiin nähden. Ridderströmkin tunsii aikansa eurooppalaista runoutta laajasti, mistä kertoo hänen monipuolinen käännöstyönsä (Varpio 1992: 15). Hän pystyi lisäksi kääntämään suoraan sekä saksasta että venäjältä. Mikä sai hänet tarttumaan juuri Petöfin runoihin, joita hän ei itse pystynyt lukemaan alkukielellä? Vastausta voi hakea parateksteistä, joihin Genetten luokittelussa myös teosten esipuheet kuuluvat.

4.2.2 Teoksen *60 Dikter* esipuhe ja sen funktiot

Genetten (1987: 10–20.) mukaan paratekstien ensisijaisena tehtävänä on tekstin esitleminen lukijalle. Lisäksi niillä on muita funktioita, jotka riippuvat paratekstin tyypistä ja joita on syytä tarkastella tapaus tapaukselta. Esimerkiksi esipuheilla voidaan nähdä tiettyjä, juuri niille tyypillisiä tehtäviä. Olen valinnut Petöfiä käsittelevistä teksteistä tarkastelun kohteeksi neljä varhaista esimerkkiä, kaksi kääntäjän esipuhetta sekä jo aikaisemmin esitellyt kaksi lehtiartikkelia, joita ilmestymisajankohtansa tai laajuutensa perusteella voidaan pitää merkitykseltään keskeisinä. Esittelen näiden paratekstien funktioita ja kääntäjien mahdollisesti ilmaisemia tavoitteita. Myöhemmin (luvussa 7) hahmottelen niiden pohjalta kuvaa, joka Petöfistä ja hänen runoudestaan aikansa suomalaiselle lukijalle saattoi muodostua. Seuraavassa tarkastellaan aluksi runokokoelman *60 Dikter* esipuhetta.

Genette jakaa esipuheet omakätisiin (saksa: *autograph*) ja muiden tekemiin (*allograph*). Ne voivat olla joko alkuperäisiä, jälkikäteen syntyneitä tai postuumeja. Puhuessaan muiden kuin kirjailijan itsensä tekemistä myöhempisyntyisistä esipuheista Genette luettelee seuraavia funktioita. Ensiksikin esipuheilla on informaation välittämisen funktio, ne voivat antaa tietoa teoksen syntyhistoriasta sekä kirjailijan elämänvaiheista (biografiset tiedot). Lisäksi ne usein hahmottavat teoksen asemaa kirjailijan tuotannossa tai laajemmin omassa lajissaan tai omalla aikakaudellaan. Esipuheella on toisaalta myös tietynlainen ”suosittelufunktio”; se houkuttelee lukijaa tutustumaan teokseen. Toisinaan tämä ilmenee eksplisiittisesti, useimmiten kuitenkin implisiittisessä muodossa. Jo esipuheen olemassaolo sinänsä täyttää tätä tarkoitusta. (Genette 1987, 252–256). Esipuhe voi myös esittää tekijän tai kustantajan tulkinnan teoksesta, ja usein tämä onkin sen eräs keskeinen päämäärä (mts. 17). Kantola ja Riikonen (2007: 258–259) mainitsevat käännöshistorian kannalta kiinnostavina seikkoina mm. esipuheiden heijastamat käsitykset ja ihanteet; ne ilmentävät oman aikansa käsitystä kääntäjän tehtävästä. Yhtenä esimerkkinä on viittaus V. Tarkiaisen esipuheeseen Uno von Schrowen runokokoelmassa; von Schrowehan suomensi mm. myös Petöfin runoja. Tarkiaisen (1913: 3–16) mukaan von Schrowen käänöksillä on arvoa jo siitäkin syystä, että ne rikastuttivat suomalaisen runokielen ilmaisukykyä.

Teoksessa *60 Dikter* (1879) on Ridderströmin laatima esipuhe (Förord) sekä sen lisäksi Petöfin elämäkerta otsikolla Alexander Petöfi. Jälkimmäinen noudattelee

Kertbenyn teoksessa *Alexander Petöfi's Dichtungen* (1860) julkaisemaa elämäkertaa – myös nimi on sama. Genetten termein teoksessa on siis kaksi myöhäsyntyistä, muiden kuin kirjailijan itsensä laatimaa esipuhetta; kumpikin kuuluu ns. periteksteihin, eli on samassa kirjassa varsinaisten runokäännösten kanssa.

Esipuheessaan Ridderströmin valottaa hiukan teoksen taustaa. Hän viittaa aikaisempaan *Fjerran-ifrån*-käännösvalikoimaansa, jonka avulla hän oli halunnut antaa sellaisille ihmisille, joilla ei ollut tilaisuutta lukea alkuperäisteoksia, tilaisuuden tutustua ulkomaalaisiin runoilijoihin. Petöfi-valikoimallaan hän kertoo tahtovansa antaa täydellisemmän kuvan yhdestä runoilijasta; näin on hänen sanojensa mukaan syntynyt nerokkaan unkarilaisen runoilijan, Petöfin käännöskokoelma. Ridderström mainitsee myös, että runoista kymmenen on peräisin *Fjerran-Ifrån*-kokoelmasta, ja ettei kääntäminen ole tapahtunut unkarin vaan saksan kielestä. (Ridderström 1879: III.)

Ridderström siis luonnehtii Petöfiä yhdellä, voimakkaan positiivisella sanalla: 'nerokas' (genial), mikä kertonee hänen mieltymyksestään kirjailijaan. Yhtenä syynä Petöfin valintaan voisi olla sekin, että Ridderström oli yksinkertaisesti saanut käsiinsä juuri Petöfi-kokoelman – kirjojen saatavuus kun oli vielä sattumanvaraista – ja että hän saksankielentaitoisena pystyi sen kääntämään. Kertbenyn käännöskokoelma oli hänen käytettävissään kenties jo *Fjerran-Ifrån*-valikoiman syntyäikaan, ja kiinnostus Petöfiä kohtaan oli ehkä herännyt jo tuolloin. Ridderströmin valitsemat runot löytyvät joka tapauksessa kaikki Kertbenyn vuonna 1860 julkaisemasta kokoelmasta, joskaan eivät aivan samassa järjestyksessä. Kertbenyllä on lisäksi kahdeksan runoa, jotka Ridderström on jättänyt kääntämättä – miksi, sitä hän ei kerro. Syynä saattoi olla se, että Kertbenyn kokoelmassa nämä runot esiintyivät vain katkelmina. (Christofferson 1998: 52.) Tietysti voisi kysyä edelleen, miten Kertbeny oli tehnyt omat valintansa. Tiedämme hänestä ainakin sen, että hän oli Petöfin aikalainen, ja ilmeisesti myös tunsu, tai oli ainakin tavannut tämän, ja siten kiinnostunut kääntämään. Detrich viittaa tutkielmassaan jopa Kertbenyn omaan kertomukseen, jonka mukaan Petöfi olisi pyytänyt häntä kääntäjäksi. (Detrich 1936: 50–51; Györffy 2008: 37; Túróczi-Trostler 1961: 562.) Mitä ilmeisimmin Kertbeny myös ihaili Petöfiä suuresti. Olipa syy mikä tahansa, Kertbeny paneutui innolla tehtävänsä ja saavutti siinä pian tuloksia, olkoonkin, että Petöfin runous oli puettu 'kerjäläisen ryysyihin', kuten Detrich (1936: 50) asian ilmaisee. Kertbenyn ratkaisut puolestaan heijastuivat hänen käännöksiään lähdetekstinä käyttäneiden muiden kääntäjien, mm. Ridderströmin käännöksiin.

Esipuheessaan Ridderström antaa joitakin tietoja ja vihjeitä myös omasta kääntäjäntoiminnastaan, lähdekielen valinnasta ja käännösstrategiastaan. Ensinnäkin hän käsittelee saksasta kääntämistään todeten, että jotkut voivat pitää käännöksestä kääntämistä anteeksiantamattomana virheenä. Ridderström perustelee ratkaisuaan tähän tapaan: kun on kyse runoista (*alster i bunden stil*), ei se, onko käännös tehty alkukielestä vai käännöksestä, ole yhtä tärkeää kuin proosan kohdalla. Runoutta käännettäessä ei ole niin tärkeitä kääntää eksaktisti originaalin ajatuksia, sanoja ja kuvia, vaan paljon tärkeämpää hänen mielestään on välittää osuvasti runon yleisen sisällön määräävä tunnelma, sanalla sanoen *se jokin*, joka, enemmän kuin ajatukset, sanat ja kuvat – puhumattakaan metriikasta ja riimeistä – tekee runoudesta runoutta.

Ellei kääntäjä onnistu tässä, on käännös Ridderströmin mukaan huono, vaikka se olisi tehty alkuperäiskielestä; jos hän tässä onnistuu, on se hyvä, vaikka se olisi tehty käännöksen pohjalta. Esimerkkinä hän mainitsee Runebergin kääntämät serbialaiset kansanlaulut. Toisin sanoen tärkeämpää kuin alkuperäistekstistä kääntäminen on Ridderströmin käsityksen mukaan se, että kääntäjällä muuten on edellytykset (*kvalifikation*) tehtäväänsä. Itseen hän taas ei pidä pätevänä arvioimaan, kuinka hyvin hän on onnistunut pääsemään tähän tavoitteeseen. (Mts. IV.) Ridderströmin kommentti tuo mieleen Taillandierin (1860: 120) näkemyksen, ettei kielivirheillä ole merkitystä, jos kääntäjä pystyy välittämään runossa vallitsevan *tunteen*. Vaikuttaa siltä, että Taillandierin artikkeli on ollut Ridderströmille tuttu; kenties se on innostanutkin häntä ryhtymään käännöstyöhönsä.⁶⁶

Aikalaiskriitikko Arvid Hultin sen sijaan puuttui Finsk Tidskriftissä Ridderströmin ratkaisuun ankarin sanoin todeten, ettei kääntäjällä ollut niitä välttämättömiä taitoja, joita hänen valitsemansa tehtävä edellytti, ja ettei häntä näin ollen suinkaan voinut rohkaista jatkamaan ponnistuksiaan tällä saralla, jossa näytti olevan niin monia ylipääsemättömiä vaikeuksia. Hultin arvostelee Ridderströmiä heikosta saksan – ja myös ruotsin – kielen taidosta, ontuvista riimeistä, oudoista sanavalinnoista sekä runomitan puutteista. Hultin pitää puutteena niin ikään sitä, että Ridderström on käyttänyt lähteenään saksankielisiä käännöksiä, etenkin Kertbenyn laatimia, joita parempiakin olisi ollut saatavilla. Ridderströmin perusteluja saksasta kääntämiselle hän pitää suorastaan käsittämättöminä. (Hultin 1880: 55–57.)

Esipuheesta voi löytää myös Genetten mainitseman pyrkimyksen houkutella tai suostutella lukijaa tutustumaan teokseen kokonaisuudessaan. Ridderström näet kuvaa Petöfiä nerokkaana unkarilaisena runoilijana ja ilmaisee myös jättävänsä käännöksensä lukijan suosiollisesti arvioitaviksi (”till den benägne läsarens välvilliga bedömande”). (Mts. III.) Petöfin elämäkertatietoja esipuhe sijaan ei sisällä, sillä sitä seuraa Kertbenyltä käännetty nelisivuinen elämäkerta. Ridderström mainitsee lopuksi lyhyesti, että elämäkerta on tiivistäen käännetty Kertbenyn tekstistä lisäämällä siihen joitakin tietoja muista lähteistä.

4.2.3 Petöfin elämäkerta

Ridderströmin kääntämä elämäkerta seurailee tarkasti Kertbenyn vuodelta 1860 peräisin olevaa Petöfin elämäkertaa, mutta on sitä noin puolta lyhempi. Ridderström on tosin saattanut käyttää lähteenään jotakin toistakin Kertbenyn elämäkertaversiota, sillä hän ei mainitse, miltä vuodelta ja mistä teoksesta teksti on peräisin.

Jos tarkastellaan elämäkertaa Genetten esittämien funktioiden valossa, saa informaationlevitystehtävä selvästi eniten tilaa. Ridderström ei ole kääntänyt Kertbenyn esipuheessa olevia tietoja runokokoelman synnystä ja taustasta, ei myöskään Kertbenyn omasta merkityksestä, mutta Petöfin elämäkertatiedot saavat runsaasti tilaa. Sellaisissa biografisissa tiedoissa, kuten vuosiluvuissa, paikannimissä ja Petöfin elämän tärkeissä käännteissä hän on kääntänyt Kertbenyn tekstiä varsin tarkoin, mutta on jättänyt pois kuvailevia kohtia esimerkiksi kohtalokkaasta

⁶⁶ Välikielen kautta kääntämisestä ks. tarkemmin kohta 3.3.

Segesvárin taistelusta, jossa Petőfin oletetaan kaatuneen, ja jota Kertbeny puolestaan on yltyntä kuvailemaan laveasti. Petőfin teoksia tekstissä mainitaan ruotsinkielisillä nimillä (*Nyare dikter, Byhammaren, Hjelten János, Kärleksperlor*), mutta hänen runojaan tai niiden aihepiiriä ei luonnehdita muutoin kuin kertomalla, että ne olivat kaikkien huulilla, joskin akateeminen kritiikki arvosteli niitä Ridderströmin mukaan 'raakaan maalaiselämään' perustuvista ajatuksista. Kertbenyltä on peräisin myös vahvasti liioiteltu tieto Petőfin tuotannon laajuudesta. (Mts. V–VIII.)

Petőfin asemaan Unkarin ja jopa koko maailman kirjallisuudessa elämäkerran kirjoittaja ottaa kantaa luonnehtimalla Petőfiä sanatarkasti Kertbenyä kääntäen Unkarin nerokkaimmaksi runoilijaksi ja yhdeksi maailmankirjallisuuden parhaista ("Ungerns mest geniala skald och en af de främste i verldslitteratur") ja kertomalla Petőfin laajasta tuotannosta. Petőfin runoilijanlaatua ei luonnehdita muutoin kuin sanomalla, että hän oli nerokas, tuottelias ja hyvin suosittu ja että hän sai kritiikkiä liian raaosta ja maalaisista 'ideoistaan'. (Mts. V–VIII.) Elämäkerran pääasiallinen funktio näyttäisikin olevan informaation jakaminen kirjailijan elämänvaiheista ja merkityksestä. Näin asia lienee ainakin Ridderströmin osalta. Kertbenyn päämääränä taas oli, kuten edellä on todettu, tehdä kaikin voimin Petőfiä tunnetuksi saksankieliselle lukijakunnalle ja sitä kautta muulle maailmalle (Detrich 1936: 6), ja Ridderströminkin tekstissä heijastuu voimakkaana Kertbenyn Petőfiä suuresti ihannoiva näkemys: "[- -] den mest populära skald i landet [- -], Hans rykte utbredde sig allt vidare [- -], Detta motstånd kunde dock icke hämma hans snilles flygt, och inom jämförelsevis kort tid var han nästan allmänt erkänd".⁶⁷ Samalla teksti täyttää myös toisen funktion, se houkuttelee lukijaa tutustumaan teokseen ylistämällä kirjailijaa maailmankirjallisuuden parhaimpiin kuuluvaksi. Samaan viittaa Mihály Vörösmartyta siteerattu repliikki: "Ni är den ende verklige lyriker, Ungern någonsin haft, mig självf inberäknad: eder måste man draga försorg om". ('Te olette ainoa todellinen runoilija, joka Unkarissa on koskaan ollut – minut itseni mukaan luettuna. Teistä on pidettävä huolta!') Tämä Kertbenyltä peräisin oleva lainaus löysi sittemmin tiensä useisiin Petőfiä käsitteleviin kirjoituksiin.

Abonyi-Karhunen korostaa kääntäjän tehtävää ja vastuuta vieraan kulttuurin esittelemisessä lukijalle (Abonyi-Karhunen 2005: 180). Ruotsinnoksen lukijan kannalta etenkin elämäkerran voi ajatella välittävän jossakin määrin tietoa myös Unkarin oloista ja unkarilaisesta kulttuurista. Ensimmäinen Petőfiä käsittelevä ruotsinkielinen kirjoitus, Taillandierin artikkeli (Taillandier 1860), tosin oli julkaistu jo vuonna 1860, mutta sen ilmestymisestä oli vierähtänyt aikaa; Kertbenyn laatima elämäkerta oli joka tapauksessa luomassa kuvaa Petőfistä omalle lukijakunnalleen.

⁶⁷ "[- -] maan suosituin runoilija [- -], Hänen maineensa levisi ylä laajemmalle [- -], Tämä vastustus ei kuitenkaan voinut estää hänen neronsa lentoa, ja verrattain lyhyessä ajassa hän sai osakseen lähes yleistä arvontoa.'

4.3 Suomennoskokoelma *Aleksanteri Petöfin runoja*

4.3.1 Petöfin suomentajat ja heidän kielitaitonsa

Suomenkielinen kokoelma Aleksanteri Petöfin runoja ilmestyi kolmetoista vuotta ruotsinkielistä myöhemmin (1892), ja se syntyi usean kääntäjän yhteistyönä. Laajuudeltaan 63-sivuinen kokoelma sisältää yhteensä 26 runokäännöstä, jotka on järjestetty aikajärjestykseen ilmestymisvuoden mukaan, sekä teoksen toimittajan, Severi Nuorman laatiman esipuheen. Nuormaa oli myös suomentanut runoista kuusi. Lisäksi mukana oli kuusi muuta kääntäjää: Uuno von Schrowe, Arvid Genetz, Antti Törneros (Tuokko), Paavo Cajander, Oskar Uotila sekä Julius Krohn, joka oli laatinut käännöksistä suurimman osan.⁶⁸ Kiinnostavaa kyllä, heistä jokainen, sen lisäksi, että toimi runouden suomentajana, esiintyi itsekkin suomenkielisenä runoilijana, ja he käänisivät Petöfin lisäksi myös muiden runoilijoiden tuotantoa; fennomaaniset aatteet olivat kaikille läheisiä. Itse asiassa tilanne ei ollut mitenkään poikkeuksellinen; autonomian ajan suomalaisen runouden kehitykselle oli ominaista, että runoilijat toimivat samalla myös runouden suomentajina, ja suuri osa runoilijoista oli oman tuotantonsa ohessa aktiivisia kääntäjiä (Grünthal 1999: 203; Kantola & Riikonen 2007: 259). Neljää lukuun ottamatta kaikki kokoelman käännökset olivat ilmestyneet jo aikaisemmin muissa yhteyksissä, mm. Jalavan toimittamassa Unkarin Albumissa (1881), johon sisältyi runoja usealta unkarilaiselta runoilijalta⁶⁹, tai muissa julkaisuissa⁷⁰. Kokoelman jokaisen runokäännöksen yhteydessä ilmoitetaan suomentajan nimi sekä runon alkuperäinen ilmestymisvuosi.

Seuraavissa kappaleissa tarkastellaan Petöfin suomentajien Unkari-yhteyksiä sekä heidän unkarin kielen taitoaan. Petöfin suomentajista unkaria olivat opiskelleet ainakin Krohn, Genetz ja von Schrowe; ilmeisesti myös Cajander pystyi kääntämään suoraan unkarista, samoin Nuormaa (Vikár 1911: 87, 92; Jalava 1881: VII). Unkarin opiskeluun oli 1880-luvulta lähtien jo tarjolla mahdollisuuksia ja työkaluja, joista on ollut tarkemmin puhetta edellä (kohdassa 3.7). Mitä kielitaitoon tulee, Petöfin suomentajat olivat siis melko lailla erilaisessa tilanteessa kuin Ridderström, joka kieltä taitamattomana joutui monen muun unkarista muihin kieliin kääntäneen henkilön tavoin turvautumaan saksannoksiin, ja jolta puuttui oma runoilijatausta.

4.3.2 Arvid Genetz

Kielitieteilijä ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Arvid Genetz oli aikanaan tunnustettu unkarin kielen tuntija, Jalavan lisäksi toinen suomalainen,

⁶⁸ Lisäksi Petöfiä suomensivat 1800-luvulla Kaarlo Slöör (2), Eino Leino (1), Kustavi Grotenfelt (1) sekä Oskar Blomstedt (1). (Wichmann I. 2009:78.)

⁶⁹ Julius Krohn: *Ha az isten, Háboríval álmodám; A huszár, Kisfiú halálára, A magyar nép; Uno von Schrowe: Nemzeti dal, A külföld magyarjaihoz, Szabadság, szerelem*. Lisäksi Albumissa oli v. Schrowen kääntämä *Élet, halál. (Lausuisiko joukus luoja mulle, Sodasta näin unta, Husaari, Pienen poikasen kuoltua, Unkarin kansa, Kansallislaulu, Ulkomaan Magyareille, Vapaus ja lempi; Elämä, kuolema)*.

⁷⁰ *Füstbe ment terv, Felsülés, Szerelem átka, Falu végén kurta kocsmá, Az én pegazusom, A kutyák dala, A farkasok dala, Föltámadott a tenger, Európa csendes (Määrä kävi väärään, Liika voima, Rakkauden kirous, Krouvi, Runoheponi, Koirien laulu, Susien laulu, Mer' ompi noussut, Vait' on Eurooppa)* (Suonion runoelmia 1882).

joka hallitsi unkaria hyvin. Genetz oleskeli nuorena tutkijana Unkarissa 1870-luvun lopulla runsaan vuoden ja oppi kieltä sinä aikana erinomaisesti. (Tervonen 1984: 72.) Hän piti jopa unkarinkielisen esitelmän Unkarin tiedeakatemiassa, mikä herätti suurta huomiota ja ihailua (Harmaja 1949: 145). Jalava suomensi tapahtumaa käsitelleestä Nemzeti Hirlap -lehden kirjoituksesta katkelman Uuteen Suomettareen:

Kummastuksella kuulimme erästä miestä kaukaisesta pohjolasta, joka yhden vuoden kuluessa ei ainoastaan ole oppinut kieltämme, vaan on täydellisesti tehnyt sen omaksensa, joka kirjoittaa sitä kauniisti ja tarkasti sekä puhuu sitä niin oikealla ääntämisellä, että hän saattaa häpeälle monen kotoperäisen akateemikon ja melkoisesti voittaa nuot oppineet kielentutkijamme, jotka jo vuosikymmeniä ovat eläneet keskellämme ja ovat kielitieteemme johtajia (Tervonen 1984: 72).⁷¹

Unkarissa ollessaan Genetz suomensi osia Arany'in *Toldista* (Harmaja 1949: 145). Hän käänsi myös useita Jókain novelleja, Petőfiltä hän suomensi sen sijaan vain yhden ainoan runon⁷². Koska Genetz oli itsekin myös runoilija, on ymmärrettävää, että häntä kiinnosti erityisesti unkarilainen runous (ks. myös Tervonen 1999: 21–23). Genetz olisi kyllä ollut kiinnostunut jäämään Unkariin vielä toiseksikin vuodeksi, mutta August Ahlqvist, silloinen yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden professori, jolle hän asiasta kirjeessään mainitsi, samalla kun esitti toiveensa päästä yliopistolle ylimääräiseksi lapin ja unkarin professoriksi, suhtautui ajatukseen kielteisesti. (Harmaja 1949: 145; Lahdelma 1991: 19–21.) ”En suinkaan soisi, että vielä menettäisit toisen vuoden Unkarissa”, Ahlqvist vastaa kirjeessään (Ahlqvist 1982: 268). Myös unkarilaisen kirjallisuuden suomentamiseen hän suhtautuu torjuvasti (ks. edellä luku 3). Kaikesta huolimatta Genetz oli ehtinyt omaksua niin hyvän unkarin kielen taidon, että hänet mainittiin aikansa parhaana suomalaisena unkarintaitajana (Tervonen 1984: 72). Hän myös piti unkarin kielen opetusta Hämeenlinnan normaalilyseossa, jossa hänen oppilaidensa joukkoon kuului mm. E. N. Setälä. Genetzin Budenzille kirjoittamasta kirjeestä (1879) käy ilmi, että hän suunnitteli jopa unkarin kieliopin ja unkarilais-suomalaisen sanakirjan laatimista. Näistä suunnitelmista kumpikaan ei kuitenkaan toteutunut (Tervonen 1999: 22).

4.3.3 Julius Krohn

Julius Krohn, kirjailijanimeltään Suonio, kansanrunouden tutkija, suomen kielen ja kirjallisuuden professori, runoilija, kääntäjä ja lehtimies, suomensi muiden töidensä ohella Unkarin kirjallisuutta. Krohnin kirjallinen toiminta oli monipuolista, ja innokkaana fennomaanina hän piti tavoitteenaan suomenkielisen kirjallisuuden aikaansaamista ja kehittämistä. Samaa päämäärää palveli hänen käännöstoimintansa. Krohn suomensikin mm. englannista Charles Dickensin ja Walter Schottin teoksia. (Lassila 2003: 148–149.) Runojen kääntäminen häneltä runoilijana luontui niin ikään;

⁷¹ Kirje Helsingistä – Uusi Suometar 1879.

⁷² Genetzin suomennos oli ilmestynyt Valvojassa 1885 ja kolme jälkimmäistä Kaikuja Hämeestä –albumissa v. 1872 ja 1874.

omia alkuperäisiä runoja häneltä ilmestyi mm. kokoelmassa Suonion runoelmia I ja II (1869).

Krohnin runoutta tutkinut J. K. Trast päättelee Krohnin tutustuneen Petőfin runoihin vuonna 1861, jolloin hänen suomennoksensa Petőfin runosta *Feleségem és kardom* (*Kultain ja miekkain*) ilmestyi Mansikoita ja Mustikoita -nimisessä albumissa yhdessä kahden Slöörin laatiman Petőfi-suomennoksen, *A külföld magyarjaihoz* (*Maansa pettäjille*) ja *Fiam születésére* (*Poikani syntyessä*) kanssa. Krohn ei tuolloin kuitenkaan vielä osannut riittävästi unkaria kääntääkseen suoraan alkukielestä, ja hän työskenteli aluksi Blomstedtin laatimien suorasanaisten käännösten pohjalta. (Krohn 1869: 99; Trast 1922: 120). Trast päättelee Krohnin viehättyneen Petőfin runouteen ja etenkin sen ”isänmaalliseen paatukseen” voimakkaasti; tähän viittaisi hänen mielestään jo Krohnin ensimmäinen Petőfi-suomennos *Kultain ja miekkain*. Trast myös löytää Krohnin omasta tuotannosta ”jonkin verran vertauskohtia” Petőfin runoihin; näin on esimerkiksi Krohnin ensimmäiseen puolisoon viittaavien *Emma*-runojen kohdalla samoin kuin parissa muussakin runossa. (Trast 1922: 129–137.)

Krohn saattoi hyvinkin tutustua Petőfin runoihin ystävänsä runoilija Kaarlo Slöörin kautta; ainakin Slöör oli toimittanut hänelle Petőfin runokokoelman, mikä ilmenee Krohnin kirjeestä vuodelta 1862⁷³. Eräässä 11.6. päivätyssä kirjeessään, josta vuosiluku puuttuu, Krohn pyytää Pietarissa oleskelevaa Slööriä hankkimaan vaimoaan varten Petőfin runot, jotka hän itse on unohtanut hankkia kaupungissa käydessään. Kirjeessään hän myös pahoittelee sitä, ettei ole kirjoittanut Slöörille pitkään aikaan ja viittaa samalla *Feleségem és kardom* -runon (*Kultain ja miekkain*) käännökseensä todeten:

... mieleeni muistuu, mitä Petőffi sanoo miekalleen:
*Oi veljyeni vanha,
Täst el' oo milläskään,
Naisvirkahan (nim. kateuteen) ei miehen
Pitäisi ryhtymän.*

Krohn toteaa samalla, että tämä on ainoa Petőfin runo, jonka hän on saanut käännetyksi, vaikka hän pitääkin niistä suuresti⁷⁴.

Kiinnostus Petőfiä kohtaan selittynee pitkälti Krohnin fennomaanisista päämääristä. Lassilan mukaan suuri osa Krohnin omasta runotuotannosta oli luonteeltaan isänmaallista tai yhteiskunnallista ja ilmaisi pikemminkin yhteisiä aatteita ja ihanteita kuin yksilön tunteita ja kokemuksia (Lassila 2003: 113). Isänmaallisia tunteja heijastavat myös useimmat Krohnin suomentamat Petőfin runot, kuten *A huszár* (*Husaari*), *A magyar nép* (*Unkarin kansa*), *Európa csendes, újra csendes* (*Vait' on Eurooppa*), *Feleségem és kardom* (*Kultain ja miekkain*), *Föltámadott a tenger* (*Mer' ompi nousut*), *Ha az isten* (*Lausuisiko joskus Luoja mulle*), sekä *Háborúval álmodám* (*Sodasta näin unta*). Lassila (mts. 69) puhuu Krohnin yhteydessä idealistis-romanttisesta kulttuurifennomaniasta vastakohtana puoluepolitisoituvalla fennomanialle; sillä oli yhteys toisaalta ruotsalaiseen

⁷³ Julius Krohnin kirje Kaarlo Slöörille 12.12.1862. SKS:n kirjallisuusarkisto.

⁷⁴ Julius Krohnin kirje Kaarlo Slöörille 11.6.[vuosiluku puuttuu]. SKS:n kirjallisuusarkisto.

kulttuuriin ja länsieurooppalaisuuteen, mutta toisaalta myös heimokansoihin ja suomalais-ugrilaiseen muinaisuuteen. Krohnin hän mainitsee suuntauksen johtavana edustajana. Petöfin kiinnostavuutta lieneekin lisännyt myös unkarilaisuus ja sitä kautta suomalais-ugrilaisuus. Sittemmin Krohn paneutui syvemmin unkarin kielen opiskeluun. Vuonna 1873 hän kirjoitti Hunfalvylle:

*[- -] da ich mich jetzt ernstlich auf's erlernen der Magyarischen Sprache geworfen habe. Ich will versuchen es so weit zu bringen, dass ich geläufig lesen und aus ihrem reichen Litteraturschatz durch Übersetzungen unsere Litteratur bereichern kann.*⁷⁵

Kääntämisen tavoitteena Krohn viittaa tässä suomalaisen kirjallisuuden rikastuttamiseen unkarilaisten käännösten avulla. Vuonna 1877 hän saattoi jo ilmoittaa Hunfalvylle edistyneensä unkarin opinnoissaan toivotulla tavalla:

*Es wird Ihnen wohl Freude machen zu hören, dass ich im Magyarischen nach und nach schon so weit gekommen bin leichtere sachen, ohne gar oft zum Lexikon zu greifen lesen zu können.*⁷⁶ (Tervonen 1987: 308–309; Krohn 1942: 153.)

Genetzin tavoin Krohnkin suunnitteli Unkarin-matkaa, mutta se ei kuitenkaan toteutunut (Wichmann Y. 1923: 419). Petöfin runoja hän sen sijaan suomensi yhteensä 12, ja osa niistä julkaistiin vielä Krohnin omien runokokoelmien yhteydessä.⁷⁷ Hän käänsi unkarista myös Károly Kisfaludyn runon *Szülőföldem szép határa* (*Kaunis maa, synnyttäjäni*), niin ikään *Unkarin Albumiin*, sekä joitakin Jókain novelleja. Krohn oli toimittajana useissa lehdissä, joissa julkaistiin unkarilaiseen kirjallisuuteen liittyvää aineistoa, ja vaikutti varmasti myös lehtien sisältöön. Tällaisia julkaisuja olivat kuvalehti Maiden ja Merien Takaa, jossa Krohn toimi vuosina 1864–1868, sekä edelleen 1870-luvulla Suomen Kuvalehti ja mm. ruotsinkielinen Från nära och fjerran. (Krohn 1942: 83–90; Trast 1922: 120; ks. myös Tervonen 1999: 14–18.)

Esimerkkinä Krohnin suomennostyöstä on alla runon *Háborúval álmodám* (*Sodasta näin unta*) käännös:

Sodasta näin unta

*Sodasta menn'ynä näin mä unta:
Unkari se kutsui poikiaan;
Miekka verinen, kuin muinon, kulki
Arpakapulana halki maan.*

Háborúval álmodám

*Háborúval álmodám az éjjel,
Háborúba hítták a magyart;
Fölhívó jelül, mint hajdanában,
Országszerte járt a véres kard.*

⁷⁵ [- -] olen nyt ryhtynyt tosissani opiskelemaan unkarin kieltä. Yritän saattaa sen niin pitkälle, että pystyn lukemaan sujuvasti ja rikastuttamaan käännösten avulla omaa kirjallisuuttamme Teidän rikkaista kirjallisuusaarteistanne.⁷

⁷⁶ Teitä varmaankin ilahduttaa kuulla, että olen vähitellen päässyt unkarin opinnoissani niin pitkälle, että pystyn jo lukemaan helpompia asioita tarttumatta sanakirjaan kovinkaan usein.⁷

⁷⁷ *Esik, esik, esik, Képzetem, Ha az isten (Sataa, Runoni, Lausuisiko joskus luoja mulle)* ja Suonion Runot 1882 *Feltámadott a tenger ja Háborúval álmodám (Mer' ompi noussut, Sodasta näin unta; Suonion Runoelmia, 1869: 99–103, 198–205).*

Joka mies, kell' yksin tippa verta sydämessään tuosta riemahti; Vapauden seppeleen – ei halpaa kultaa Palkaks oli saava soturi.

S fölriadt a véres kard láttára, Akinek csak egy csepp vére volt. A szabadság drága koszorúja, Nem hitvány pénz volt a harci zsold.

Ja häöpäivämme se oli, Sinun, armas tyttösen', ja mun; Maamme suojaks kuoloon mennen jätin Autuutemme juuri aletun.

Épen e nap volt menyegzőnk napja, Az enyém, leányka, s a tiéd, S én, hogy haljak a honért, elhagytam Házasságunk első éjjelét.

Näin häöpäivänensä kuoloon mennä – Eikö, armas, kauheaa se ois? – Kuitenkin tulis siks, en toisin Kuin täss' unessan', mä tehdä vois! (Petöfi 1892: 14.)

Ugye, lyányka, a menyegző napján Menni és meghalni szörnyű vég? És mégis ha rákerülne a sor Úgy tenném, mint álmomban tevém. (Petöfi 1981, 361.)

4.3.4 Muita Petöfin suomentajia: Kaarlo Slöör, Uno von Schrowe, Paavo Cajander ja Severi Nuormaa

Kaarlo Slöör oli runoilija, lehtimies ja kääntäjä, joka suomensi mm. Shakespearea ja Ibseniä. Hän toimi myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerinä. Petöfiltä Slöör suomensi – ensimmäisenä Suomessa – kaksi runoa (*Fiam születésére – Poikani syntyessä* sekä *A külföld magyarjaihoz – Maansa pettäjille*), oletettavasti saksankielisten lähteiden pohjalta, sillä unkaria hänen ei tiedetä osanneen. Käännösten ilmestyessä (1861) Slöör työskenteli Pietarissa, missä hän myös lienee tutustunut Petöfin runojen saksannoksiin. (Kansallinen elämäkerrasto 5: 146–147; Krohn 1942: 68). Etenkin runon *Fiam születésére* suomennos muistuttaa sanavalinnoiltaan suuresti Kertbenyn kokoelmassa ilmestynyttä Vasfin ja Benkön käännöstä, jonka ensimmäinen säkeistö on näytteenä ohessa:

*Fiam születésére
Ide, ide fiamat kezembe
Hadd szorítsam a szívemhez őt!
Mintha volnék újonnan teremtve,
Hogy éltemnek ifjú lombja nőtt!
(Petöfi 1981: 482.)*

*Poikani syntyessä
Tänne, tänne poikani, käsiini
Puristaakseni hänet sydäntäni
vasten!
Ikään kuin olisin uudelleen luotu,
Kun elämälleni on kasvanut
nuori verso!⁷⁸*

*Geht mir doch mein Söhnchen her,
Dass ich an mein Hertz es drücke,
Sieh! An meinem Lebensbaum
Ich ein frishes Reis erblicke.
(Kertbeny 1860: 77–78.)*

*Saakaa tänne poikani,
Likistelläkseni soisin!
Katso! Elonpuustani
Vesa nuori mulle nousi!
(Slöör: Suometar 1861⁷⁹)*

⁷⁸ Suorasanaisten käännös.

⁷⁹ Käännös ilmestyi Mansikoita ja Mustikoita -albumissa (III: 15–16).

Suomennoksen toiseksi viimeinen säe *Katso! Elonpuustani* vastaa sanatarkasti saksankielistä versiota *Sieh! An meinem Lebensbaum*, kun se alkuperäisenä kuuluu vapaasti käännettynä näin: 'Aivan kuin olisin uudelleen luotu'. Edellisessä säkeessä tosin esiintyy sana *éltemnek* 'elämäni' tai 'elämälleni', joka on saksankielisessä käännöksessä saanut vastineen *Lebensbaum* 'elämänpuu'. Alkuperäisen runon kolmas säe *Mintha volnék újonnan teremtve* 'Ikään kuin olisin uudelleen luotu' puuttuu sekä saksan- että suomenkielisestä käännöksestä. Saksannoksen voi tästä päätellen olettaa olleen suomentajalle tuttu.

Petöfin pohjoismaisiin käännöksiin perehtynyt, Kalevalan unkarintajana tunnettu Béla Vikár (1911: 89) kiittää erityisesti Uno von Schrowen suomennoksia, joiden syntyminen on hänen mukaansa edellyttänyt täydellistä lähdetekstiin eläytymistä. Tarkiaisen (1913: 3–16) mukaan von Schrowen käännökset unkarilaisesta runoudesta olivat jopa ”parhainta, mitä siihen aikaan voitiin aikaansaada”. Hän antaa von Schrowen käännöksille arvoa jo siitäkin syystä, että ne rikastuttivat suomalaisen runokielen ilmaisukykyä. Von Schrowe oli itse runoilija ja avusti myös useita lehtiä, kuten Suomen Kuvalehteä ja Uutta Suometarta. Hän oli opiskeluaikoinaan asunut Julius Krohnin luona, mikä saattaa osaltaan selittää kiinnostusta Unkariin. Tarkiaisen (mts. 10–15) mukaan von Schrowe opiskeli viroa ja unkaria ”perusteellisesti”. Unkarista hän suomensi Petöfin runojen⁸⁰ lisäksi Mihály Vörösmartyn *Szózat*-runon sekä Ferenc Kölcsey'n *Hymnin (Himnusz)*⁸¹, ja Unkari innoitti hänen omaakin runouttaan, mistä kertoo esim. runo nimeltä *Oi terve Magyar!*, jonka ensimmäiset säkeet kuuluvat näin:

*Oi terve Magyar, jalo pustan mies!
Sua veljesi tervehtää.
Jo mainehen luo sinun kulkee ties,
Minun viel' olon oudoks jää.*

Runon seuraavissa säkeistöissä Unkaria kuvataan edelleen ihannoivaan sävyyn:

*Kun soi sotatorvesi, ratsus kun
Sotakentällä hirmahti,
Jo ympäri mait' urotöitäs sun
huhu kaukainen kanteli.*

Suomalaisista taas annetaan vaatimattomampi kuva; säkeet heijastavat Unkariin kohdistuvaa ihailua ja sen rinnalla koettua omaa vaatimattomuutta, ehkä alemmuudentunnettakin:

*Mut tuntematonnapa Suomenmaan
Minä korpia raivailen*

⁸⁰ *A farkasok dala (Susien laulu), A kutyák dala (Koirien laulu), A külföld magyarjaihoz (Ulkomaan magyareille), Élet, halál (Elämä, kuolema), Nemzeti dal (Kansallislaulu), Szabadság, szerelem (Vapaus ja lempi).*

⁸¹ Jalava: *Unkarin Albumi* 1881, 1–4, 150–152.

*Ja kontion kanssa mä painin – vaan
Kuka muualla huomaa sen?
(von Schrowe 1913: 123–124)*

Paavo Cajander oli 1800-luvun lopun kaunokirjallisuuden suomentajista tuotteliain ja arvostetuin. Hänet tunnetaan ennen kaikkea Shakespearen draamojen suomentajana, mutta hän käänsi englannin ohella monista muistakin kielistä. Käännöstoiminnan lisäksi hänet tunnettiin suomenkielisenä runoilijana, jonka omassa tuotannossa heijastui aikakaudelle tyypillisesti isänmaallisia tunteja. (Rissanen 2007: 201–202.) Cajanderin ansiot kääntäjänä olivat tuttuja myös Vikárilille, joka olettaa tämän Petőfiä kääntäessään pitäneen silmällä alkuperäistekstiä mutta tukeutuneen samalla muunkielisiin käännöksiin. Vaikka Cajanderin Petőfi-suomennoksista on kokoelmaan päätynyt vain yksi runo, *Az én pegazusom (Runoheponi)*, ovat hänen kynästään Vikárin (1911: 87) mukaan lähtöisin niin ikään suomennokset ja suomennoskatkelmat, jotka sisältyvät Jókain Petőfin elämästä kertovaan novelliin *Szilveszteréjszakák (Uuden vuoden öitä)*; novelli ilmestyi Kirjallisessa Kuukauslehdessä vuonna 1874⁸². Vuonna 1880 Cajander liittyi Genetzin unkarinoppilaiden joukkoon, ja samana vuonna hän jo kertoi pystyvänsä lukemaan unkarinkielistä tekstiä sanakirjan avulla. Seuraavana vuonna ilmestyneeseen *Unkarin Albumiin* Cajander käänsi Aranyi'n balladin (*Klára Zács*) sekä kaksi Sándor Kisfaludyn runoa (*Himfyn rakkaudet*). (Tervonen 1999: 22–23.)

Severi Nuorman Petőfi-suomennokset saivat samaten Vikárilta ylistävän arvion. Vikár uumoilikin todellista suomalaista Petőfi-tulkkia juuri Nuormaasta, runoilijasta ja lehtimiehestä, jolla oli tietävästi suunnitelmiaan laajempi Petőfin käännösvalikoima. Nuormaa oli tosin vierailut Unkarissa, mutta Vikár ei kuitenkaan mainitse suoraan hänen unkarin taidostaan, toteaa vai, että Nuorman käännökset olivat alkuperäisiä runoja lämpimästi heijastavia (”az eredetit melegen éreztető”). Hänen mukaansa myös se seikka, että kokoelma käsitti runoja Petőfin kaikilta kausilta, kertoo syvästä perehtyneisyydestä; olihan Nuormaa myös kokoelman Aleksanteri Petőfin runoja toimittaja. (Mts. 92.)

Suomentajista vain yhden runon kokoelmaan kääntäneet Oskar Uotila ja Antti Törneros (Tuokko) eivät sen sijaan liene taitaneet unkaria; kumpikin tunnettiin paremmin saksalaisen lyriikan kääntäjänä (Vikár 1911: 92; Kantola & Riikonen 2007: 254; Kivistö 2007: 194).⁸³ He ovat oletettavasti tukeutuneet joko kääntäjätoveriensa unkarintaitoon tai saksankielisiin käännöksiin. Tuotteliaimmat Petőfi-suomentajat taas pystyivät kääntämään suoraan unkarista.

⁸² *Runoheponi*-käännöksen ohella se sisältää suomennokset mm. runoista *Szabadság, szerelem, A faluban utcahosszat, Ez a világ amilyen nagy* sekä *Mi foly ott a mezőn?* Runot on suomennettu nimillä: *Vapaus ja lempi, Kuljen, soittoniekat myötä, Maailma suur', ei tunnu seinä, Puron heljät helmet*. (Kirjallinen Kuukauslehti 1874: 255–262.)

⁸³ Uotilan kääntämän runon *Igyunk!* suomensi 1896 myös Eino Leino (*Juomalaulu*). Uotilan käännös ilmestyi jo vuonna 1874 Kaikuja Hämeestä -albumissa (1.1.1874).

4.3.5 Suomenoskokoelman esipuhe ja sen funktiot

Suomenkielisen käännöskokoelman esipuheen on kirjoittanut Nuormaa. Yhdeksänsivuisesta esipuheesta suurin osa on omistettu elämäkertatiedoille, jotka eivät varsinaisesti tuo mitään uutta siihen, mitä Petöfistä oli jo aiemmin kirjoitettu. Nuormaalla on ollut mahdollisuus tutustua sekä Ridderströmin kokoelman esipuheeseen, Blomstedtin esitelmään että muihin Petöfiä käsitteleviin lehtikirjoituksiin. Hän ei kuitenkaan noudata Kertbenyn tekstiä yhtä selkeästi kuin Ridderström, vaan hänen esipuheestaan voi lukea myös kirjoittajan omia ajatuksia. Petöfin runoilijanlaatua Nuormaa (1892: 9–11) kuvaa seuraavaan tapaan:

Lempi naiseen ja isänmaahan on Petöfin laulujen sisällys, ja kummankin lempensä puolesta hän elämässään taisteli tulisia taisteluita [- -] Sama yksinkertaisuus, elävyys ja voimakkuus, joka nähdään hänen lemmen- ja vapaudenlauluissaan, esiintyy myöskin niissä kuvauksissa, joita hän loi maansa luonnosta ja kansansa elämästä, ja joiden johdosta häntä sekä hovissa että mökissä ihailtiin.

Keskeinen, Genetten mainitsema funktio tässäkin esipuheessa on selvästi elämäkertatietojen välittäminen. Kokoelman syntyhistoriasta ei ole mainintaa, mutta kirjoittaja viittaa tähän suuntaan todetessaan, että Petöfi ”[- -] on yleensä vielä ainoastaan vähäisen tuttu meille Suomalaisille, niin sukulaisiksi kuin saammekin itsemme hänelle lukea (mts. 3).” Suomalais-unkarilainen sukulaisuus – jota ei tarkemmin määritellä kielisukulaisuudeksi – saa tällä tavoin tärkeän merkityksen. Samalla hahmotellaan Petöfin asemaa eurooppalaisessa kirjallisuudessa: ”Samallinen merkitys, kuin Byronilla oli Englannissa, Heinellä Saksassa ja Pushkinilla Venäjällä, oli ja on Unkarissa Petöfillä” (mts. 3.) Kirjoittajan voi siis ajatella perustelevan Petöfin suomentamista toisaalta kielisukulaisuudella, toisaalta runoilijan oman maansa kirjallisuudessa ja maailmankirjallisuudessa nauttiman aseman perusteella, etenkin, kun hänen tuotantonsa ei ollut suomalaiselle lukijalle entuudestaan kovin tuttua. Samalla kirjoittaja tulee myös implisiittisesti suositelleeksi teosta lukijalle ja pyrkii edelleen innostamaan lukijaa tarttumaan teokseen kuvaamalla Petöfiä ja hänen tuotantoaan ylistävin äänenpainoin. Toisaalta tekstistä ei puutu arvioivaakaan otetta.

Abonyi-Karhunen (2005: 171–173) näkee yhtenä käännösteosten paratekstien keskeisenä funktiona vieraan kulttuurin esittelemisen ja siihen liittyvän tiedon jakamisen kyseisestä kulttuurista. Hän mainitsee lisäksi pyrkimyksen vaikuttaa yleisen mielipiteen muodostumiseen sekä välittää myönteisiä asenteita teosta kohtaan silloin, kun kysymyksessä on sellaisen maan kirjallisuus, josta lukijalla jo entuudestaan on positiivinen kuva. Nuormaakin tarjoaa tietoa mm. Unkarin historiasta kuvaillessaan *Nemzeti dal* -runon ensiesitystä 15.3.1848. Nuormaan tekstistä välittyy varsin ihanteellinen kuva Petöfistä, joka samalla edustaa aitoa unkarilaisuutta:

Aleksanteri Petöfi oli magyarilaisen hengen puhtain tyyppi, ja sentähden rakasti häntä sekä ylhäinen että alhainen omana lapsenaan, veljenään. Unkarilaiseen kirjallisuuteen on hän luonut ennen tuntemattoman maailman, joka alussa hämmästytti, sittemmin ihastutti ja viimein himmensi kaiken

vanhan. Hän nosti Unkarin kansanrunouden esteettiseen täydellisyyteen. Poikana, rakastajana, isänä, ystävänä, kansanmiehenä, vapaudensankarina, kevytmielisenä toverina, uskollisena puolisona alkaen sopertelevasta lapsesta, joka pihalla perhosia pyytelee, aina taivasta liikuttavaan jättiläiseen joka rohkean kätensä tähtiin ojentaa – oli Petöfi täysiverinen unkarilainen. (Nuormaa 1892: 11.)

Juuri *aidon* tai, kuten hän itse asian ilmaisee, ”täysiverisen” unkarilaisuuden korostaminen on Nuorman tekstissä keskeisessä asemassa, kuten häntä aikaisemmin jo Blomstedtinkin kirjoituksessa. Nuormaa ei kerro tarkemmin, mitä hän katsoo tuohon unkarilaisuuteen kuuluvan, mutta se viitanee toisaalta kansanomaisuuteen, toisaalta kansallismielisyyteen ja isänmaallisuuteen, jota kohtaan kirjoittaja tuntee selvää ihailua, vaikkei suoranaisesti puekaan sitä sanoiksi. Tämä ilmenee esimerkiksi runon *Nemzeti dal (Kansallislaulu)* luonnehdinnassa: ”Täynnä leimuavaa patriotismiä on tämä tilapäinen runoelma mahtavin ilmaus sorretun kansan vapauden janosta, mitä on tiedettävissä.” Toisaalla tekstissä Nuormaa taas kuvaa Petöfiä ”suureksi isänmaan rakastajaksi”, joka ihaili sankarikuolemaa. (Nuormaa 1892: 10–11.)

Kantola ja Riikonen (2007: 258–259) mainitsevat käännöshistorian kannalta kiinnostavina seikkoina mm. juuri esipuheiden heijastamat käsitykset ja ihanteet; ne ilmentävät oman aikansa käsitystä kääntäjän tehtävästä. Isänmaallisten tunteiden esiin nostamista voidaan pitää yhtenä Nuorman esipuheen päämäärinä, ja tähän suuntaan hän myös pyrkii ohjaamaan lukijan huomiota. Vaikkei Nuormaa sano asiaa suoraan, voidaan Petöfin ”leimuavan patriotismin” ihailussa ja ”sorretun kansan vapauden janossa” nähdä viittauksia suomalaisiin oloihin. Vuosisadan lopun tiukkenevassa valtiollisessa ilmapiirissä isänmaallisuuden ja vapauden kaltaisia ihanteita oli ymmärrettävästi helpompi ilmaista julkisesti epäsuorassa muodossa, kuten kuvaamalla toisen maan, tässä tapauksessa Unkarin, oloja. Lukijakunnan isänmaallisiin tuntemuksiin vetoamisen voikin nähdä eräänä Nuorman esipuheen keskeisenä funktiona. Myös teoksen arvostelija Kustavi Grotenfelt (1893: 497) kiinnitti huomiota Julius Krohnin ”mestarillisesti kääntämiin vapaudenlauluihin”. ”Missä kajahtelee, koko maailman kirjallisuudessa, yksityisen tai kansan vapaudeninto niin täyteläisenä, niin mahtavana kuin Petöfin runoissa [- -]”. Myös Vikáriin, joka oli varsin perusteellisesti perehtynyt siihenastisiin Petöfi-suomennoksiin, käännöskokoelma oli vielä lähes parikymmentä vuotta myöhemmin tehnyt syvän vaikutuksen; hän arvioi Petöfin runouden ”rakkauden ja vapauden jalojen sointujen” saavuttavan parhaiten vastakaikua juuri Suomessa⁸⁴. (Vikár 1911: 95.)

Nuormaa ei itse mainitse, millä perusteella kokoelman runot oli valittu. Valtaosan kohdalla on varmasti yhtenä selityksenä se, että ne olivat jo olemassa olevia käännöksiä. Jalavalla oli tietysti ollut vaikutuksensa Unkarin Albumissa ilmestyneiden käännösten valintaan, vaikkei hän itse Petöfiä kääntänytkään. Sen sijaan hän oli tiiviissä yhteistyössä unkarilaisten kielimiesten kanssa, ja tätä kautta hänen vaikutuksensa epäilemättä heijastui Petöfi-suomennoksiin ja mahdollisesti myös siihen, että niistä ylipäänsä julkaistiin itsenäinen valikoima. (Wichmann I. 2008:

⁸⁴ ”S a szerelemnek és szabadságnak azok a nemes hangjai, melyeket Petöfi megszólaltat, sehol sem keltenek nagyobb visszhangot, mint a világnak a leghazaszeretöbb, leggyöngédebb, legbecsületesebb népe szívében.”

182.) Muiden, 20 vuoden kuluessa eri lehdissä julkaistujen runojen valinta lienee pitkälti ollut kunkin kääntäjän omassa harkinnassa. Aihepiiriltään ja ilmestymisajankohdaltaan kokoelman runot edustavat siitä huolimatta Petöfin tuotantoa melko monipuolisesti.

4.3.6 Kaksi kokoelmaa – eroja ja yhtäläisyyksiä

Molempien esipuheiden Petöfistä välittämä kuva oli siis lopulta melko samankaltainen. Petöfi nähdään ennen kaikkea isänmaallisuuden ja vapaustaistelun runoilijana unohtamatta kuitenkaan kokonaan kansanlaululaja- tai rakkausrunoilija-Petöfiä. Samankaltaisuus on sikäli ymmärrettävää, että molemmat perustuivat ainakin osittain samoihin lähteisiin, lähinnä Kertbenyn kirjoittamaan elämäkertaan. Sen sijaan itse teoksissa on myös eroja. Ruotsinnosten valikoima oli ensinnäkin paljon laajempi kuin suomennosten – ruotsinnoksia oli 69, suomennoksia vain 26. Runojen aihepiirikin näyttäyty ruotsinnoksissa monipuolisempaan; Ridderströmin kokoelmassa on enemmän luontoa ja kansanelämää kuvaavia runoja, Nuorman kokoelmassa sen sijaan painottuvat kenties enemmän isänmaalliset ja vallankumoukselliset aiheet. Ridderströmin kääntämät runot oli valittu suoraan Kertbenyn mukaan, eikä kääntäjä itse ollut unkarintaitoinen; suomennoksista taas suuri osa käännettiin suoraan alkukielestä, jota lähes kaikki kääntäjät itsekkin taisivat. Kielitaitoisina suomentajat saattoivat myös paremmin itse vaikuttaa käännettävien runojen valintaan.

4.4 Kuva Petöfistä muotoutuu

Edellä puheena olleessa kirjoituksessaan *Ungersk litteratur för åren 1850–1853* Kertbeny kuvaa Petöfiä seuraavaan näin: ”Alexander Petöfi, den rikaste och ungdomstarkaste bland de förhoppningsfulla, denna äkta ’tordönets och solens son’⁸⁵. Petöfi ilmestyi Kertbenyn mukaan odottamatta, kuin kirkasääninen laululintu hiljaiseen metsään, ja valloitti koko Unkarin niin, etteivät konservatiivisimmatkaan lukijat voineet häntä lopulta vastustaa. Kertbeny ei kuvaa Petöfiä tai hänen tuotantoaan laajemmin, mutta hän toteaa, että Petöfi on ollut hyvin tuottelias ja että osa hänen tuotannostaan odottaa yhä julkaisemista. Hän mainitsee myös, että Petöfi oli kadonnut vapaustaistelussa jäljettömiin. (Kertbeny 1853: 138–140.)

Petöfiä ja hänen tuotantoaan käsiteltiin useissa muissakin lehtikirjoituksissa (ks. Tervonen & Wichmann 1982; Wichmann I. 1983). Näistä kannattaa erityisesti mainita K. Forsmanin (1886: 61–75) artikkeli Aleksanteri Petöfi *Valvoja*-lehdessä, johon Launonen (1976: 32) viittaa ensimmäisenä todellisena yrityksenä paneutua Petöfin tuotantoon. Forsman ottaa tehtäväkseen ”sisälliseltä puolelta täydentää Petöfin muotokuvaa”. Keskeisenä piirteenä Petöfillä Forsmanin pitää ”kansallista”, unkarilaista luonnetta, mutta tarkemmin hänkään ei unkarilaisuutta määrittele. Osana

⁸⁵ ”Alexander Petöfi, joka oli rikkain ja nuorekkaan voimakas eniten toiveita herättäneiden joukossa, tämä aito ’ukkokosen ja auringon poika’. Suomennos on Viljo Tervosen (Tervonen 2013:115).

unkarilaisuuteen sisältyvät hänen mukaansa luonto, kansanelämä ja isänmaanrakkaus sekä ”magyarin tulinen tunne”. Kuvauksissa vilahtavat myös sanat pusta, csárda, betjaari, mustalainen ja viini, jotka myöhemmin on suorastaan kliseisesti liitetty unkarilaisuuteen; lisäksi mainitaan unkarilainen kansanhuumori.

Ei sovi unohtaa Jalavan merkittävää roolia Petőfin runouden tunnetuksi tekemisessä. Hänen julkaisemansa *Unkarin Albumi* sisälsi yhdeksän Petőfin runoa, joita hän oli myös ollut valitsemassa. Jalava kiinnittää lisäksi erityistä huomiota Petőfiin monissa muissa yhteyksissä, kuten vuonna 1876 ilmestyneessä teoksessaan *Unkarin maa ja kansa* (Jalava 1876: 124–134) sekä Uuteen Suomettareen kirjoittamissaan artikkeleissa (mm. Tietoja Unkarista, US 140, 150/1879). Hänen tiedetään myös olleen erittäin kiintynyt Petőfin runouteen ja tunteneen tämän tuotannon erinomaisesti (Vikár 1911: 88–89).

Niin edellä käsitellyissä teksteissä kuin monissa muissakin saman ajan kirjoituksissa Petőfi esitellään ensisijaisesti isänmaallisuuden ja vapaustaistelun runoilijana. Suomalaisten ja unkarilaisten välinen sukulaisuus sekä unkarilaisten soveltuminen esimerkiksi toistuvat yhä uudelleen. Petri Nurmi (2005: 32) päätyy Petőfi-suomennoksia käsittelevässä tutkielmassaan toteamaan, että Petőfin runoilijakuva oli 1800-luvulla patriottisen kapinarunoilijan kuva, mikä näkyi myös Suomessa, ja keveämpiä ja romanttisia runoja alkoi ilmestyä vasta seuraavan vuosisadan alussa. Launosen (1976: 31–32) mielestä Suomessa luotu Petőfi-kuva näyttää suorastaan ”kipsiäntyneen jo varhaisvaiheessa” korostamaan ”runoilijan kansallista laatua”. Samat piirteet kuin Suomessa – vapaudenlaulaja-puoli ja kansanomaisuus – korostuivat samaan aikaan esimerkiksi virolaisessa Petőfi-kuvassa (Sepp 1995: 6). Osittain tämä varmasti johtuu Kertbenyn käänöksistä ja kirjoituksista. Kaikissa neljässä tekstissä otetaan toisaalta esille myös Petőfin rakkaus- ja luonnonrunous, ja osa runokäänöksistäkin kuuluu näihin aihepiireihin; yksinomaan isänmaan ja vapauden runoilijana Petőfi ei siten Suomessa ainakaan 1800-luvulla esiintynyt. Vuodelta 1878 olevassa ruotsinkielisessä lehtikirjoituksessa kirjoittaja (K.M.K. 1878/293) – nimikirjaintenkin perusteella oletettavasti (Karl Maria) Kertbeny – kuvaa laveasti kansanlaulaja- ja rakkausrunoilija-Petőfiä:

*Hvem hade väl någonsin tänkt, att denne enformiga, torra pustan, sedd med målarens och skaldens ögon, kunde ega mera egendomliga skönheter, än Sweitz's alper, Italiens slätter! Hvem hade väl vågat anse rågröd, söndriga stövlar, puszta-krogar, komediantmisérer, skraddarräkningar för påetiska ämnen och afvinna dem stämningsfulla sidor? Men framför allt, hvilka kärleksljud, huru skönt, huru sannt, huru enckelt och ändå bildrikt och huru skärt, huru kyskt och fullt af innerligaste känsla! De konstnäriga skaldernes kärlekssånger, de parfymerade kretsarnes poetiska suckar, huru affekterade och utslitna föreföllo de icke gentemot dessa fulltoniga och dock så finkänsliga hjärteljud!*⁸⁶

⁸⁶ Kukapa olisi koskaan ajatellut, että tämä yksitoikkoinen, kuiva pusta, nähtynä maalarin ja runoilijan silmin, voisi sisältää enemmän omalaatuista kauneutta kuin Sveitsin alpit tai Italian tasangot! Kuka olisi uskaltanut pitää ruisleipää, risaisia saappaita, pustan kapakoita, näyttelijäelämän kurjuutta tai räätälinlaskuja runollisina aiheina ja nähdä niiden tunnelmallisia puolia? Mutta ennen kaikkea, millaisia rakkauden ääniä, miten kaunista, miten totta, miten yksinkertaista ja kuitenkin kuvista rikasta ja miten hempeää ja viatonta ja täynnä hellää tunnetta!

Unkarin Albumiin valitut Petőfin runot edustavat kaikki isänmaan ja vapauden runoilija -Petőfiä⁸⁷. Tästä ovat esimerkkeinä runot *Husaari* (A *Huszar*, suom. Julius Krohn) sekä *Elämä, kuolema* (*Élet, halál*, suom. Uno von Schrowe).

Husaari

*Köyhä olen poika
Omaisuilt' ei mulla;
Sydämen' jo aikaa
Neito, onpi sulla.*

*Henkeni, sen tiedät,
Isänmaani pyhä,
Uhriks puolestasi
Valmis on ain' yhä.*

*Yks vaan tallell' enää:
Puhdas kunniani;
Sen tok' kanssan' mennä
Tulee hautahani.
(Petőfi 1892: 64)*

Elämä, kuolema

*Miekkonen se mies on, kelle
Kohtaloksi annetaan:
Elää viinin lemmen vuoksi,
Kuolla edest' isänmaan!
(Petőfi 1892: 15)*

A huszár

*Szegény legény vagyok,
Nincs semmi vagyonom;
Szivem sem az enyém,
Rég bírja galambom.*

*Életemet pedig
Hazám, te szent hazám,
Kész áldozat gyanánt
Tenéked áldozám.*

*Ami még megmaradt:
Te szűz becsületem,
Magammal viszlek el,
Te sírba szállsz velem.
(Petőfi 1981: 506)*

Élet, halál

*Boldog, kinek fejére
Az ég oly sorsot mért,
Hogy bor- s leányért éljen
És haljon a honért.
(Petőfi 1981: 157)*

Kokoelmaan Aleksanteri Petőfin runoja puolestaan on valittu myös muita kuin vapaustaistelija-Petőfiä edustavia runoja. Unkarilainen maisema ja elämäntapa läsnä mm. runoissa *Runoheponi* (Az én pegazusom) ja *Krouvi* (Falu végén kurta kocsma), joista seuraavassa on katkelmia.

Runoheponi

*Magyari-varsa runohepon' on,
Magyari-verta karvakin sen säihkyy!
Ett' ihastellen säde auringon
Sen silkin hienoill' lautasilla läikkyy.*

*Se kasvanut ei talliss' ole lain,
Ei koulunkäynyt säätyhevon lailla;
Se vapaan ilman laps on, ja sen sain*

Az én Pegazusom

*Magyar csikó az én Pegazusom,
Eredeti derék magyar fajta.
Világospej sima selyem szőrrel,
A napsugár hanyatta esik rajta.*

*Nem nevelték benn az istállóban,
Nem is igen járt az iskolába;
Kinn született, ott kinn fogtam el a*

Taiderunoilijoiden rakkausrunot, parfymoitusien piirien poeettiset huokaukset, miten teatraalisilta ja kuluneilta ne tuntuivatkaan verrattuna näihin täydellisiin ja samalla niin herkkiin sydämen ääniin!

⁸⁷ *Lausuisiko joskus Luoja mulle (Ha az isten), Sodasta näin unta (Háborúval álmodám), Husaari (A huszár), Pienen poikasen kuoltua (Kisfiú halálára), Unkarin kansa (A magyar nép), Kansallislaulu (Nemzeti dal), Ulkomaan magyareille (A külföld magyarjaihoz), Vapaus ja lempi! (Szabadság, szerelem), Elämä, kuolema (Élet, halál).*

Ma Kumanian aukeill' aromailla. Kiskunsági szép nagy pusztaságba'.

*Se mielukkaimmin pusztahan mun vie, A pusztákra visz legörömestebb,
Siell' aava nummi on sen kotopaikka; Mert a puszta születési helye,
Se vainun saa jo, kosk' on sinne tie, Hej, ha arra fordítom a kantárt,
Jo hyppää, hirmnuu, tömistää yht' Úgy megugrik, alig bírok vele.
aikaa. (Petőfi 1892, 112)
(Petőfi 1892: 49.)*

Krouvi

*Kylän päässä, rantapuolla
Seisoo krouvi; nähdä voisi
Joessakin sen kuvan tuolla,
Jos ei pimeä jo oisi.*

*Mutt' yö pimeni jo. Nukkuu
Kaikki; tyhj' on kylän raitti;
Lautankin jo kiinsi lukku.
Pimeys vaan valvoo – vaiti.*

*Mutta krouvist' ääntä raikuu.
Pojat peuhaa, hoilailepi,
Riita, riemu kauvas kaikuu
Ikkunat särähtelepi.*

*Lisää viiniä vaan aina!
Parastas tuo, muori kulta!
Vanhaa, niin kuin mummu vainaa,
Vaan kuin armaan', täynnä tulta!"
(Petőfi 1892: 35.)*

Falu végén kurta kocma

*Falu végén kurta kocma,
Oda rúg ki a Szamosra.
Meg is látná magát benne,
Ha az éj nem közelegne.*

*Az éjszaka közeledik,
A világ lecsendesedik.
Pihen a komp, kikötötték,
Benne hallgat a sötétség.*

*De a kocma bezzeg hangos!
Munkálkodik a cimbalmos.
A legények kurjogatnak,
Szinte reng belé az ablak.*

*"Kocsmárosné, aranyvirág,
Ide a legjobb borát.
Vén legyen, mint a nagyapám,
És tüzes, mint ifjú babám!"
(Petőfi 1981: 114)*

Kokoelman rakkausrunoista esimerkkinä on pieni runo *Sataa* (*Esik, esik, esik*).

Sataa

*Kas sataa, sataa, sataa,
Sataapi suuteloita!
Sataapi huulilleni
Makeita pisaroita.*

*Ja sadesumun kautta
Myös välähtääpi tulta;
Salamat nuot ne sähköy
Sun silmistäsi, kulta!*

*Jop' ukon jyrinääkin
Uhaten kuuluu tuosta:
Toruen äitis tulee.
Voi, pakoon töytyy juosta!
(Petőfi 1892: 14)*

Esik, esik, esik

*Esik, esik, esik,
Csókeső esik;
Az én ajakamnak
Nagyon jólesik.*

*Az eső, az eső
Villámlással jár;
A szemed, galambom,
Villámló sugár.*

*Mennydörög, mennydörög
A hátunk megett;
Szaladok, galambom,
Jön az öreged.
(Petőfi 1981: 273)*

Runokäännöksistä piirtyy näin ollen kaiken kaikkiaan monipuolisempi kuva Petőfin runoudesta, kuin yksinomaan vapaustaistelun ja isänmaallisuuden laulajan kuva, vaikka nämä teemat saavatkin erityistä painoa. Mukaan on mahtunut vallankumouksellisten ja kansanlaulunomaisten runojen lisäksi myös pari pitempää, eepistä runoelmaa, *Rakkauden kirous (Szerelem átka)* ja *Hurja Pista (Szilaj Pista)*. Esimerkkitekstit taas korostavat erityisesti Petőfin ”unkarilaisuutta”, joka viittaa sekä kansallistunteeseen että kansanomaisuuteen. Petőfiä kuvaillaan teksteissä useimmiten juuri termillä unkarilainen tai kansallinen, mutta häneen liitetään myös sellaisia edellä esille tulleita, vahvasti positiivisia ilmauksia kuten lahjakas, nerokas ja tuottelias, ja häntä luonnehditaan edelleen sellaisilla ilmauksilla kuin: ”Unkarin nerokkain runoilija, yksi maailmankirjallisuuden parhaista”, ”yleismaailmallisten tunteiden tulkki”. Kaikista neljästä tekstistä välittyy lopultakin melko yhteneväinen kuva, ja ne perustuvatkin pitkälti samoihin lähteisiin, Kertbenyn kirjoituksiin ja käännöksiin, aikansa tärkeisiin lähdeteoksiin. Kertbenyn välittämä kuva Petőfistä ja unkarilaisesta kirjallisuudesta näkyy tätä kautta myös 1800-luvun suomalaisessa Petőfi-kuvassa, vaikkei hänen vaikustaan olekaan samalla tavoin nähtävissä Petőfin runojen suomennoksissa; syntyihän suuri osa niistä suoraan unkarin kielestä toisin kuin ruotsinnokset, joiden pohjana käytettiin Kertbenyn saksannoksia (Wichmann I. 1983: 77; Wichmann I. 2000: 3–4; Tervonen 1996: 192). 1920-luvun alussa 1800-luvun suomalaista Petőfi-kuvaa olisi epäilemättä kiinnostavaa täydentää tarkastelemalla runosuomennoksia, mikä kuitenkin jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Sitä taas, millaisin odotuksin tietyn aikakauden lukijat lukevat kaunokirjallista teosta, on reseptioteoreettisessa tutkimuksessa lähestytty odotushorisontin käsitteen avulla⁸⁸. 1800-luvun suomalaisiin Petőfi-käännöksiin palataan tästä näkökulmasta luvussa 7, jossa hahmotellaan mahdollista tuon aikakauden suomalaisten lukijoiden unkarilaisesta kirjallisuudesta muodostamaa odotushorisonttia.

⁸⁸ Odotushorisontin käsitteestä ks. tarkemmin edellä kohdassa 2.7 tai esim. Jauss 1999: 51–55.

5 Mór Jókai ja 1800-luvun suomalaiset kääntäjät

5.1 Jókai ja hänen tuotantonsa

Käsillä olevassa luvussa tarkastelen Mór Jókain romaanien ja novellien 1800-luvulla syntyneitä suomennoksia sekä suomentajien toimintaa. Kiinnitän huomiota myös suomennosten lähdekieleen, toisin sanoen siihen, syntyivätkö käännökset suoraan unkarista vai välikielen kautta, kuten aikaisemmin on esitetty (ks. Csekey 1925: 214–215). Jókain teoksista Suomessa syntyneet ruotsinnokset sen sijaan jäävät tutkimuksen ulkopuolelle. Erityistä huomiota kiinnitetään Antti Jalavan toimintaan unkarilaisten romaanien suomentamisen edistäjänä sekä Jalavan ja Niilo E. Wainion käännöstyöhön. Jókain romaanisuomennoksia käsitellään tarkemmin luvussa 6, joka keskittyy Jalavan toimijuuden tarkasteluun; käännösten vastaanottoa suomalaisessa lehdistössä sekä lehdistön roolia Jókain novellisuomennosten julkaisijana taas selvitetään luvussa 7.

Niin merkittävä asema kuin Jókain teosten käännöksillä aikanaan olikin unkarista suomennetussa kirjallisuudessa jo pelkästään määränsä puolesta, ei Jókai-suomennoksista ole juurikaan käsitelty tutkimuksissa⁸⁹. Tähän viittaa tuoreessa artikkelissaan myös unkarilainen tutkija, Suomessakin vaikuttanut László Imre, joka esittää toiveen siitä, että olemassa olevan mm. englantilaisen, saksalaisen ja slovakialaisen Jókai-vastaanoton jälkeen vuorossa olisi Jókain teosten suomalaisen ja virolaisen vastaanoton selvittäminen. Imre otaksuu Jókain teosten vaikuttaneen aktiivisesti, hedelmöittävästi ja edistävästi suomalaiseen ja virolaiseen kirjallisuuteen ja viittaa myös siihen, että Jókain 1870-luvulla alkanut ja kolmisen vuosikymmentä jatkunut vaikutus Suomessa ja Virossa on eurooppalaisittainkin katsottuna ollut harvinaislaatuinen. (Imre 2013: 17–18.)

Mór Jókai (1825–1904) oli Unkarin kansallisromantiikan tuotteliain ja etenkin varhaisempina vuosinaan erittäin suosittu proosakirjailija. ”Kiehtovampaa kirjailijaa tuskin on olemassa koko maailman kirjallisuudessa”, ylistää Jókain nuorempi aikalainen, kirjailija Kálmán Mikszáth (1935: 288) Jókai-elämäkerrassaan. Jókai syntyi Komáromin kaupungissa vuonna 1825 ja kuoli 80-vuoden iässä vuonna 1904. Pitkän elämänsä aikana hän ehti toimia paitsi kirjailijana myös tuotteliaana lehtimiehenä ja osallistua lisäksi aktiivisesti päivänpolitiikkaan. (Új magyar irodalmi lexikon 2. Budapest 1994: 909–910). Jókai oli Petőfin ystävä ja kuului hänen ohellaan nuorten kirjailijoiden johtohahmoihin. Vallankumouksen jälkeen Jókai joutui piileskelemään jonkin aikaa, mutta tuli sittemmin tunnetuksi etenkin romanttisen novellin ja romaanin taitajana. Vallankumouksen kukistamista seuranneiden sortovuosien aikana hän pyrki novelleillaan ja romaaneillaan luomaan lukijoihinsa tulevaisuudenuskoa ja kuvaili myöhemminkin teoksissaan mielellään vapaustaistelun ajan sankarimuistoja. (Görömbei 1993: 47–48.)

⁸⁹ Olen itse aikaisemmin käsitellyt Jókai-suomennoksia artikkeleissa Wichmann I. 2008a Wichmann I. 2008b ja Wichmann I. 2015.

Jókain laajalle tuotannolle on ominaista aihepiirien moninaisuus. Hänen romaanejaan on luokiteltu eri ryhmiin, kuten anekdoottisiin laatukuvaromaaneihin, sankariromaaneihin, tunnustusromaaneihin ja seikkailuromaaneihin. Jókai suosi etenkin varhaisemmassa tuotannossaan usein anekdootti- ja laatukuva-aineksia, myöhemmälle tuotannolle taas olivat tyypillisiä varsinkin seikkailuromaanit (Görömbei 1993: 48–49; Klaniczay 1986: 220–225; Szegedy-Maszák 1991: 620.) András Görömbei (1993: 48) kuvaa Jókain tuotantoa seuraavasti:

Jókain tuotannolle ovat tyypillisiä voimakas sadunkerrontakyky ja fantasia, kiihkeän elämäntunnon romanttiset ilmaukset, keskivertoihmisten yläpuolelle kohoavat sankarihahmot, ankarat koettelemukset, taikauskon ja mielikuvituksen suuri osuus, hehkuvat tunteet, ideaaliset ja demoniset henkilöhahmot, ylevät ja anekdoottimaiset tunnelmakuvaukset sekä viehättävä kertojanote.

Useat keskeiset romaaninsa Jókai kirjoitti parinkymmenen vapaustaistelun jälkeisen vuoden kuluessa. Näihin kuuluvat mm. *Egy magyar nábob* 1853 (*Unkarilainen Nábob*), *Az új földesúr* 1862 (*Uusi tilanhaltia*), joissa kummassakin kansallisuusaate on keskeisessä asemassa, sankariromaanin piirteitä sisältävä perhekuvaus *A köszívű ember fia* 1869 ('Kivisydämisen miehen pojat') sekä usein tunnustusromaanina mainittu *Az arany ember* 1873 (*Onnen kultapoika*). Myöhemmin, 1870-luvun loppupuolelta eteenpäin, hänen suosionsa lukijoiden keskuudessa väheni selvästi, mutta hän pysyi siitä huolimatta tuotteliana kirjailijana vielä pitkään. (Mts. 48–49.)

Yhtenä syynä Jókain suureen suosioon oli epäilemättä se, että hän vapaustaistelun jälkeisestä ajasta kertovissa romaaneissaan käsitteli Unkarin lähihistoriaa ja pyrki luomaan lukijoihin tulevaisuudenuskoa. Vapaustaistelun kukistumisen jälkeen historiallisissa romaaneissa esiintyi laajemminkin pyrkimystä lähivuosien ymmärtämiseen; kaukaisia historian tapahtumia enemmän lukijoita kiinnosti lähimenneisyys ja kansallisen identiteetin vahvistaminen. (Szilágyi & Vaderna 2010: 561–566.)

5.2 Jókai ja Suomi

Suomen kansa on jalo, itsetietoinen, pieni kansa, joka ei nimitä itseään finneiksi, kuten vieraat häntä pilkkaavat, vaan kalevalaisiksi suuren kansallis-sankarinsa mukaan, jonka uljuutta kansalliset runot ikuistuttavat. Suomalainen Kalevala on sankariepos kuten Iliaskin. Siitä päättäen tämän kansan alku oli sankarimainen, kuten unkarilaistenkin; tuota sankarimaisuutta runoissa muistellaan [- -] Ja kuinka suomalainen rakastaa tuota pientä, köyhää maatansa! Millaisella innostuksella laulaa siitä kansallisrunoilija! Tuon maan hiekkarannat, saaret, pienet mökit ovat rakkaimmat maailman kaikista rikkauksista [- -]⁹⁰

⁹⁰ Koko katkelma on luettavana alkuperäisessä asussaan liitteessä 7.

Tähän tapaan kuvaa suomalaisia Jókai romaanissaan *Görögtűz* ('Bengalintuli') vuodelta 1878. Suomennoksen on laatinut Gyula Weöres⁹¹ (1926: 129) vuonna 1926. Teksti sivuaa Suomea parin sivun verran ja kuvaa maata ja kansaa ihannoivaan sävyyn, ja kirjoittaja löytää myös yhtymäkohtia unkarilaisten ja suomalaisten väliltä. Suomalaisia Jókai kuvaa pieneksi, urheaksi ja rehelliseksi kansaksi, joka sinnittelee elämässä eteenpäin omin voimin, ilman isompien ja vahvempien apua. Jókai (1970: 174–176) maalailee koristeellisin sanakääntein suomalaisten, ”kalevalaisten”, isänmaanrakkautta ja sisukkuutta.

Suomi ei ollut Jókaille täysin tuntematon maa; sijoittihan hän parin teoksensa tapahtumiakin Suomeen (*Görögtűz* 1877; *Szabadság hó alatt*⁹² 1871) Jókaiilla oli tekstin perusteella ainakin jonkin verran tietoja Suomen historiasta ja Kalevalasta, ja hänellä oli jonkinlainen kuva suomalaisesta luonnosta ja maantieteestä. Hän suhtautui Suomeen ja suomalaiseen selvästi myönteisesti, vaikkei kuulunutkaan suomalais-ugrilaisen kielisukulaisuuden kannattajiin (Weöres 1926: 130). Mistä Jókain Suomea koskevat tiedot sitten olivat peräisin? Unkarissa oli ilmestynyt vuonna 1871 Pál Hunfalvyn Suomen vierailun tuloksena syntynyt matkakuvaukseen *Utazás a Balt-tenger vidékein* ('Matka Itämeren seuduilla') samoin kuin Ferdinánd Barnan Kalevalan unkarinnos, joten tietoa Suomesta oli saatavilla jo unkarin kielelläkin (Domokos 1984: 143–44). Ainakin osittain Jókain tiedot lienevät kuitenkin Jalavan välittämiä. Hän nimittäin mainitsee Jókaille vuonna 1878 lähettämässään kirjeessä vierailustaan kirjailijan luona Unkarissa ja kertoo lahjoittaneensa Jókaille itse tekemänsä suomennoksen romaanista *Az új földesúr* (*Uusi tilanhaltia*) sekä käännöksen kustantajan, W. Churbergin pyynnöstä pari Suomesta kertovaa teosta: Topeliuksen kuvateoksen *En resa i Finland* (*Matkustus Suomessa*) vuodelta 1873 sekä Pariisin maailmannäyttelyä varten valmistuneen esitteen *Le Grand-Duché de Finlande* ('Suomen suuriruhtinaskunta'), joka sisälsi mm. viimeisintä tilastotietoa (Jalava 1878). Romaani oli näet saatu julkaistuksi ilman tekijänpalkkiota, ja kustantaja halusi ilmeisesti tällä tavoin osoittaa kiitollisuuttaan (Tervonen 1995, 199; ks. myös liite 5). Samassa kirjeessä Jalava puhuu suomalaisten taistelusta kansallisen identiteetin ja itsenäisyyden puolesta. Jalavan vierailu Unkarissa ja Jókain luona tapahtui kaksi vuotta ennen *Görögtűz*-romaanin ilmestymistä.

5.3 Suomenkielinen Jókai 1800-luvulla

5.3.1 Jókai-suomennosten alkuvaiheet

Mór Jókai oli aikanaan myös kotimaansa ulkopuolella tunnetuin ja käännettyin unkarilainen prosaisti; samalla hän on kaikkien aikojen eniten suomennettu unkarilainen kirjailija. Kuten Petőfin, myös Jókain teosten kääntäminen muille kielille kytkeytyy tiiviisti Károly Kertbenyn nimeen; Kertbeny näet saksansi Petőfin teosten jälkeen myös paitsi Jókaita, jonkin verran mm. János Arany'a ja Mihály Vörösmartya,

⁹¹ Gyula Weöres toimi mm. Unkarin kielen lehtorina Helsingin yliopistossa 1930-luvulla.

⁹² 'Vapaus lumen alla'

joskaan muut unkarilaiset kirjailijat kuin Petőfi ja Jókai eivät juuri saaneet huomiota saksalaisen lukijakunnan piirissä. (Györffy 2008: 36–37). Tilanne oli samanlainen monissa muunkielisissä käännöksissä; esimerkiksi Virossa, kuten monessa muussakin maassa, Petőfi ja Jókai olivat 1800-luvun loppupuolella niin kääntäjien kuin lehtimiestenkin suosikkeja (Raudalainen 1994: 143).

Kertbeny ryhtyi saksantamaan Jókain teoksia 1870-luvulla sovittuaan asiasta kirjeitse Jókain itsensä kanssa (Detrich 1936: 73). Jókain tiedetään arvostaneen kääntämistä, ja hän näki käännöstoiminnan merkityksen oman tuotantonsa ja unkarilaisen kirjallisuuden tiellä osaksi maailmankirjallisuutta (Hansági 2013: 26–28). Jókai oli kyllä perillä Kertbenyn maineesta huolimattomana kääntäjänä ja neuvoi häntä tästä syystä turvautumaan ahkerasti sanakirjan apuun. Toisaalta Jókai myös puolusti Kertbenyä julkisesti käännöksiin kohdistuvaa kritiikkiä vastaan. Kertbeny ryhtyi pian toimeen ja käänsi nopeassa tempossa saksaksi koko joukon Jókain teoksia alkaen novelleista (*Novellen und Erzählungen* 1870, *Achtzehn humoristische Erzählungen* 1872, *Kunterbunt. Novellen* 1875) ja jatkaen useisiin romaaneihin, jotka saivat saksankielisiksi nimikseen *Die armen Reichen* 1872, *Tönhäuslerwirtschaft* 1873, *Ein Goldmensch* 1873, *Die Narren der Liebe* 1874, *Gebrochene Farbe* 1874 ja *Der neue Gutsherr* 1876. (Mts. 57–86.)

Jókain kääntämisessä Kertbeny mitä ilmeisimmin onnistui paremmin kuin Petőfin kohdalla, ainakin kritiikki oli suopeampaa. Detrich (mts. 74–75) arvelee asian selittyvän sillä, että proosan kääntäminen on yksinkertaisempaa kuin runouden, sillä suurin osa lukijakunnasta kuitenkin lukee hänen mukaansa romaaneja tarinan eikä tyylin vuoksi⁹³. Tämä pitää tietyllä tavoin paikkansa; puutteellisenkin proosakäännöksen avulla lukija kenties pystyy ainakin seuraamaan kertomuksen juonta. Esimerkiksi Kertbenyn edellä (luvussa 4) siteeratut Petőfin runojen käännökset taas saavat lukijan lähinnä hämmentymään. Kertbenyn kohdalla on tietenkin pidettävä mielessä, ettei hän itse ollut runoilija, mikä tuotti omat lisähaasteensa Petőfin kääntämiselle. Jókain teoksista oli syntynyt saksankielisiä käännöksiä jo ennen Kertbenyäkin; ensimmäiset jo vuonna 1850 (Ferenczi 1926: 9).

Eritoten Kertbenyn käännösten pohjalta taas syntyi Jókain kuten Petőfin teoksista pian käännöksiä myös muille kielille. (Detrich 1936: 83.) Ensimmäiset englanninkieliset käännökset ilmestyivät vuonna 1854, ruotsinkieliset 1875, tanskankieliset 1874, vironkieliset 1886 (Kádár 1991: 507; Ferenczi 1926: 19–22). József Faragón (1925: 33) laskelmien mukaan Jókain teoksista oli vuoteen 1900 mennessä ilmestynyt 137 saksalaista, 48 puolalaista, 30 venäläistä, 23 englantilaista, 22 tšekkiläistä, 16 ruotsalaista, 16 serbialaista, 7 italialaista, 7 ranskalaista, 6 tanskalaista, 4 hollantilaista ja 2 romanialaista käännöstä. Faragó tarkoittanee tässä käännöksen kieltä, ei sen julkaisumaata. Suomalaisia käännöksiä hän mainitsee 16 kappaletta.

⁹³ ”Az olvasóközönség nagy része ugyanis csak a meséjéért és nem a stílusa miatt olvas regényeket?”.

5.3.2 Jókain novellien käännökset

Jókai kuuluu myös Suomessa varhaisimpien suomeksi ja ruotsiksi käännettyihin unkarilaiskirjailijoihin, ja lukuisia hänen teoksiaan suomennettiin jo 1800-luvun kuluessa. Niiden joukossa oli sekä novelleja että romaaneja, niin itsenäisiä teoksia kuin lehdistössä julkaistuja erillisiä novelleja. Rezső Chalupka (1892: 161–164) luettelee vuonna 1892 kirjoitetussa artikkelissaan Jókai Mór a finn irodalomban (‘Mór Jókai suomalaisessa kirjallisuudessa’) kymmenen siihen mennessä itsenäisenä julkaisuna ilmestynyttä Jókain teosta, joista osa on romaaneja, osa novelleja, sekä kahdeksan lehtien palstoilla julkaistua novellia. Chalupkan tiedot pohjautuvat hänen oman ilmoituksensa mukaan Jalavan kanssa käytyihin keskusteluihin, joten niiden voi olettaa pitävän hyvin paikkansa. Artikkelisi sisältää tietoa paitsi käännettyistä teoksista, myös käännösten laatijoista ja lähdekielistä.

Varhaisia Jókai-suomennoksia käsittelee niin ikään István Csekey vuodelta 1925 olevassa kirjoituksessaan Jókai a rokonnépek irodalmában (‘Jókai sukukansojen kirjallisuudessa’). Csekey (1925: 214–215) toteaa, että suomenkielisiä käännöksiä oli moneen muuhun kieleen verrattuna huomattavan paljon, mutta olettaa samalla valtaosan niistä syntyneen saksannosten pohjalta, lähinnä ”kehnosti valittujen ja vielä kehnommin saksannettujen” Kertbenyn tekstien pohjalta. Csekey kiinnittää huomiota myös teosten nimiä käännettäessä tapahtuneisiin muutoksiin, jotka tekevät alkuperäistekstin jäljittämisen usein hankalaksi. Joidenkin novellikäännösten kohdalla Csekeyn oletus pitää paikkansa, mutta, kuten jäljempänä käy ilmi, Jókain romaanien suomennokset syntyivät lähes poikkeuksesta suoraan alkukielestä.

Varhaisin tunnettu Jókai-suomennos on novelli *Pieni harmaapää ukko*⁹⁴, *Kuvelma 1848 ja 1849 sodasta*, joka ilmestyi Uudessa Suomettaressa vuonna 1870 (Uusi Suometar 93/1870). Novelli oli alkujaan ilmestynyt kokoelmassa *Csataképek a magyar szabadságharcból* (1850), josta Blomstedt samoihin aikoihin suomensi osia nimellä *Pakolaisen päiväkirja*. (Chalupka 1892: 161.) Novellikäännöksen yhteydessä lukee vain: ”suomennos Unkarin kielestä”, suomentajan nimeä sen sijaan ei mainita. Ei liene mahdoton ajatus, että kääntäjä olisi juuri Blomstedt, joka muutoinkin oli parhaillaan suomentamassa Jókain novelleja. Blomstedtin lupaavasti alkanut käännöstyö ja hänen aloittamansa unkarin kielen opetus yliopistolla keskeytyivät valitettavan varhaiseen kuolemaan vuonna 1871. Uudessa Suomettaressa pahoiteltiin tuolloin mm. sitä, ettei maassa tämän jälkeen ollut ketään, joka olisi pystynyt kääntämään unkarin kielestä (Tervonen 1984: 67.) *Pakolaisen päiväkirjan* julkaiseminenkin siirtyi vuoteen 1877, sillä Blomstedt oli ehtinyt kääntää vasta kuusi aiotuista 12 kertomuksesta – alkuperäisiä oli 22 – jotka olivat alkuperäisen kokoelman 12 ensimmäistä kertomusta. Ne saivat suomenkielisinä käännöksinä seuraavat nimet: *Arokylät* (*A puszta falvak*), *Rannerengas* (*A karperecz*), *Kolme sianajajaa* (*A három hajtsár*), *Sotaöversti ja kosakki* (*Az ezermester és a kozák*), *Piilopaikka rämäkällä* (*A mocsárok rejtekhelye*), *Kuolleista nousut* (*A halottaiból feltámadott*), *Krouvari* (*A csárdai csaplár*), *Aviovaimo ja rakastaja* (*A nő és szerető*), *Iloinen mies* (*A víg ember*), *Kadonnut kuulusuus* (*A megvetett nagyság*), *Murhamies* (*A gyilkos*) ja *Päärynäpuu* (*A körtefa*).

⁹⁴ *Kis szürke ember*

Jalavan Budenzille osoittamasta kirjeestä selviää, että hän oli pyytänyt Budenzia lähettämään kokoelman saksankielisen laitoksen, jonka pohjalta loput novellit voitaisiin suomentaa, Jalava itse kun totesi olevansa virkavelvollisuuksiltaan liian kiireinen ryhtyäkseen käännoistyöhön. Jalavan mukaan saksasta kääntäminen voitaisiin saada aikaan ”kenen kautta hyvänänsä”. Budenz vastaa, ettei saksankielistä käännöstä ole löytynyt, mutta tarjoutuu teettämään sellaisen Jalavaa varten – Jalavan tulisi vain ilmoittaa, mistä kohdin kääntäminen pitäisi aloittaa. Jalavan vastauskirjeestä taas selviää, ettei saksannosta tarvitakaan, sillä Julius Krohn oli jo ryhtynyt suomentamaan alkuperäisestä tekstistä. (Tervonen 1995: 31–33.) *Pakolaisen päiväkirja*. *Sotakuvia vuosista 1848 ja 1849* ilmestyi aikanaan Uudessa Suomettaressa jatkokertomuksena numeroissa 1–15/1877. Lehdestä käy ilmi, että suomennos on tehty unkarista, mutta kääntäjän nimeä ei siinäkään ole ilmoitettu. Käännös julkaistiin samana vuonna lisäksi sarjassa *Romaneja ja Kertomuksia* (numero 3). Julius Krohnin nimissä taas ilmestyi käännös nimellä *Sotakuvia 1848 ja 1849 vuosista* Kertomuksia kansalle -sarjassa vuonna 1884. Edellä kerrottu antaa viitteitä Jalavan määrätietoisesta ja perusteellisesta työskentelystä unkarilaisen kirjallisuuden suomentamiseksi; samalla käy selväksi, että Budenzkin oli tahollaan valmis näkemään paljon vaivaa suomalaisten käännösten aikaansaamiseksi.

Kirjallinen Kuukauslehti julkaisi vuonna 1871 ensimmäisen Jókain novellisuomennoksen, 1871 novellin *Pakollinen huvitus*, jonka suomentajaa ei mainita, sekä vuotta myöhemmin *Taivaan linkokivet (A mennyei parittyakövek)* -nimisen novellin. Tämänkin käännöksen yhteydessä on maininta ”suomennos”. Chalupkan mukaan suomentaja on Antti Jalava, unkarilainen Zsigmond Steiner puolestaan ilmoittaa kääntäjäksi Oskar Blomstedtin⁹⁵. Kirjallisessa Kuukauslehdessä ilmestyivät vielä novellit *Uuden vuoden öitä 1874 (Szilveszteréjszakák)*, suomentajana Chalupkan mukaan Jalava, sekä vuonna 1877 *Tuhat toinen yö*⁹⁶, jonka kääntäjäksi Jalava jo ilmoitetaankin. (Chalupka 1892: 164.)

1870-luvulta lähtien Jókain suomennoksia alkoi ilmestyä monissa sanoma- ja aikakauslehdissä, ja vuosisadan loppuun mennessä niitä oli kertynyt jo ainakin 60. Varsinaiseksi kultakaudeksi muodostui 1880-luku, ja niinpä Yrjö Koskinen (1879: 84) saattoikin Kirjallisen Kuukauslehden kirjoituksessaan syystä todeta: ”Jókai on meidän!”. Sama novelli saattoi joskus ilmestyä useampaan kertaan eri lehdissä, toisinaan yhdestä novellista julkaistiin myös eri kääntäjien versioita. Joskus käännöksen nimen perusteella on hankala päätellä alkuperäistä novellia, suomalaiset nimet kun poikkeavat usein alkuperäisistä. Tutkimukseni liitteenä olevassa luettelossa on mainittu 60 novellia, joista 29:n kohdalla on ilmoitettu kääntäjän nimi tai nimimerkki (liite 3). 18:ssa ilmoitetaan, että käännös on tehty unkarin kielestä, 17:ssa lukee ainoastaan suomennos tai käännös; 1870-luvulla syntyneistä suomennoksista kahden kohdalla mainitaan kääntäjän nimi. Lehdissä ilmestyi myös jonkin verran Jókain novellien ruotsinnoksia, mutta niiden määrä oli huomattavasti vähäisempi kuin suomennosten. Maininnan ansaitsee kuitenkin Morgonbladetin nimellä *Ungerska Magnater* jatkokertomuksena julkaisema ruotsinnos Jókain romaanista *Egy magyar*

⁹⁵ Figyelő 5.2.1870: 58–59.

⁹⁶ *Die tausendundzweite Nacht*. Original-Erzählung von Maurus Jókai. Vom Verfasser selbst für den Pester Ll. deutsch bearbeitet (Chalupka 1892: 164).

nabob vuodelta 1872 (Morgonbladet 1872, numerot 288–297) sekä ruotsinkielinen käännös teoksesta *Kárpáthy Zoltán* (*Zoltán Kárpáthy*) vuodelta 1880 samassa lehdessä (numerot 1–183.) Kummankaan käännöksen kohdalla ei ole ilmoitettu kääntäjän nimeä.

Ensimmäinen unkarilaisen kirjallisuuden suomennos, joka julkaistiin itsenäisenä teoksena, oli vuonna 1875 ilmestynyt Jókain novelli *Carinus* (Tervonen 1984: 77). Käännös ilmestyi samana vuonna vielä Suomen Kuvalehdessä. Suomentaja oli J. H. Päivärinta (Swan), joka käytti suomennoksen yhteydessä unkariin vivahtavaa nimimerkkiä Koloman. Päivärinta, joka toimi pappina ja opettajana, oli innokas kansanvalistusaatteen kannattaja ja suomalaisuusmies, Kansanvalistusseuran perustajajäsen ja ensimmäinen sihteeri. Hänen tuttavapiiriinsä kuului myös Julius Krohn, joka mm. toimitti juuri Suomen Kuvalehteä. (Kansallinen elämäkerrasto 3. 1930: 597; Lassila 200: 243.) Päivärinta suomensi unkarista *Carinuksen* lisäksi vuoden 1874 Uuteen Suomettareen viisi unkarilaista kansanlaulua, joita Tervonen arvelee ehkä Blomstedtin valitsemiksi; Blomstedtin kautta ne sitten olisivat joutuneet Päivärinnan käännettäviksi. Vuonna 1877 ilmestyi samassa lehdessä edelleen Jókain novelleista *Pakolaisen päiväkirja* -nimisenä *Egy bujdosó naplója* -niminen kertomus, jonka suomennostyö oli Tervosen mukaan Blomstedtin aloittama ja Päivärinnan loppuun saattama. (Tervonen 1996d: 208.) Tiedossa on lisäksi, että Blomstedtin aikomuksena oli yliopisto-opetuksessaan selittää juuri *Carinus*-novellia (Wichmann, Y. 1928: 299). Onkin luontevaa olettaa, että myös *Carinus* oli päätynyt Päivärinnan käännettäväksi Blomstedtin kautta, kenties hänen esitöidensä saattelemana. Lähdekieltä ei *Carinuksenkaan* kohdalla mainita; käännöksestä kertoo vain maininta: suom. Koloman. Emme tiedä, missä määrin Päivärinta mahdollisesti osasi unkaria, mutta Jalava mainitsee joka tapauksessa hänen tervehtineen Unkarista saapunutta vierasta unkarinkielisellä puheella (Tervonen 1995: 29). Ei myöskään ole tiedossa, paljonko Blomstedt oli käännöksen syntyyn vaikuttamassa, kuten ei sekään, miksi kääntämisen kohteeksi tuli juuri *Carinus*. Chalupka viittaa edelleen Jalavaan mainitessaan, että Päivärinnan suunnitelmassa oli kääntää Jókaita enemmänkin, mikä sitten ilmeisesti toteutui *Pakolaisen päiväkirjan* muodossa. (Chalupka 1892: 161.)

5.4 Jókain romaanien suomennokset 1800-luvulla

5.4.1 Käännöksiä ja kääntäjiä

Jókain romaaneja suomennettiin 1800-luvun kuluessa peräti kuusi: *Uusi tilanhaltia* 1878 (*Az új földesúr*), *Rakkauden narrit* 1881 (*A szerelem bolondjai*), *Kiusaaja* 1885 (*A kísértő*; myös nimellä *Seikkailu*), *Unkarilainen Nábob* 1889 (*Egy magyar nábob*), *Zoltán Kárpáthy* 1890 (*Kárpáthy Zoltán*) ja *Keltaruusu* 1894 (*Sárga rózsá*), joista viisi käännettiin suoraan unkarista. Käännöksistä ensimmäisen, *Uuden tilanhaltian*, suomentaja oli Jalava. Neljä käännöstä: *Kiusaaja*, *Unkarilainen Nábob*, *Zoltán Kárpáthy* sekä *Keltaruusu* olivat Niilo E. Wainion suomennoksia; *Rakkauden narrit* -teoksen suomensi Uuden Suomettaren päätoimittajan puoliso Elisabeth Löfgren, vaikka kääntäjän nimeä ei kirjassa mainitakaan; siinä lukee ainoastaan:

”suomennos”. (Jalava 1888, 1; Chalupka 1982: 163). Kääntäjän nimen puuttuminen suomennoksesta lieene aiheuttanut sen, että teoksen suomentajana on myöhemmin mainittu myös Jalava (Lahdelma 2007: 199; Tervonen 1984: 77). Jalava suomensi Jókailta lisäksi novellin *Rakkaita sukulaisia* (*Kedves atyafiak*), joka ilmestyi niin Suomettaren jatkokertomuksena vuonna 1879 kuin myöhemmin itsenäisenä teoksena sarjassa Romaneja ja Kertomuksia vuonna 1887.

5.4.2 Kääntäjän merkitys

Kääntämisen tutkijoista muiden muassa Pym on kiinnittänyt huomiota siihen, että kääntäjät eivät ole abstraktioita vaan eläviä ihmisiä. Kääntäjätkin esimerkiksi tarvitsevat rahaa elämiseen, ja heillä on henkilökohtaisia kiinnostuksen kohteita, jotka saattavat vaikuttaa heidän toimintaansa ja ratkaisuihinsa. Kääntäjät pystyvät myös liikkumaan paikasta toiseen. Usein he eivät suinkaan ole olleet yksinomaan kääntäjiä, vaan monilla on ollut paljon muitakin tehtäviä. Niinpä Pym pitää tärkeänä tutustumista kääntäjän taustaan, jos mieli ymmärtää, miksi tämä ylipäätään on ryhtynyt tekemään käännöstyötä. (Pym 1998: 166–174.)

Menneen ajan kääntäjien kohdalla ei läheskään aina ole mahdollista seurata varsinaisten käännöstöiden etenemistä, sillä sellaisia kirjallisia dokumentteja, joissa kääntäjä kuvailisi työskentelyään, ei useinkaan ole säilynyt jälkimaailmalle. Kääntäjät eivät myöskään kovin yleisesti ole kommentoineet tekeillä olevia töitään (Paloposki 2000: 32). Ensimmäisen suomen kielellä ilmestyneen Jókain romaanin, Uuden tilanhaltian, tapauksessa tilanne on toinen, sillä Jalava kävi kirjeitse perusteellista keskustelua unkarilaisen ystävänsä kielitieteilijä József Budenzin kanssa pyytäen ja saaden tältä apua kiperissä käännösongelmissa. Kirjeenvaihdon on julkaissut Viljo Tervonen nimellä József Budenzin ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1875–1892 (Tervonen 1995). Kirjeet tarjoavat erinomaisen mahdollisuuden tarkastella yhden 1800-luvun suomentajan työskentelyä ja toimijuutta hänen omien merkintöjensä pohjalta. Toisen Jókain suomentajan, Niilo E. Wainion jäljiltä dokumentteja on käytettävissä paljon vähemmän.

Kun puhutaan 1800-luvun unkarilaisista romaanisuomennoksista, puhutaan ennen kaikkea juuri Jókaiasta. Ja kun on puhe suomentajista, on mainittava nimenomaan Jalava ja Wainio. Jókain novelleja suomensivat heidän lisäksi toki monet muut kääntäjät, mm. Arvid Genetz ja Julius Krohn. Kaikkien suomentajien nimiä tosin on mahdollon selvittää, ilmestyiväthän monet sanomalehdistön novellikäännöksistä nimettöminä. Ratkaisevan tärkeä merkitys unkarilaisten teosten suomentamiselle oli Jalavan toiminnalla ja vaikutuksella tuleviin kääntäjiin sekä hänen henkilökohtaisilla Unkarin-suhteillaan, etenkin yhteistyöllä Budenzin ja Szinnyeinin kanssa, jota heidän välisensä kirjeenvaihto valottaa (Tervonen 1995 ja 1997). Kirjeiden ja edempänä tarkasteltavien alaviitteiden kautta hahmottelen kuvaa siitä, miten Jalavan toimijuus ilmeni unkarilaisen kirjallisuuden kääntämisessä.

Selvitellessään 1800-luvun loppupuolen kääntäjien toimintaa Paloposki (2007c: 341–344) on todennut, että heillä oli yleisesti useita eri rooleja. Kääntäjänä toimi niin kirjailijoita kuin monilla muilla aloilla aktiivisia henkilöitä. Toiset käänsivät rakkaudesta kääntämiinsä teoksiin, kun taas toisten motiivina oli raha. Jotkut halusivat

välittää maailmankirjallisuutta, toiset taas edistää tärkeinä pitämiään ideoita ja aatteita. Toimijuus oli siis subjektiivista, ja se muotoutui toisaalta kääntäjän omien ratkaisujen pohjalta, mutta oli samalla yhteydessä niin yleisiin kääntämisen normeihin kuin ympäröivän yhteiskunnan normeihinkin. Tavallista oli, että aloite jonkin teoksen suomentamiseen tuli kääntäjältä itseltään. Esimerkiksi tunnettu kääntäjä Samuli Suomalainen perusteli tekemiään käännösehdotuksia teoksen suosiolla, laadulla ja kysynnällä.

5.4.3 Antti Jalava

Erityisen ahkerasti Unkarin ja unkarilaisen kirjallisuuden tunnetuksi tekemisen puolesta ponnisteli Jalava. Hän työskenteli niin sanomalehtimiehenä ja artikkelien kirjoittajana, kääntäjänä kuin kielenopettajana, ja pyrki väsymättä ja määrätietoisesti esittelemään unkarilaista kulttuuria suomalaisille. Varsinaiselta ammatiltaan Jalava oli senaatin suomen kielen kääntäjä; tätä puolta hänen toiminnassaan on tarkemmin selvitelty Saarikivi (2005) omassa tutkielmassaan. Päätyönsä ohella Jalava toimi mm. Uuden Suomettaren päätoimittajana, kirjoitti ja toimitti Unkaria koskevia teoksia: matkakirjekokoelman *Unkarin maa ja kansa* (1876), Unkarin runouden suomennoksia sisältävän *Unkarin Albumin* (1881), tietoteokset *Unkari I ja II* (1882–1883) sekä unkarilaisten valtiomiesten István Széchenyin (1901) ja Ferenc Deákin (1902) elämäkerrat ja kirjasen *Kansallinen yhteistoiminta Unkarissa* (1907). Yhdessä Szinnyein kanssa hän laati unkarin kielen oppikirjan suomalaisille (1880). (Kansallinen elämäkerrasto 3. 1939: 5–7; Tervonen 1984: 75–77.) Jalavan kohdalla päteekin mainiosti Pymmin toteamus siitä, että kääntäjät ovat aikaisemmin hyvin usein olleet moniammattilaisia; samaan seikkaan viittaa myös esimerkiksi Paloposki 1800-luvun suomalaisten kääntäjien kohdalla (Pym 1998: 164–165; Paloposki 2007: 108). Monitoimisena vaikuttajana Jalavalla on epäilemättä ollut aikanaan suuri merkitys siinä, millainen kuva Unkarista ja unkarilaisuudesta suomalaiselle yleisölle muodostui. Jalavan vaikutusvaltaan Unkari-kuvan muodostumisessa ylipäätään on viitannut mm. Raija Oikari (2001: 51) tutkimuksessaan.

Jalavalla oli erityisen tiiviit suhteet József Szinnyeihin, ja paljolti juuri heidän yhteistoimintansa tuloksena voimistuivat kielitieteellisten kontaktien ohella myös muut kulttuurikosketukset, joihin keskeisenä alueena kuului kaunokirjallisuuden kääntäminen. (ks. esim. Korhonen 1984: 44–45; Tervonen 1984: 74–81.) Samalla hän oli ennen kaikkea innokas suomalaisuusmies, joka mielellään näki Unkarin esikuvana suomalaisille. Tästä kertovat hänen sanansa teoksessa *Unkarin maa ja kansa*:

Unkarilaisissa löytyy henkistä voimaa ja jäntevyyttä, kansallista itsetuntoa ja valtiollista kykyä enemmän kuin monessa muussa kansassa. [- -] Meillä suomalaisilla on sentähden aivan paljon oppimista unkarilaisilta [- -] vielä suuremmassa määrässä voimme ottaa unkarilaisia esikuvaksemme tulisen isänmaanrakkauden sekä kansallisen itsetunnon ja sen kaikenpuolisen kehittämisen suhteen. (Jalava 1876: 365–366.)

Ensimmäisellä Unkarin-matkallaan Jalava intoutuu kirjoittamaan morsiamelleen näin:

Unkarilaisten ainoa suuruus on heidän hehkua isänmaanrakkautensa ja heidän erinomainen kansallinen itsetuntonsa, joka kyllä totisesti sovittaa paljon heidän muista vioistaan. Jospa meillä, varsinkin aateliston ja porvariston keskuudessa, olisi edes puolet heidän isänmaallisuuttaan ja kansallista itsetuntoaan, voisimme kiittää onneamme. (Jalava, I. 1948: 164.)

Jalava jaksoi yhä uudelleen korostaa Unkarin esimerkkiasemaa niin henkilökohtaisissa kirjeissään kuin puheissaan ja kirjoituksissaan: ”Unkarilaiset ovat ainoa sivistynyt heimokansamme Euroopassa, joka on valtiollisuuteen mahtavuuteen päässyt, ja joka saattaa meille kumminkin henkistä kannatusta antaa. Se on siis kunnianakin asia meille tarkemmin tutustua heihin [- -]”, hän totesi puheessaan unkarin opiskelijoilleen vuonna 1880 (Jalava I. 1848: 224). [- -] ”Unkarin kansallinen ja valtiollinen uudestasntyminen, jo itsessään on sitä laatua, että siihen tutustuminen ei saata olla ketään valistunutta ja kansanvapautta harrastavaa ihmistä viehättämättä”, hän puhuu opiskelijoille edelleen vuonna 1898. (Mts. 375.)

Jalavan oppilas ja hänen työnsä jatkaja Matti Kivekäs (1910: 7–8) mainitsee Jalavan Unkarin ”hartaimpana ja innokkaimpana suomalaisena ystäväenä, mikä sillä koskaan on ollut, tai vasta tulee”, ja Arvid Genetz toteaa, että ”melkein kaikissa tiedoissa, joita suomalainen lukija tähän asti on voinut saada eteläisistä heimolaisistamme Magyareista, heidän maastaan, heidän entisistä vaiheistaan ja nykyisistä riennoistaan, tulee meidän kiittää yhtä ainoata suomalaista miestä hra Antti Jalavaa, joka [- -] on melkein yksinään täyttänyt suuren puutteen Suomen kirjallisuudessa”(Genetz 1881a: 69). Kielitieteilijä Jalo Kalima arvioi vielä 25 vuotta Jalavan kuoleman jälkeen, että tämä ”[- -] on olennaisesti yksin aukaissut uuden uran, joka tuskin koskaan on kasvava umpeen. Se on suomalaisia ja unkarilaisia toisiinsa yhdistävä heimolaistunne, joka on [- -] Jalavan suorittaman työn ja hänen omassa rinnassaan liekehtineen unkarilaisrakkauden tulosta.” (Kalima 1935: 35.)

Jalavasta kääntäjäprofiilin *Suomennoskirjallisuuden historia* -teokseen laatineen Tuomo Lahdelman (2007: 199–200) mukaan juuri unkarilaisen romantiikan keskeinen proosakirjailija Jókai sopi erinomaisesti Jalavan tavoitteisiin suomalaisuusmiehenä, käsitteihän Jókai tuotannossaan usein unkarilaisten kansallista heräämistä ja vapaustaistelua sekä sitä seuranneen sortokauden aikaista vastarintaa. Lahdelma puhuukin Unkarista Jalavan ”missiona”, samoin kuin Saarikivi (2005: 71) 1800-luvun suomentajia käsittelevässä tutkielmassaan. Lahdelma (2007: 198) toteaa, että kaikkea Jalavan Unkariin liittyvää toimintaa yhdistää paitsi se seikka, että kysymys on Unkarista ja unkarilaisuudesta, myös temaattinen yhteenkuuluvuus, pyrkimys antaa suomalaisille malli esimerkillisestä isänmaanrakkaudesta; tätä kautta Jalavan Unkariharrastus kytkeytyy hänen muihin hankkeisiinsa, joiden päämääränä oli suomalaisuuden asian edistäminen. Aivan särötön ei sentään Jalavankaan suhde Unkariin ollut, vaan se joutui koetukselle slaavilaiskysymyksen yhteydessä; Jalava,

kuten moni fennomaani, suhtautui nimittäin kriittisesti unkarilaistamispyrkimyksiin, jotka kohdistuivat Unkarissa asuvaan slaavivähemmistöön⁹⁷. (Karila 2006: 42–45.)

Jalava itse näki unkarilaiseen kirjallisuuteen tutustumisen tärkeänä myös suomenkielisen kirjallisuuden kehittämisen kannalta: ”Mutta ei ainoastaan tiedemiehillemme se [unkarin kielen taito] ole tarpeellista; myöskin meidän kirjallisuutemme rikastuttamiseksi on Unkarin kielen taito hyödyllinen”, hän toteaa vuonna 1880 (Jalava I. 1948: 223). Tämä sopi hyvin yhteen aikakauden kirjallisuuden kääntämistä koskevien käsitysten kanssa. Jalava perustelee näkemystään samassa kirjoituksessa erityisesti Petőfin ja Jókain, mutta myös muiden unkarilaisten kirjailijoiden tuotannon korkealla tasolla ja tunnettuudella maan rajojen ulkopuolellakin:

Jókai esim. on maailman mainio kirjailija, jonka puolestatoista sadasta romaanivihkosta useimmat ovat Europan sivistyneille kielille käännetyt, suomenkielelle vaan pari kolme. Petőfi, niinkään runoilija, joka koko sivistyneessä maailmassa tunnetaan ja luetaan, on meille suomalaisille vielä melkein tykkänään tuntematon, koska vaan muutamat hänen runoelmistaan ja nekin saksalaisesta käännöksestä ovat äidinkielellemme käännetyt. Arany, Unkarin suurin epillinen runoilija, on vielä vähemmin meillä tuttu, Vörösmarty tuskin nimeksikään. Monesta muusta etevästä kirjailijasta ja runoilijasta puhumatta. (Jalava I. 1948: 223–224.)

Matkakirjeessään Unkarista vuonna 1875 Jalava (1876: 122–123) luonnehtii Jókaita näin:

Vielä elävistä romaanikirjoittajista on Mauri Jókai (synt. 1825) mainioin. Hän on ollut ja on yhä vielä äärettömän tuottelias; hän on kirjoittanut yhteensä noin 150 nidosta romaaneja ja novelleja [- -] Hänen etevimmät romaaninsa ovat: ”Az új földes úr” (Uusi maanomistaja), ”Az arany ember” (Kultaihminen), ”Fekete gyémántok” (Mustia timanttia), ”Egy magyar nábob” (Unkarilainen nabob) [- -] Novelleista mainittakoon ”Csataképek 1848 és 1849-ből” eli Sotakuvia vuosilta 1848–1849. Jókain teoksia on käännetty useihin ulkomaisiin kieliin; ovatpa muutamat hänen novelleistaan suomeksikin ilmestyneet.

Jalavan merkittävin ja laajin unkarilaisen kirjallisuuden suomennostyo on juuri *Uusi tilanhaltia*, jonka lisäksi hän käänsi Jókailta joitakin novelleja, kuten erillisenä teoksena ilmestyneen kertomuksen *Rakkaita sukulaisia*, joka edellä jo mainittiin. Lahdelma (2007: 200) jakaa Jalavan laatimat suomennokset kahteen ryhmään. Toiseen kuuluvat hänen mukaansa kansallista yhteenkuuluvuutta ja isänmaan rakkautta edistävät käännökset, toiseen muut, Lahdelman mukaan ”kevyemmät tekstit”, kuten Ede Tóthin näytelmä *Kylän heittiö (A falu rossza)*. Tosin hän toteaa kahtiajaon olevan sikäli vain näennäinen, että myös ”kevyemmän” ryhmän tekstit edistivät isänmaan ja suomen kielen asemaa, vaikkapa juuri tarjoamalla näytelmätekstejä suomalaisen teatterin käyttöön. Artikkelissaan Lahdelma kaippaa

⁹⁷ Slaavilaiskysymyksestä ks. tarkemmin esim. Huotari 2004:162–164.

lisää tietoa mm. Jalavan käännösten synnystä ja hänen tavastaan kääntää. Tuonnempana (luvussa 6) pyritäänkin selvittämään Jalavan käännösten, etenkin *Uuden tilanhaltian*, syntymistä, käännettävien teosten valintaa sekä hänen kääntäjän toimintaansa ja -toimijuuttaan.

5.4.4 Niilo E. Wainio

Kun Jalava ei itse kyennyt muilta töiltään paneutumaan kaunokirjallisuuden suomentamiseen niin paljon kuin kenties olisi toivonut, ryhtyi Jókain ja myöhemmin myös Kálmán Mikszáthin teoksia kääntämään hänen oppilaansa Niilo E. Wainio, joka suomensi Jókain teoksia yhteensä neljä: *A kísértő* (*Kiusaaja*) 1885, *Egy magyar nábob* (*Unkarilainen Nábob*) 1889, *Kárpáthy Zoltán* (*Zoltán Kárpáthy*) 1890 ja *Sárga rózsá* (*Keltaruusu*) 1894. Jos Jalavaa koskevasta aineistosta voi sanoa vallitsevan suorastaan runsauden pulan, on Wainiosta ja hänen kääntäjän toiminnastaan taas saatavana painettua tietoa vain niukalti. Tuorein ja samalla ainoa laajempi Wainion elämäntyötä käsittelevä kirjoitus on Kyllikki Tiensuun artikkeli teoksessa *Kirkkohistorian alueilta* vuodelta 2011. Vaasan maakunta-arkistossa taas säilytetään Niilo E. Wainion arkistoa, joka sisältää paitsi suuren määrän saarnojen käsikirjoituksia ja kirkkoherran viran hoitoon liittyvää aineistoa, mm. hänen henkilökohtaista kirjeenvaihtoaan ja unkarilaisten näytelmäsuomennosten käsikirjoituksia, unkarilaisten laulujen käännöksiä ja Wainion omia runoja. Arkistossa on myös Wainiota ja hänen suomennoksiaan käsitteleviä lehtileikkeitä, joista suuresta osasta valitettavasti puuttuu lähdemaininta ja päiväys.⁹⁸

Varsinaiselta ammatiltaan Wainio oli pappi, ja hän toimi myös uskonnon opettajana. Unkarin lisäksi hän teki käännöksiä muistakin kielistä: ruotsista, saksasta italiasta ja tanskasta, ja julkaisi myös omaa runotuotantoa. (Kalima 1934: 526.) Wainio oli erittäin kiinnostunut kielistä ja tästä syystä varsin kielitaitoinen. Hän osasi eri lähteiden mukaan jossakin määrin 8–10 kieltä. (Kalima 1934: 526; Pylkkänen, Hiekkänen ym. 2004: 333; Tiensuu 2011: 30–31). Hän tarjoutui mm. laatimaan WSOY:lle käännöksen Danten *Divina Commediasta*, mutta kustantaja ei tuolloin ottanut teosta ohjelmaansa (Jalmari Jäntin kirje N. E. Wainiolle 24.3.1904, N. E. Wainion arkisto). Unkarista Wainio kiinnostui jo opiskeluaikoinaan (Soini 1881). Hän aloitti unkarin kielen opintonsa Jalavan oppilaana Helsingin yliopistossa (Tervonen 1996a: 22). Hän lienee kuulunut niiden harvalukuisten ”magyaromanien” joukkoon, joille Jalava kertoo opettaneensa unkaria käyttäen apunaan mm. Jókain novelleja ja Petőfin runoelmia (Tervonen 1987: 340). Näistä ajoista juontanee juurensa myös Wainion kiinnostus Jókaita kohtaan. Hän vieraili sitten aikanaan itsekin kahteen kertaan Unkarissa, jossa kävi tutustumassa sikäläiseen uskonnon opetukseen (Kalima 1934: 526). Myöhemmin hänen toimiessaan Isonkyrön kirkkoherrana kävi pappilassa monesti myös unkarilaisia vieraita, mikä varmasti auttoi kielitaidon ylläpitämisessä. Unkarilainen lehtori ja Suomen-ystävä Maria Tausig mainitsee lehtiartikkelissa 1920–

⁹⁸ Wainiota koskevan aineiston jäljille pääsemisessä on ystävällisesti auttanut Wainion sukulainen Johanna Talso. Myös SKS:n kirjallisuusarkistossa on jonkin verran Wainion henkilökohtaista arkistomateriaalia, mutta sieltä ei löytynyt tämän tutkimuksen kannalta olennaisia lähteitä.

1930 lukujen vaihteessa tapahtunutta Isonkyrön vierailuaan muistellessaan, että Wainiolla oli tapana kutsua joka kesä pari-kolme unkarilaista ylioppilasta viettämään kesää pappilaansa. Hänellä oli myös kirjastossaan huomattava määrä unkarilaista kaunokirjallisuutta. (Tausig 1967.) Pappilan unkarilaisiin vieraisiin lukeutui esimerkiksi kielentutkija ja kääntäjä Irén Sebestyén-Németh (Tiensuu 2011: 41). Vaasan maakunta-arkistossa on säilynyt Sebestyén Némethin nuorena opiskelijana vuonna 1912 Wainiolle kirjoittama kirje, jossa hän esittelee itsensä ja pyytää saada viettää kesän Wainion perheen luona oppiakseen suomea (N. E. Wainion arkisto)⁹⁹. Tunnustuksena Unkarin-harrastuksestaan Wainio mm. kutsuttiin Petőfi-seuran ulkomaiseksi jäseneksi. (Soini 1981.)

Wainio suomensi unkarista Jókain romaanien lisäksi myös muiden unkarilaisten kirjailijoiden tuotantoa: Kálmán Mikszáthin teokset *Tót atyafiak* 1888 (*Kunnon kansalaisia. Viisitoista tarinaa*), *A jó palócok* 1891 (*Tarinoita, Szent Péter esernyője* 1912 (*Pyhän Pietarin sateenvarjo*) sekä myöhemmin vielä kirjailija Kálmán Mikszáthin laatiman Jókain elämäkerran *Jókai Mór élete és kora*, joka ilmestyi vuonna 1935 (*Mauri Jókai. Elämäkerta*). Unkarilaisista näytelmistä hän suomensi ainakin Ferenc Csepregyn näytelmän *A Sárga csikó* (*Hevospaimen*), Lajos Zilahyn näytelmän *Süt a nap* (*Aurinko paistaa*), Géza Gárdonyin näytelmän *A bor* (*Viini*), István Géczyn näytelmän *A gyimesi vadvirág* (*Salon ruusu*) sekä Petőfin *János vitéz* -runoelman (*János sankari*) pohjalta laaditun laulunäytelmän (Godenhjelm 1927: 279). Wainion laulunäytelmää varten laatiman esipuheen käsikirjoituksesta käy ilmi, että tämänkin käännöksen alkuperäinen idea oli lähtöisin Jalavalta, joka ennen kuolemaansa oli esittänyt toiveen Petőfin *János vitézin* suomentamisesta. ”Nyt on tämä tapahtunut”, kirjoittaa Wainio päiväamättömässä käsikirjoituksessa noin vuonna 1910. (N. E. Wainion arkisto)¹⁰⁰. Sittemmin János sankari on tullut tunnetuksi Otto Mannisen laatimana suomennoksena. On tietenkin mahdollista, että Jalava käsitteli luennoillaan Petőfin yhteydessä myös juuri János vitéziä, ja Wainio saattoi tutustua tekstiin jo tuolloin.

Wainio suomensi edellä lueteltujen käännösten lisäksi vielä ainakin joitakin unkarilaisia novelleja, kuten Miklós Jósikan kirjoittaman *Laakson ruusun* 1885, Dezső (Desiderius) Margitayn nimellä *Kärpäispyynti* suomennetun kertomuksen (*A cserebogár*) 1886 sekä joukon unkarilaisia kansanlauluja (Tervonen & Wichmann 1982: 149). Wainion suomentamiksi arvelee Tiensuu myös vuonna 1884 Länsisuomalaisen osakunnan käsikirjoitettuun suomenkieliseen lehteen Muurahaiseen käännettyjä ”Pätkäsiä unkarilaisesta runoudesta. Suomennellut -o -o”, joiden joukossa oli mm. Petőfin runo *Élet, halál*; Wainio näet oli osakunnan jäsen (Tiensuu 2010: 33–34). ”Pätkäset” eivät kuitenkaan päätyneet julkaistaviksi saakka¹⁰¹. Wainion jäämistöstä löytyy myös hänen laatimansa suomennos Petőfin runosta *Nemzeti dal* (*Kansallislaulu*) Käsikirjoitus on päiväamättöm¹⁰². Ainakaan myöhemmin Wainio ei myöskään julkaissut unkarilaisia runosuomennoksia, vaikka itse esiintyikin

⁹⁹ Kirje on vuodelta 1912.

¹⁰⁰ Käsikirjoitus on otsikoitu: János Sankarin ”esihistoriaa”.

¹⁰¹ Nimimerkki -o -o esiinty myös Wainion käännöskäsikirjoituksessa Jókain novellista nimeltä *Maailmanloppu*, joka ilmestyi Aura-lehdessä nro. 1–7/1884.

¹⁰² Ks. liite 6.

suomenkielisenä runoilijana, vaan keskittyi proosan ja näytelmätekstien kääntämiseen.

Wainio oli siis unkarin ja etenkin Jókain kääntäjänä todella tuottelias; hän suomensi unkarista kolmatta tuhatta sivua (Riikonen 2013: 96). Tiensuu huomauttaa, että hän käänsi sekä Jókailta että monilta muiltakin unkarilaisilta kirjailijoilta sivumääräisesti paljon enemmän kuin Jalava. Tämä saakin hänet kysymään artikkelinsa otsikossa: ”Unohtuiko Nurmeksen rovasti suomennoskirjallisuuden historiasta?” (Tiensuu 2010: 28). Tällä kysymyksellään Tiensuu viittaa Suomennoskirjallisuuden historia 1–2 -teokseen, mutta yhtä lailla kysymyksen voisi ymmärtää laajemminkin. Wainion kääntäjätoiminnasta ei näet ole liiemmin kirjoitettu (ks. kuitenkin Tiensuun artikkelin lisäksi myös Riikonen 2013, Wichmann I. 2008a ja Wichmann I. 2008b). Yksinkertaisesti selitykseksi tälle puutteelle tarjoutuu se, ettei unkarista suomentamisen historiaa muutoinkaan ole käsitelty kovin monissa tutkimuksissa, ja toisaalta ehkä myös se, että Jókai kirjailijana on jo pitkään ollut auttamattomasti ”vanhentunut” ja epämuodikas ainakin suomalaisen lukijan kannalta katsottuna. Jo silloin kun Jalava oli saanut valmiiksi *Uuden tilanhaltian* käännöksensä, ennen kuin Wainio oli edes ryhtynyt suomentamaan Jókaita, oli Szinnyeï ehdottanut seuraavaksi jonkun muun kirjailijan teoksen kääntämistä (Tervonen 1995: 65–75). Jalava puolestaan arvosti Jókaita suuresti, ja hänellä on oletettavasti Wainion unkarin kielen opettajana ollut vaikutusta entisen oppilaansa käännösvalintoihin.

Jalavan ja monen muun aikalaisensa tapaan myös Wainio oli hyvinkin laaja-alainen ja monitoiminen henkilö. Hänen kiinnostuksensa suuntautui hengenmiehen ja opettajan toimien ohella myös mm. pankkitoimintaan ja puhelinyhtiön perustamiseen sekä kouluasioihin; viljelipä hän lisäksi vielä itse kirkkoherran virkatalon maitakin (Pylkkänen, Hiekkänen ym. 2004: 332). Laajaksi kehittyneen suomentajantyön ohella hänellä oli lisäksi omaa kirjallista tuotantoa. Uskonnollisia ja isänmaallisia runojaan ja virsiä hän julkaisi kolmessa kokoelmassa: *Poimulehtiä* (1895), *Suomalaisia* (1897) ja *Mestarin edessä* (1900) (Soini 1881). Esimerkkinä on katkelma runosta *Suomi synnyinmaa*:

*Suomi synnyinmaa,
Äiti hellin, kallihin,
Pyhä, puhdas Pohjolassa,
Sulle omistaa*

*Työnsä kansas kaunoisin
Uuden päivän toiminnassa;
Lapsiesi rakkaus
Elosi on armaus.*

*[- -]
Suomi synnyinmaa,
Vapauttas väijymään
Vihamies jos viekas saisi,
Pyytään orjuuttaa,
Yksin mielin äitiään*

*Tämä kansa puolustaisi,
ennen kävis kuolemaan,
Kuin se suostuis sortajaan.*
(Wainio 1897: 3–4).

Niin kuin edellä mainittiin, Wainio laati myös Petöfin runosta *Nemzeti dal* (*Kansallislaulu*) käännöksen, joka on myös tämän tutkielman liitteenä (liite 6). Ei tunnu lainkaan mahdollomalta ajatella, että Petöfin runolla olisi ollut vaikutuksensa yllä lainattuun Wainion omaan runoon; puhuuhan Wainio jälkimmäisessä säkeistössä isänmaan vapaudesta, sen puolustamisesta aina kuolemaan saakka, sekä orjuudesta, joka olisi pahempi kuin kuolema, eli samoista teemoista, jotka ovat keskeisiä Petöfin *Kansallislaulussa*.

Jalavan tavoin Wainionkin kiinnostus Unkaria ja erityisesti unkarilaista kirjallisuutta kohtaan selittyy pitkälti fennomaanista taustaa vasten. Kosketuksen suomalaisuusaatteeseen hän sai ilmeisesti jo kouluaikanaan Turussa, ja nämä pyrkimykset vahvistuivat yliopisto- ja osakunta-aikana Helsingissä. (Tiensuu 2011: 31–33.) Wainion suhtautumisesta Unkariin kertovat hänen laulunäytelmän János Sankari¹⁰³ esipuheeseen kirjaamansa rivit:

Minkätähden on tällä näytelmällä ollut kotimaassaan niin suurenmoinen menestys? Näin kysymme me valjut pohjalaiset hieman kummastellen ja ehkäpä kriittisinä päätäkin pudistellen? [- -] luullakseni selittää syyn menestykseen parhaiten näytelmän aitouunkarilainen hehkuva isänmaallinen sävy. Siinä magyari tuntee oman henkensä huokunan, näkee omat haaveensa, tunteensa ja toiveensa ilmi tuotuina sekä hyvine että huonoinekin puolineen. Epäilemättä János Sankari ja hänen husaarinsa liiaksi itseään kehuvat, mutta juuri semmoinen menee unkarilaisiin, ja toisekseen ilmenee sankarissa heidän isänmaallisuutensa, niin syvä, hartaana ja vilpittömänä että sen täytyy kylmimpäänkin vaikuttaa. Asian laita on todella niin – sitä tahtoo János Sankari omalla romantillisella tavallaan sanoa – että vieläkin unkarilainen mihin loistoon tahansa suuressa avarassa maailmassa, tarjottiinpa hänelle valtaa, kultaa ja kunniaa miten paljo tahansa, niin tuonne Unkarin avaralle päivänpaisteiselle pustalle, mahtavan Tiszavirran varsille hän kaipaa ja ikävöi, ja vain siellä hän tuntee olevansa kotonaan ja täysin onnellinen. [- -] Meillä ovat olot niin aivan toisellaiset, kansan luonne toinen, suljetumpi hitaampi ja ehkä kriittisempikin, mutta isänmaallisuuden aatteenhan pitäisi meitäkin kannustaa, jos ei sankaritöihin, niin ainakin uskollisuuteen omaa maata ja kansaa kohtaan [- -] (Wainion käsikirjoitus: János Sankarin ”esihistoriaa”. N. E. Wainion arkisto.)¹⁰⁴

Wainio korostaa voimakkaasti kääntämänsä tekstin isänmaallisuutta ja puhuu monen muun kirjoittajan tavoin aidosta unkarilaisuudesta. Isänmaallisuuden hän haluaa kohottaa suomalaisillekin kannustavaksi tavoitteeksi. Teksti on peräisin 1900-

¹⁰³ Näytelmä perustuu Petöfin kirjoittamaan samannimiseen runoelmaan.

¹⁰⁴ Käsikirjoitus on päiväämätön, mutta sijoittuneen noin vuoteen 1910; näytelmä esitettiin Kansallisteatterissa vuonna 1913 (Tiensuu 2011: 39).

luvun alkuvuosilta, mutta samat aatteet ovat epäilemättä olleet Wainion Unkari-kiinnostuksen taustalla alusta saakka.

5.4.5 Wainion kielitaito ja Unkari-yhteydet

Toisaalla Antti Jalavan kohdalla (luvussa 6) käsitellään laajasti hänen kielitaitoaan ja sen kehittämistä osana Jalavan toimijuutta. Mitä taas tulee Wainioon, hänetkin mainitaan käännösarvosteluissa ja lehtikirjoituksissa usein erinomaisena unkarin kielen taitajana (esim. Soini 1981; Pylkkänen ym. 2004: 333). Hän hallitsi unkarin kielen mitä ilmeisimmin todella hyvin niin suullisesti kuin kirjallisesti, ainakin kääntäjänuransa myöhemmässä vaiheessa. Suulliseen taitoon viitataan monissa Wainion käännöksissä ja hänen tekemänsä Unkarin-matkaa käsittelevissä lehtileikkeissä, jotka löytyvät Wainion arkistosta, mutta joissa ei ole lähdemerkintöjä. Päiväämättömässä käsikirjoituksessaan Havaintoja Unkarin matkalta Wainio kertoo vastanneensa unkarilaisten isäntien tervehdyspuheeseen suomalaisryhmän ”ainoana unkarilaisena” niin ikään unkarin kielellä. Kirjallisesta kielitaidosta on todisteena mm. Wainion arkistosta löytyvä kirjeluonnos, jonka puhuttelu kuuluu: ”Kedves Károly öcsém”; se on toisin sanoen osoitettu Károly-nimiselle, kirjoittajaa nuoremmalle tuttavalle, jonka henkilöllisyys ei kuitenkaan käy kirjeestä ilmi. Károly on hyvin yleinen unkarilainen miehen nimi, ja Wainiolla saattoi olla useampiakin sennimisiä tuttavuuksia. Károly oli mm. *János Sankari* -laulunäytelmän toisen kirjoittajan, Bakony’n etunimi. Wainio oli vastaanottajan kanssa selvästikin lähemmin tuttu, sillä hän käyttää kirjeessä sinuttelumuotoa, mikä etenkin hänen aikanaan oli merkki läheisestä tuttavuudesta. Kirje on kirjoitettu varsin hyvällä unkarin kielellä, josta alla on lyhyt esimerkki:

Suonio úr kívánja, hogy a fordítás minél hamarabb kész legyen a Nemzeti Színház számára. De mindjárt baj, akadály lesz, – a vegyes magyar és román hajdúdal 2:dik felvonás 10:dik jelenetében. Azt nem tudom fordítani. Te azt mondtad hogy román nyelv van benne. Ha van valaki ismerősöd, a ki tudna romanul légy szíves fordíttatni ezt a verset, és írni nekem, mi annak az értelme.

Wainio kertoo kirjeessä ’Prikaatinkenraali Ocskay’¹⁰⁵ -nimisen näytelmän suomennostyöstä ja esittää muutaman kysymyksen siinä esiintyvistä muunkielisistä sanoista ja ilmauksista. Kyseinen Ferenc Rákóci II:n aikaan sijoittuva historiallisiin tapahtumiin perustuva aikanaan suosittu näytelmä on Ferenc Herczegin kirjoittama ja peräisin vuodelta 1901, joten kirjeen täytyy olla peräisin tätä myöhemmältä ajalta.¹⁰⁶ Wainio toivoo samalla kirjeen vastaanottajalta apua sanojen kääntämisessä ja pyytää tätä lähettämään Petőfin *János Vitéz* -runoelman tekstin, jonka pohjalta samanniminen laulunäytelmä oli kirjoitettu. (N. E. Wainion arkisto.)

Ainakin tämä kirje viittaa siihen, että Wainiokin käytti suomennostyössään apuna unkarinkielisiä ystäviään kysyen heiltä neuvoa kiperissä käännösongelmissa. Arkistosta löytyy toinenkin kirje, joka viittaa samaan suuntaan. Wainiolle saapunut

¹⁰⁵ Julkaiseamaton suomennos nimellä *Brigadipäällikkö Ocskay* (Tervonen & Wichmann 1982: 122).

¹⁰⁶ Samaa aietta käsittelee myös Jókai romaaniissaan *Szeretve mind a vérpadig* (1882).

kirje on myöhemmältä ajalta, sen päiväyksenä on 24.4.1927 ja allekirjoituksena Irén, joka olletikin tarkoittaa kielitieteilijä Irén Sebestyén-Némethiä; käsialakin vaikuttaa samalta kuin Sebestyén-Némethin parissa muussa kirjeessä. Wainio oli pyytänyt häneltä neuvoa kääntäessään Kálmán Mikszáthin teosta, kaikesta päättäen Jókain elämäkertaa, joka ilmestyi vuonna 1935. Kirjassa esiintyy kahvilan nimi Pilvax. Sebestyén-Németh nimittäin vastaa, että Pilvax on alkujaan luultavasti sukunimi, sillä kahvilat saivat aikoinaan nimensä omistajansa mukaan. Samalla hän lupaa antaa apuaan kaikissa käännöstyöhön liittyvissä asioissa. (N. E. Wainion arkisto.)

Näiden kahden kirjeen lisäksi, joista ainakin toinen on peräisin paljon myöhemmältä ajalta, ei Wainion arkistosta löytynyt muuta sellaista aineistoa, joka olisi kertonut hänen ja unkarilaisten kontaktien yhteistyöstä kääntämiseen liittyvissä asioissa, vaikka hänen kirjeenvaihtonsa muuten oli vilkasta. Nämäkin kirjeet antavat jo joitakin viitteitä Wainion kääntäjän toimijuudesta. Jalavan tapaan Wainio saattoi tarpeen vaatiessa kääntyä äidinkielisten unkarilaisten puoleen kohdatessaan hankalan käännösongelman. On tietenkin mahdollista, että vastaavanlaista kirjeenvaihtoa on ollut enemmänkin, vaikkei sitä ole säilynyt jälkimaailmalle. Toisaalta Wainiolla oli myös kotimaassa paremmat mahdollisuudet saada apua kääntämisen kysymyksiin kuin aikanaan Jalavalla. Ainakin periaatteessa hänellä oli mahdollisuus keskustella eteen tulevista ongelmista juuri Jalavan kanssa ainakin siihen saakka, kun Wainio asui Helsingissä; olihan Wainio aloittanut unkarin opintonsa juuri Jalavan ohjauksessa. Hänellä oli käytettävissään myös vuonna 1884 ilmestynyt suomalais-unkarilainen sanakirja. Myöhemmin vuosinaan hän oli jo saavuttanut hyvän kielitaidon, ja hänen luonaan vieraili usein unkarilaisia vieraita, jotka saattoivat olla avuksi kääntämisen kysymyksissä. Näin hän saattoi ylläpitää Unkarin-suhteitaan, vaikka suorittikin varsinaisen työuransa kaukana Helsingistä ja muista unkarintaitoisista henkilöistä. Unkarissa Wainio vieraili vasta vuonna 1907 ja toisen kerran parikymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1927 (Riikonen 2013: 96).

Oman kielitaitonsa suhteen Wainio ei vaikuttaisi olleen yhtä vaatimaton kuin Jalava, joka mainitsi usein kielitaitonsa puutteista; ainakaan hänen kirjeistään ja muistiinpanoistaan ei löydy sensuuntaisia viittauksia. Suomen kielen taidostaan Wainio sen sijaan tuntuu olleen tarkka. Hän oli esimerkiksi lähettänyt omia alkuperäisiä runojaan suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professoriksi nimitetyn Arvid Genetzin arvioitaviksi niinkin myöhään kuin vuonna 1895, ja saanut tältä vastauksen, että runoissa ”kielen puoli, runomuoto ja henki” ovat hyvät (Arvid Genetzin kirje N. E. Wainiolle 13.7.1895; N. E. Wainion arkisto).

Tässä luvussa on käsitelty Jókain 1800-luvun suomalaisia käännöksiä ja kääntäjiä sekä heidän monin tavoin ilmenevää toimintaansa. Seuraavassa luvussa paneudutaan Jókain keskeisten romaanisuomennosten syntyyn ja valotetaan niiden kautta Antti Jalavan kääntäjän toimijuutta. Romaanikäännösten vastaanottoa puolestaan käsitellään luvussa 7.

6 Jókain romaanien käännökset – näkökulma Jalavan toimijuuteen

6.1 Tutkimuskohteena menneen ajan kääntäjä

Tässä luvussa tarkastelun kohteena on Antti Jalavan toimijuus ja sen ilmeneminen Jókain romaanisuomennosten, erityisesti romaanin *Uusi tilanhaltia* (*Az új földesúr*) syntymisessä. Jalavan toiminta Jókain teosten ja yleensä unkarilaisen kirjallisuuden suomennosten aikaansaamiseksi oli niin merkittävää, että sen käsitteleminen omana lukunaan puoltaa paikkaansa, vaikka käsittelyn pääpaino onkin Jókain romaaneissa, joita käsitellään myös luvussa 5. Käsillä oleva luku keskittyy erityisesti Jalavan alaviitekäytäntöihin *Uuden tilanhaltian* käännöksessä, hänen kirjeenvaihtoonsa unkarilaisten asiantuntijoiden kanssa sekä romaanin Unkarilainen Nábob esipuheeseen.

Kun toimijuutta on usein tutkittu nykykääntäjien yhteydessä, Paloposki kohdistaa huomionsa menneen ajan suomentajiin. Aikaisemmin eläneitä kääntäjiä tutkittaessa ei voida turvautua esimerkiksi haastatteluihin, kuten nykykääntäjien kohdalla, mutta arkistodokumenttien, esimerkiksi kirjeiden, luonnosten ja muistiinpanojen avulla on mahdollista päästä tutustumaan kääntäjän jokapäiväiseen työskentelyyn, verkostoihin, käytävissä olleisiin apuneuvoihin sekä hänen tekemiinsä valintoihin. Jos toimijuudella käsitetään kääntäjän päivittäisiä käytäntöjä, valintoja ja toimintatapoja, voi arkistomateriaali silloin tarjota käyttökelpoista materiaalia tutkimukselle, Paloposki toteaa. Tällaiset dokumentit antavat tietoa sekä sellaisista makrotason valtasuhteista, kuten tekstien valinnasta ja julkaisupäätöksistä, että siitä, miten kääntäjät säätelivät omaa työtään mm. erilaisten käännösstrategioiden tai apuvälineiden avulla. Nämä tiedot eivät käy ilmi valmiissa käännöksessä, vaan kääntäjän toiminta jää näkymättömäksi. (Paloposki 2008: 88.) Näkyvänä kääntäjän toimijuus sen sijaan ilmenee esimerkiksi alaviiteissa, kun kääntäjä lisää selityksen varsinaisen tekstin ulkopuolelle. (Paloposki 2010: 89). Kaisa Koskinen puhuu tässä yhteydessä paratekstuaalisesta näkyvyydestä vastakohtana itse käännöstekstissä ilmenevälle tai ekstratekstuaaliselle eli käännöstekstien ulkopuoliselle näkyvyydelle (Koskinen K. 2000: 98–99). Näkyvyyden tarpeellisuudesta on käännöstieteellisessä tutkimuksessa keskusteltu ahkerasti; tunnetuin näkyvyyden puolestapuhuja on ollut amerikkalainen Lawrence Venuti¹⁰⁷, jonka mukaan käännöksen tulisi olla vieraannuttava, eli sen tulisi muistuttaa lukijaa tekstin vieraasta alkuperästä (Koskinen K. 2002: 382).

Jalavan kohdalla erinomaiseksi tarkastelun kohteeksi tarjoutuvat kääntäjän alaviitteet, joita hän käytti *Uuden tilanhaltian* suomennostyössään runsaasti, sekä hänen laaja unkarilaisten kielimiesten kanssa käymänsä kirjeenvaihto, jossa käsitellään monen muun asian ohella kääntämisen kysymyksiä. Tältä kannalta Jalavan tärkeimmät kirjekumppanit olivat kielitieteen professorit József Budenz ja József Szinnyi. Jalavan ja Budenzin välisiä kirjeitä on säilynyt pitkälti toista sataa, ja

¹⁰⁷ Venuti 2008.

Szinnyein kanssa vaihdettuja kirjeitä peräti kolmisen sataa. Kirjeet kertovat käännöstyön etenemistä sekä Jalavan unkarilaisen kaunokirjallisuuden kääntämiseen liittyvistä ajatuksista, hänen kohtaamistaan ongelmista ja niiden käytännön ratkaisuista.

6.2 Jalavan Unkari-innostuksesta ja kielitaidosta

Seuraavassa käsitellään Jalavan Unkari-harrastuksen taustaa ja kieliopintoja, sillä se auttaa ymmärtämään hänen toimijuuttaan unkarilaisen kirjallisuuden kääntäjänä. Jos toimijuutta ajatellaan mm. Kinnusen ja Koskisen käyttämän tapaan tahtona ja kykynä toimia (ks. edellä kohdassa 2.6), kielitaito kuuluu olennaisena osana kykyyn toimia kääntäjänä. Kääntäjän kielitaito ja sen takana oleva suuri työmäärä ovat käännöstyön välttämättömiä edellytyksiä, jotka itse käännöksessä jäävät yleensä näkymättömiksi. Kovala (2013: 53–56) huomauttaa, että 1800-luvulla kääntäjien ammattitaidossa korostui juuri lähde- ja kohdekielen taito. Jalavan unkarin kielen opiskelua voidaan pitää olennaisena osana hänen kääntäjän toimijuuttaan, sillä se mahdollisti mm. yhteydenpidon unkarilaisiin kollegoihin ja jopa itseensä kirjailija Jókaihin, sekä tutustumisen alkukielisiin teoksiin ennen niiden valitsemista käännettäviksi. Lisäksi kielitaidon hankkiminen ja ylläpitäminen mahdollisti Jalavalle toimimisen unkarin kielen opettajana ja tätä kautta tulevien kääntäjien koulutuksesta huolehtimisen.

Jalavan aikana kielitaitoon kohdistuvat vaatimukset poikkesivat suuresti nykyisistä käsityksistämme. Välikielen kautta kääntäminen oli yleistä, eikä kääntäjän oletettu puhuvan kohdekieltä äidinkielenään; tästä ovat tässäkin tutkimuksessa esimerkkeinä mm. unkarilaisen kansannäytelmän suomentanut Szinnyei ja omalla tavallaan myös Kertbeny, joka ei ilmeisesti osannut äidinkielen tasolla sen paremmin unkaria kuin saksaakaan. Jalava sen sijaan paneutui kieliopintoihin tietoisella tarmolla. Nykyisin pidetään itsestään selvänä, että kääntäjän kielitaitoon kuuluu hyvän lähde- ja kohdekielen taidon ohella laaja-alainen kulttuurintuntemus. Kääntäjän tulee osata asettua viestin vastaanottajan asemaan ja pystyä arvioimaan, kuinka hyvin tämä on perillä käännettävän asian taustasta. Hänen pitää myös olla selvillä lähde- ja kohdekulttuurin välisistä eroista ja ottaa ne huomioon työssään. (Sunnari 2006: 29). 1800-luvulla, suomentamisen varhaisvaiheessa, kun erillistä kääntäjien ammattikuntaa ei ollut vielä syntynyt, eivät kääntäjän työhön kohdistuneet odotukset olleet selkeitä. Käännöstekstien takana olevat toimijat (agents) saattoivat lähdekielen ja -kulttuurin asiantuntijoina omistaa paljonkin voimia kirjallisuuden välittämiseen lähdekulttuurista kohdekulttuuriin niin kääntämällä, kirjoittamalla kuin jakamalla tietoa (Milton & Bandia 2009: 1). Heistä voidaan hyvällä syyllä puhua kulttuurin välittäjinä (ks. esim. Katan 2004: 16–23). Jalava teki kaikkea tätä, pyrkien esimerkiksi alaviitekäytäntönsä kautta huomioimaan lukijan ja välittämään tälle tietoa unkarilaisesta kulttuurista; hän suhtautui lisäksi huomattavan vakavasti kielenopiskeluun, joka oli edellytyksenä koko hänen muulle toiminnalleen unkarilaisen kirjallisuuden ja kulttuurin tuntemuksen edistäjänä.

1800-luvun kuluessa alkoivat kääntäjän työn vaatimukset, kuten koulutus ja kielitaito, konkretisoitua ja saada selkeämpää muotoa, ja aivan vuosisadan lopulla oli suomentajakunnassa nähtävissä heräävää ammattitietoutta, toteaa Lilius (2007: 177). Kovalan (2013: 50–56) mukaan ammatillista tietoisuutta selvempi erityispiirre 1800-luvun kääntäjäydessä näyttää olevan juuri kääntäjien moniroolisuus, joka ilmenee kääntäjän toiminnassa sekä kirja-alalla että yhteiskunnallisissa tehtävissä. Eri rooleja ja toimijoita yhdisti toisiinsa yhteinen kansallinen projekti, johon myös suomenkielisten käännösten aikaansaaminen kuului.

Jalavan kiinnostus Unkaria kohtaan oli herännyt jo varhain, kenties opiskeluaikoina Helsingin yliopistossa, jossa hän ehti kuunnella mm. Oskar Blomstedtin luentoja. Hän lienee tavannut myös Pál Hunfalvyn tämän Suomen vierailun aikana 1869. Varsinainen Unkari-innostus hänessä heräsi kuitenkin vuonna 1875 ensimmäisen Unkariin suuntautuneen matkansa aikana, jota seurasi myöhemmin vielä viisi muuta käyntiä, vuosina 1881, 1886, 1896, 1899 ja 1903. (Tervonen 1984: 75.)

Saavuttuaan Unkariin ensimmäistä kertaa vuonna 1875 Jalava paneutui pian kielenopiskeluun, joka hänen mielestään eteni turhan hitaasti (Tervonen 1995, 9). ”Minä en luule, että koskaan opin unkarin kieltä, se on hyvin vaikea”, hän valittaa morsiamelleen Almalle kirjeessä pian perille saavuttuaan (Jalava I. 1948: 149). Oleskeltuaan Unkarissa kuukauden hän kirjoittaa edelleen tuskastuneena: ”Kielen oppiminen käy hitaasti, ja minua oikein kauhistuttaa, kun ajattelen, että olen ollut täällä jo yli kuukauden, enkä vielä osaa juuri mitään. Unkarilaisesta sanomalehdestä esim. en ymmärrä vielä ainoatakaan lausetta. Olen lukenut erästä satua ja sitte kielioppia.” (Mts. 1948: 155.) Kun kolme kuukautta on kulunut, hän harmittelee jälleen: ”Täällä minä olen nyt ollut jo yli kolme kuukautta enkä ole mitään oppinut; kuinka minä kehtaan edes näyttäytyä siellä kotona?” (Mts. 169.) Opettajina hänellä oli kaksi nuorta unkarilaista kielitieteilijää, Ignác Halász ja Móricz Szilasi, jotka kumpikin osasivat ainakin jonkin verran suomea, kuten Budenz kirjoittaa Suomeen kielitieteilijä Otto Donnerille. Donnerin kirjeestä Budenzille puolestaan käy ilmi, että jo Jalavan Unkarissa oleskellessa oli tarkoitus, että hän oppisi unkaria riittävän hyvin pystyäkseen sitä Suomessa opettamaan, koska kiinnostus kieltä kohtaan oli lisääntymässä. Donner esittää kirjeessä toiveen, että näin saataisiin myös Suomessa aikaan aikaisempaa parempi tuntemus kielen ohella myös unkarilaisesta kirjallisuudesta. (Tervonen 1989: 55–79.) Kieliopinnot etenivät ahkerien ponnistelujen tuloksena, joskin vielä ryhtyessään Uuden tilanhaltian käännöstyöhön Jalava pyytää Budenzia lähettämään itselleen teoksen saksankielisen käännöksen (Tervonen 1995: 35).

Ryhtyessään opettamaan unkarin kieltä Helsingin yliopistossa vuonna 1880 Jalava suhtautuu tuleville kuulijoilleen pitämässään puheessa omaan kielitaitoonsa edelleen hyvin vaatimattomasti:

Minä tunnustan suoraan, että minun tietoni Unkarin kielessä ovat jotensakin vaillinaiset ja että voi sattua monta kieliopillista kohtaa, joita minun on vaikea teille selittää – sillä virkamiehellä ei ole paljon aikaa uhrata vieraiden kielten tarkempaan tutkimiseen [- -] lopuksi minä vaan toivotan teille kärsivällisyyttä ja kestävyyttä siinä työssä, jota nyt aloitamme ja joka, kuten pian kyllä saatte

nähdä, ei ole niinkään helppoa, sillä Unkarin kieli on jotensakin vaikea, mutta tietysti kuitenkin paljon helpompi meille kuin muille. (Jalava I. 1948: 224).

Samassa yhteydessä Jalava toteaa, että paras unkarin opettaja olisi ollut Arvid Genetz eikä hän itse. Puhuminen häneltä omasta mielestään käy kovin kankeasti ja virheellisesti vielä vuoden 1881 Unkarin-matkallakin. Kielen opinnot jatkuivat edelleen Jalavan myöhemmillä Unkarin vierailuilla. (Mts. 228, 245.)

Jalava kamppaili käännös- ja kirjoitustyönsä aikana monesti kielen rakenteen ja sanaston kanssa. ”Niin kuin jo olen kertonut, onkin unkarin kieli niin saamarin vaikea, että sen kanssa on 7 päivää viikossa ”, hän kirjoittaa kotiin Unkarista vuonna 1875. Suomen kieli hänestä puolestaan on ”säännöllistä ja kirkasta kuin kristalli”. (Jalava I. 1948: 155.) ”Piru periköön noita teidän prefixejänne!”, hän puuskahtaa Budenzille työstäessään Unkarin kielen oppikirjaa vuonna 1879 (Tervonen 1995: 77). Uutta tilanhaltiaa kääntäessään hän taas pyytää Budenzin apua sanastollisissa seikoissa sellaisten ”himmeäin paikkain” kääntämisessä, jotka hänelle ovat jääneet epäselviksi (mts. 51).

Tervosen mukaan siitä, millainen Jalavan suullinen ja kirjallinen unkarin kielen taito lopulta oli, ei ole juurikaan olemassa todistuskappaleita, mutta esimerkiksi unkarin kielen opetus yliopistolla vaati häneltä joka tapauksessa jatkuvaa kielitaidon ylläpitämistä. Ensimmäiset kymmenen vuotta hän opetti ilmaiseksi, mikä osaltaan kertoo suuresta omistautumisesta asialle. Hänen oppilaisiinsa kuuluivat mm. sellaiset tulevat kääntäjät ja kielimiehet kuin Niilo E. Wainio, K. Emil Jaakkola, Matti Kivekäs ja Artturi Kannisto. (Jalava I. 1948: 245; Tervonen 1984: 80.) Luonnollisesti sekä käännöstyö että esimerkiksi unkarilaisen lehdistön seuraaminen edellyttivät nekin hyvää kielitaitoa. Tervonen viittaa mm. unkarilaisen kansatieteilijän János Jankón vuodelta 1897 olevaan päiväkirjamerkintään, jossa tämä toteaa Jalavan puhuneen unkaria erittäin hyvin. (Tervonen 1995: 9–10.) Vuonna 1881 Jalava mainitsee itsekin vaatimattomasti erään unkarilaisen lehden kirjoituksen, jonka mukaan hän puhuu ”aivan sujuvasti Unkarin kieltä” (Jalava I. 1948: 227). Sen lisäksi, että Jalavan unkarintaito kehittyi vuosien varrella hyväksi, hän hyödynsi käännöstyössään monesti unkarilaisten kollegoidensa ja ystäviensä tietoja ja taitoja. Hän käytti apuna mielellään lisäksi saksankielisiä käännöksiä, ja pyrki hankkimaan niitä unkarilaisten kontaktiensa välityksellä.

6.3 Uuden tilanhaltian (*Az új földesúr*) käännöksen vaiheita

Juuri *Uusi tilanhaltia*, joka oli ensimmäinen suomennettu Jókain romaani, sopii hyvin yksityiskohtaisemman tarkastelun kohteeksi, sillä suomennostyön kulkua ja Jalavan vaikutusta Jókai-suomennosten syntyyn voi seurata Jalavan ja Budenzin kirjeiden avulla. Yhdessä käännökseen liitettyjen alaviitteiden kanssa ne avaavat näkökulman Jalavan toimijuuden tarkasteluun sikäli, kun se ilmenee unkarilaisen kirjallisuuden suomennostyössä. Wainion kohdalla taas vastaavanlaisia dokumentteja

on säilynyt vain niukasti, vaikka hän käänsikin useita Jókain romaaneja, ja hänen toimintansa tarkastelu jää siten pakostakin huomattavasti vähemmälle.

Romaani *Az új földesúr (Uusi tilanhaltia)*, joka on aikanaan kuulunut Jókain suosituimpiin ja luetuimpiin teoksiin, ilmestyi alkukielellä vuonna 1862, 13 vuotta vapaustaistelun kukistumisen jälkeen, viisi vuotta ennen Itävallan ja Unkarin välisen valtiosopimuksen solmimista. Romaani kertoo vapaussodan jälkeisistä vaikeista vuosista, ns. Bachin kaudesta (1850–1859)¹⁰⁸, ja itävaltalaisen sortohallituksen virkamiehestä, kenraali Ankerschmidtistä, joka kertomuksen edetessä muuttuu unkarilaismieliseksi patriootiksi, sekä tämän naapurina asuvasta unkarilaisesta kartanonherrasta ja passiivisen vastarinnan edustajasta Ádám Garánvölgystä. Näiden kahden, aiemmin sotilaallisen ja sittemmin poliittisen vastustajan välinen suhde muuttuu kertomuksen edetessä ensin naapurisovuksi ja sittemmin ystävyys- ja sukulaissuhteeksi. Tämän ”romaanin pukuun verhotun Unkarin historian oppitunnin” voi nähdä myös aikakautensa vertauskuvana. (Sükösd 1991: 321–322.) Jókai itse (1991b: 306–307) totesi vuosikymmeniä teoksen ilmestymisen jälkeen, vuonna 1895, ettei hän missään muussa romaanissaan ollut pyrkinyt antamaan niin aitoa ajankuvaa kuin juuri *Uudessa tilanhaltia*ssa, joka oli käännetty suomen lisäksi ainakin englanniksi, ruotsiksi, tanskaksi ja hollanniksi, ja joka oli kaikkialla otettu myönteisesti vastaan. Kirjailija Kálmán Mikszáth kertoo Jókai-elämäkerrassaan, että Jókai tiesi, mitä yleisö halusi lukea, ja kirjoitti siitä. *Uuden tilanhaltian* ilmestyessä haluttiin lukea Bachin kaudesta ja passiivisesta vastarinnasta. Mikszáthin (1935: 284–285) mukaan ”Uuden tilanhaltian vaikutusta tuskin voi sanoin kuvailla. [- -] romaanin ilmestyminen oli suuri juhlapäivä; harvoin tai ei koskaan ollut mitään semmoista tapahtunut eikä tulisi pitkään aikaan tapahtumaankaan[- -]” Lukijat ottivat romaanin innolla vastaan.

Myöskään Jalavalle teoksen valinta suomennettavaksi ei ollut sattumanvarainen, vaan tarkoin harkittu ratkaisu, mikä selviää hänen Jókaille teoksen ilmestyttyä 1878 kirjoittamastaan kirjeestä¹⁰⁹. Jalava oli 1875 Unkarissa käydessään vierailut henkilökohtaisesti Jókain luona ja pyytänyt lupaa hänen romaaniensa suomentamiseen sekä tiedustellut samalla, mitä teoksia kirjailija itse suositteli käännettäviksi. Jókai ehdotti neljää teosta: *Az új földesúr*, *Egy magyar nábob*, *Az arany ember ja Fekete gyémántok*. (Jalava 1889: XII–XIII). Ehdotetuista teoksista kolme suomennettiinkin aikanaan, ja vain *Fekete gyémántok* (’Mustia timantteja’) jäi kokonaan käntämättä. Romaanin valinnasta kertoo Jókaille osoitetun kirjeen loppukappale, jossa Jalava toteaa olevansa vakuuttunut siitä, että *Uusi tilanhaltia* tulee suomalaisen yleisön keskuudessa saamaan suurta tunnustusta ja suosiota, ja omalta osaltaan innostamaan suomalaisia heidän kansallisissa pyrkimyksissään, sillä: ”[- -] auch wir haben ja leider unsern Nationalitätskampf gegen das herrschsüchtige Schwedenthum und auch bei uns giebt es noch in dieser hinsicht nur “gyertyaszentelői napfény [- -]”¹¹⁰

¹⁰⁸ Ajanjakso on nimetty sisäministeri Alexander Bachin (1813–1893) mukaan.

¹⁰⁹ 14.12.1878 päivätty kirje on peräisin Viljo Tervosen arkistosta, ja alkuperäistä kirjettä säilytetään Unkarin kansallisarkistossa. Kirjeen teksti on kokonaisuudessaan tutkielman liitteenä (liite 5).

¹¹⁰ ”[- -] meillä on myös valitettavasti oma kansallisuuskamppailumme vallanhaluisia ruotsinkielisiä vastaan, ja myös meillä on tässä suhteessa nähtävissä vain ”häivähdyksen päivänvalo”.

Käännöksen alkuun Jalava liitti Budenzin välityksellä saamansa Jókain omaelämäkerran, jonka Budenz kertoo saaneensa ”erään nuoren miehen, dr. Szinnyein” kautta. Budenzin mukaan elämäkertaa ei ollut aikaisemmin julkaistu, ja se oli alkujaan kirjoitettu saksaksi. Jalava päätyi suomentamaan koko elämäkerran sellaisenaan, vaikka kertoo ensin suunnitelleensa kirjoittavansa sellaisen itse. Hän oli kuitenkin erityisesti mieltynyt Jókain omakätiseen elämäkertaan. (Tervonen 1995: 63–66.) Teksti lienee miellyttänyt Jalavaa jo siitakin syystä, että siinä tuodaan voimakkaasti esiin unkarilaisten taistelu kansallisuusaatteen puolesta (1848–1849) vapaustaistelua seuraavana aikana. Budenz oli lähettänyt Jalavalle lisäksi ”runsaita biografillisia tietoja” Jókaista (mts. 66). Uuden tilanhaltian suomennostyö alkoi vuonna 1876, pian Jalavan palattua ensimmäiseltä Unkarin matkaltaan, ja romaani ilmestyi kaksi vuotta myöhemmin.

Ryhdyttyään suomentamaan *Utta tilanhaltiaa* Jalava lähestyi Budenzia useissa kirjeissä pyytäen apua ongelmissa, joita käännöstyön varrella tuli vastaan, ja käännöksen valmistuttua hän laski saaneensa vastauksen noin sataan kysymykseen (Jalava 1878). Suomennostyön alussa (11.1877) hän oli pyytänyt Budenzilta myös teoksen saksankielistä käännöstä, koska tunsikin itsensä ilmeisesti vielä vahvemmasiksi saksan kuin unkarin kielessä. Saksannos saapuikin pian, sillä jo runsasta kuukautta myöhemmin (22.10.) Jalava kiittää Budenzia sen lähettämisestä: ”Der neue Gutsherr¹¹¹ oli varsin tervetullut, sillä en luule voivani tulla paljaan alkuperäisen kirjan kanssa toimeen eikä täällä ole ketään, jolta voisi kysyä, kun pulaan joutuu.” (Tervonen 1995, 38.) Kirjeissään hän tiedusteli mm. yksityiskohtaisia käännösohjeita sanoihin ja ilmauksiin, joissa saksannoskaan ei auttanut; useimmat näistä ilmauksista olivat reaaliaitoja, kulttuurisidonnaisia termejä, joihin palataan tarkemmin edempänä. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että Unkaria koskevan tiedon saaminen oli Suomessa tuolloin vielä hankalaa, ja juuri Jalava itse toimi suurella määrällä tuon tiedon välittäjänä.

Jókaille lähettämässään kirjeessä Jalava kertoo käännöksen synnystä sekä omista päämääristään. Hän toteaa, ettei kääntäjän tosin sovi itse arvioida omaa käännöstään, mutta koska Jókai ei suomennosta pystyisi lukemaan, Jalava haluaa ilmoittaa toteuttaneensa käännöksen kaikella sillä huolellisuudella, jonka Jókain kaltaisen kirjailijan teosten kääntäminen ansaitsee. Hän kertoo pyytäneensä ja saaneensa käännösongelmissa apua ystävältään Budenzilta, koska tunsikin itsensä vielä jossain määrin epävarmaksi unkarin kielessä. Jalava kertoo myös lisänneensä käännökseen alaviitteiden muodossa koko joukon selityksiä suomalaisia lukijoita varten, joille Unkarin olosuhteet ovat vähemmän tuttuja. Samalla hän ilmaisee toiveensa, että Jókain teos tulee innoittamaan suomalaisia heidän kansallisissa pyrkimyksissään, joiden puolesta on vielä paljon tehtävää (Jalava 1878; Tervonen 1995:199.) Kirjeestä välittyy suuri kunnioitus ja ihailu Jókaita kohtaan. Henkilökohtaisesta kontaktista ja arvostuksesta kertoo sekin, että Jalava oli muun muassa osallistunut Jókain 50-vuotispäivän kunniaksi järjestetyille juhlapäivällisille (Tervonen 1995: 59). Vielä myöhemminkin Jalava näyttää olleen yhteydessä Jókaihin, sillä hän tarjoutuu N.E. Wainiolle kirjoittamassaan kirjeessä itse toimittamaan Jókaille kappaleen Wainion

¹¹¹ Teoksen saksankielinen käännös.

suomentamasta romaanista *Keltaruusu*. ”[- -] kirja olisi tietysti sidottava korukansiin [- -] ja sinun dedikationillasi varustettava”, Jalava ehdottaa (Jalavan kirje Wainiolle 21.12.1894. N. E. Wainion arkisto).

6.4 Alaviitteet 1800-luvun käännöksissä

Paloposki on eräässä tutkimuksessaan käsitellyt suomentajien alaviitteitä noin sadan (98) kaunokirjallisen käännöksen muodostaman aineiston perusteella. Suomennokset ovat peräisin vuosilta 1870–1929, ja ne edustavat eri lähdekieliä, genrejä ja kääntäjiä; mukana on 63 eri kääntäjää ja useita lähdekieliä, joskaan niiden joukossa ei ole yhtään unkarinkielistä originaalia (Paloposki 2010: 97–101). Hänen tutkimansa aineiston perusteella alaviitteet alkoivat yleistyä käännöskirjoissa 1800-luvun loppupuolella, kun taas seuraavan vuosisadan alkupuolella suosittiin enemmän esipuheita ja jälkisanoja, jotka nekin olivat monesti kääntäjien kirjoittamia. Osa suomentajista käytti alaviitteitä runsaasti, toiset eivät kirjoittaneet niitä lainkaan. (Paloposki 2008: 7.) Eriytyisen mieltynyt alaviitteiden käyttöön oli mm. kustantajanakin tunnettu Waldemar Churberg (Vuokko 2014: 40). Paloposken (2008: 7) havaintojen mukaan erot alaviitteiden käytössä liittyvät jonkin verran myös käännettävän teoksen genreen, lähdekieleen ja lukijakuntaan. Eritoten kymmenen viimeistä ja kymmenen ensimmäistä vuotta vuosisadanvaihteen molemmin puolin olivat ahkeran alaviitteiden käytön aikaa. Paloposki havaitsi, että paitsi alaviitteiden käyttö yleensä, myös niiden määrä vaihteli kääntäjistä ja käännöksestä toiseen. Aineistossa mukana olleista kirjoista 25 sisälsi kymmenen alaviitettä tai enemmän. Alaviitteiden määrä ei juuri riippunut sen paremmin kustantajasta kuin kirjasarjasta; sen sijaan teoksen sivumäärällä oli vaikutusta. Jos kirjan sivumäärä nimittäin ylitti sata sivua, keskittyivät alaviitteet usein sataan ensimmäiseen sivuun ja vähenivät tai peräti loppuivat sen jälkeen. Paloposki selittää tätä sillä, että koska suuri osa alaviitteistä käsitteli kulttuurisia reaaliota, ne tulivat selitetyiksi jo alkusivuilla eivätkä vaatineet toistoa; toisaalta kääntäjät usein työskentelivät kovassa kiireessä ja paineessa, jolloin määräaika lähestyi työn loppua kohti ja aika kävi vähiin. (Paloposki 2010: 91–103.)

Alaviitteiden käyttö oli siis tutkittuna ajanjaksona sekä yleisesti hyväksyttyä että varsin tavallista; ne kuuluivat kääntäjien työvälineistöön, ja kääntäjä saattoi itse valita, käyttikö niitä vai ei. Alaviitteet voidaankin nähdä yhtenä esimerkkinä tuon ajan suomentajien monin tavoin aktiivisesta toiminnasta. Myös muunkielisiä malleja oli olemassa, mahdollisesti jopa juuri käännettävänä olevasta teoksesta. Alaviitteiden esiintyminen ja niiden määrä vaihtelevat suuresti kääntäjistä toiseen; niitä tutkimalla voidaan saada tietoa ennen kaikkea kääntäjän suhtautumisesta lukijoihin sekä omaan rooliinsa, ei kuitenkaan siitä, mikä merkitys alaviitteillä mahdollisesti oli lukijalle. Toisaalta, kun alaviitteiden esiintyminen on ollut yleistä, lienee lukijakuntakin ne hyväksynyt, ja ne ovat saattaneet kuulua osana normaaliin lukukokemukseen. (Paloposki 2010: 89–105.)

Paloposki (2008: 8–9) jaottelee alaviitteet karkeasti eri luokkiin sen mukaan, mitä niissä oli tapana selittää: latinalaiset ja muut vieraskieliset sanat ja sitaatit (näiden selitykset), sivistyssanojen selitykset, reaalioiden eli kulttuurisidonnaisten ilmausten

selitykset, henkilönnimet, paikannimet, sanaleikkien ja muiden vaikeasti kääntyvien seikkojen selitykset ja ääntämishojeet. Hän muistuttaa myös siitä, miten hankalaa reaalioiden määrittelemine ja luokittelu saattaa olla, mutta koska suuri osa hänen aineistostaan selittää kulttuuria, hän toteaa jonkinlaisen reaalioluokittelun kuitenkin käytännön kannalta tarpeelliseksi.

Suurimman ryhmän Paloposken aineistossa muodostivat vieraskielisten ilmausten käännökset, ja joissakin teoksissa lähes kaikki alaviitteet kuuluivat tähän ryhmään. Alaviitteissä vierasperäisiä ilmauksia oli käsitelty kahdella tapaa, joko antamalla suomenkielinen synonyymi tai selittämällä. (Mts. 2008: 6–7.) Jalavankin aineistosta vierasperäiset ilmaukset muodostavat valtaosan, yhteensä 70 alaviitteestä peräti 57 kappaletta. Jalava kuului ahkerien alaviitteiden käyttäjien joukkoon, ja myös Paloposki mainitsee hänet tutkimuksessaan. *Uuden tilanhaltian* 383-sivuisen käännökseen Jalava on liittänyt yhteensä 69 alaviitettä, ja yksi esiintyy myös esipuheena olevassa Jókain elämäkerrassa. Luettelo näistä alaviitteistä on tutkielman liitteenä (liite 4). Jalavankin alaviitteistä suurin osa sijoittuu käännöksen alkupuolelle. Alkuperäisteoksessa alaviitteitä ei esiinnyt. Vertailukohtana voi mainita, että Jókain *Carinus*-novellin 88-sivuisessa suomennoksessa on alaviitteitä 19 kappaletta eli keskimäärin 4-5 viitettä sivua kohti; niitä on myös aivan käännöksen lopussa. Kaikki *Carinuksen* alaviitteet ovat latinankielisten sanojen tai nimien selityksiä.

Reaaliolla tarkoitetaan sellaisia leksikaalisia elementtejä, sanoja ja ilmauksia, joiden voidaan katsoa viittaavan kielenulkoiseen, todelliseen maailmaan. Niistä on käännöstutkimuksen piirissä puhuttu myös kielenulkoisina käännösongelmina. Reaalit ovat toisin sanoen johonkin tiettyyn kulttuuriin kuuluvia elementtejä, joita ei sellaisenaan löydy muista kulttuureista. (Leppihalme 2001, 139; Bodó 2009: 77.) Termillä reaalia voidaan viitata sekä tiettyyn kielenulkoisen maailman kohteeseen että toisaalta myös tuon kohteen kielelliseen vastineeseen, sanaan tai ilmaukseen (Klaudy 1994: 112).

Reaalioiden kääntämisestä ovat kirjoittaneet Suomessa mm. Ritva Leppihalme (2001, 2007) ja Unkarissa Kinga Klaudy (1994, 2003), ja niitä on ryhmitelty monin eri tavoin (ks. esim. Klaudy 2003: 205–207; Lendvai 2005: 68–70). Reaalioiden määrittelyssä pohdintaa on aiheuttanut mm. se, käsitetäänkö reaaliolla yksinomaan fyysisen maailman seikkoja ja niiden nimityksiä, kuten ruokaa, juomaa, vaatteita, esineitä jne., vai luetaanko mukaan myös abstraktimpia seikkoja, kuten juhlapäivät, tavat, historialliset ja poliittiset yms., kuten esimerkiksi Klaudy ja Leppihalme tekevät (Klaudy 1994: 112–115; Leppihalme 2001: 141–145). Entä pitäisikö henkilön- ja paikannimet lukea reaalioiden vai ei? Myös rajanveto eri reaaliaryhmien välillä saattaa tuottaa ongelmia; toisinaan sama ilmaus sopisi yhtä hyvin useampaan ryhmään. Paloposki (2008: 7) huomauttaa kuitenkin, ettei alaviitteitä tutkittaessa ole olennaista se, paljonko ja millaisia reaalioiden lähtötekstistä löytyy, vaan näkökulma on kääntäjälähtöinen: tarkoituksena on selvittää kääntäjän omia näkemyksiä ja työpanosta, sitä, mitä hän on katsonut aiheelliseksi selvittää lukijoille.

Se, vaatiiko jokin tietty ilmaus selittämistä kohdekulttuurin lukijoille vai ei, riippuu luonnollisesti muun muassa lähtö- ja kohdekulttuurin välisestä etäisyydestä (ks. myös Bodó 2009: 78–81.) Jalavan aikaan unkarilaiseen teokseen oli kääntäjän näkökulmasta syytä liittää merkittävästi enemmän selityksiä kuin vaikkapa

ruotsalaisen kirjan käännökseen; Unkari oli tuolloin suomalaiselle lukijalle vielä varsin tuntematon maa, joten yleisön ei voinut olettaa olevan kovinkaan asiantuntevaa unkarilaisiin ilmiöihin liittyvissä ilmauksissa. Lisäksi on hyvä muistaa Jalavan pyrkimys tehdä Unkaria ja unkarilaista kulttuuria tunnetuksi suomalaisten piirissä, on varmasti ollut vaikuttamassa alaviitteiden käyttöön käännöksessä. Se, miten etäinen lähtökulttuuri on kohdekulttuurin näkökulmasta, näkyy myös kääntäjän ponnisteluisia sopivan vastineen löytämiseksi jollekin lähtötekstissä esiintyvälle reaaliolle. Mitä suurempi etäisyys on, sitä haastavampi on usein kääntäjän tehtävä. (Leppihalme 2001: 139.) Tämäkin on hyvä muistaa tarkasteltaessa Jalavan Uuden tilanhaltian käännökseen laatimia alaviitteitä.

6.5 Kääntäjä työssään

6.5.1 Jalavan suosimat käännösstrategiat

Kirjeet antavat tehdä havaintoja myös Jalavan työskentelytavoista ja käännösstrategioista. Jalava oli äärimmäisen uskollinen lähdetekstille, mikä näkyy hänen Budenzille osoittamistaan kysymyksistä. Tällainen toimintatapa taas ei välttämättä ollut varhaisissa kaunokirjallisuuden suomennoksissa itsestään selvä, vaan esimerkiksi mukailevaa kääntämistä esiintyi yleisesti (Paloposki 2007: 109–110). Budenzille olisi ilmeisesti välillä riittänyt vähempikin tarkkuus, ja tähän hän neuvoi myös Jalavaa, kuten toisaalla tässä luvussa selviää.

Käännösstrategioista puhuttaessa tarkoitetaan yleensä kääntäjän suhtautumista käännettävään tekstiin; niihin perustuvat kääntäjän eri tilanteissa tekemät käännösratkaisut. Kaikki kääntäjän ratkaisut eivät välttämättä ole tietoisia, vaan ratkaisuja voi syntyä myös kokemuksen pohjalta asiaa tarkemmin pohtimatta (Leppihalme 2007, 366). Suomessa käännösstrategioista ovat kirjoittaneet mm. Ritva Leppihalme ja Riitta Oittinen. On tapana puhua kotouttavista strategioista, jotka pyrkivät tuomaan tekstiä lähemmäksi lukijaa, ja vieraannuttavista strategioista, joiden päämääränä on etäännyttää käännostekstiä lukijasta mm. säilyttämällä lähdekielen ilmauksia (Oittinen 2000: 278–283; Paloposki 1998: 114). Voidaan puhua myös globaaleista, koko tekstiä koskevista strategioista ja paikallisista strategioista, jotka ovat yksittäisen käännösratkaisun pohjana (Leppihalme 2007: 365–369). Tutkijat ovatkin ryhmitelleet käännösstrategioita monin eri tavoin. Touryn (1995: 12–13) mukaan käännöksen päämäärä vaikuttaa väijäämättä käännösstrategioihin ja sitä kautta itse käännösprosessiin. Paloposken (2007: 109–115) mielestä käännösstrategia liittyy aina mitä suurimmassa määrin käännöksen aikaan ja paikkaan; 1800-luvun puolivälin suomennoskirjallisuudessa eri kääntäjien käyttämät strategiat vaihtelivat suuresti. Ei kuitenkaan ole yhdentekevää, millaisia käännösstrategioita kääntäjä valitsee, sillä valinnalla on vaikutuksensa siihen, millaisen kuvan lukija teoksesta saa. Esimerkiksi se, turvautuuko kääntäjä kotouttavan vai vieraannuttavaan strategiaan, riippuu paitsi kohdekulttuurissa vallitsevasta lähdekulttuurin tuntemuksesta, myös aiotusta lukijakunnasta ja siitä, mihin tarkoitukseen käännös on suunnattu, huomauttaa Dickensin suomalaista vastaanottoa tutkinut Katja Vuokko. (Vuokko 2014: 44.) 1800-

luvun alkupuolen käännöksiä tutkiessaan Paloposki (2002: 250) päätyy siihen, etteivät Suomen kulttuurinen ja poliittinen tilanne sinänsä asettaneet normeja sille, miten kääntäjän tuli kääntää. Kysymys oli pikemminkin kääntäjien henkilökohtaisista päätöksistä, joihin vaikuttivat heidän käsityksensä suomenkielisen kirjallisuuden roolista ja tehtävistä. Jalavan kohdalla on pidettävä mielessä lisäksi hänen näkemyksensä Unkarin merkityksestä suomalaisille sekä hänen fennomaaniset päämääränsä.

Seuraavaksi pyritään hahmottelemaan sitä, millä tavoin Jalavan valitsemat käänösstrategiat näkyvät reaalioiden suomentamisessa. Leppihalme (2001: 141) erottaa reaalioiden käänösstrategioissa seitsemän erilaista strategiaa: säilyttäminen, käänöslaina, kulttuurinen adaptaatio, yläkäsite, selittäminen tai selventäminen, lisäys ja poisto. Jalava on neljässäkymmenessä tapauksessa päätenyt säilyttämään alaviitteessä unkarinkielisen ilmauksen ja valinnut näin vieraannuttavan strategian, mutta on liittännyt mukaan selventävän alaviitteen, jotka Leppihalmeen ryhmittelyssä luetaan lisäyksiin. Juuri alkuperäisen ilmauksen säilyttämistä ja siihen liittyvän selittävän alaviitteen yhdistämistä voidaankin pitää yhtenä Jalavalle luonteenomaisena käänösstrategiana. Erisnimet hän on useimmiten säilyttänyt unkarinkielisessä asussaan lisäten toisinaan niihinkin selityksen. Sellaiset Jalavan valinnat, kuin vaikkapa sanojen *puszta*, *paprika* ja *husaari* säilyttäminen unkarinkielisinä, heijastuvat sittemmin myöhempien kääntäjien ratkaisuisa. Tekee mieli kysyä: entäpä, jos Jalava olisi päätenyt korvaamaan unkarinkieliset ilmaukset esimerkiksi sanoilla 'alanko', 'punapippuri' ja 'isänmaanpuolustaja'? Minkälainen vaikutus sillä olisi ollut nykyiseen kielenkäyttöömme? Käänöslainoihin Jalava on turvautunut harvoin; esimerkkinä niistä ovat "köyhät pojat" (Unkarissa ennen aikaan joukottain kiertelevät rosvot nimittivät itseänsä "köyhiksi pojiksi") ja "ilon-isä" (s. o. morsiamen-isä). Poistoja hän tuntuu karttaneen, tähän viittaa ainakin kirjeenvaihto Budenzin kanssa (Tervonen 1955: 55). Valitsemalla, mitä poistaa, mitä selittää ja mitä säilyttää, kääntäjä voi vaikuttaa vahvasti siihen tulkintaan, jonka lukijat käänökselle antavat, kuten Leppihalme (2007: 366) huomauttaa. Edellä esitetty koskee nimenomaan Jalavan alaviitekäytäntöä. Hän on nimittäin selittänyt reaaliota joissakin tapauksissa myös tekstin lomassa, useimmiten sulkeissa. Tällaisia tapauksia ovat esim. "marzipan'illakaan (konfehtilla)" (s.78); "kastelli" taas on saanut selityksen 'linna' (s. 13), "leib-" = "henkivartia" (s. 40).¹¹²

Mitä vieraskielisiin sitaatteihin tulee, niitä on selitetty tekstin joukossa vielä runsaammin kuin alaviitteissä. Alkuteoksessa on melko paljon latinan-, saksan- ja jonkin verran myös ranskankielisiä sitaatteja. Osan latinankielisistä ilmauksista Jókai on kääntännyt unkariksi, mutta suurin osa niistä esiintyy ilman käänöstä. Tämä selittyy sillä, että latina oli tuohon aikaan Unkarissa vielä yleisesti käytössä, kuten Jókai itse romaanissa toteaa: "Älä suutu, myöhäsyntyisempi lukijani, siitä että yhdellä sivulla tapaat niin monta latinankielistä lausetta, sillä tämäkin on sen ajan luonnetta" (Jókai 1878: 3). Esimerkiksi jo romaanin ensimmäisissä repliikeissa tulee esiin tämä käytäntö: "cogito: ergo sum (minä ajattelen; minä olen siis olemassa). Non cogito (en ajattele), non sum (en ole olemassa) tai "Inculpata tutela" (pakko-suojelus)"

¹¹² Lainausten merkintätapa on esimerkeissä Jalavan mukainen.

(emt. 22). Useissa tapauksissa Jókai sen sijaan ei ole katsonut aiheelliseksi kääntää latinankielistä ilmausta, mutta Jalava on lisännyt mukaan suomennoksen; näin on esimerkiksi seuraavien ilmausten kohdalla: ”favor in judice” (tuomarin suosioon), ”truditur dies die”; (toinen päivä sysää toisen tieltään) tai ”versate diu” (selatkaa päivin), ”versate noctuque” (selatkaa öin)¹¹³. Näissä tapauksissa Jókai lienee olettanut ilmaukset tutuiksi unkarilaiselle lukijalle, Jalava taas on arvellut suomalaisen lukijan tarvitsevan selitystä. Mahdollista on toisaalta sekin, että Jókai ei yksinkertaisesti ole ollut yhtä perusteellinen ja johdonmukainen kuin Jalava on halunnut olla. Budenz näet viittaa eräässä Jalavalle kirjoittamassaan kirjeessä siihen, että Jókailta voi hyvin esiintyä silkasta huolimattomuudesta johtuvia lipsahduksia, sillä hän kirjoittaa usein kovalla kiireellä (Tervonen 1995: 55). On myös tapauksia, jolloin Jalavakin on Jókain tavoin jättänyt latinankielisen ilmauksen kääntämättä, esim. ”ultima thule”, ”doctor juris utriusque” tai: ”corpus delicti” siis epäilemättä oli jäänyt tänne ”loco”. Joko hän on tällöin ajatellut ilmaukset tutuiksi suomalaiselle lukijalle, tai sitten ilmaus on vain kiireessä jäänyt kääntämättä; erityisesti kirjan loppupuolella näin voisi olla. Jalava viittaa toisaalla itse muihin kiireisiinsä, jotka ovat haitanneet käännöstyön etenemistä (Tervonen 1995: 52).

Saksankielisiä sitaatteja on niin ikään selitetty sulkeissa tekstin lomassa jonkin verran, toisin kuin alkuperäisessä tekstissä. Näin esimerkiksi: ”Personalhaft” (yksityis-vankeutta), ”armer reisender” (matkustaja raukka). Toisinaan Jalava on jättänyt saksalaisenkin sitaatin kääntämättä, kuten seuraavissa tapauksissa: ”Beleg’it” ovat Wien’iin lähetetyt /asiakirjat/, ”Bezirks-Vorstand’it” /paikallisia hallintoelimiä/, ”für die reifere Jugend”. On vaikea päätellä, onko Jalavaa ohjannut näissä valinnoissa jokin logiikka, vai onko selityksen esiintyminen tai puuttuminen sattumaa. Saattaa olla niinkin, että myös tässä kääntäjää on loppua kohti haitannut kiire, sillä suomentamattomat ilmaukset ovat kirjan loppupuolella, kun taas käännoksen saaneet esiintyvät alussa.

Saksan kielen vaikutus Jókain kielenkäyttöön tuotti selvästi Jalavalle erityistä päänvaivaa. Eräässä kirjeessään hän nimittäin toteaa havainneensa Jókain unkarin kielessä voimakasta saksalaista vaikutusta ja tiedustelee, mitä mieltä Jókain kielestä Unkarissa ollaan:

Sen verran kuin vähäisen kielitaitoni mukaan tässä suomennostyössä luulen havainneeni, niin on saksan kieli suuresti vaikuttanut unkarin kieleen. Vai olisivatko todellakin tuommoiset sanat, kuin esim. kivitel merkityksessä ”ausführung” (”toimeenpano”) tahi kilátás merkityksessä, ”Aussicht” (näköala), ”Hoffnung” (”toive”) y.m.s. perimagyarilaisia?

Näin Jalava kummastelee ja jatkaa: ”Ei ainakaan meidän kielessä voi käyttää ”ulosvientä” ja ”ulosnäköä” muussa kuin aivan konkreetillisessa merkityksessä ja siinäkin se jo sveticismiltä haiskahtaa. Mitä muuten Unkarissa arvellaan Jókain kielestä? Onko se klassillista unkaria, niin sanoakseni?”, hän tiedustelee (Tervonen 1995: 57.) Myös Jókain välimerkkien käyttötapa vaikuttaa Jalavasta omituiselta, ja hän kertoo muuttaneensa sitä käännoksessään, mutta pelkää samalla syyllistyvänsä

¹¹³ Lainausmerkkien ja sulkeiden käyttö Jalavan mukaisesti.

siten ”mestarin teoksen profaneeraukseen” (Mts. 57). Budenz rauhoittelee vastauskirjeessään kääntäjää ja rohkaisee tätä toimimaan parhaaksi katsomallaan tavalla etenkin juuri välimerkkien kohdalla:

Hän [Jókai] kirjoittaa paljon, hirmuisen paljon – tietysti aivan kiiruhtamalla ja vähällä huolella, mitä tulee lauserakennukseen. Saatti interpunctioni! Ei hän arvattavasti pane itse sitä, mutta hänen correctorinsa – ja siinä voit parantaa ja ojentaa (korjata) niin paljon kuin mielesi tekee. Älä pelkää mitään profaneerausta! (Mts. 59)

Alkuperäistekstin horjuva välimerkkien käyttö on varmaankin vaivannut työskentelytavoiltaan tarkkaa ja huolellista Jalavaa; esimerkiksi sitaattien yhteydessä Jókai on toisinaan käyttänyt lainausmerkkejä, joskus taas jättänyt ne pois. Jalava on selvästi pyrkinyt suurempaan johdonmukaisuuteen omassa merkintätavassaan. Mitä saksan kielen vaikutukseen tulee, Budenz toteaa, että sellaista tosiaankin on Jókain kielessä havaittavissa: ”Oikein huomautat senkin, että nykyinen magyarinkieli on vähän Saksanhajuinen, ja erittäin on semmoisena Jókainkin kieli hänen uudemmissa teoksissaan”, hän toteaa (mts. 59). Jalava taas selvästi oudoksui voimakasta saksalaisvaikutusta ja pyrki ilmeisesti vähentämään sitä käännöstekstissään. Tosin hänen huomionsa ei välttämättä kohdistunut yksinomaan sanastoon, vaan myös muuhun kielelliseen interferenssiin, joka ilmenee esimerkiksi lauserakenteessa ja välimerkkien käytössä. Tästä huolimatta hän sai osakseen arvostelua liiallisesta saksan vaikutuksesta suomennoksen kieleen (tarkemmin kohdassa 7.1). Kritiikin oikeana kohteena olisi ollut alkuperäisteksti eikä suinkaan käännös. Arvostelijoiden huomiota ovat lisäksi saattaneet kiinnittää lukuisat sivistys sanat, joita Jókain tekstissä on selvästi runsaammin kuin Jalavan käännöksessä.

Myös ranskankielisiä ilmauksia Jókain tekstissä esiintyy tuon tuostakin, mutta niihin ei sen paremmin kirjailija kuin suomentajakaan ole liittänyt käännöksiä. Jókailta sellaiset tapaukset kuin: *au contraire, tète á tète* tai *fait accompli*, ovat ilman lainausmerkkejä, Jalava taas on sijoittanut ne lainausmerkkeihin pyrkien varmaankin johdonmukaiseen merkintätapaan. Jalava on joko olettanut nämä ilmaisut tutuiksi suomenkielisellekin lukijalle tai ei vain ole pitänyt niiden suomentamista tärkeänä. Käännöksessä esiintyy lisäksi joitakin unkarinkielisiä sitaatteja, joita Jalava ei ole selittänyt alaviitteessä, vaan joissa selitys on annettu sulkeissa. Tällainen on esimerkiksi laulun sanoja siteeraava lause: *Télen nyáron pusztán az én lakásom* (’Talvet kesät asun minä pustalla’, Jókai 1878: 53), tai lainaus Petőfin runosta: *Nagy a világ, végtül végig bujdosom* (’Laaja on maailma, piileskelen sen laidasta laitaan’, mts. 35). Myöhemmin myös Jókai selittää, että tämän säkeen on todellakin tuo suuri runoilija [Petőfi] kirjoittanut (mts. 35).

6.5.2 Kirjeenvaihto Budenzin kanssa

Jalava pyrki mitä ilmeisimmin mahdollisimman hyvään lopputulokseen; hän paneutui perinpohjaisesti käännettävään tekstiin ja pyrki selvittämään epäselviksi jääneet kohdat Budenzilta, kun lähtötekstin ilmaus oli jäänyt epäselväksi vielä

saksannokseen turvautumisen jälkeenkin. Budenzinkaan äidinkieli ei tosin ollut unkariksi vaan saksa, mutta hän oli pitkään elänyt pysyvästi Unkarissa. Aina ei ollut luottamista edes saksannoksiin; ”saksal. käännös on väärä; korjattava [- -]”, Budenz nimittäin huomauttaa eräässä kirjeessään (Tervonen 1995: 51–54).

Edellä mainittiin, että Budenz oli vastannut sataan Jalavan käännöstä koskevaan kysymykseen; muutamiin niistä voi tutustua julkaistussa kirjekokoelmassa (mts. 51–66). Jalavan ja Budenzin välisistä kirjeistä löytyy yhteensä 11 yksittäistä kysymystä, jotka koskevat jotakin tiettyä *Uuden tilanhaltian* kääntämiseen liittyvää ongelmaa (Liite 4). Loput kysymyksensä Jalava on ilmeisesti Budenzin toivomuksen mukaisesti kirjoittanut erilliselle paperille, kun Budenz oli esittänyt seuraavan pyynnön: ”Kysy vaan tästedeskin kysymistäsi, mutta kirjoita kysyttäväsi eri paperille jättäen ohessa vähän sijaa vastaukselleni” (mts. 56). Näitä kysymyksiä ei löydy kirjekokoelmasta. Jalava lähetti kysymyksensä Budenzille kääntämisen alkuvaiheessa, kesällä 1878. Näistä kuusi sai sittemmin selityksensä alaviitteissä:

- (1) Onko szegény legény – jolla tietääkseni tarkoitetaan rosvoja – suomennettava ”köyhä poika” vaiko poika parka l. raukka? (s. 26.)
- (2) Minden nap eltartlizott négy öt forintot, saks. verspielte im ”takteln”¹¹⁴. Sanaa eltartlizott en ole löytänyt Ballagista, mitä se merkitsee? En myöskään tunne sanaa ”takteln”¹¹⁵ (s. 37).
- (3) Érezve sáfrányillatot, hogy etc.¹¹⁶ Eikö voisi suomessa sanoa tuntea kärlyn hajua, sillä ”safframinhajua” ei täällä ymmärrettäne tämmöisessä merkityksessä. (s. 37).
- (4) ”Magyarország akkor (1850-luvulla) uj amerika volt, a hol Ritter von Ehrenfels nyomán talán ingyen is lehetett földhöz jutni”¹¹⁷. Onko ”Ritter von Ehrenfels” todellinen vaiko ainoastaan fingeerattu nimi? (s. 44).
- (5) ”czimereivel a trieszti ”agienda assura trice”-nek”¹¹⁸ – on kai joku italialainen palonvakuutus-seura? (s. 46).
- (6) ”Nem mind arany az, a mi – sárga”. tarkoittaako sárga tässä habsburgilaisen hallitsijasuvun mustan-keltaisia värejä?¹¹⁹ (s. 59).

Muutkin Jalavan kysymykset, joihin saamansa selitykset hän on sijoittanut alaviitteiden sijasta tekstin lomaan, noudattavat samaa perinpohjaista linjaa. Niistä ilmenee selvästi, että Jalava yritti kaikin keinoin, mm. käytettävissä olevien

¹¹⁴ Joka päivä hän hävisi *tartli*-pelissä neljä forinttia, saks. hävisi *takteln*-pelissä.

¹¹⁵ ’Ballagi’ tarkoittaa unkarin kielen sanakirjaa A magyar neylv teljes szótára I ja II vuosilta 1866–1873. (Tervonen 1995: 198); välimerkitys Jalavan mukaisesti.

¹¹⁶ ’Tuntien saframin hajua, että jne.’

¹¹⁷ ’Unkari oli silloin uusi Amerikka, jossa Ritter (ritari) von Ehrenfelsin tavoin saattoi saada maata ilmaiseksikin’.

¹¹⁸ ’Triesteläisen ”agienda assura trice”-n vaakunoin’

¹¹⁹ Viittaa unkarilaiseen sananlaskuun: Nem minden arany, ami fénylik ’Ei kaikki ole kultaa, mikä kiiltää’.

sanakirjojen avulla, selvittää epäselviksi jääneet tekstinkohdat. Kun muu ei auttanut, hän kysyi viime kädessä Budenzilta. Kysymykset kertovat jo varsin pitkälle kehittyneestä kielitaidosta, joka Jalavalla on täytynyt tässä vaiheessa olla, vaikka hän sitä itse vähätelikin (ks. esim. Tervonen 1996a: 65).

Budenz vastasi uskollisesti ja yhtä seikkaperäisesti, kuin Jalava on kysymyksensä esittänyt:

- (1) ”szegény legény” ”köyhä poika”, euphemistica = rosvo.
- (2) tártli ”tartel-spiel”, tártlizni “tartelspielen, tarteln”, ”takteln on nähtävästi painovirhe. Tämä korttipeli lienee Teilläkin tunnettu (itse en ole korttien tuntija), sanoivat minulle, että se pelataan kahden kesken, jompikumpi saa 9 korttia.
- (3) sáfrány illat // attributi sáfrány ei ole tärkeää. Sanain tarkoitus on vaan: ”er witterte schon, dass”. Voitpa koko paikan kääntää vapaammasti – niin kuin hyvältä tuntuu suomalaisesta: ymmärrettävä on vaan: ”im voraus witternd, dass diese nachfrage für ihn verhängnissvoll ausfallen werde¹²⁰”.
- (4) Ritter von Ehrenfels (s. 44) oli aikansa virkamies, joka, niinkuin minulle sanoi eräs historikus – kirjoittanutkin kirjasein erittäin Unkarin maa-tiluksien tilastosta (ehkä Statistik der agrarverhältnisse Ungarns). Sen vuoksi onkin hyvin ymmärrettävä se lause että ”von Ehrenfelsin nyömán (hänen kirjansa avulla) talán ingyen is lehetett földhöz jutni¹²¹”.
- (5) agienda assura trice // palovakuutusseura
- (6) ”nem mind arany a mi sárga” – sananparsi sanoo “a mi fénylik” näyttää siltä, että sárga todellakin tarkoittaa feketé-sárga värejä. Mutta ei sovi hyvin tähän paikkaan. Muistettava on, että Jokai ensikerran kirjoitti (tavansa mukaan) aika kiirulla tämän Regényin Sanomalehden feuilletonissa; ja siis tavataan myös hätäisesti laskettuja lauseita, joita paras – jättää pois. Se ei tehne pahaa käännökselle, – päinvastoin.

Vaikka Budenz kyllä pyrkii vastaamaan Jalavan tiedusteluihin niin tarkasti kuin mahdollista ja näkee vaivaa mm. tiedustelemalla vastauksia asiantuntijoilta, hän muistuttaa samalla Jalavaa siitä, ettei Jókai suinkaan ollut kirjoittaessaan aina yhtä huolellinen kuin suomalainen kääntäjänsä. Kohdassa 6) hän jopa ehdottaa, että Jalava ratkaisisi epäselvän kohdan poistolla, jättämällä ongelmia aiheuttavan ilmauksen kokonaan kääntämättä. Niin ikään hän neuvoo Jalavaa ylipäänsä hieman vapaampaan tulkintaan sekä välttämään sanatarkkaa kääntämistä:

¹²⁰ ’Aavistaen etukäteen, että tämä kysymys koituisi hänelle tuhoisaksi.’

¹²¹ ’Von Ehrenfelsin jälkiä seuraten ehkä olisi voinut ilmaiseksikin saada maata.’

Muutamissa kohdissa se on oikein vaikeata selittää, mitä joku sana eli lause merkitsee ”oikeastaan”, on siis tyytyminen yleiseen tarkoitukseen. On meillä semmoisia lauseparsia [- -] ei käy niitä kääntäminen. Yleisesti saan minä Sinua neuvoa, ettet puuttuisi kiinni jokaisessa sanassa, jota tarkasti ei saa suomennetuksi ja joka kuitenkin ei ole tärkeä koko sisällön suhteen. (Tervonen 1995: 58–59.)

Alussa tosin myös Budenz tarjoaa varsin pitkiä ja seikkaperäisiä vastauksia Jalavan kysymyksiin. Valmiissa käännöksessä on esimerkiksi lyhyt kappale, jossa kerrotaan siitä, miten kartanonherra Garanvölgyin tilanhoitaja Kampós menetteli, kun juutalainen Iczig yritti pettää häntä vehnäkaupoissa. Jalavan käännöksessä katkelma kuuluu lyhykäisyydessään näin:

Jos joku petti Garanvölgyä, ei Kampós herra saanut rauhaa ennen kuin vuorostaan oli pettäjän pettänyt. Jos Iczig vehnän-näytteestä poimi pois lusteen siemenet ja vastaan-ottaessaan vaati yhtä puhdasta vehnää, kosti Kampós sillä tavoin, että seuraavalla kertaa antoi Iczig’ille koetusviinaa jäätyneessä pullossa ja petti häneltä siten pari astetta.

Tekstinkohta näyttää aiheuttaneen Jalavalle päänvaivaa, sillä Budenz tarjoaa sen taustaksi perinpohjaisen selityksen:

Konkoly¹²² – on ”lolium”, buzan¹²³ seassa kasvava rikkaruoho, – ja tässä tietysti sen siemeniä ymmärretään (ne ovat pikkuiset ja mustat) – mustra buza – on muster – tahi yleisemmin ymmärrettävänä probe – waizen; voinet sanoa jos paremmin sopii, niinkin: waizen probe: se on, ostajalle näytettävä ja annettava vähä määrä vehnää (pienessä säkkisessä eli pussissa); kun sitten ostaja vastaan ottaa (átvétel, übernahme, in empfangnahme) koko ostetun määrän vehnää, hän vaatii että saatavansa olisi samanverran puhdas (ilman konkolyitta) ja ylimalkain kaunis, kun on mustra-buza. Jókai kertoo, että Iczig (tavallinen juutalais-nimi – Isaakki) välistä petti Kampósin isännän (Garanvölgyin) – näyte-vehnästä korjaamalla kokolyia, niin että hän sai vaatia puhtaampaa vehnää kuin mimmoista hän todellakin oli ostanut; sitä vastaan Kampós petti, hänkin puolestansa juutalaisen (Iczigin), antamalla spiritus-proba-n jäätyneessä pullossa, missä ylläpuolella oleva spiritus näyttää korkeampaa väki-astetta (fok), mutta siten veden sulattua ja spiritusiinin sekaannuttua näyttää vaan alemmaa astetta, niin että ostaja (Iczig) vaan semmoista huonompaa spiritusta voinut vaatia koko ostetun määrän vastaan ottaessansa. (Tervonen 1995: 54–55.)

Sana *konkoly*, jota Budenz niin tarkasti avasi, ei loppujen lopuksi saanut alaviitettä selityksekseen, nimi *Itzig* sen sijaan kyllä: ”Lue: Itsig; tavallinen juutalaisnimi = Iisakki.” (Jókai 1878: 21.) Samaa tekstinkohtaa koskee myös Jalavan kysymys: ”[- -] En myöskään ymmärrä tuota spiritus proba ”befagyott vizes palackban¹²⁴” Päästä veli

¹²² *Konkoly* = Aurankukka, *Agrostemma githago*.

¹²³ Unkarin sana ’búza’= ’vehnä’.

¹²⁴ ’Jäätyneessä vesipullossa’

kulta, minua tästä pätkähästä!” Esimerkki havainnollistaa hyvin Jalavan ja Budenzin tiivistä yhteistyötä romaanin käännöstyön kuluessa.

Kaikki Budenzin vastaukset Jalavan kysymyksiin eivät päätyneet alaviitteisiin, vaan ne löysivät paikkansa varsinaisessa käännöstekstissä. Tällaisia ovat mm. seuraavat kysymykset vastauksineen:

- (1) Mitä tarkoittaa lauseparsi ”félvállról átmosolyogni¹²⁵”? Jalava kysyy (Tervonen 1995: 51).

Budenz vastaa: ”félváll – merkitsee: yksi olkapää (félkéz ”eine hand”, félszem etc.), félvállról nézni ”über die achsel ansehen” (= verächtlich); félvállról átmosolyogva siis – ”über die achsel hin lächelnd¹²⁶”. (Mts. 55.)

- (2) ”Mitä on ”métely” = Egelkrankheit (Ballagi127). Saatavillani olevat saksalaiset sanakirjat eivät tiedä sanasta mitään. (Mts. 51.)

Budenzin vastaus kuuluu: ”métely on eräs lammasten tauti. Muulla nimellä: ”leberwurm” (Schafegel”). Lönnrotin Skirjassa tavataankin maksa-mato; kysytään vaan, sanotaanko tämä eräästä ruton-tapaisesta lammasten taudista?”

- (3) ”Mitä merkitsee capacítalódni?”, Jalava tiedustelee (Mts., 51).

Budenz vastaa: ”capacítalódni, on verbum reflexivum verbistä capacítalni = capacitieren, tässä capacítalódva tahtoo sanoa: “bis capacitieren lassend (tahi: “die sache endlich begreifend¹²⁸” (Mts. 54).

Budenz kirjoittaa vastauksensa pääosin suomeksi käyttäen apuna saksaa tai tarpeen tullen esimerkiksi latinaa. Kirjeenvaihdon alkuvaiheessa Budenzin kirjeet olivat saksankielisiä, mutta ne muuttuvat pian suomenkielisiksi. Vuodesta 1880 alkaen hän kirjoittaa useimmiten unkariksi käyttäen välillä suomeakin. Jalavan kirjeet ovat koko ajan suomenkielisiä. Kielen vaihtuminen unkariksi kertoo siitä, että Jalavan kielitaito oli jo kehittynyt niin hyväksi, että hän pystyi lukemaan unkaria sujuvasti, ainakin sanakirjan avulla. Jalava viittaa kirjeissään lisäksi saksankielisten sanakirjojen käyttöön (ks. esim. Tervonen 1995: 51).

Budenz on sittemmin Jalavan kysymystulvan jatkuessa saattanut jo väsyä näin perusteelliseen taustatyöhön ja ehkä osittain siitä syystä päätynyt ehdottamaan Jalavalle, ettei tämä pyrkisi aivan sanatarkkaan käännökseen, vaan keskittyisi pikemmin kokonaisuuteen. Toisaalta kysymysten vähenemiseen lienee vaikuttanut Jalavan lisääntynyt kiire käännöksen edetessä loppua kohti. Tähän hän viittaa itse toistuvasti. Ensimmäiset kysymyksensä Jalava lähetti Budenzille kesäkuussa 1878, heinäkuun lopussa hän kertoo saaneensa teoksen ensimmäisen osan suomennetuksi, ja marraskuun alussa hän ilmoittaa lähettävänsä ”viimeisen lastin kysymyksiä”, sillä

¹²⁵ ’Hymyillä olkapäänsä yli.’

¹²⁶ ’eine hand = yksi käsi; über die achsel ansehen = katsoa olkapään(sä) yli; über die achsel hin lächelnd = olkapään(sä) yli hymyillen’

¹²⁷ Ks. alaviite 108.

¹²⁸ ”die sache engdlich begreifend”: ’ymmärtäen asian viimeinkin’

käännös on saatava valmiiksi joulukuuksi, mikä sitten onnistuikin. (Mts. 51–64.) Useimmiten Jalava noudatti käännöksessään Budenzin ohjeita, mutta toisinaan hän toimi vain oman näkemyksensä mukaan, minkä sitten tunnusti Budenzille teoksen ilmestyttyä: ”Muutamain paikoin en ole neuvojasi seurannut, jota minulle suonet anteeksi. Niin muistan esim., että käänsin sanasta sanaan ”Pyhä herra Jumala Baijerinmaassa”, vaikka Sinä käskit jättää pois sanan Baijeri, sillä minun mielestäni tuo lause kuuluu varsin koomilliselta.” (Tervonen 1995: 66.) Näissä tapauksissa Jalavalla näyttää ollut ratkaisuilleen omat perustelunsa.

Jalavan perinpohjaisuudesta kertoo myös maininta kotiväelle kirjoitetussa kirjeessä kesältä 1878, jossa hän kertoo *Uuden tilanhaltian* käännöstyöstä: ”Lauvantaina sain ensimmäisen osan romaanista loppuun käännetyksi. Nyt minä menen vielä kerran läpi käännöksen ja sitten rupean sitä Rothstenin edessä lukemaan. Hän on luvannut kuulla ja tehdä korjauksia, niin että voidaan ruveta sitä painamaan.” (Jalava I 1948: 202.) Rothstenilla Jalava viittaa Frans Wilhelm Rothsteniin, pitkäaikaiseen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeriin (Hirvonen ym.1981: 104). Jalava ei siis tyytynyt yksinomaan omaan kielitajuunsa, vaan halusi hankkia suomennoksestaan ulkopuolista asiantuntijapalautetta. Näin oli ainakin kääntämisen alkuvaiheessa, kun kiire ja lähestyvä määräaika eivät vielä suuremmin haitanneet työntekoa.

6.5.3 Kokoavia havaintoja *Uuden tilanhaltian* suomennoksesta

Paloposki havaitsi tutkimuksessaan, että vaikka alaviitteiden käyttö oli 1800-luvun lopun Suomessa käännösteoksissa yleistä, se ei silti ollut välttämätöntä; kääntämisen normit olivat ylipäättään vasta muodostumassa, ja niistä käytiin keskustelua; yksittäisellä kääntäjällä oli liikkumavaraa myös sen suhteen, halusiko hän turvautua alaviitteiden käyttöön antaakseen lukijalle jotakin sellaista tietoa, jota itse piti syystä tai toisesta tärkeänä välittää. Alaviitteet eivät sinänsä olleet erityisesti vain suomalaisten kääntäjien suosiossa, vaan niiden käytölle oli runsaasti ulkomaisia, mm. ruotsalaisia ja saksalaisia esimerkkejä. Tutkijalle alaviitteet ja niiden käyttö tarjoavat yhden näkökulman kääntäjien monin tavoin aktiivisen toimijuuden tarkasteluun. (Paloposki 2010: 104; Paloposki 2007c: 336; Vuokko 201: 40.)

Jalava oli *Uuden tilanhaltian* käännöksessä erittäin ahkera alaviitteiden käyttäjä (ks. myös Paloposki 2007: 125). On luontevaa kysyä, johtuiko tämä yksinomaan ajan tavasta, vai olivatko Jalavan käännösratkaisut tältä osin tietoisien pohdinnan tulosta? Kun muistetaan, että Jalavan päämääränä oli tutustuttaa suomalainen yleisö unkarilaiseen kulttuuriin ja asettaa Unkari esimerkiksi kansallisissa päämäärissä sekä kulttuurisissa seikoissa, tuntuu luonnolliselta olettaa, että kyse on nimenomaan tietoisesta ratkaisusta. Itse asiassa vastaus löytyy Jalavan Jókaille kirjoittamasta kirjeestä, kertoihan hän lisänneensä suomennokseen lukuisia alaviitteitä, koska Unkarin olot eivät suomalaiselle lukijalle olleet tuttuja (Jalava 1878, liite 5). Jalavan *Uuden tilanhaltian* käännöksessä soveltamaa alaviitekäytäntöä voidaan pitää tietoisesti valittuna käännösstrategiana, niin runsaasti niitä esiintyy. Eräs hänelle ominainen ratkaisu oli jättää vierasperäinen sana tekstiin ja varustaa se suomenkielisellä selityksellä. Tavallisin syy tähän oli se, ettei ilmiölle yksinkertaisesti

ole ollut olemassa suomenkielistä vastinetta. Mm. juuri alaviitteidensä kautta Jalava teki itsensä kääntäjänä näkyväksi. Samalla alaviitteet antavat viitteitä siitä, mitä hän piti tärkeänä lukijoilleen selittää ja millaisena hän näki oman kääntäjän tehtävänsä. Vuokon (2014: 45) sanoin käännösstrategioiden valinta tarjoaa ikkunan siihen, miten eri kääntäjät ovat hahmottaneet yleisönsä ja välittäjäntehtävänsä lähtötekstin ja -kulttuurin sekä kohdekielen ja -kulttuurin välillä. Jalava suhtautui tehtäväänsä unkarilaisen kulttuurin välittäjänä erittäin kunnianhimoisesti, mitä koko hänen laaja-alainen toimintansa heijastaa.

Jaana Kapari kirjoittaa vuonna 2005 *Harry Potter* -kirjojen suomentamisesta näin:

Kääntäjä on oikeastaan parhaimmillaan monta lukijaa. Hän sukeltaa kirjaan eri suunnista ja toivoo tavoittavansa kirjailijan mielentilan ja aivoitukset, kirjan hengen, sävyt, tunnelmat, mielikuvat, miellelyhtymät, sen mistä kirja tai vaikkapa yksittäinen sana on tullut ja miten – pyrkii sanalla sanoen ymmärtämään kirjan niin syvältä kuin pinnalta, lukemaan paitsi sen, mitä kirjailija sanoo ja tarkoittaa, myös sen mitä tämä ei välttämättä edes tiedä sanovansa tai tarkoittavansa – ja kertomaan sitten kaiken suomeksi niin, että sen voi ymmärtää samalla tavalla. (Kapari 2005: 29.)

Kaparin kuvaus sopisi itse asiassa hyvin myös Antti Jalavaan ja *Uuden tilanhaltian* suomennokseen 125 vuotta aikaisemmin. Jalava ei ollut ammattikäntäjä, eihän erillistä kääntäjien ammattikuntaakaan hänen aikanaan vielä ollut olemassa. Hänellä ei myöskään ollut pitkää käännöskokemusta unkarin kielestä eikä juuri kaunokirjallisuuden suomentajan esikuvia. Tästä huolimatta hän osoitti suorastaan hämmästyttävää intoa ja syventymistä puurtaessaan suomennostyönsä parissa hyödyntäen niitä apuneuvoja, joita hänen aikanaan oli saatavilla.

Kääntämisen normit olivat tuolloin vasta muotoutumassa, ja kääntäjät olivat itsekin vaikuttamassa niiden syntyyn. Yksittäisellä kääntäjällä oli toimijuudessaan paljon liikkumavaraa. Toki ympäröivä yhteiskunta sekä kustantajien, lukijoiden ja kriitikkojen odotukset vaikuttivat esimerkiksi myös käännösvalintoihin tai oikeakielisyyseikkoihin. Paloposki (2007c: 343–346) toteaa, että toimijuus oli luonteeltaan subjektiivista, ja eri kääntäjien asema saattoi olla hyvin erilainen; kääntäjäkunta oli kirjavaa. Suomentajien joukossa oli niitä, jotka olivat kirjailijoita itsekin, jotkut taas käänisivät, koska ihailivat kääntämiään teoksia, toiset ehkä yksinomaan rahan takia. Joidenkin kääntäjien päämääränä oli välittää suomalaisille lukijoille maailmankirjallisuutta, toisten pyrkimyksenä saattoi olla arvostamiensa aatteiden levittäminen. Saadakseen käännöksiään julki kääntäjällä tuli olla myös tietynlaista uskottavuutta, joka syntyi usein aikaisemmista näytöistä, kuten suotuisista arvioinneista. Jalavan toimijuuden peruspilareina olivat ainakin suomalaisuusate sekä vilpittömän innostus unkarilaiseen kulttuuriin ja halu välittää tuota kulttuuria suomalaisille lukijoille. Hänellä oli myös tarvittavia kontakteja niin suomalaisissa kuin unkarilaisissakin, mikä epäilemättä liittyi henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Kontaktiansa ja tunnettuutensa kautta hänellä oli valtaa vaikuttaa mm. siihen, mitä teoksia ja keitä kirjailijoita unkarista valittiin suomennettavaksi. Hänen toimijuutensa voi sanoa käsittäneen niin tahtoa, kykyä kuin toimintaakin (ks. Kinnunen & Koskinen 2010: 6–7.)

6.6 Jalavan alaviitteiden ryhmittely

Jalavan alaviitteistä, suuri osa, 38 kappaletta, on erilaisten reaalioiden, kulttuurisidonnaisten sanojen ja ilmausten, selityksiä tai selvennyksiä. Sen määrittelemisen, mitkä ilmaukset pitäisi lukea reaalioksi, ei siis suinkaan ole yksiselitteistä eikä ongelmatonta. Pitäisikö esimerkiksi alaviite, joka selittää saksankielisen lehden nimeä Reichsgesetzblatt (Jalava: Wien'issä siihen aikaan ilmestyvä saksankielinen virallinen lehti), lukea saksankielisten sanojen selityksiin, nimiin vaiko reaaliioihin – selittäähän se kulttuurisidonnaista ilmiötä? Entä kuuluuko Branyizsko'n päivä (Jalava: Branyizsko'n tappelussa helmik. 5 p:nä 1849 saivat unkarilaiset suuren voiton itävaltalaisista) luokkaan paikannimet vai reaaliat jne.? Itse asiassa suurin osa Jalavan selittämistä ilmauksista, niistäkin, jotka tässä on luokiteltu muihin ryhmiin, kuten vieraskielisiin ilmauksiin tai nimistöön, voitaisiin katsoa reaalioksi. Tarkastelen kuitenkin seuraavassa *Uuden tilanhaltian* alaviitteitä ryhmittelemällä niitä pääpiirteissään samaan tapaan, jota Paloposki aineistossaan noudattaa. Tämä sopii omaan tutkimukseeni hyvin, sillä ryhmittelyn tarkoituksena on havainnollistaa Jalavan ratkaisuja, ei pohtia reaalioiden luokittelun kysymyksiä sinänsä.

Alaviitteet on numeroitu juoksevasti esiintymisjärjestyksessä. Sulkeissa on ilmoitettu sivu, jolla alaviite esiintyy teoksessa.¹²⁹ Lainausmerkkien ja esim. kenoviivan käyttö on merkitty Jalavan antamassa muodossa¹³⁰. Suurin ryhmä ovat vieraskieliset ilmaukset, joista monet selittävät reaaliota. Tällaiselle ilmaukselle Jalava oli antanut suomalaisen synonyymien oikeastaan vain seuraavissa neljässä tapauksessa.

1. Komitati = piirikunta eli lääni. (5)

43. ”Pandúr” = polisimies. (95)

63. ”Kulcsár”, lue: kultschaar, = sulkija, kellarimestari. (295)

66./délibáb/ Fata morgana, kangastus. (314)

Kaikissa muissa tapauksissa on annettu selitys, joskus hyvinkin perusteellinen, kuten esimerkiksi:

4. Yksi ”hold” = 57,600 neliöjalkaa, niin muodoin jotensakin tynnyrin alan vertainen. (2)

5. 1 florini = 100 kreutzeriä (60 vanhan laskun mukaan) = 2 markkaa 47 penniä Suomen rahaa. (2)

¹²⁹ Jókai 1878.

¹³⁰ Sitaatteja ei ole kursivoitu, sillä se saattaisi sekoittaa alaviitteiden muutoinkin mutkikasta merkintätää.

Näissä esimerkeissä selityksen tarkkuuteen on saattanut vaikuttaa se, että kyse on mittayksiköistä. Monessa tapauksessa Jalava on jättänyt tekstiin ja usein myös alaviitteeseen unkarinkielisen termin, vaikka mahdollista olisi ollut valita pelkkä suomenkielinenkin selitys:

21. Attila = unkarilainen kauhtana. (27)

26. ”Honvéd” (suomeksi: isänmaan-puolustaja) on Unkarin kansallis-sotamiesten nimitys. (43)

48. ”Tanya”, lue: tanja, = ulkotiluksilla oleva maja. (132)

64. ”guba” = pörhökarvainen kangas-viitta. (295)

Paloposki viittaa tässä yhteydessä siihen, että joillakin tuon ajan kääntäjillä – joihin Jalavakin ilman muuta kuului – oli päämääränään tietouden levittäminen tietystä kulttuuripiiristä, tässä tapauksessa Unkarista. Sama asia oli edellä puheena Petőfin kohdalla esipuheiden funktioiden yhteydessä. Jalava onkin esimerkillään ollut vaikuttamassa mm. sellaisten sanojen kuin *pusta* tai *paprika* kotiutumiseen suomen kieleen; hänen aikanaan ne vaativat vielä selitystä alaviitteen muodossa.

Toinen suuri ryhmä Jalavan alaviitteistä selittää henkilön- (11 kpl) tai paikannimiä (3). Näistä 13 sisältää ääntämisohjeen, esim.:

49. Fehérvár, lue: Fäheerveraar, = Weissenburg’in kaupunki. (137)

57. Erzsike, lue: Erjschike, Eliz nimen unkarilainen muoto. (224)

Sanaleikkejä ja sanontoja Jalava on selittänyt kymmenessä alaviitteessä, joista alla on muutama esimerkki:

36. /”hepo koiran herra”/ Unkarilainen sananparsa. (74)

37. Anckerschmidt’in nimen vääntää talonpoika ”akkorsincs’iksi” (lue: Akkorschintsch); unkarilainen sanaa ”akkor” merkitsee ”silloin” ja ”sincs” on niin paljon kuin: ”ei olekaan mitään”, jotenka tässä siis on jonkunlainen sanasutkaus, jota ei voi suomeksi kääntää. (77).

Jälkimmäisessä tapauksessa Jalava ottaa kantaa myös kääntämisen ongelmallisuuteen tehden toimijuutensa tälläkin tavoin näkyväksi. Saksankielisten sitaattien selityksiä Jalavalla on muutama (5 kpl), esim.:

32. ”Nix tajtsch”, jokapäiväisellä Unkarin murteella äännettynä = ”nicht deutsch” (ei saksaksi). (55)

Saksan kieli näyttää tuottaneen hänelle romaanin suomennostyössä erityistä päänvaivaa, sillä Jókai viljeli tekstissään runsaasti saksankielisiä ilmauksia (ks. myös kohta 7.1.2.). Jalava joutui näin ollen erityisesti pohtimaan suhtautumistaan näihin ilmauksiin ja miettimään, suomentaako ne vai jättääkö suomentamatta. Vaikuttaa siltä, että hän on ratkaissut kysymyksen tapaus kerrallaan oman harkintansa mukaan.

Alkukielisessä tekstissä on alaviitteissä selitettyjen lisäksi koko joukko sellaisia vieraskielisiä ilmauksia, niin saksan-, latinan- kuin ranskankin kielisiä, joiden selitykseksi Jalava ei ole liittännyt alaviitettä. Tällaisia tapauksia on runsaasti esimerkiksi nimissä, mm. seuraavien henkilön- ja paikannimien yhteyteen hän ei ole antanut ääntämisohjetta: *Ádám, Aladár, Miskolc, Eger, Richard Marczján, Maxenpfutsch, Bräuhäusel, Tivadar Törkölyi, Nándor Taréjy, Királyváry, Zajtay, Pajtay, Váczi 'in katu, Miska Szemes, Cziczke, Péter Bárd*. Jalavan käytännöstä voi esittää vain oletuksia. Osassa tapauksia, kuten henkilönnimien *Tivadar Törkölyi, Nándor Taréjy, Királyváry, Zajtay* tai paikannimien *Miskolc, Eger* tai *Váczi katu* kohdalla syynä voi yksinkertaisesti olla se, että nimet mainitaan vain ohimennen, eikä niillä ole suurta merkitystä romaanin tapahtumien kannalta. Ne eivät myöskään toistu. Osa nimistä, kuten *Maxenpfutsch, Bräuhäusel* tai romaanin erään päähenkilön nimi *Ankerschmidt*, taas on saksankielisiä, eikä Jalava ilmeisesti ole katsonut olevan tarpeen selittää niiden ääntämistä; yksikään alaviitteistä ei nimittäin esitä ääntämisohjetta saksalaisille nimille. Sellaiset nimet taas, kuten *Miska Szemes, Cziczke, Péter Bárd*, esiintyvät vasta kirjan loppupuolella, jossa alaviitteiden määrä muutenkin vähenee – mahdollisesti kiireen vuoksi, tai vain siitä syystä, että Jalavan työskentelytyyli on ajan myötä muuttunut. Myöskään näistä nimistä mikään ei ole erityisen keskeisessä asemassa, joskin ne esiintyvät useamman kerran. Sen sijaan nimet *Ádám, Aladár* ja *Pajtay* ovat romaanin keskeisten henkilöiden nimiä, jotka esiintyvät ensimmäisen kerran jo kertomuksen alkupuolella ja toistuvat jatkuvasti kirjan loppuun asti. Se, ettei Jalava ole katsonut aiheelliseksi neuvoa lukijaa näiden nimien ääntämisessä, saattaa johtua yksinkertaisesti siitä, että hän on katsonut niiden ääntämisen niin itsestään selväksi ja yksinkertaiseksi, etteivät ne ole vaatineet enempiä ohjeita. Yhdessä tapauksessa, paikannimen *Nagykunság* kohdalla, Jalava on käyttänyt tekstissä suomenkielistä käännöstä: 'Suuri-Kumania' (s. 291). Eniten *Uuden tilanhaltian* alaviitteissä on reaalioiden selityksiä; niitä esitellään seuraavassa yksityiskohtaisemmin.

6.7 Reaaliat Jalavan alaviitteissä

6.7.1 Reaalioiden luokittelu

Vaikkei reaalioiden perusteellinen luokittelu olekaan tarpeen sen selvittämiseksi, millaisia seikkoja joku tietty kääntäjä on katsonut aiheelliseksi selittää lukijoilleen, on pääpiirteittäinen ryhmittely kuitenkin paikallaan. Leppihalme (2001: 139) luettelee mm. sellaisia alaryhmiä kuin fyysinen maailma, flora, fauna ja sääolosuhteet, erilaiset tavat, joilla ihmiset hankkivat elantonsa, sosiaaliset ja poliittiset organisaatiot, historia ja kulttuuri, erilaiset esineet, jokapäiväinen elämä jne. Hän viittaa Birgit

Nedergaard-Larsenin luokitteluun, jossa on neljä pääaluetta osa-alueineen: maantiede ja biologia, historia, yhteiskunta sekä kulttuuri.¹³¹ Klaudy puolestaan viittaa Vlahovin ja Florinin jaotteluun vuodelta 1980, jossa erotellaan kolme pääryhmää: maantieteelliset, etnografiset (kansatieteelliset) sekä yhteiskunnallis-poliittiset reaaliat lukuisine alaryhmineen (Klaudy 1994: 113–115)¹³².

Paloposki (2008: 9) esittää niin ikään pääpiirteittäisen reaalioluokittelunsa, joka käsittää seuraavat kulttuurin ilmiöt: lainsäädäntö, kirjallisuus, musiikki, kuvataide, tavat ja tottumukset, pukeutuminen, ruoka ja juoma, uskonto ja talous. Samalla hän toteaa, että luokat ovat osittain päällekkäisiä. Edellä mainittuja reaalioiden luokittelutapoja mukaillen olen käyttänyt oman aineistoni käsittelyyn seuraavaa jaottelua, joka pohjautuu Jalavan alaviitteiden sisältöön ja on sen vuoksi hieman erinäköinen kuin esimerkiksi juuri Paloposken esittämä jako. Aineistossa ei näet esiintynyt mm. yhtäkään musiikkiin, kuvataiteeseen tai uskontoon liittyvää ilmausta, joten nämä luokatkin osoittautuivat tarpeettomiksi. Olen myös yhdistänyt sellaisia ilmiöitä kuin ruoka ja juoma, vaatteet ja asuminen otsikon Arkielämä alle. Selvää onkin, että näin suppeassa aineistossa tullaan toimeen vähemmällä alaluokilla kuin laajemmissa aineistoissa. Sen sijaan historiaan, yhteiskuntaan ja politiikkaan liittyvät alaviitteet olivat niin merkittävässä osassa, että ne edellyttivät erityisesti Unkarin tilanteeseen liittyvän osa-alueen erottamista. Tämän osa-alueen nimeksi tuli Unkarin 1848–1849 vallankumous ja vapaustaistelu. Näin ollen olen käyttänyt aineistoni reaalioiden (39) luokitteluun seuraavan laista jakoa:

- (1) Historia ja yhteiskunta 12 kpl
- (2) Unkarin 1848–1849 vallankumous ja vapaustaistelu 10 kpl
- (3) Luonto ja maantiede 4 kpl
- (4) Tavat ja tottumukset 4 kpl
- (5) Arkielämä 9 kpl

6.7.2 Historiaan ja yhteiskuntaan liittyvät seikat

Historiaan ja yhteiskuntaan liittyvät seikat ja niiden selitykset painottuvat Jalavan aineistossa voimakkaasti. Tämä johtuu varmasti osittain romaanin aihepiiristä; historiallisen kontekstin ymmärtämiseksi Jalava on katsonut aiheelliseksi selittää suomalaiselle lukijalle sitä ajanjaksoa, johon kirjailija on sijoittanut romaanin tapahtumat. Näinhän hän myös itse Jókaille mainitsi.(ks. edellä kohdassa 6.3). Tähän luokkaan sijoittui aluksi luontevasti 20 alaviitettä, eli ylivoimaisesti suurin osa kaikista reaaliota selittävistä viitteistä. Kun aineistossa kuitenkin selkeästi painottui sellaisten alaviitteiden osuus, jotka tavalla tai toisella liittyvät Unkarin vuosien 1848–1849 vallankumoukseen ja vapaustaisteluun, päädyin erottamaan ne omaksi alaluokakseen, etenkin, kun Jalava on usein laatinut juuri näihin kohtiin perusteellisia selityksiä. Kun

¹³¹ Nedergaard-Larsen, Birgit 1993: Culture-Bound Problems in Subtitling. Teoksessa: Perspectives: Studies in Translatology. 1993/2, 207–242.

¹³² S. Vlahov, S. Florin 1980: Neperevodimoje v perevode. Meždunarodnyje otnošenija, Moskova.

tähän ryhmään kuuluvat 10 alaviitettä erotettiin omaksi luokakseen, jäi ensimmäiseen ryhmään jäljelle seuraavat 12 viitettä:

7. Tämän vuosisadan alkupuoleen asti käytettiin latinan kieltä Unkarissa melkein yksinomaisesti virka-, koulu ja sivistyneitten puhekielenä. (3)

9. Itävallan valtiovaakunassa on kotkan kuva. (5)

1. Komitati = piirikunta eli lääni. (5)

11. Unkarin husareilla on aina ollut hyvä maine urhoollisuudesta ja rohkeudesta. (5)

14. /Reichsgesetzblatt/ Wien'issä siihen aikaan ilmestyvä saksankielinen virallinen lehti. (12)

18. Unkarissa ennen aikaan joukoittain kiertelevät rosvot nimittivät itseänsä ”köyhiksi pojiksi.” (22)

29. ”Kurucz'eiksi” (lue: kuruts) nimitettiin Siebenbürgin ruhtinaan Frans Rákóczy'n († 1733) kapinallisia liittolaisia Unkarissa. (48)

38. ”Betyár”, lue: betjaar, saksalaisen suussa herjaussana unkarilaisista = hulltio, hylky. (78)

43. ”Pandúr” = polisimies. (95)

55. Itävallankin postilaitoksella oli ”cabinet noir'insa”, joka hankki hallitukselle tietoja yksityisten kirjeenvaihdosta ja jossa mainion hyvästi osattiin avata ja sulkea kirjeitä. (218)

59. Pienen rahan puutteessa revittiin yhden florinin setelit kahteen, neljään, jopa kahdeksaankin kappaleeseen, joita sitte vaihtorahana käytettiin. (279)

62. ”Ispán”, lue: ischpaan, merkitsee komitatin päämiestä ja myöskin huoneenhaltiaa. (294)

Kuten huomataan, useat tähän ryhmään kuuluvista sanoista, esim. *kurucz*, *betyár*, *pandúr*, *ispán* on jätetty unkarinkieliseen muotoonsa ja varustettu lisäksi suomenkielisellä selityksellä. Paloposki (2008: 5) toteaa, että yhtenä syynä vieraskielisen sanan jättämiseen sellaisenaan tekstiin saattaa olla yksinkertaisesti suomenkielisen vastineen puute, mikä aiheutti aikakauden kääntäjille paljon päänvaivaa. Jalavan tapauksessa syynä saattaa olla myös pyrkimys Unkari-tietouden levittämiseen. Sama koskee ehkä myös niitä neljää henkilön- ja neljää paikannimeä, jotka Jalava on varustanut saksankielisillä vastineilla tai selityksillä. Sen sijaan

unkarin ilmauksen *szegény legény* hän on suomentanut 'köyhiksi pojiksi', vieläpä perusteellisen pohdinnan jälkeen, mikä selviää hänen Budenzille lähettämästään kirjeestä (Tervonen 1995: 51). – Olisiko *szegény legény*, jolla Jalavan tietämän mukaan tarkoitetaan rosvoja, parempi suomentaa ilmauksella 'köyhä poika' vai 'poika parka, poika raukka', hän kysyy. – ”’Szegény legény’ = ’köyhä poika’, on sanan ’rosvo’ eufemismi”, Budenz vastaa (mts. 55). Kirjeestä ei kuitenkaan käy ilmi, oliko tämä yleisesti käytetty idiomiksi Jalavalle entuudestaan tuntematon, mikä voisi osaltaan selittää unkarinkielisen termin pois jättämistä. Sen sijaan se kertoo Jalavan huolellisuudesta ja perusteellisesta paneutumisesta käännöstyöhön. Husari puolestaan on oletettu lukijalle niin selväksi ilmaukseksi, ettei se ole kaivannut erityistä selitystä. Lehden nimi *Reichsgesetzblatt* olisi voinut yhtä hyvin päätyä pariin muuhunkin luokkaan, mutta se ei sinänsä ole kokonaisuuden kannalta erityisen olennainen seikka. Kohdat 7. ja 59. puolestaan olisivat sopineet myös kohtaan Tavat ja tottumukset, mutta ne kuvaavat samalla myös historiallista ja yhteiskunnallista tilannetta.

6.7.3 1848–1849 vallankumous ja vapaustaistelu

Tämän ryhmän sanat liittyvät tavalla tai toisella vuosien 1848 ja 1849 vallankumoukseen ja vapaustaisteluun. Ensimmäinen, pitkä alaviite liittyy jo kirjan seitsemännellä rivillä olevaan sanaan Geleitschein, jonka Jalava on jättänyt Jókain tavoin saksankieliseen muotoon. Siitä kääntäjä on saanut aiheen kertoa Komáromin linnan puolustuksesta vuodelta 1849 ja sitä kautta vuoden 1867 valtiosopimukseen jatkuneesta ajanjaksosta. Alaviitteen viimeisessä lauseessa Jalava hahmottelee taustaa kirjan tapahtumille: ”Vuosina 1850–1860 saivat unkarilaiset kärsiä suurta sortoa kansallisuutensa, kielensä ja yhteiskunnallisten laitostensa suhteen; tätä surullista aikakautta kuvailevat tässä romaanissa kerrotut tapaukset.” Samalla hän tuo esiin oman suhtautumisensa teoksessa kuvatus aikakauden tapahtumiin ja saa tilaisuuden vedota lukijan tunteisiin. Sellaiset ilmaukset kuin ”kärsiä suurta sortoa” ja ”surullinen aikakausi” olivat omiaan herättämään lukijassa myötätuntoa unkarilaisia kohtaan. Rivien välistä voi huomata yhtymäkohtia Suomen tilanteeseen; Unkari yhdistettiin maakuntana Itävaltaan, aivan kuten Suomikin oli yhdistetty Venäjään autonomisena suuriruhtinaskuntana. Samaten kieleen, kansallisuuteen ja yhteiskunnallisiin laitoksiin kohdistuva paine olivat tuttuja suomalaisille. Sinänsä ei ole mitenkään yllättävää, että Jalava keskittyy juuri tämänkaltaisiin seikkoihin, sillä olihan hän valinnut käännettävän teoksenkin juuri sen edustaman aihepiirin vuoksi. Pyrkimys Unkari-tietouden jakamiseen näkyy tässäkin; Jalava omisti esimerkiksi ensimmäiselle alaviitteelle varsin runsaasti tilaa taustoittaakseen romaanin tulevia tapahtumia ja sovittaakseen sen suomalaista lukijaa ajatellen alkuperäiseen kontekstiinsa.

1. Kun se vapaudensota, jonka unkarilaiset v. 1848 Itävaltaa vastaan nostivat, oli loppuun saatettu, oli Komárom'in (Komorn'in) linna, jossa urhoollinen kenraali Klapka piti komentoa, viimeinen, joka antausi itävaltalaisille, lokak. 5 p:nä 1849. Siinä tilaisuudessa saivat kaikki linnan puolustajat suojeluskirjan (saksaksi: Geleitschein), jonka nojalla pääsivät vapaasti kotiinsa kulkemaan. Sodan jälkeen meni Unkarilta hukkaan sen entinen valtiollinen itsenäisyys ja se yhdistettiin tavallisena

maakuntana Itävaltaan. Tätä tilaa kesti vuoteen 1867 saakka, jolloin unkarilaisten onnistui saavuttaa takaisin itsenäinen valtiollinen asemansa. Vuosina 1850–1860 saivat unkarilaiset kärsiä suurta sortoa kansallisuutensa, kielensä ja yhteiskunnallisten laitostensa suhteen; tätä surullista aikakautta kuvailevat tässä romanissa kerrotut tapaukset. (1)

2. Szeben, lue: Sábán, = Herrmannstadt’in kaupunki Unkariin kuuluvassa Siebenbürgin maakunnassa; sen lähellä oli heinäk. 31. p:nä 1849 ankara tappelu unkarilaisten ja Itävallan avuksi rientäneitten venäläisten välillä. (1)

6. Vapaudensodan aikana teetti Unkarin hallitus paljon setelirahaa; sodan jälkeen kaikki nämät setelit hävitettiin, missä niitä vaan ilmi tuli, ja niiden omistajat joutuivat valtiollisen epäluulon alaisiksi. (2)

8. 1849 vuoden jälkeen otti Itävallan hallitus itselleen Unkarissakin, jossa viljeltiin paljon tupakkaa, yksinomaisen oikeuden valmistaa ja myydä sitä. (4)

20. Sándor Petöfi, tuo Unkarin suurin runoilija, oli osallisena Segesvár’in verisessä tappelussa heinäk. 31 p:nä 1849, jossa hän tietämättömällä tavalla katosi, arvattavasti sortuneena vihollisten ratsujen alle ja sitte kaatuneitten kanssa yhteiseen hautaan haudattuna. Mutta kansa oli monta vuotta sen jälkeen siinä luulossa, että hän vielä eli, piileskellen itävaltalaisten kostoja. (24)

23. /Sárosin vapaajoukko/ Tämä vapaajoukko taisteli vapaudensodassa itävaltalaisten puolella, unkarilaisia vastaan. (35)

26. ”Honvéd” (suomeksi: isänmaan-puolustaja) on Unkarin kansallis-sotamiesten nimitys. (43)

35. Vuoden 1849 jälkeen pantiin Unkarissa voimaan Itävallan lait maan omien sijaan. (60)

46. Wien’in ylioppilaskunta (aula) oli keskuudestaan Unkarin vapaudensotaan lähettänyt yhden legionan. (112)

68. Branyiszko’n tappelussa helmik. 5 p:nä 1849 saivat unkarilaiset suuren voiton itävaltalaisista. (331)

Tähän ryhmään on sijoitettu myös kaksi sellaista alaviitettä, jotka oikeastaan kuuluisivat nimien ryhmään, nimittäin paikannimi *Szeben* ja henkilönimi *Sándor Petöfi*. Kummassakin alaviitteessä selitetään tapahtumia, jotka olennaisesti liittyvät vapaustaistelun aikaan, samoin kuin muutkin tämän ryhmän alaviitteet, mistä syystä ne on sijoitettu samaan ryhmään.

6.7.4 Luonto ja maantiede

Tämän ryhmän sanat liittyvät kaikki tavalla tai toisella luontoon tai maantieteeseen. On kiintoisaa huomata, että sana *puszta*, joka sittemmin on jäänyt elämään suomenkin kielessä, on Jalavalla vielä vaatinut selitystä. Myös kangastusta merkitsevän sanan *délibáb* Jalava on jättänyt unkarilaiseen muotoonsa, tosin selityksellä varustettuna senkin. Tämä sana sen sijaan ei ole kotiutunut suomen kieleen. Luontoon ja maantieteeseen liittyviä selityksiä Jalavalla on huomattavasti vähemmän verrattuna kahteen edelliseen ryhmään. Osittain tämä selittyy teoksen aihepiiristä käsin, osittain kenties myös siten, että Jalava on pitänyt historiallisia ja yhteiskunnallisia seikkoja merkittävämpinä ja siten tarpeellisempina selittää.

31. Puszta = ääretön tasanko. (53)

44. ”Fogoly madár” merkitsee unkarin kielessä sekä ”vangittua lintua” että ”peltopyytä” (Rebhuhn). (103)

66. /*délibáb*/ Fata morgana, kangastus. (314)

67. ”Kis Tükör” (= pieni peili), eräs vähäinen, runomittaan tehty maatieteen oppikirja. (321)

Tämän ryhmän selityksistä esimerkki 44 olisi sopinut myös luokkaan: sanaleikit, 67 taas voitaisiin sijoittaa myös nimien ryhmään.

6.7.5 Tavat ja tottumukset

Tämän otsikon alle on koottu ilmauksia, jotka tavalla tai toisella liittyvät unkarilaisiin tapoihin tai perinteisiin. Lista ei ole muodostunut kovin pitkäksi, mutta esimerkit kertovat kuitenkin siitä, millaisia asioita Jalava on katsonut aiheelliseksi lukijoilleen selittää. Kansantanssi *csárdás* on saanut sekä ääntämisohjeen että suomenkielisen selityksen, ja nimitys onkin sittemmin löytänyt paikkansa myös suomen kielessä unkarilaisista kansantansseista puhuttaessa. Sen sijaan morsiamen isää tarkoittava ilmaus *ilon-isä* on esitetty vain suomenkielisessä muodossaan, ilman alkuperäistä unkarilaista vastinettaan ’örömapa’. Sitä, lieneekö kyseessä sitten tarkoituksellinen ratkaisu vai pikemminkin kiireestä ja epähuomiosta johtuva alkuperäisen ilmauksen pois jättäminen, on vaikea tietää. Kaksi jälkimmäistä esimerkkiä puolestaan liittyvät tuohon aikaan vielä hyvin suurta kansan osaa koskeneeseen maanviljelykseen. Selitykset lienee lisätty sen vuoksi, että unkarilainen tapa toimia poikkeaa suomalaisesta.

27. /*Csárdás*/ Lue: tschaardaasch; unkarilainen kansallistanssi. (45)

54. /*ilon-isän*/ S. o. morsiamen-isän. (173)

61. Unkarissa ei käytetä riisiä ja luuvia, vaan vilja puidaan kovaksi tallatulla tanterella taivasalla. (291)

65. Vesimyllyt ovat Unkarissa vedenpinnalle rakennetut ja vahvoilla ankkureilla pohjaan kiinnitetyt; rattaan panee virta pyörimään. (296)

6.7.6 Arkielämä

Tämän otsikon alle on koottu sellaisia aihepiirejä, kuten ruoka ja juoma, pukeutuminen ja asuminen. Arkielämä-otsikon alle kootuista esimerkeistä ilmenee, että Jalava on jättänyt tekstiin joukon unkarinkielisiä sanoja, kuten *hold*, *attila*, *tanya*, *csárda*, *paprika*, *kulcsár* ja *guba*, vaikka ne olisi yhtä hyvin voinut korvata suomenkielisillä selityksillä. Kuten edellä historiaan ja yhteiskuntaan liittyvissä selityksissä, lienee tässäkin kyse halusta levittää tietoa Unkarista ja unkarilaisten elämästä. Kyseisillä ilmauksilla ei tosin ole ollut olemassa suomenkielistä vastinetta, mutta selityksistä käy ilmi, että Jalava olisi varmaankin pystynyt sellaisia luomaan.

4. Yksi ”hold” = 57,600 neliöjalkaa, niin muodoin jotensakin tynnyrin alan vertainen. (2)

5.1 florini = 100 kreutzeriä (60 vanhan laskun mukaan) = 2 markkaa 47 penniä Suomen rahaa. (2)

21. Attila = unkarilainen kauhtana. (27)

48. ”Tanya”, lue: tanja, = ulkotiluksilla oleva maja. (132)

51. ”Csárda”, lue: tschaarda, on tien varrella oleva kapakka aromaalla. (150)

52. ”Paprika’lla” eli turkin pippurilla höystävät unkarilaiset melkein kaikki ruokalajinsa. (150)

60. /mustan kahvin/ Kermattoman kahvin. (290)

63. ”Kulcsár”, lue: kultschaar, = sulkija, kellarimestari. (295)

64. ”guba” = pörhökarvainen kangas-viitta. (295)

Suomenkielisen selityksen liittäminen unkarinkielisten ilmausten oheen on samalla vaikuttanut siihen, että monet unkarin sanat ovat tulleet tutuiksi suomalaisille Unkarin-harrastajille. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi juuri aiemmin mainitut *paprika*, *csárda*, *puszta*, *csárdás*.

6.7.7 Kokoavia huomioita alaviitteistä

On mielenkiintoista verrata Jalavan alaviitekäytäntöä samasta teoksesta vuosikymmeniä myöhemmin (1935) ilmestyneeseen uuteen käännökseen (*Uusi kartanonherra*), jonka tekijänä oli Helmi Helminen. Helminen ei ole käyttänyt käännöksessään lainkaan alaviitteitä, mikä selittyy paitsi henkilökohtaisella valinnalla, pitkälti myös sillä, ettei alaviitteiden käyttö enää ollut yhtä suosittua kuin Jalavan aikana (ks. myös Vuokko 2014: 42). Yhteiskunnallinen tilanne oli toinen, eikä Unkaria ollut tarvetta nostaa samalla tavoin esimerkiksi kuin autonomian lopun vuosikymmeninä; tuskinpa Helminen pyrki myöskään samanlaiseen Unkari-tietouden välittämiseen kuin Jalava. Lisäksi unkarilainen kulttuuri oli suomalaisille jo ainakin jonkin verran tutumpaa 1930-luvulla kuin 1870-luvun lopulla, joten alaviitteitä ei ehkä senkään vuoksi aina tarvittu; sellaiset ilmaukset kuin vaikkapa puszta ja paprika lienevät olleet jo tuttuja suomenkieliselle lukijalle, ainakin jos hän oli lukenut unkarilaista kirjallisuutta. Esimerkiksi saksankielinen sana *Geleitschein*, joka Jalavan käännöksessä on saanut puolen sivun mittaisen selityksen, on Helmisen suomentamana korvattu yksinkertaisesti suomalaisella vastineella 'armahduskirja' (Jókai 1935: 9). Helminen oli Jalavan tavoin unkarin kielen taitoinen, sillä teos on suoraan unkarista käännetty, ja hänen tiedetään myös vierailleen Unkarissa¹³³. Jalavan ja Helmisen käännösstrategioita mm. juuri reaalioiden suomentamisessa olisi kiinnostavaa vertailla tarkemmin; vertailu voisi tarjota aiheen pieneen erilliseen tutkielmaan.

Edellä on käynyt melko hyvin ilmi, millaisia asioita Jalava piti tärkeänä selittää suomalaisille lukijoille. Kun luontoon ja ympäristöön, arkielämään sekä tapoihin ja tottumuksiin liittyvien selitysten voi olettaa perustuvan haluun jakaa tietoa Unkarin oloista, jotka hän päätteli suomalaiselle lukijalle vieraiksi, liittyy historiaan ja yhteiskuntaan ja etenkin vapaustaistelua koskeviin selityksiin epäilemättä lisäksi pyrkimys välittää lukijalle Jalavan omaa Unkari-ideologiaa; Lahdelman sanoin se siis liittyi hänen Unkari-missioonsa. Jalavan tietoisesta tavoitteesta kertoo hänen Jókaille esittämänsä toive, että Uuden tilanhaltian suomennoksella tulisi omalta osaltaan olemaan vaikutusta suomalaisten kansallisiin pyrkimyksiin (Jalava 1878).

Unkarilaisten isänmaallisuuteen viittaavat edellä esimerkissä 1. ainakin seuraavat kohdat: ”se vapaudensota, jonka unkarilaiset v. 1848 Itävaltaa vastaan nostivat”, ”urhoollinen kenraali Klapka”, ”meni Unkarilta hukkaan sen entinen valtiollinen itsenäisyys ja se yhdistettiin tavallisena maakuntana Itävaltaan”, ”unkarilaisten onnistui saavuttaa takaisin itsenäinen valtiollinen asemansa”, ”saivat unkarilaiset kärsiä suurta sortoa kansallisuutensa, kielensä ja yhteiskunnallisten laitostensa suhteen”. Tämä alaviite sijoittuu aivan kirjan alkuun, ja siten sen yhtenä tehtävänä on varmasti taustoittaa romaanin tapahtumia, mutta Jalavan sanavalinnat kertovat samalla hänen asenteestaan kuvattuja tapahtumia kohtaan sekä niistä tavoitteista, joihin hän alaviitteillään pyrki.

Genetten (1987: 10–20) mukaan paratekstien funktioita tulee tarkastella tilannekohtaisesti, eivätkä ne taivu luokiteltaviksi kovin kaavamaisesti. Alaviitteitä

¹³³ Ks. Mikkonen, Jenni: Helmi Helminen-Nordberg 1905–1976. Jyväskylän yliopisto. Historian ja etnologian laitos. www.jyu.fi (3.7.2015).

Genette ei käsittele erikseen, vaan osana laajempaa, huomautusten luokkaa, johon kuuluu myös muita kirjailijan, kustantajan tai jonkin muun kirjoittajan johonkin päätekstin kohtaan viittaavia kommentteja. Kääntäjän huomautuksia Genette ei käsittele, ja käännökset jäävät muutoinkin hänen tarkastelunsa ulkopuolelle. Huomautukset ylipäänsä ovat hänen mukaansa sikäli ongelmallisia paratekstuaalisia elementtejä, että ne liittyvät aina vain tiettyyn, usein hyvinkin lyhyeen tekstin osaan, eivät siis koko tekstiin. Niinpä hän ei luekaan niitä keskeisten paratekstilajien joukkoon. Alkukielisissä kaunokirjallisissa teksteissä huomautukset ovat Genetten (mts. 304–307) mukaan sinänsä harvinaisia, mutta 1800-luvun historiallisissa romaaneissa niitä saattoi esiintyä, erityisesti selittämässä jotakin historiallista tai mahdollisesti maantieteellistä seikkaa tai vieraskielisen sitaatin käännöksenä, aivan kuten Jalavan suomennoksessakin tapahtui.

Jalavan alaviitteiden funktioiksi näyttäytyy ainakin unkarilaisten isänmaallisten pyrkimysten esitleminen sekä tiedon välittäminen Unkarin oloista ja romaanin kuvaaman ajanjakson tapahtumista. Jos pidämme käännösten paratekstien yhtenä keskeisenä tehtävänä vieraan kulttuurin esittelyä kohdekulttuurin lukijakunnalle ja toisaalta pyrkimystä vaikuttaa lukijoiden mielipiteen muodostumiseen, sopii tämä hyvin myös Jalavan alaviiteikäytäntöön. (Ks. Abonyi-Karhunen 2005: 173.) Tämä on hyvin linjassa sen kanssa, mitä toisaalla tässä tutkimuksessa (kohdassa 6.9) todetaan esipuheesta, jonka Jalava oli kirjoittanut Wainion suomentamaan *Unkarilaiseen Nábobiin*. Samalla saamme viitteitä siitä, mitä Jalava käsitti suomentamisen tehtäviksi. Kirjallisuuden käännöstyö palveli hänellä suurempaa päämäärää: hän halusi tutustuttaa suomalaista lukijakuntaa Unkariin ja asettaa Unkarin esimerkiksi niin yhteiskunnallisissa kuin kieleen ja kulttuuriin liittyvissä asioissa. Taustalla oli fennomaaninen ideologia ja pyrkimys suomen kielen ja suomenkielisen kirjallisuuden viljelemiseen ja kehittämiseen.

Paloposki mainitsee alaviitteiden funktioina seuraavia: ne mm. selittivät vierassanoja ja reaalioita, antoivat yleistä kontekstuaalista informaatiota alkuperäisteoksen kirjallisesta tai poliittisesta kontekstista tai kommentoivat käännösprosessia tai sanaleikkejä. Kaikista näistä löytyy Jalavaltakin esimerkkejä. Erilaiset alaviitetyypit kertovat Paloposken (2010: 103) mukaan kääntäjän asiantuntijuudesta monilla eri aloilla sekä niistä eri rooleista, joita kääntäjällä voi ajatella olleen alaviitteitä kirjoittaessaan, kuten esimerkiksi opettajan tai ideologin rooli. Jalavaan sopivat mainiosti niin opettajan kuin ideologin ja kansanvalistajankin roolit.

6.8 *Uuden tilanhaltian* jälkeen

Lähettyään *Uuden tilanhaltian* käännöksen Budenzille (14.12.1878) Jalava jo suunnitteli jatkoa Jókain suomentamiselle; hän pyysi Budenzia lähettämään romaanin *Kárpáthy Zoltán* saksannoksen, koska halusi jälleen käännettäväksi sellaisen romaanin, ”jossa on joku kansallis-valtiollinen tendenssi, sillä semmoisia me nyt täällä kansallisuuden-kiistojen aikakautena parhaiten tarvitsemme”. Samalla hän pyysi apua sopivimman Jókain romaanin valinnassa. Budenz keskusteli aiheesta tunnettujen

unkarilaisten asiantuntijoiden, mm. – kirjailija ja kriitikko Ágost Gregussin ja kirjallisuudentutkija Pál Gyulain – kanssa, jotka eivät olleet yksimielisiä siitä, mitä Jalavalle tulisi ehdottaa, ja niinpä Budenz toteaa, että ”Neuvojen paljoudesta, näetsä, usein enemmän tulee haittaa kun hyötyä [- -]”. Kun ”toinen kiitti nyt muutamia uudemmissa Jókain romaaneista, toinen taas vanhemmista; kolmas ei sanonut koko Jókain kelpaavan [- -]”. Lopulta Budenz päätyi suosittamaan Jókain ohella muidenkin aikansa tunnettujen unkarilaisten kirjailijoiden – Zsigmond Kemény’in, Miklós Jósikan tai József Eötvösin – romaanien kääntämistä ja lähetti listankin suositelluista teoksista (Zsigmond Kemény: *Szerelem és hiúság* ’Rakkaus ja turhamaisuus’, *Zord idő* ’Ankara aika’, *Özvegy és leánya* ’Leski ja hänen tyttärensä’, Miklós Jósika: *Az utolsó Bátor* ’Viimeinen Bátor’, *A csehek Magyarországon* ’Tšekit Unkarissa’ ja József Eötvös: *Magyarország 1514-ben* ’Unkari vuonna 1514’). Näistä Jalava itse kallistui romaanin *Magyarország 1514-ben* kannalle, mutta lopulta yhtäkään ehdotetuista romaaneista ei suomennettu, vaikka Budenz lähetti niistä Jalavalle ainakin kaksi, *Az utolsó Bátor* ja *A csehek Magyarországon* -nimiset. Jókain teosten kääntäminen sen sijaan jatkui. Jalavan ja Budenzin keskustelu käännoškysymyksistä päättyi tähän, sillä tästä lähtien Jalava neuvotteli näistä asioista Budenzin oppilaan, József Szinnyein kanssa; tämä oli juuri saapunut Suomeen, ja Budenz itse suositteli häntä Jalavan avuksi käännoštyössä. (Tervonen 1995: 65–75.)

Jalavan ja Budenzin kirjeenvaihdossa kiinnittää huomiota se, että yhtenä perusteena käännošvalinnoille mainitaan toistuvasti teoksesta saatavissa oleva saksankielinen käännoš. Pyytäessään apua käännettävän teoksen valintaan *Uuden tilanhaltian* jälkeen Jalava kirjoittaa Budenzille näin: ”Tämän [teoksen] jätän sinun määrättäväkseen, mutta valitse semmoinen, josta löytyy hyvä saksalainen käännoš – sillä heikko kun vielä olen magyarin kielessä menisi minulta suomennokseen enemmän aikaa, kuin minulla on siihen käytettävänä jos ei olisi tällaisia apulähdettä.” (Tervonen 1995: 73.) Szinnyein saavuttua Suomeen tilanne helpottui, ainakin tilapäisesti, sillä käännošapua oli nyt saatavilla. Mahdollisista Jalavan ja Szinnyein tuonaikaisista kääntämistä koskevista keskusteluista ei ole jäänyt dokumentteja; kirjeitä ei tarvittu, kun keskustelua voitiin käydä kasvotusten.

Seuraavana Jókai-suomennoksena ilmestyi vuoden 1867 valtiosopimusta edeltävää ajanjaksoa kuvaava romaani *Rakkauden narrit* 1881, joka oli syntynyt ilmeisesti saksannoksen pohjalta (Jalava 1888: 1). Käännoš on viitisenkymmentä sivua alkuperäisestä tekstistä lyhennetty, ehkä juuri saksalaisen käännoksen perusteella. Lyhentämiselle löytyy selityskin, Jókai itse selitti liittäneensä romaanin alkuun pari ”eksoottista novellia” hämätäkseen poliittisia vastustajiaan. Varsinainen kertomus alkaa vasta niiden jälkeen, kuten suomennoskin. (Jókai 1972: 437–438.) Tässä käännoksessa ei ole käytetty lainkaan alaviitteitä. Szinnyein palattua Unkariin keuhällä 1880 oli Jalava kysellyt romaanin saksannosta, ei ehkä kuitenkaan itseään vaan jotakuta toista kääntäjää ajatellen. Szinnye ei pitänyt välikielen kautta suomentamista hyvänä ajatuksena. ”Muuten minusta on hiukan ikävä, että unkarilaisia teoksia käännetään suomeksi ruotsin kielestä, vaikka Suomessa on useampia miehiä, jotka osaavat unkarin kieltä. Sinä et jaksaa kääntää kaikkia, vaan meidän ystävämme Hämeenlinnassa voisi olla hiukan ahkerampi.” (Tervonen 1996a: 38.) ”Ystävämme Hämeenlinnassa” viittaa epäilemättä Arvid Genetziin, jolla tunnetusti oli hyvä unkarin

taito, ja olihan myös Petőfin runoja jo käännetty suoraan unkarista. Jalavalla oli yliopistollakin useita unkarin kielen oppilaita, joiden kielitaito tuskin vielä oli ehtinyt kehittyä riittävän hyväksi kääntämiseen. Romaani päättyi sitten lopulta Elisabeth Löfgrenin kääntämäksi (ks. edellä kohdassa 5.4.1)

Kun Jalavan ja Szinnyein kirjeissä tulee puheeksi Jókain suomentaminen, suosittelee Szinnyeikin mieluummin Zsigmond Kemény'in romaania *Zord idő*, joka hänen mielestään on ”vakavampi ja syvällisempi” kuin Jókain teokset. Szinnyeille tätä ratkaisua oli ehdottanut Gyulai, joka Szinnyein sanojen mukaan ”ei ole juuri paljon ’liffattu’ Jókaista”. Hän muistuttaa kuitenkin samalla, että Kemény on kirjailijana paljon Jókaita vaativampi ja hänen teostensa lukeminen edellyttää paljon enemmän taustatietoja, eikä kerrontakaan ole yhtä ”lumoavaa” kuin Jókaiilla. Jalava lienee ehdottanut Szinnyeille, että seuraavaksi tulisi suomentaa Jókain teokset *Egy magyar nábob* ja *Kárpáthy Zoltán*, sillä Szinnye toteaa näiden olevan kirjailijan parhaat romaanit ja Jalavan ”käännös-tuuman” olevan oikein hyvä. Kirjeissä tulee esiin myös näiden teosten saksannosten etsiminen. (Tervonen 1996a: 1471–48.) Seuraavana vuonna (1885) Szinnye lähettää kuitenkin Jalavalle Jókain romaanin *Az arany ember* (mts. 156).

6.9 Unkarilaisen *Nábobin* esipuhe ja sen funktiot

Kun Jalava ei enää itse ennättänyt monilta muilta töiltään paneutua kaunokirjallisuuden kääntämiseen, ryhtyi Jókain romaaneja suomentamaan Niilo E. Wainio, oletettavasti juuri Jalavan innostamana. Hänen ensimmäinen Jókai-suomennoksensa oli romaani *Kiusaaja (A kísértő)* 1885, joka ei kuulunut Jókain merkittävimpiin teoksiin, mutta jota ilmeisesti kuitenkin Suomessakin luettiin, koska se kymmenisen vuotta myöhemmin (1892) ilmestyi toisena painoksena. Seuraavaksi Wainio suomensi romaanin *Unkarilainen Nábob (Egy magyar nábob)* 1889. Tämä romaani ilmestyi ensin jatkokertomuksena Suomettaressa ja julkaistiin vasta sen jälkeen erillisenä teoksena. Wainion käännöstyöstä ei ole säilynyt samanlaisia merkintöjä kuin Jalavan, tiedämme vain, että tämäkin teos on käännetty suoraan alkukielestä, mahdollisesti saksannoksen avulla (Jalava 1930, V–XXI). Esipuheen teokseen laati Jalava. Viisi vuotta myöhemmin, 1890, ilmestyi Wainion kääntämänä vielä romaani *Zoltán Kárpáthy*, joten Jókain ehdottamista neljästä teoksesta oli 1800-luvun loppuun mennessä suomennettu jo kaksi, ja kolmaskin, *Az arany ember*, (*Onnen kultapoika*) käännettiin parikymmentä vuotta myöhemmin.¹³⁴ Wainio suomensi Jókailta vielä teoksen *Sárga rózsa (Keltaruusu)* vuonna 1894, ja lisäksi muutakin unkarilaista kaunokirjallisuutta, mm. Kálmán Mikszáthin novellikokoelmat *A tót atyafiak (Kunnon kansalaisia)* 1880) sekä *A jó palócok (Tarinoita)* 1891).

Wainio ei liene itse suuremmin vaikuttanut ainakaan ensimmäisen käännöksensä, *Unkarilaisen Nábobin*, valintaan, vaan teoksen suomentamisesta on päättänyt unkarilaisten asiantuntijoiden suositusten pohjalta Jalava, joka oli ollut mm. Wainion unkarin kielen opettaja. Päätökseen ovat varmaankin vaikuttaneet niin Jalavan fennomaanisat näkemykset ja päämäärät kuin toiaalta myös Szinnyein mielipide.

¹³⁴ Suomentaja: Hulda Sykäri 1918.

Valmistautuessaan kirjoittamaan käännökseen esipuhetta Jalava kääntyi jälleen Szinnyein puoleen esittäen useita teokseen liittyviä kysymyksiä, mm. näin: ”Ja onko M.N. [Magyar Nabob = Unkarilainen Nabob] kenties enemmän kuin hänen muut teoksensa vaikuttanut kansallistunteen ja isänmaallisen mielen herättämiseen Unkarin ylimyksissä?” Jalava mainitsee myös, miksi hän pitää tärkeänä teosta ja sen historiallista kontekstia koskevan informaation välittämisen suomalaisille lukijoille: ”Kirja olisi mielestäni varustettava lyhyellä johdannolla, jotta suomalainen lukija sen paremmin käsittäisi. M. N. on tietääkseni n.k. tendenssi-romaani ja senpä vuoksi se, joka ei tunne Unkarin oloja, tarvitsisi vähän selityksiä sitä varten laaditussa johdannossa.” (Tervonen 1996a: 181.) Juuri tällaisiin tapauksiin Paloposki viittasi todetessaan, että selitykset olivat yleisiä esipuheissa vuosisadan alussa (Paloposki 2009: 5).

Unkarilaisen Nábobin tapauksessa Jalava ei voinut esittää kommenttejaan kääntäjän alaviitteissä – kääntäjähän oli Wainio – joten hän valitsi tarpeelliseksi katsomiensa tietojen välittämiseen toisen tien, esipuheen. Wainio sen sijaan ei käyttänyt alaviitteitä kovinkaan paljon. *Unkarilaisessa Nábobissa*, 497 sivun laajuisessa romaanissa, niitä on yhteensä 21 kappaletta, jotka kaikki selittävät joko nimiä tai vieraskielisiä sanoja ja ilmauksia. Ehkä hän ei pitänyt alaviitteitä ylipäättään tarpeellisina ja käytti mieluummin tekstinsisäisiä selityksiä, tai kenties hän katsoi Jalavan esipuheen riittävän. Perinpohjaista Jalavan valmistelu esipuhetta varten olikin. Hän tiedusteli Szinnyeiltä kirjeessä taustatietoja teoksen päähenkilöistä sekä siinä mainituista historian hahmoista:

Eikö totta, István ja Miklós tarkoittavat Széchenyiä ja Wesselényiä¹³⁵? Onko Jókain M. N:ssa antama kuva heistä todenperäinen ja tarkka? Elivätkö unkarilaiset magnaatit tämän vuosisadan alkupuolella todellakin sillä tavoin kuin ukko Jussi Kárpáthy [romaanin päähenkilö]? Muistaakseni Unkarissa ollessani joskus kuulin, että Abellino [päähenkilön veljenpoika] olisi kuvattu parooni Wenckheim vainajan mukaan. Onko siinä perää? [- -] Vielä olen muistavinani kuulleeni tai lukeneeni, että M. N. olisi se Jókain romaaneista, jota on useimmat ja suurilukuisimmat painokset ilmestynyt, onko niin? [- -] Mitä muistutuksia Unkarin kritikat esteettiseltä kannalta ovat M. Nábobia vastaan tehneet? (Tervonen 1996: 181.)

Szinnyei pyrkii vastauksessaan sekä välittämään informaatiota että ilmeisesti myös välttelemään liian suoria johtopäätöksiä romaanin todellisuuspohjasta ja pitämään mielessä Jókain taipumuksen liioitteluun ja mielikuvituksen lentoon:

István ja Miklós M. N-issa tarkoittavat todellakin Széchenyiä ja Wesselényiä. [- -] Mitä Jókain heistä antaman kuvan todenperäisyyteen tulee, sen laita on hiukan niin ja näin. Wesselényin kuvaus on tarkempi, kuin Széchenyin, mutta kumpaakaan ei sovi sanoa tarkaksi ja aivan todenperäiseksi. Jókai, niin kuin ainakin, on pannut omiansakin, sillä hänen hillitsemätön kuvitusvoimansa ei salli hänen koskaan pitää kiinni historiallisesta totuudesta. Siinä kuvitus-

¹³⁵ Kreivi István Széchenyi oli reformikauden johtava unkarilainen valtiomies. Miklós Wesselényi oli unkarilainen paroni ja merkittävä valtiomies.

voimassa on hänen pääetunsa, mutta samasta lähtevät hänen pää-vikansakin. [- -] Mikä ukko Kárpáthyyn tulee, ei voi juuri yleisesti sanoa, että unkarilaiset opporikkaat aatelismiehet olisivat tämän vuosisadan alkupuolella todellakin ylipäänsä sillä tavoin eläneet, mutta on löytynyt semmoisiakin. Ukko Kárpáthy'n kuvauksessa on ollut Jókain esikuvana eräs mahtava pohatta: Józsa Gyuri, josta kerrotaan monta tuommoista juttua. [- -] Ukon kuva on kuitenkin liioiteltu. Enemmän todenperäiseksi sopii sanoa Abellinon kuvausta. Ulkomailla oleskelleet ylimyksemme ovat todellakin sen näköisiä olleet. Kerrotaan että Abellino olisi P. Wenckheimin mukaan kuvattu, mutta minä en tiedä, onko siinä perää. [- -] Minkälaisen vaikutuksen se [romaani] on tehnyt unkarilaisiin ylimyksiin? Ei juuri minkäänlaista, minun tietääkseni. Ne ylimykset, joille läksy olisi voinut olla hyödyksi, eivät ole siihen aikaan lukeneet unkarilaisia kirjoja. (Tervonen 1996: 183–184.)

Genetten mukaan esipuheen tärkein tehtävä on tekstin esittely ja informaation välittäminen. Lisäksi parateksteillä, joihin esipuheetkin luetaan, on muita funktioita, joita tulee käsitellä tapauskohtaisesti. Eräs esipuheen keskeisistä päämääristä on usein esittää sen tekijän tai teoksen kustantajan tulkinta asianomaisesta teoksesta. (Genette 1987: 10–20.) Käännösteoksen esipuheen tekijällä, usein kääntäjällä itsellään, on valta valita, millaista tietoa hän haluaa lukijalle välittää (Abonyi-Karhunen 2005: 163–173). Jalava (1930: XII.) pukee oman esipuheensa tarkoituksen sanoiksi näin:

Nämät lyhyet huomautukset ”Unkarilaisen Nábob’in” tarkoituksesta ja sisällyksestä – ne lienevät Unkarin oloihin vähemmin tutustuneelle suomalaiselle lukijalle tarpeelliset teoksen käsittämistä varten – samoin kuin se isänmaallinen ja kansallinen henki, jota tekijä on osannut tähän romaaniin puhalttaa ja joka pian lukijaakin innostuttaa, riittänevät selittämään miksi se, kuten jo sanottiin, on tullut Unkarin nuorison mieliromaaniksi, jommoisena se tietysti on paljon vaikuttanut isänmaanrakkauden ja kansallistunteen elähtyttämiseksi ja vahvistamiseksi tässä nuorisossa. Tehköön se alkukielen mukaisessa tarkassa ja sujuvassa käännöksessä nyt tekijänsä toivomuksen mukaan suomeksi ilmestyessään saman vaikutuksen suomalaisissakin lukijapiireissä!

Jalava siis näkee käännöksen päämääränä herättää ja vahvistaa lukijoissaan kansallistunnetta ja isänmaanrakkautta ja tuo myös tulkintansa selkeästi ilmi.

Abonyi-Karhunen pitää käännösteoksen esipuheen tärkeimpänä tehtävänä vieraan kulttuurin esittelemistä lukijoille sen välittäessä informaatiota mm. maan tavoista, elämästä ja kirjallisista perinteistä. Koska paratekstin – tässä tapauksessa esipuheen – laatijan on otettava huomioon paitsi omat tavoitteensa, myös vastaanottavaa kulttuuria edustavien lukijoiden odotukset, sisältyy käännösten parateksteihin usein lisäksi tietoa teoksen valinnasta ja käännösperiaatteista sekä asianomaisen kirjailijan teosten aikaisemmista käännöksistä. (Abonyi-Karhunen 2005: 163–173.) Jalavakin perustelee *Unkarilaisen Nábobin* valintaa ja pyrkii välittämään tietoa teoksen historiallisesta kontekstista kolmen sivun verran. Perusteluihin voidaan lukea myös se, että hän kertoo Jókain henkilökohtaisesti suositelleen teoksen suomentamista. Biograafisia tietoja Jalava välittää peräti kuudella sivulla. Niiden perustana on *Uuden tilanhaltian* alussa

oleva Jókain omaelämäkerta, jota Jalava on täydentänyt. Kolmisen sivua on omistettu Jókain kirjailijalaadun luonnehdintaan, ja lisäksi annetaan tarkkaa tietoa kirjailijan teosten suomennoksista ja luetellaan suuri joukko hänen suomentamattomia teoksiaan. Lukijan näkökulmaa Jalava pyrkii selvästi pitämään silmällä kirjoittaessaan: ”[- -] ne [Jalavan kommentit] lienevät Unkarin oloihin vähemmin tutustuneelle suomalaiselle lukijalle tarpeelliset teoksen käsittämistä varten [- -]” (Jalava 1930: XII). Jalavan voi lisäksi ajatella houkuttelevan lukijaa tarttumaan teokseen korostamalla Jókain kotimaassa ja ulkomailla saavuttamaa suosiota:

Kaikista Unkarin kaunokirjailijoista on Jókai saavuttanut kansansa suurimman suosion. Ei kenenkään muun kirjailijan teoksia lueta semmoisella mielihallulla ja ihastuksella kuin hänen. Hän on myöskin kaikista Unkarin kirjailijoista ulkomailla parhaiten tunnettu ja suosittu; hänen teoksiansa on käännetty kaikkien sivistyskansojen kielille, jopa kiinalaisten ja japanilaistenkin. (Mts. V–VI.)

Abonyi-Karhusen esittämät näkökulmat ovat näin ollen esipuheessa kaikki läsnä, ja niihin voi vielä lisätä ideologisen tavoitteen: Jalavan kohdalla erityistä painoa saa hänen selkeästi ilmoittamansa päämäärä ”elähyttää isänmaan-rakkautta ja kansallistunnetta”.

6.10 Käännettävien teosten valinta

Teosten valikoitumisesta käännettäväksi Paloposki (2007: 115) on todennut, ettei se 1800-luvulla yleensä voinut olla kovin systemaattista, vaikka joillakin kääntäjillä olikin omat suosikkikirjailijansa tai kulttuurialueensa, kuten myös Jalavan tapauksessa oli laita. Kääntäjät itse olivat monesti asiantuntijoina, kun käännettäviä teoksia valittiin, ja näinhän oli myös Jalavan kohdalla. Jalava käytti teosten valinnassa sekä unkarilaisten kollegojensa että Jókain itsensä apua, vaikkei näiden neuvoja aina noudattanutkaan. Jalavan rooli ei rajoittunut yksinomaan hänen omien käännöstensä valintaan, vaan hän vaikutti ratkaisevasti myös siihen, mitä muut kääntäjät unkarista suomensivat; toisin sanoen hänen toimijuuteensa liittyi valtaa omaa käännöstoimintaa laajemmin. (Abonyi-Karhunen 2005: 163–173.) Tämä koskee sekä Jókain että monien muiden unkarilaisten kirjailijoiden teoksia, kuten Jalavan kirjeet osoittavat. Jalava pääsi näin varsin suuresti vaikuttamaan siihen, että unkarista suomennettiin hänen omiin tarkoitukseen ja ideologiaansa soveltuvia teoksia. Hän ei kuitenkaan ollut yksin oman arvostelukykynsä ja unkarilaisen kirjallisuuden tuntemuksensa varassa, vaan saattoi tukeutua ajan parhaisiin unkarilaisiin asiantuntijoihin.

Jókain teokset valittiin suomennettaviksi ensiksikin kirjailijan oman suosituksen pohjalta. Jalava esittää perusteluja myös Unkarilaisen *Nábobin esipuheessa: Uusi tilanhaltija ja Rakkaita sukulaisia* ovat kirjailijan etevimpiä teoksia, sillä niissä ”Jókain kirjailijanero ilmenee eheämpänä ja sopusointuisempana kuin missään muissa hänen teoksissaan [...]”. Lisäperusteluna todetaan, että Jókai on ulkomailla suosituin ja tunnetuin unkarilainen kirjailija; hän on myös tuonut Unkarin kirjallisuuteen enemmän ”kansallista ainesta” kuin kukaan muu. Vaikka Jalava puhuu Jókaiasta

kiittävään sävyyn, mainitsee hän lisäksi, että kirjailijan myöhemmät romaanit eivät yllä varhaisempien tasolle. ”Ilman näitäkin Jókain ansio olisi ollut kyllin suuri”, [- -] hän toteaa. (Jalava 1930: V–XV.) Asian voisi nähdä niinkin, että Jalava tahtoi myös tällä lauseella perustella Jókain valintaa; kenties hänellä olivat mielessä unkarilaisten suositukset kääntää jotakuta toista kirjailijaa. Jalava siis toisaalta tiedosti Jókain puutteita, mutta ajoi siitä huolimatta päättäväisesti tämän suomentamista, osittain ehkä henkilökohtaisesta kunnioituksesta, osin taas ideologisista perusteista¹³⁶.

Jókain romaanien valinnan lisäksi Jalavan kirjeenvaihdosta löytyy useita muita esimerkkejä tapauksista, joissa hän on kääntynyt Szinnyein puoleen käännösvalintoja koskevine kysymyksineen. Esimerkiksi *Unkarin Albumiin* valittavien käännösten kohdalla hän tiedusteli Szinnyein mielipidettä. Ilmeisesti Jalava oli alun perin oikeassa ottaen Albumiin yhden runosuomennoksen János Arany’ilta ja oli kysynyt asiassa Szinnyein näkemystä. Szinnye ei totes, että yhden ainoan runon valinta on hyvin vaikeaa. Hän pohtiikin aihetta perusteellisesti: Arany’in parhaat runot ovat eepisiä runoelmia, sen jälkeen tulevat balladit. Lyyriset runot taas eivät ole yleisön suosiossa, koska Arany ei kirjoittanut rakkausrunoja. Hänen isänmaallisia runojaan suomalaiset taas eivät ymmärtäisi, koska ”niissä on viittauksia sellaisiin oloihin, jotka menevät täälläkin jo unhotuksiin.” Pitkä runo taas ei tule kysymykseen, eikä Szinnye mielestä myöskään ole hyvä ajatus kääntää vain osaa jostakin pitkästä runosta. Niinpä hän päätyy ehdottamaan balladia, mieluiten *Zács*¹³⁷ *Klára* -nimistä, hänen mielestään Arany’in balladeista parasta. (Tervonen 1996a: 55.) Albumiin päätyi lopulta Paavo Cajanderin kääntämän *Klára Zácsin* lisäksi kaksi muutakin Arany’in balladia, *Ágnes asszony* (*Aune*) ja *Bor vitéz* (*Ritari Bor*), molemmat Genetzin suomennoksina.

Jalava kävi Szinnyein kanssa keskustelua myös Unkarin Albumissa julkaistusta omasta käännöksestään, Kálmán Tóthin huvinäytelmästä *Nők az alkotmányban*. Jalava pohti näytelmän nimen sopivaa suomennosta, kumpi olisi parempi ratkaisu, ’Naiset valtiopäivillä’ vai ’Naiset valtioelämässä’? Koska näytelmä oli tarkoitus esittää myös teatterissa, hän arveli, että edellinen olisi parempi nimi teatteriesitykselle, joka ajoittuisi valtiopäivien aikaan, sillä se olisi omiaan houkuttelemaan teatteriin katsojia, ainakin valtiopäivämiehiä, hän arveli. Kirjaan hän sen sijaan aikoi valita jälkimmäisen vaihtoehdon, jonka Szinnye sitten hyväksyi. Se myös jäi käännöksen nimeksi. (Tervonen 1996a: 34–39.)

Myöhemmin, vuonna 1884, tulee esiin Kálmán Mikszáthin novellien kääntäminen. Vaikkei Jalavan kirjettä olekaan säilynyt, voi olettaa, että hän on kysynyt neuvoa Szinnyeiltä, joka kirjoittaa vastauksessaan näin: ”Mikszáthin novelleja on ilmestynyt useampia vihkoja; minä luen niitä par’aikaa valitakseni parhaan kokoelman sinua varten. Muuten hänen paras teoksensa on ”A jó palóczok”, joka sisältää pieniä skizzejä, mutta en tiedä, huvittaisiko teitä tällainen genre. Näinä päivinä lähetän yhden ja toisen hänen kokoelmistaan.” (Tervonen 1996a: 144.) A jó palóczok ilmestyikin aikanaan Wainion suomennoksena nimellä *Tarinoita* vuonna 1891.

Esimerkeistä näkee, miten laajalle Jalavan vaikutus ulottui, kun unkarilaisia teoksia etsittiin suomennettaviksi. Henkilökohtaisten kontaktiensa ansiosta hän oli

¹³⁶ Siihen seikkaan, että käännettävien teosten valintaan ovat vaikuttaneet usein myös kansalliset päämäärät, on viitannut mm. Gerevich-Kopteff Madách-tutkimuksessaan (Gerevich-Kopteff 2003: 386).

¹³⁷ Nimi esiintyy myös muodossa: Zách.

valintoja tehtäessä avainasemassa. Tuskinpa esimerkiksi runsaasti suomentaneella Wainiolla olisi alkuvaiheessa ilman Jalavan apua ollut mahdollisuuttakaan perehtyä vaikkapa Jókain tuotantoon; hänhän ei edes vielä ollut vierailnut Unkarissa. Kokemuksen myötä asiantuntemus luonnollisesti karttui. Jókain romaanien kohdalla Jalava oli lisäksi voimakkaasti vaikuttamassa siihen, että niiden joukosta suomennettiin kirjailijan ehdottamia teoksia – olihan hän itse pyytänyt Jókailta ehdotuksia. Huomionarvoista on sekin, että Jalava pystyi suhteidensa avulla hankkimaan Unkarista suomennettavat teokset ja monesti myös saksankieliset käännökset, ulkomaisia teoksia kun ei ollut helposti saatavilla. Siihen, että suomennettaviksi valittiin Jókain teoksia vielä silloin, kun unkarilaiset asiantuntijat jo suosittelivat modernimpia kirjailijoita, vaikutti varmasti Jalavan henkilökohtainen mieltymys ja arvostus Jókaita ja tämän tuotantoa kohtaan (ks. myös Lahdelma 2007: 200).

Jalavan vaikutus suomennettavien teosten valintaan ei ollut sinänsä poikkeuksellinen asia. Käännösaloite oli tuolloin yleensäkin paljolti yksittäisen kääntäjän käsissä, etenkin, kun kyse oli kaukaisemman kielialueen kirjallisuudesta. Hellemannin (1970: 425) mukaan aloite jonkin teoksen kääntämiseksi oli vuosisadan loppupuolelle (1880–1890-luvuille) saakka useimmiten lähtöisin yksittäiseltä suomentajalta, joten käännösvalinnat olivat sattumanvaraisia ja riippuivat kääntäjän henkilökohtaisista mieltymyksistä. Aivan harvinaista ei ollut sekään, että suomentaja pyysi lupaa teoksen kääntämiseen suoraan kirjailijalta (Paloposki 2007c: 344). Merkittävää on sen sijaan Jalavan vaikutuksen laajuus: paitsi omiin käännöksiinsä, hän vaikutti myös muiden kääntäjien teosvalintoihin. Erinomaisena Unkarin olojen tuntijana ja kontaktiansa avulla hän saattoi näin vaikuttaa ratkaisevasti siihen, mitä unkarilaisesta kirjallisuudesta suomennettiin. Hän kysyi asiantuntijoiden mielipidettä, muttei aina noudattanut sitä, jos se poikkesi hänen omista näkemyksistään. Tällaisissa oloissa yhdenkin kääntäjän mielipiteillä ja ratkaisuilla saattaa olla huomattavan suuri merkitys (Hekkanen 2010: 40).

Jalavalla oli vaikutusvaltaa, ja hän myös käytti sitä. Teosvalintojen ohella hän vaikutti esimerkiksi siihen, että käännökset tehtiin ilman välikieltä; toimihan hän pitkään unkarin kielen opettajana, alussa vieläpä ilman korvausta, ja edisti näin uuden kääntäjäpolven syntymistä. Hänen innostamana ryhtyi unkarista suomentamaan erinomaisen tuotteliaaksi kehittynyt Wainio. Tämäkin toiminta, uusien kääntäjien kasvattaminen, voidaan nähdä yhtenä Jalavan monipuolisen toimijuuden ulottuvuutena. Jalavan tinkimätöntä työskentelytyyliä ja aktiivisia Unkari-yhteyksiä voinee pitkälti kiittää siitä, ettei suomennosteosten valinnassa ole juurikaan nähtävissä sellaista sattumanvaraisuutta, josta Hellemann puhuu. Voidaan hyvällä syyllä kysyä, miltä unkarilaisen kaunokirjallisuuden 1800-luvun suomennosten luettelo näyttäisi ilman Jalavan henkilökohtaista Unkari-innostusta. Olisiko se kenties lyhempi, olisiko mukana enemmän välikielen kautta tehtyjä suomennoksia, olisiko Jókain nimi yhtä vahvasti edustettuna? Toisaalta Jalavan vaikutusta ei pidä liioitella; olihan unkarinkääntäjien joukossa hänen lisäksi muitakin fennomaaneja ja Unkari-asiantuntijoita, kuten Julius Krohn ja Arvid Genetz, jotka tahoillaan tekivät unkarilaista kirjallisuutta tunnetuksi. Jalavan omistautuminen oli kuitenkin omaa luokkaansa.

Sellaiset tapaukset, joissa historiallinen kääntäjä on muodossa tai toisessa kirjannut muistiin käännöstyöhönsä liittyviä kysymyksiä ja ongelmia ja ehkä neuvotellutkin niistä jonkun kanssa, tarjoavat arvokkaan mahdollisuuden tutustua asianomaisen kääntäjän käytännön työhön, toimijuuteen ja sen rajoituksiin, Paloposki toteaa. Kääntäjän varsinaista päivittäistä työtä ja rutiineja ei näet ole kovin paljon tutkittu, ja historiallisen kääntäjän kohdalla se on vaikeaa, ellei suorastaan mahdotonta. Kääntäjien työ on monesti jäänyt näkymättömäksi, eikä siitä ole jäänyt jälkeen konkreettisia dokumentteja¹³⁸. Eihän 1800-luvun käännöksissä usein ollut edes mainittu kääntäjän nimeä. Sellaisia nykypäivän dokumentteja kuin esim. käännössopimuksia taas ei ollut olemassakaan (Paloposki 2009, 192). Tässä mielessä Jalavan kirjeenvaihto tarjoaa arvokasta aineistoa ja erinomaisen tapausesimerkin kääntäjän työskentelystä ja toimijuudesta 1800-luvun lopun Suomessa. Yksittäisen esimerkin perusteella ei voi tehdä pitemmälle meneviä yleistyksiä tuon ajan suomentajien menettelytavoista, vaan Jalavan toimintaa on tarkasteltava esimerkkitapauksena, jolla Unkarin kirjallisuuden suomennoshistorian kannalta on suuri merkitys.

Kertoessaan *Unkarilaisen Nábobin* esipuheessa päämääristään Jalava tekee itsensä näkyväksi, ei kääntäjänä, vaan toimijana, jonka toimijuus ulottuu hänen oman käännöstyönsä ulkopuolelle, toisen kääntäjän laatimaan suomennokseen. Juuri esipuheet ja jälkisanat ovatkin monesti tarjonneet kääntäjälle mahdollisuuden selittää lukijalle käännöstyössään tekemiään ratkaisuja¹³⁹. Kaisa Koskinen (2000: 99–103) huomauttaa, etteivät kääntäjien omat sanat tosin aina kerro koko totuutta käännösprosessista, sillä he saattavat tietoisesti tai tietämättään värittää kertomaansa haluamaansa suuntaan, painottaa tärkeinä pitämiään seikkoja, kuten esimerkiksi tiettyä ideologiaa, ja jättää vähemmän miellyttäviä asioita sivuun. Jalavan tapauksessa ideologian, eli suomalaisuusaatteen, merkitys näkyy voimakkaana sekä *Unkarilaisen Nábobin* esipuheessa että *Uuden tilanhaltijan* alaviitteissä. Kaiken kaikkiaan hänen toimijuutensa näyttäytyy erittäin aktiivisena ja monipuolisena.

¹³⁸ Kääntäjän näkymättömyydestä ks. tarkemmin esim. Venuti 2008; Koskinen K. 2000.

¹³⁹ Väitöskirjassaan *Beyond Ambivalence* Kaisa Koskinen puhuu kolmenlaisesta näkyvyydestä: tekstuaalisesta, paratekstuaalisesta ja ekstratekstuaalisesta. (Koskinen K. 2000: 99). Tekstuaalisella näkyvyydellä hän viittaa niihin tapoihin, joilla kääntäjä tekee itsensä näkyväksi itse käännöstekstissä, paratekstuaalinen näkyvyys puolestaan viittaa parateksteihin, kuten esipuheisiin ja jälkisanoihin, ekstratekstuaalinen näkyvyys taas kattaa kaiken sellaisen näkyvyyden, joka esiintyy käännetyin teoksen ulkopuolella. Alaviitteet ja esipuheet kuulusivat tämän jaottelun mukaan paratekstuaalisen näkyvyyden piiriin (Koskinen K. 2000: 99; Paloposki 2010: 89.)

7 Unkarilaisen kirjallisuuden vastaanotto ja suomalaisen lukijan odotushorisontti

7.1 Jókain teokset ja suomalainen lehdistö

7.1.1 1800-luvun lehtikritiikki ja Jókain romaanit

Tässä luvussa tarkastellaan aluksi lehdistön kirjallisuusarvioita sekä Jókain teosten vastaanottoa 1800-luvun suomalaisessa lehdistössä. Tämän jälkeen esitetään huomioita Jókain ja Petőfin teosten suomalaisesta odotushorisontista sekä unkarilaisten käännösten asemasta suomalaisessa kirjallisessa polysysteemissä.

Vaikka 1800-luvun aikakaus- ja sanomalehdet esittelivät kirjallisuutta ahkerasti, oli varsinainen kirjallisuuskritiikki vielä vähäistä kehittyen vuosisadan kuluessa vähitellen omanlaisekseen genreksi (ks. tarkemmin luku 3). Kääntäjien ja kirjallisuuskritikkojen tehtävät eivät olleet eriytyneet omiksi ammateikseen, vaan yksi henkilö toimi usein monissa eri tehtävissä (esim. Kovala 2002: 17–18; Paloposki 2007b: 414–415; Paloposki & Riikonen 2013: 600; Riikonen 2007a: 431). Unkarin kohdalla mainio esimerkki tästä on Jalava. Usein lehtikirjoituksissa oli kyse pikemminkin käännettyjen teosten yleisestä esittelystä kuin varsinaisesta arvostelusta, mutta myös arvioinnilla oli sijansa. Teosesittelyissä kiinnitettiin huomiota teosten valintaan sekä siihen, millainen vaikutus käännösteoksella oli suomenkielisen kirjallisuuden ja suomen kielen kehitykseen. Koska suomentamisen nähtiin etenkin alkuvaiheessa palvelevan omankielisen kirjallisuuden luomista, luettiin käännöksetkin osaksi suomenkielistä kirjallisuutta, ja kääntäminen sinänsä katsottiin arvokkaaksi toiminnaksi. Varsinkin suomentamisen alkuaikoina saatettiin kiinnittää huomiota lisäksi kirjan ulkoasuun. (Paloposki 2007b: 419–421; Riikonen 2007a: 425) Sen sijaan käännöksiä ei ollut tapana arvioida sisällön tarkkuuden tai vastaavuuden näkökulmasta. Itse suomennosta arvioitiin vain lyhyesti, jos siihen ylipäänsä kiinnitettiin huomiota, ja silloinkin tavallisesti oikeakielisyyden kannalta. 1800-luvun puolivälistä lähtien arvioijien huomio kohdistui nimenomaan oikeakielisyyteen ja kielivirheisiin; näin oli mm. Kirjallisessa Kuukauslehdessä. Häkkisen (2007: 167) mukaan asiaan kuului mainita ainakin jotakin myös arvosteltavan teoksen kielestä ja poimia esiin yksityiskohtia, joissa olisi ollut korjaamisen varaa. Vierasperäiset sanat ja murteellisuudet sekä välimerkkien käyttö saivat nekin kritiikkiä osakseen. Harvinaista ei ollut myöskään kääntäjään ja hänen käännösratkaisuihinsa kohdistuva arviointi. (Jantunen 2007: 446–450; Riikonen 2000: 44–45.) Sellaiset seikat, kuin kirjan sopivuus suomennettavaksi, kirjoittajan tausta sekä kirjan sisältö saattoivat myös tulla esiin 1800-luvun kirja-arvioissa (Paloposki & Riikonen 2013: 602).

Tutkiessaan Kotikielen Seuran julkaisemassa Virittäjä-lehdessä 1800–1900-lukujen vaihteessa ilmestyneitä kritiikkejä Jantunen on havainnut niiden noudattavan kahdenlaista rakennetta. Noin puolessa arvosteluista on selkeä rakenne, joka jakautuu johdantoon, kritiikkiosaan ja loppuhuomautuksiin, kun taas toinen puoli menee suoraan asiaan ja päättyy ilman pidempiä selityksiä. Mahdollisessa johdanto-osassa

käsitellään usein aluksi teoksen merkitystä suomalaisen kirjallisuuden ja suomen kielen näkökulmasta. Teoksen suomentamista saatetaan perustella sillä, että se on osa maailmankirjallisuutta ja tuo näin tervetulleeseen lisän suomenkieliseen kirjallisuuteen, tai että lähde teoksen on kirjoittanut tunnettu ja erinomainen kirjailija. Kritiikkiosa taas saattaa käydä käännoistä läpi jopa varsin yksityiskohtaisesti. Lopussa perustellaan usein kritiikkiä ja kenties sivutaan kääntäjän ammattitaitoa. (Jantunen 2007: 447.)

Edellä luvussa 3 käsiteltiin yleisesti suomalaisen lehdistön roolia unkarilaisen kirjallisuuden esittelijänä ja todettiin, että Unkariin liittyvät aiheet alkoivat yleistyä 1860-luvulta alkaen. Unkarin kirjallisuuteen oli kiinnostusta ymmärrettävästi varsinkin sellaisissa lehdissä, joiden toimituskuntaan ja avustajiin kuului Unkarin tuntijoita ja unkarin kielen osaajia. Näin oli erityisesti fennomaaneille läheisessä Kirjallisessa Kuukauslehdessä, jonka toimittajien joukossa oli useita Unkarin ystäviä. Lehtikirjoituksissa esiintyi Petöfin ohella useasti myös Jókain nimi. Uusi Suometar käsitteli sivuillaan toistuvasti unkarilaista kirjallisuutta, ja lehti julkaisi jatkokertomuksina Jókain novelleja (mm. *Sotakuvia vuosista 1848 ja 1849. Pakolaisen päiväkirja, 12 novellia*) sekä romaanin *Rakkauten narrit*. Molemmat teokset ilmestyivät tämän lisäksi itsenäisinä kirjoina. Lehden ensimmäisenä päätoimittajana ja sittemmin avustajana toimi Jalava. Samoin vuodesta 1879 lähtien ilmestyneessä Hämeen Sanomissa julkaistiin sikermä nimimerkin A.G. suomennoksia Jókain novelleista; suomentaja oli vuosina 1877–1887 Hämeenlinnan suomalaisen normaalilyseon suomen ja ruotsin kielen lehtorina toiminut Arvid Genetz, joka Jalavan mielestä oli tuolloin paras suomalainen unkarin kielen taitaja (Tervonen 1984: 72). Nämäkin novellit julkaistiin aikanaan erillisenä teoksena nimellä Jókain kymmenen novellia (1881). Suomen Kuvalehdessä, jonka toimittajana oli Julius Krohn, taas ilmestyi pari Jókain novellia sekä useamman sivun mittainen kirjoitus nimellä Mauri Jókai, unkarilainen romaaninkirjoittaja (1879). Myös ruotsinkielinen Morgonbladet seurasi Unkarin kirjallisuutta, ja siinä ilmestyi vuonna 1878 useassa peräkkäisessä numerossa jatkuva laaja saksasta käännetty kirjoitus nimellä Maurus Jókai. En kritisk studie, joka nimestään huolimatta käsitteli Jókaita melko lyhyesti. Kirjoittaja on nimimerkki K.M.K., joka viittaa todennäköisesti Kertbenyyn, kuten kirjailijaa vahvasti ihannoiva tekstikin. ”Maurus Jokai är den största och beundransvärdaste berättarelang, som litteraturen någonsin lärt känna¹⁴⁰”, kirjoittaja ylistää (K. M. K. 1878/301).

Sen lisäksi, että lehdissä julkaistiin novellikäännöksiä, huomioitiin Jókain romaanien suomennokset. Seuraavaksi tarkastellaan *Uuden tilanhaltian* ja yksitoista vuotta myöhemmin ilmestyneen *Unkarilaisen Nábobin* lehtiesittelyjä ja -arvioita. Tarkastelun kohteena on teosarvioiden rakenne ja sisältö sekä niiden vertautuminen edellä esitettyyn aikakauden lehtikritiikkejä koskevaan luonnehdintaan.

¹⁴⁰ Maurus Jókai on suurin ja ihailtavin kertojalajahjakuus, joka kirjallisuudessa koskaan on tunnettu.

7.1.2 *Uuden tilanhaltian* lehtiesittelyt

Uuden tilanhaltian suomennos sai lehdistössä varsin paljon huomiota; arvosteluja löytyy peräti kuusi?¹⁴¹, kun monesta muusta käännösteoksesta ei välttämättä ilmestynyt arvioita lainkaan. Käytän seuraavassa ilmausta arvostelu, vaikka kyse ei siis suinkaan aina ole kirjallisuuskritiikistä sanan nykyisessä merkityksessä, vaan pikemmin teosesittelyistä. Suurimman osan palstatilasta saa niissä tavallisesti juoniselostus ja jossakin määrin myös kirjailijan luonnehdinta, kun taas varsinaista kritiikkiä on niukasti, ja se kohdistuu lähinnä käännökseen oikeakielisyyteen. Suurin osa arvosteluista on nimettömiä, vain Kirjallisen Kuukauslehden arvostelussa oli tekijän, Yrjö Koskisen, nimi.

Kaikissa arvosteluissa painotetaan romaanin kansallismielisyyttä ja unkarilaisuutta, ja esiin nostetaan suomalaisten ja unkarilaisten välinen sukulaisuus. Käännöstä pidetään ylipäänsä onnistuneena, määrittelemättä tarkemmin, mitä onnistumisella tarkoitetaan. Yrjö Koskinen, joka kuului johtaviin fennomaaneihin, tosin arvostelee Jalavaa liiallisesta vieraiden sanojen käytöstä. Myöhempienkin Jókain romaanisuomennosten esittelyissä painottuu usein teosten unkarilaisuus ja kansallismielisyys sekä Jókain merkityksellisyys, vaikka hänen kirjailijanlaatuunsa kohdistuu sittemmin myös kriittisempää arviointia.

Yrjö Koskinen arvosteli *Uuden tilanhaltian* Kirjallisessa Kuukauslehdessä teoksen ilmestyttyä. Arvostelunsa aluksi Koskinen vertaa unkarilaisia suomalaisiin: ”Näyttääpä melkein siltä, niin kuin Magyarien varsinainen jalous olisi siinä suomalaisessa sitkeydessä, jolla he kovimpienkin vaiheiden alla osaavat puolustaa ja säilyttää kansallisen henkensä, taivuttaen itsepintaisella jäykkyydellään sitä surman kärkeä, joka on tavoitellut itse kansan sydäntä.” Hän toteaa edelleen, että unkarilaiset tarjoavat muille kansoille ”jalon esimerkin kansallis-hengen voimasta”, sillä ”sitkeä kestävyys vastoin-käymisissä näyttää olevan Magyarien suuruus” ja jatkaa, että ”[- -] hra Churbergin Romani-jakso taas on saanut loistavan lisäyksen, [romaanin] sisältää kertomuksen niistä surun-päivistä, jolloin Itävalta tylyllä kädellä koetti masentaa Unkarilaisten itsenäisyyttä vuoden 1849 perästä.” Koskinen näkee romaanin tapahtumat toisaalta Unkarin lähihistorian vertauskuvana: ”Unkarin kansan kohtaloa näinä vuosina kuvaa itse romani Uusi Tilanhaltia [- -]” ja Jókain persoonassa hän näkee ”ikään kuin pienennys-kuvan koko Unkarin kansasta vv. 1849–1867.” Toisaalta hän viitaten turkkilaisvallan aikaan ja vuosien 1848–1849 tapahtumiin asettaa sitkeydessään suomalaisia muistuttavat unkarilaiset esimerkiksi, jota kannattaa seurata. Unkarilaisista Koskinen käyttää ilmausta ”moni jalo Magyari”. (Koskinen, Y. 1879: 82–83.)

Koskinen luonnehtii Jókaita mainioksi kirjailijaksi ja *Uutta tilanhaltiaa* hänen pääteoksekseen ja samalla etevimmäksi teoksekseen, joka traagisesta aihepiiristään huolimatta on ”läpitsensä humorillinen”. Kirjan juonta Koskinen kuvaa parissa kappaleessa. Huomautettavaa hän löytää ainoastaan muutamien sivuhenkilöiden kuvauksessa, jota ei pidä luontevana. Arvostelussa mainitaan lisäksi muut siihenastiset

¹⁴¹ Uutta kirjallisuutta. – Ilmarinen (103) 28.12.1878; K [oskinen], Y[rjö], Uusi Tilanhaltia Mauri Jókailta. – Kirjallinen Kuukauslehti 1879: 82–84; Käynti kirjakaupassa. – Kaihu (52) 28.12.1878; Litteratur. – Morgonbladet (299) 23.12.1878; Tapio 100/1878; Uusi Suometar 147/1878.

Jókain suomennokset, joista kaikki eivät arvostelijan mielestä kuitenkaan ole ”aivan suuri-arvoisia”. Hän antaa kiitosta kirjan esipuheena olevalle Jókain elämäkerralle, joka hänen mielestään on jo sinänsä pieni taideteos, se on ”[- -] enemmän kuin tavallinen elämäkerta; se on ikään kuin vasta-varten tehty prologi tuohon merkilliseen näytelmään, minkä romani tuopi silmäimme eteen.” Lukijalle selviää lisäksi, että elämäkerta on joutunut Jalavalle ja sitä tietä teoksen esipuheeksi Kertbenyn välityksellä. ”Kirjallis-historioitsija Kertbeny on, näet, pyytänyt Jókailta nämä tiedot, ja Kertbeny on Jalavalle, joka häneltä kuulusti Jókai’n elämän-seikkoja, lähettänyt vastaukseksi otteen Jókai’n omasta kirjeestä.”, Koskinen kirjoittaa. (Mts. 82.)

Käännöksestä arvostelija tyytyy toteamaan, että kääntäjä, jo aiemmin teoksen *Unkarin maa ja kansa* tekijänä tunnettu, on ollut omiaan tähän tehtävään ryhtymään, ja että käännös lisäksi on ”melkein ilman poikkeuksetta sujuva ja hyvä”. Yksi muistutus hänellä kuitenkin on, ja se koskee käännöksen kieliasua; kääntäjä on hänen mielestään käyttänyt suomennoksessaan aivan liikaa vierasperäisiä ilmauksia, jopa niin paljon, ”[- -] ett’emme tunne toista suomenkielistä teosta, joka siinä asiassa voisi tämän kanssa kilpailla.” (Mts. 84.) Aikakaudelle tyypilliseen tapaan käännöksen kieliasun käsittely lohkaisee koko arvostelun palstatilasta merkittävän osan, lähes kolmanneksen, eli melkein kokonaisen sivun. Tämä on sikäli varsin luonnollista, että suomen kirjakieli oli tuohon aikaan vasta muotoutumassa.

Yltiöpurismin aika on tosin jo mennyt ohi, Koskinen toteaa, ja on huomattu, ettei vierassanoja voi kokonaan välttää, onhan olemassa koko joukko termejä, joita hänen mielestään olisi aivan turha korvata suomenkielisillä. Toisaalta hän muistuttaa, että:

[- -] tuo mukava keino, johon suomentajat niin helposti taipuvat ryhtymään ja joka samassa määrässä, kuin herrassäätöiset yhä enemmän rupeevat suomenkieltä puheessa ja kirjoituksessa käyttämään, uhkaa muodostaa koko kielemme luonnon, – se nimittäin että otetaan kaikenkieliset sanat sinänsä ja pannaan suomenkieliset päätteet takiksi, tulee enimmissä tapauksissa sulasta henkisestä velttoudesta, jota täytyy kaikin mokomin vastustaa. [- -] niiden [vierassanojen] yleinen vaikutus on, että sivistynyt kieli, vaikkapa suomenkielenäkin, muuttuu joksikin aristokratilliseksi, epäkansalliseksi rennun kieleksi. (Mts. 84.)

Varoittava esimerkki on Koskisen mukaan ruotsin kieli, joka aivan vilisee muukalaisuuksia. Hän luettelee sitten pitkän listan suomen kieleen istutettuja latinan- ja ranskankielisiä ilmauksia, joita Jalavan käännöksessä esiintyy, esim.: konfronterata, positivista resultatia, postit figureeraavat budgetissa, point-d’honneur, mal-à-propo. ”Tämmöisen Babel’in sekasotkun katsomme varsinaiseksi virheeksi suomenkielisessä kirjallisuudessa, jolla ei ole varaa jakaa yleisönsä ylhäis-luokkaan ja alhais-luokkaan.” (Mts. 84.)

Koskinen ei ole ainoa, joka kiinnittää huomiota oikeakielisyyteen. Esimerkiksi sanomalehti Ilmarisen nimetön kriitikko on huolissaan vierassanojen käytön haitallisesta vaikutuksesta suomen kieleen; hän pelkää, että alkuperäisiä suomenkielisiä sanoja joutuu hakemaan tekstistä ”tulitikulla”, mistä ruotsin kieli on hänen mielestään hyvänä esimerkkinä:

Emme kuitenkaan voi olla muistuttamatta siitä suuresta muukalaisten sanain tulvasta, joka kirjassa on. Tämä ei ole ainoasti toimituksen erityinen mielipide, vaan olemme kuulleet monen muunkin moittivan sitä. Tätä voipi puolustaa kyllä sillä, että sama vika on alku-teoksessakin, vaan me emme voi hyväksyä sitä. On näet kääntäjän huomattava sekin seikka, kuka maassa kannattaa kirjallisuutta. Hänen tulee käännöksensä tehdä lukija-kuntaansa myöten [- -] Huomattava on, että Unkarissa, luullaksemme, enimmästi sääty-henkilöt kannattavat kirjallisuutta, ja siis heille voipi syöttää muukalaisiakin sanoja, vaan meillä on olot päinvastaiset. Meillä kannattaa suomalaista kirjallisuutta kansa, jolla ei ole ollut tilaisuutta oppia muukalaisia kieliä [- -] Tämöisen menettelyn pidämme peräti vahingollisena kiele[lle]mme. (Ilmarinen 28.12.1878)

Ilmarisen nimettömänä esiintyvä kriitikko ottaa edellä kantaa siihen, miten kääntäjän tulisi käantää: hänen pitäisi huomioida lukijakunta, jolle käänös on tarkoitettu; tässä tapauksessa kirjoittaja taipuu siis kannattamaan kotouttavaa otetta lähdetekstin vieraskielisyyksiä kohtaan. Näin on siitäkin huolimatta, että hän tietää ilmausten olevan vieraskielisiä lähdetekstissäänkin. Arvosteluja on tältä osin mielenkiintoista verrata Jalavan omiin ajatuksiin, jotka häntä askarruttivat käänösprosessin kuluessa (ks. myös kohta 7.2). Hänhän ilmaisi Budenzille huolensa Jókain käyttämän kielen ”klassisuudesta” juuri saksan kielen voimakkaan vaikutuksen vuoksi, ja sai Budenzilta kehotuksen olla takertumatta jokaiseen Jókain sanaan ja ilmaukseen; Budenz olisi ollut valmis hyväksymään kääntäjälle vapaammat kädet kuin tarkasti lähdetekstiä noudattava Jalava (ks. edellä kohdassa 6.5). Jalava päätyi kieliongelman ratkaisuna mm. alaviitteiden käyttöön, mutta sai siitä huolimatta ankaraa arvostelua saksalaisuuksien viljelemisestä. Tarkkana kielimiehenä tunnettu Genetz puolestaan viittaa ”etenkin käänöksissä havaittavaan hätäisyyteen eli puuttuvaan huolellisuuteen Suomen kielen käyttämisen suhteen” puhuessaan Jalavan suomennoksista yleensä (Genetz 1881b: 69–70).

Kieliseikkojen ohella arvosteluissa kiinnitetään huomiota teosten valintaan. *Uuden tilanhaltian* ja ylipäätään unkarista käännettyjen teosten kohdalla valintaa oli tapana perustella sillä, että suomalaiset ja unkarilaiset ovat sukulaiskansoja – näinhän Jalavakin teki. Sama peruste kelpasi yleensä kaikkeen Unkariin liittyvään tekstiin, ja varsinkin kuvalehtien artikkeleissa tämä riitti usein unkarilaisen aiheen perusteluksi. Monissa arvosteluissa viitataan myös kirjailijan ja teoksen ”aitoon unkarilaisuuteen”, jonka sisältöä kirjoittajat eivät yleensä tarkemmin avaa. ”Mauri Jókain kirjassa ilmestyy kaikkialla tulin hehkuva isänmaan rakkautensa, ja ne luonteet, kuvat, olot, joita hän luopi, ovat kiireestä kantapäähän tosi unkarilaisia”, toteaa Kaiku-lehden kriitikko (Kaiku 28.12.1878). Morgonbladetin arvostelija kiittää romaanin henkilökuvausta ja huomauttaa samalla, että henkilöt ovat samanaikaisesti yleispäteviä ja toisaalta hyvin unkarilaisia. Unkarilaisin kaikista on kirjoittajan mielestä epäilemättä kansallinen ja kansanomainen ryöväri (”den nationella, folkeliga rövaren”); juuri hän nimittäin edustaa kansallista oppositiota. (Morgonbladet 23.12.1878.)

Lähestulkoon kaikissa arvioissa – lukuun ottamatta lähinnä ruotsinkielistä Morgonbladetia – huomiota saa teoksen suuri ajankohtaisuus, kun sitä katsotaan

suomalaisesta näkökulmasta, ja niissä todetaan, että suomalaisilla lukijoilla voi olla kirjasta paljon opittavaa.

Puhumattakaan siitä, että Uusi tilanhaltija [- -] jo itsessään on hyvin arvokas lisäys suomalaiselle kirjallisuudelle – on paitsi sitä täysi syy iloita siitäkin, että tämä kirja on suomeksi käännetty juuri näinä aikoina, jolloin Suomenkin kansan täytyy kestää kovaa taisteloa oikeuksiensa voitolle pääsemisestä. Ruotsikiihkoisilla on tästä kirjasta paljo oppimista ja kansallis-isänmaallisille miehille sekä naisille on siitä vuotava uutta virvoitusta, uutta yllykettä työhön suomalaisuuden hyväksi. (Kaiku 28.12.1878.)

Tai: “Kansallemme on paljon opittavaa tästä kirjasta näihin aikoihin, jolloin sekin saapi kestää tuimaa taisteloa oikeuksiensa puolesta [- -]” (Ilmarinen 28.12.1878). Morgonbladetin ruotsinkielinen arvostelija ottaa esiin kysymyksen teoksen aiotusta lukijakunnasta; teos on kohdistettu melko harvalukuisille suomenkielisille lukijoille. Kirjoittaja olettaa lukijakunnan muodostuvan lähinnä ns. alemmista luokista, mm. maaseutuväestöstä, sekä niistä harvoista sivistyneistön edustajista, jotka pystyvät omaksumaankin suomenkielistä kirjallisuutta. Hän huomauttaa myös, että vaikka sama teos ei välttämättä sovi erilaisille lukijoille, kyse on aina valinnasta. Käsillä oleva romaani kuitenkin kuuluu hänen mukaansa niihin teoksiin, joka pystyy vangitsemaan lukijan kuin lukijan. (Morgonbladet 23.12.1878.)

Useimpiin arvioihin sisältyy kirjailijan esittely. Jókaita kuvataan Unkarin parhaaksi tai kuuluisimmaksi, kansainvälisestikin tunnetuksi ”mailman mainioksi” kirjailijaksi (Kaiku 28.12.1878), jota verrataan mm. Dickensiin (Kirjallinen Kuukauslehti 1879: 82–84). Samalla tullaan perustelleeksi teoksen kääntämisen tarpeellisuutta. Arvioissa painotetaan Jókain ”verratonta” mielikuvitusta, kertojanlahjoja sekä huumoria ja hänen tuotteliaisuuttaan. Erityisesti mainitaan kirjailijan isänmaallisuus: ”Se mies, jonka isänmaanrakkauden lujuuksia on koeteltu elämän kovissa kohtaloissa ja joka milt’ei yksinään uskalsi toivoa, kun kaikki olivat heittäneet toivon, on omiansa kertomaan tapauksia, jotka kuvaavat mainittua sorron aikakautta”, kirjoittaa arvostelija Kaiku-lehdessä (Kaiku 28.12.1878). Positiivista huomiota saavat lisäksi kääntäjän alaviitteet (Uusi Suometar 9.12.1878; Ilmarinen 28.12.1878) sekä esipuheena oleva kirjailijan elämäkerta (Morgonbladet 23.12.1878). Mainitaanpa parissa arvostelussa lyhyesti myös luonnekuvaus: ”Luonteen kuvaukset ovat läpitsensä erinomaiset. Kun sitte kertomus pitkin matkaa on humorillista ja leikillistä, niin on se erittäin miellyttävä.” (Ilmarinen 28.12.1878). ”Muut henkilöt, joita kirjan tekijä kuvaa, ovat niinikään luontevasti kuvatut” (Kaiku 28. [- -] 12.1878). Arvioihin on varmasti ollut vaikutuksensa myös esipuheen elämäkerralla.

Käännöstä koskevat huomiot ovat niukkoja, jos niitä yleensä on. ”Suomennos on tehty ylipäänsä tarkkuudella ja suomentaja, joka tuntee täydelleen unkarilaiset olot, on tekstin alle pannut koko joukon tarpeellisia ja valaisevia selityksiä, yksityisistä sanoista ynnä valtiollisista seikoista”, todetaan Ilmarisen arvostelussa (Ilmarinen 28.12.1878). Morgonbladetin arvostelija kiittää suomennosta ja toteaa, että vaikka vierassanoja onkin runsaasti eikä lauserakenne kaikin osin vastaa klassista ihannetta,

on kääntäjän kieli kuitenkin vapaata ja sujuvaa, mikä tekee suomennoksesta helppolukuisen¹⁴².

Arvostelujen rakenne on varsin yhdenmukainen. Alussa kirjoittaja kiittää kustantajaa, minkä jälkeen Jókaita kuvaillaan ihannoivaan sävyyn. Tämän jälkeen painotetaan sekä kirjailijan että teoksen kansallista ja isänmaallista luonnetta sekä etsitään vertailukohtia suomalaiseen tilanteeseen. Tätä seuraa yleensä romaanin juonen kuvailu sekä henkilöiden luonnehdinta. Silloin, kun arvioissa käsitellään itse käännöstä, se tapahtuu aivan tekstin lopussa. Maininnan saa myös se seikka, että kääntäjä tuntee hyvin Unkarin oloja. Arvioissa saatetaan mainita vielä kirjan miellyttävästä ulkoasusta sekä kirjaintyyppistä: ”Kirjan ulkomuoto on sangen siisti, sillä tässä romani-jakson osassa on ensikerta käytetty antiqua- eli n. k. latinalaisia kirjaimia” (Ilmarinen 28.12.1878). Monesti myös kirjan hinta on ilmoitettu. Arvostelun päätteeksi suomalaisen kirjallisuuden ystäviä kehoitetaan hankkimaan ja lukemaan teos. ”Voimme kehoittaa kaikkia suomalaisen kirjallisuuden harrastajia hankkimaan itsellensä tämän teoksen” (Ilmarinen 28.12.1878). ”Luekkaa Uusi tilanhaltia” (Kaiku 28.12.1878).

7.1.3 *Unkarilaisen Nábobin* arvostelut lehdistössä

Ennen *Unkarilaisen Nábobin* arvostelujen esittelyä on todettava muutama sana romaanin esipuheena olevasta Jókain elämäkerrasta, joka siis on Jalavan käsialaa. Jalavan mukaan teos on Jókain pidetyin ja luetuin romaani, joka on nimenomaan nuorison suosiossa. Jókai esitellään eniten käännettynä unkarilaisena kirjailijana, ja sen jälkeen luetellaan neljä perustetta kirjailijan suureen suosioon: Jókain kertojanlahjat, rikas mielikuvitus, yleisön makua noudatteleva aihevalinta sekä tulinen isänmaanrakkaus, joka hänen teoksistaan säteilee. Loistava huumori sekä kansanomaisen ja luonnollisen kielen selittävät kirjailijan suosiota kotimaassaan. Jalava löytää sentään Jókain teoksesta vikojakin, joista suurimpia ovat liiallisen vilkas mielikuvitus sekä henkilöiden luonnekuvauksen heikkous. (Jalava 1930, V–XXI.) Teoksesta kirjoitettuja arvioita lukiessa ei ole vaikea havaita elämäkerran vaikutusta niiden taustalla; siinä olevat tiedot taas ovat pitkälti peräisin Szinnyeiltä, jolta Jalava tiedusteli mm. romaanin unkarilaisesta vastaanotosta ja suosiosta. (Tervonen 1996: 181–183).

Kuten *Uudesta tilanhaltijasta*, löytyy kymmenisen vuotta myöhemmin ilmestyneestä *Unkarilaisesta Nábobistakin* kuusi arvostelua. Niidenkin kirjoittajat kuvaavat Jókaita isänmaalliseksi, tuotteliaaksi ja lahjakkaaksi kertojaksi ja käsittelevät romaanin kuvaamaa historiallista aikakautta. Jókai rakastaa lämpimästi isänmaataan ja kansaansa, kirjoittaa Valvojan arvostelija O. Relander¹⁴³. Kaikista Unkarin kirjailijoista Jókai on tunnetuin ja suosituin, ja *Unkarilainen Nábob* kuuluu hänen parhaimpiin teoksiinsa. (Relander 1889: 197–199.) Kerronta pitää lukijaa otteessaan, kuvaus on kauttaaltaan isänmaallisen tunteen läpitunkemaa, kirjoittaa puolestaan

¹⁴²”[- -] däremot utmärker sig öfversättarens språk genom en ledighet och flytande schwung, som gör det synnerligen läsbart.”

¹⁴³ Oskar Relander oli kansanrunouden tutkija ja lehtimies.

Finsk Tidskriftin nimimerkillä C. G. esiintyvä arvostelija. Nimimerkin takana on epäilemättä lehden toimittaja, kirjallisuudentutkija C. G. Estlander.

Joissakin arvioissa ja esittelyissä haetaan tämänkin teoksen kohdalla vertailukohtia Suomesta. ”Ken ei tästä kuvasta tuntisi monta piirrettä meidänkin kansallisiin oloihimme entisaikoina soveltuvaksi?” kysytään Uudessa Suomettaressa, ja kirjoittaja jatkaa:

Kuinka nuot synkät olot Unkarissa vähitellen muuttuivat paremmiksi, kansallisen itsetunnon ja innokkaan isänmaanrakkauden luodessa niihin virkistyttävää valoa ja lämpöä, sitä Jókai mestarillisella tavalla kuvailee puheenalaisessa romaanissaan. Jókai näet siinä kuvailee sitä aikakautta Unkarin historiassa, tämän vuosisadan alkupuolella, jolloin unkarilaisten jo melkein sammumaisillaan oleva kansallinen henki uudestaan eloon virkosi ja saattoi kaikkia todellisia isänmaanystäviä jaloihin ja väsymättömiin ponnistuksiin kansallisen kielen viljelemiseksi, kansallisen kirjallisuuden kohottamiseksi ja yleensä kaikkien kansallisten rientojen herättämiseksi ja edistämiseksi. Kuinka kurjalla kannalla olot Unkarissa siihen aikaan olivat, jolloin tämä kansallinen liike heräsi, tuodaan elävällä tavalla esille. (Uusi Suometar 22.12.1888.)

Tekijän nimeä ei mainita, mutta mahdollista on, että Jalava on ollut ainakin vaikuttamassa kirjoituksen syntyyn, sillä teksti esittelee perinpohjaisesti Unkarin oloja ja Jókaita.

”Unkarin kansa niin kuin meidänkin pieni kansa, keskellä vieraita, mahtavampia kansallisuuksia, sekin on saanut kovaa taistelua käydä kielensä ja kansallisuutensa pysyttämiseksi. Heidän menestyksensä on siis myös meillekin voiton takeena”, päättelee O. Relander Valvojassa. Hän tosin painottaa sitä seikkaa, että ”sukulais-into” on ajan myötä laimennut: ”Hyvin toisenlaisia ovat Unkarin olot, toisenlainen Unkarin kansan luonne kuin meidän, vähän yhtäläistä, vähän yhteisiä sympatioja. [- -] Vaikka on meillä yhteisiäkin,” hän toteaa päätteeksi. (Relander 1889: 197–199.)

Finsk Tidskrift taas kirjoittaa, että Unkarin kansa on vuosisatojen varrella kokenut kohtaloita, joita monessa mielessä voidaan verrata suomalaisiin.¹⁴⁴ Unkarissa, kuten meilläkin, alkoivat vuosisadan alkuvuosikymmeninä ajatukset kansallisesta ja valtiollisesta itsemääräämisoikeudesta saada jalansijaa. Yhteistä oli sekin, että isänmaalliset pyrintöjä lähtivät liikkeelle sivistyneistön piiristä ja levisivät sitten laajemmalle, ja niitä pyrittiin tukahduttamaan. Valtaapitävien oli loppujen lopuksi annettava periksi niin, että Unkari nyt on saavuttanut jopa itsenäisemmän aseman kuin vähempilukuinen ja vielä autoritaarisempaan valtioon yhdistetty sukukansa Pohjolassa. Tekstin kirjoittaja löytää yhtäläisyyksiä myös kirjallisuuden alalta; Unkarissa kuten Suomessakin on koettu tiukkaa sensuuria, ja kiinnostus kansan luonnetta kohtaan on vastikään virinnyt. Jókain teosten merkitys muille kansoille, ja etenkin suomalaisille, onkin hänen mielestään luonnollinen asia. (C. G. 1889: 388.)

Toisin kuin *Uuden tilanhaltian* esittelyt, *Unkarilaisen Nábobin* arviot eivät ole pelkästään ylistäviä, vaan niissä esiintyy kriittisiäkin äänenpainoja. Syy voi olla

¹⁴⁴ ”Det ungerska folket har under detta århundrade genomgott öden, hvilka I många afseenden lika vor folks.” (C. G. - Finsk Tidskrift 5/1889: 388.)

osittain teoksessa itsessään, mutta toisaalta myös yleisesti kriittisemmäksi muuttuneessa asenteessa käännöskirjallisuutta kohtaan. Käännöskirjoja ei enää nähty yksinomaan positiivisessa valossa, ainoastaan suomenkielisen kirjallisuuden rikastamisen ja kirjakielen kehittämisen kannalta, vaan osassa arvioita otettiin jo esiin kirjassa esiintyviä puutteita.

Käännöksestä todetaan *Unkarilaisen Nábobin* arvosteluissa yleensä vain, että se on ”hyvä”, ”ylimalkaan hyvä” tai ”erittäin hyvä”. Jonkin verran kritiikkiä kohdistuu edelleen kieliseikkoihin. Finsk Tidskriftin arvostelijan mukaan käännöstä voisi sanoa suorastaan esimerkilliseksi, ellei kääntäjä olisi turvautunut moniin sanatarkasti käännettyihin ”germanismeihin”, joita suomenkielisen lukijan on vaikea hahmottaa. Esimerkkeinä mainitaan sanat: kuvaihana, vapaamielinen, edesmennyt, sanomattomat, syöpäläinen, joista ensin mainittua lukuun ottamatta kaikki ovat sittemmin yleistyneet jokapäiväiseen kielenkäyttöön. Jopa yhden ainoan kielioppivirheenkin tarkka arvostelija on tekstissä havainnut! Hän löytää romaanista myös vierautta ja outoja piirteitä, joita suomalaisen lukijan voi olla vaikea ymmärtää; sellaisena mainitaan muun muassa eri yhteiskuntaluokkien väliset suuret erot. Loppupäätelmänä todetaan, että kääntäjä on tehnyt suomalaiselle kirjallisuudelle palveluksen tuottamalla hyvän käännöksen Jókain erinomaisesta ja isänmaallisesta teoksesta. (C. G. 1889: 390.) Uuden Suomettaren arvostelijakin päättää kirjoituksensa toiveeseen, ”[- -] että herra Wainio, yksi niitä harvoja meidän maassamme, jotka Unkarin kieltä osaavat, on suomalaisen kirjallisuuteen liittävä vielä monta tuotetta Unkarin rikkaasta kaunokirjallisuudesta” (Uusi Suometar 22.12.1888).

Kritiikki ei tämän teoksen arvioissa kohdistu ainoastaan kielen piirteisiin. Valvojassa Relander (1889, 197–199) arvostelee ankarasti Jókain ihmiskuvausta: romaanin henkilöt eivät muutu eivätkä kehity:

Jókain henkilöt yleensä ovat liian tyypillisiä, ne usein tuskin enää ovat tyyppejäkään, vaan pelkkiä abstraksiooneja. Luonteet ovat liian yksinkertaisia, usein henkilöt ikään kuin tuntuvat edustavan jotain luonteen ominaisuutta, joka yksin täyttää heidät kokonaan. Monet Jókain henkilöistä pysyvät järkähtämättöminä, samanlaisina koko elämän ikänsä, kirjan alusta sen loppuun saakka [- -] Meillä pohjoismaissa on psykologinen romaani korkealla kannalla, ja lukijakunta on luullakseni siinä suhteessa tottunut vaatimaan paljon. Jókain romaanin puutteellisuudet meillä tullevat paremmin huomatuiksi ja estävät yleisöä yhtymästä niihin liiallisiin ylistyksiin, joita hänelle on tuhlattu.

Esittämänsä kritiikin perusteella Relander on sitä mieltä, että Jókai voi niittää suosiota ainoastaan kevyttä ajanvietettä kaipaavien lukijoiden parissa. Myös Finsk Tidskriftissä Jókain henkilökuvausta arvostellaan yksioikoiseksi (C. G. 1889: 388–390). Helsingfors Dagbladın nimetön arvostelija puolestaan kritisoi kirjailijan taipumusta liioitteluun (Helsingfors Dagblad 16.12.1888). Sen sijaan arvostelijat arvioivat teoksen alussa olevan elämäkerran yleensä hyödylliseksi, ja kirjailijaa esittävä kuva saa sekin myönteistä huomiota. ”Kun suomennos on ylimalkain hyvä, ja siihen on vielä liitetty Jókain elämäkerta, hra Antti Jalavan kirjoittama, sekä hänen hyvin onnistunut, hieno fotolitografinen muotokuvansa, sopinee otaksua että kirja

saapi suomalaisessakin yleisössä paljon lukijoita”, kirjoittaa Uusi Suometar (Uusi Suometar 22.12.1888).

Unkarilaisen Nábobin arvostelijoiden äänenpainoissa on siis nähtävissä uusia piirteitä, kun niitä vertaa *Uuden tilanhaltian* arvioihin. Niissä heijastuu jo viitteitä siitä aiemmin mainitusta ilmiöstä, että suhtautuminen suomennoskirjallisuuteen oli käännosten määrän kasvaessa muuttumassa kaiken kaikkiaan monimuotoisemmaksi kuin kaikkein varhaisimpien suomennoskirjojen kohdalla, joita tervehdittiin ennen muuta lisänä vähäiseen suomenkieliseen kirjallisuuteen (Hellemann 1970: 425). Toisaalta suhtautuminen Unkariin ja unkarilaisuuteen alkoi samoihin aikoihin saada uudenlaisia sävyjä, eikä unkarilaista kirjallisuuttakaan siten enää yhtä helposti nähty yksinomaan positiivisessa valossa, vaan arvostelijat ottivat teosten hyvien puolien ohella esiin myös niissä havaitsemiaan puutteita. Rakenteeltaan *Unkarilaisen Nábobin* samoin kuin *Uuden tilanhaltiankin* arvostelut noudattavat varsin yhdenmukaista kaavaa.

Tarkasteltaessa kokoavasti sitä mielikuvaa, joka 1800-luvun lehdistössä ilmestyneiden esittelyjen ja arvioiden pohjalta Jókain teoksista syntyi, kiinnittyy huomio ensinnä julkaistujen novellisuomennosten ja teosesittelyjen määrään; novelleja ilmestyi kymmenittäin, ja romaanikäännökset otettiin myönteisesti vastaan. Lehtikirjoituksissa, teosesittelyissä ja arvioissa heijastuu selkeästi Jalavan vaikutus ja se näkemys, jota hän Jókaista ja tämän teoksista pyrki välittämään. Jókain isänmaallisuutta painotetaan voimakkaasti, ja arvostelijat hakevat hänen teoksistaan mielellään yhtymäkohtia Suomen tilanteeseen. Kirjailijaa kuvataan usein ihailevaan sävyyn, mutta etenkin myöhemmissä teksteissä esiintyy samalla jo kriittisempiäkin mielipiteitä.

7.2 Käännöskirjallisuus ja 1800-luvun suomalaisen lukijan odotukset

Seuraavaksi pyritään hahmottamaan 1800-luvun suomalaisen lukijan kaunokirjallisuuteen ja erityisesti käännöskirjallisuuteen liittyneitä odotuksia sekä unkarista käännetylle kirjallisuudelle ominaisia erityispiirteitä. Kun halutaan tutkia menneiden lukijapolvien suhtautumista kaunokirjallisiin teoksiin, avuksi tarjoutuu odotushorisontin käsite (ks. Jauss; edellä kohdassa 2.7). Odotushorisonttia voidaan kuvata lukijan tapana lukea kaunokirjallisia tekstejä lähtien omista odotuksistaan, jotka vaihtelevat samankin aikakauden lukijoilla. Siihen, miten lukija suhtautuu lukemaansa, vaikuttavat hänen aiemmat lukukokemuksensa sekä toisaalta muu elämäkokemus ja kulttuurinen ympäristö. Käännöskirjojen vastaanottoon on vaikutuksensa lisäksi sillä, millaista tietoa lukijalla on ko. teosten lähdekulttuurista. (Kirstinä 1988: 6; Tiirakari 1997: 18–19; Varpio & Szopori Nagy 1990: 12–14, 48–49.)

Jauss, jolta käsite on lähtöisin, ei anna selvää mallia odotushorisontin rekonstruointiin, mutta sitä ovat myöhemmin kokeilleet monet muut tutkijat. Suomessa odotushorisontin käsitettä on soveltanut mm. Leeni Tiirakari, joka käsittelee tutkimuksessaan juuri 1800-luvun lopun vuosikymmeniä. Tiirakari on

hahmotellut Minna Canthin teosten vastaanoton pohjalta suomalaisen kaunokirjallisuuden lukemistapaa 1870-luvun lopulta 1890-luvulle sekä aikakauden kirjallisia odotushorisontteja, joita hänen mukaansa voidaan yleisemmällä tasolla soveltaa koko 1800-luvun lopun suomalaiseen kirjallisuuteen. Kun yksittäinen lukija lukiessaan konkretisoi teoksen, toisin sanoen muodostaa mielessään teoksen merkityksen, voidaan laajemman, yhteisiä piirteitä sisältävän lukijaryhmän lukukokemusten pohjalta hänen mukaansa hahmottaa tälle ryhmälle ominainen lukemisstrategia eli lukumalli. Odotushorisontit taas koostuvat samanaikaisista tai peräkkäisistä lukumalleista, joissa korostuvat tietyt hallitsevat piirteet. (Tiirakari 1997: 18–19.)

Yksinkertaistettuna Tiirakarin esitystä voisi kuvata seuraavaan tapaan: 1870-luvulla kirjallisuuteen kohdistuvat odotukset pohjautuivat lähinnä muunkieliseen kirjallisuuteen tai käännöksiin, ja kirjallisuuden reseptiojärjestelmä oli kaiken kaikkiaan suhteellisen harmoninen. 1880-luvulta lähtien yhteiskunnalliset ja aatteelliset näkemykset alkoivat heijastua yhä voimakkaammin kirjallisuuteen ja taiteeseen. Esteettisten odotusten ohella kirjallisuuteen liitettiin myös mm. poliittisia ja sivistyksellisiä odotuksia, kaunokirjallisia tekstejä käytettiin toisin sanoen myös moniin ei-kirjallisiin tehtäviin. 1870-luvun lopulta aina 1890-luvun alkupuolelle ulottuvaa lukemistapaa hallitsivat romanttis-idealisiset käsitykset (romanttis-idealisen odotushorisontti), joihin saattoi liittyä myös kansallisia odotuksia, jolloin kirjallisuuden odotettiin palvelevan kansallisen identiteetin vahvistumista (romanttis-idealisen lukumallin kansallinen muunnelma), kielipoliittisia näkemyksiä (kielipoliittinen muunnelma) tai puhtaasti kielenhuollollisia käsityksiä (kielenhuollollinen muunnelma). Tämä koskee Tiirakarin mukaan niin lyriikkaa kuin proosaakin. Myös uskonnolliset ja kansanvalistukseen liittyvät odotukset olivat yleisiä (uskonnollinen ja pedagoginen lukumalli). Nämä odotukset saattoivat esiintyä joko erillisinä tai toisiinsa yhdistyneinä. 1880-luvulta alkaen huomio suuntautui yhteiskunnalliseen kehitykseen, mikä toi mukanaan uudistuksia ajavan realismin lukutavan (realismin odotushorisontti), ja toisaalta muutosta vastustavan, konservatiivisen tavan lukea (konservatiivinen odotushorisontti). 1890-luvulta lähtien taas painottuivat enemmän mm. kirjallisuuden psykologiset piirteet (uusromantiikan odotushorisontti). (Tiirakari 1997: 84–105, 317–332.) Hieman tuonnempana tarkastellaan Tiirakarin havaintojen soveltuvuutta saman aikakauden unkarilaisen kirjallisuuden käännöksiin.

Janne Tarmio erottaa 1800-luvun puolivälin jälkeisessä suomalaisessa lukijakunnassa kaksi erilaista lukijaryhmää, joiden maailmankatsomukset poikkesivat ratkaisevasti toisistaan; samalla erottuu myös kaksi erilaista odotushorisonttia. Talonpoikaisväestön lukemiston muodostivat lähes yksinomaan uskonnolliset kirjat aina 1880–1890-luvuille saakka, jolloin lukutottumukset alkoivat lähinnä suomenkielisen sanomalehdistön vaikutuksesta monipuolistua. Melko harvalukuisen sivistyneistön keskuudessa taas oli aikakauden lopulle eli 1860–1870-luvuille tultaessa jo muodostunut esteettinen odotushorisontti, johon toisaalta vaikuttivat voimakkaasti myös lukijan maailmankatsomus ja kirjallisuuden aatteellinen käyttöarvo; kansalliset näkökohdat painottuivat usein taiteellisia arvoja enemmän. Aatteellisen ja maailmankatsomukselliset seikat saattoivatkin nousta ratkaisevaan

asemaan teoksen arvoa määriteltäessä, mistä Tarmio mainitsee esimerkkinä Seitsemän veljeksien vastaanoton. (Tarmio 1985: 67, 70–74.) Lassila puhuu saman aikakauden kohdalla fennomaanis-kansallisesta odotushorisontista (Lassila 2003: 123–135). Romanttinen idealismi säilyi Tarmion mukaan esteettistä odotushorisonttia määrittävänä tekijänä vielä pidempään kuin yleisenä maailmankatsomuksellisenä asennoitumisena. Huoli suomen kielen asemasta ja kehityksestä ovat nekin molemmat ei-kirjallisia ja ei-esteettisiä tekijöitä, joilla oli huomattava merkitys kirjallisuuden vastaanotossa etenkin 1860- ja 1870-luvuilla, jotka olivat voimakasta suomen kielen kehittämisen aikaa. (Tarmio 1985: 67, 70–74.) Juhani Niemi toteaa Tiirakarin tavoin kirjallisuuden lukemistavan muuttuneen yleensäkin 1880-luvulta 1890-luvulle siirryttäessä; kriitikot suuntautuivat aikaisempaa enemmän etsimään kirjallisuuden pinnan alta syvempää symbolista sisältöä. (Niemi 1991: 132.)

Kun kysymyksessä on käännöskirjallisuus, voidaan ajatella, että sitä luetaan eri tavoin kuin oman maan kirjallisuutta; Varpio onkin todennut, että käännösten vastaanottoon liittyy monia, erityisesti juuri käännöskirjallisuudelle ominaisia piirteitä. Vaikutusta on esimerkiksi sillä, millaista ennakkotietoa lukijoilla on kyseisestä maasta ja sen kulttuurista, millaiseen kirjallisuuteen kotimaassa on totuttu tai miten käännös on laadittu, eli toisin sanoen käännöksen laadulla. Unkarin kohdalla tärkein ennakkotieto 1800-luvulla – ja vielä pitkään sen jälkeenkin – oli tieto suomalaisten ja unkarilaisten sukulaisuudesta, jota tuolloin ei vielä mielletty yksinomaan kielisukulaisuudeksi. (Kankkonen 200: 53–54; Varpio & Szopori Nagy: 12–14, 48–49). Kielisukulaisuuden merkitystä toisaalta myös suomalaisen kirjallisuuden unkarintamisessa korostaa puolestaan Varga Kalevalan unkarinnoksia koskevassa tutkimuksessaan (Varga 2010: 29). Varpio ja Szopori Nagy toteavatkin Suomen ja Unkarin kirjallisia suhteita koskevassa tutkimuksessaan, että Unkarin kirjallisuuden suomalainen reseptio ja Suomen kirjallisuuden unkarilainen reseptio osoittavat, kuinka voimakkaasti kirjallisuuden ulkopuoliset tekijät voivat säädellä kirjallisuuden vastaanottoa (Varpio & Szopori Nagy 1990: 181). Tässä he viittaavat ensisijaisesti vuoden 1920 jälkeisiin kirjallisuussuhteisiin, mutta asia on yhtä lailla nähtävissä jo 1800-luvun puolella, jolloin vastaanottoon vaikuttivat ainakin kielitutkimuksen tuoreet saavutukset, keskustelu suomen kielen asemasta sekä fennomaaniset aatteet ja ylipäänsä kieleen ja kansallisuuteen liittyvät seikat.

Suomalais-unkarilaisen sukulaisuuden lisäksi 1800-luvun loppupuolen lukijalla oli mahdollisuus saada tietoa Unkarin historiasta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta ja unkarilaisten elämästä. Jo 1860-luvun puolivälissä ilmestyivät Kirjallisessa Kuukauslehdessä mm. Oskar Blomstedtin matkakuvaukset Unkarista ja 1870-luvun puolivälistä alkaen Jalavan matkakirjeet Uudelle Suomettarelle. 1860-luvulla tiedettiin paitsi kielisukulaisuudesta, myös siitä, että Unkarin kirjallisuus ja kieli olivat kehityksessä suomen kieltä ja suomenkielistä kirjallisuutta edellä; unkarilla esimerkiksi oli virallisen kielen asema, jota suomen kielellekin tavoiteltiin. Nähtiin, että suomalaiset voivat kansallisen kulttuurin kehittämisessä oppia unkarilaisilta paljon. Unkaria koskevissa lehtikirjoituksissa oli tapana viitata siihen, että unkarilaiset ovat suomalaisten sukulaiskansa ja heitä sopii siksi pitää esimerkkinä; heidän isänmaallista luonnettaan sekä väsymätöntä taisteluaan kansallisen riippumattomuuden saavuttamiseksi jaksettiin korostaa yhä uudelleen. Sensuurin ja

vuosisadan loppua kohti vaikeutuvan tilanteen vuosina oli muista maista, kuten Unkarista, mahdollista kirjoittaa vapaammin kuin kotimaan oloista, sillä lukija saattoi ymmärtää yhtäläisyydet sanomattakin; viestejä osattiin lukea myös rivien välistä. (Gombár & Tervonen 1984: 267–268; Kirstinä 1988, 8; Tervonen 1984: 55; Tervonen 1996b: 195.) Unkarin kirjallisuuteen kohdistuvia odotuksia oli käännösten ohella ohjaamassa monipuolinen Unkari-aiheinen lehtikirjoittelu, jota edellä on jo käsitelty.

7.3 Havaintoja Jókain ja Petőfin teosten suomalaisesta vastaanotosta

7.3.1 Jókain romaanit ja suomalaisen lukijan odotushorisontti

Lehtikirjoitusten, arvostelujen ja erilaisten paratekstien pohjalta voimme yrittää luonnostella odotushorisonttia, josta käsin 1800-luvun suomalaiset lukijat saattoivat lähestyvää Jókain romaanikäännöksiä. Edellä on tarkastelun kohteeksi valittu kaksi lähtökulttuurissaan aikanaan merkittävää Jókain romaania, joiden suomennosten ilmestymisen välillä oli 11 vuotta. Tämä antaa tilaisuuden tarkastella myös sellaisia mahdollisia muutoksia, joita tuolla aikavälillä ehkä tapahtui yleensä suomennoksiin ja toisaalta unkarilaiseen kirjallisuuteen kohdistuvissa odotuksissa, tai pikemminkin siihen, miten tämä heijastuu arvosteluissa.

Vaikkei vain kahta romaania käsittelevien arvostelujen pohjalta ymmärrettävästi voi tehdä kovin pitkälle meneviä päätelmiä 1800-luvun unkarilaisen kirjallisuuden odotushorisontista, voi niiden avulla jossakin määrin hahmottaa unkarilaisiin romaanisuomennoksiin ja kenties laajemminkin unkarilaiseen kirjallisuuteen kohdistuneita odotuksia. Edustihan Jókai Petőfin ohella tuon ajan suomalaiselle lukijalle varsin pitkälle Unkarin kirjallisuutta, niin voimakkaasti näiden kahden kirjailijan osuus suomennoksissa painottui. On hyvä pitää mielessä, että lehtikirjoitukset kertovat kuitenkin enemmän kirjoittajiensa kuin lukijakunnan suhtautumisesta. Mitä taas yleisöön tulee, lienee Jókain romaanien lukijakunta ollut melko suppea; se on koostunut lähinnä suomenkielisestä sivistyneistöstä, jonka ajatusmaailma on olletikin ollut lähellä fennomaaneja¹⁴⁵. Tarkastelussa, jonka kohteena ovat menneen aikakauden lukijat, lehtiarvostelut kaikesta huolimatta edustavat keskeistä lähdeaineistoa (Tiirakari 1997: 317).

Analysoidessani käytettävissä olevia reseptiodokumentteja, eli tässä tapauksessa lehtiarvosteluja, olen kiinnittänyt huomiota kirjoitusten rakenteeseen ja sisältöön sekä verrannut niitä saman ajankohdan suomennoskirjallisuutta koskeviin tietoihin. Olen etsinyt arvosteluista sellaisia piirteitä, joiden voi katsoa liittyvän erityisesti Unkariin, kuten Jókaihin ja hänen tuotantoonsa, tai ylipäätään unkarilaiseen kirjallisuuteen tai unkarilaisuuteen liittyviä odotuksia. Minkälaiset seikat arvostelujen sisällössä painottuvat; liittyykö teokseen puhtaasti esteettisiä, vai lisäksi esimerkiksi yhteiskunnallisia tai ideologisia odotuksia?

¹⁴⁵ Ks. kuitenkin myös Kaiku 28.12.1878 ja Ilmarinen 28.12.1878 (kohdassa 7.1.2.)

Jauss (1983: 198) painottaa sitä, että myös arvostelija on aluksi lukija. Arvostelu edustaa siis kirjoittajansa konkretisaatiota arvosteltavasta teoksesta; kirjoittaja tuo siinä esiin oman mielikuvansa ja käsityksensä luetusta teoksesta. Samalla tavoin kääntäjäkin on ensin lukija; myös hänellä on lähtökulttuurista omat ennakkotietonsa, jotka kirjallisten ja kulttuuristen perinteiden tuntemuksen ohella saattavat sisältää henkilökohtaisia kokemuksia asianomaisesta maasta ja kulttuurista (Kapari 2005: 29). Kääntäjälläkin on oma odotushorisonttinsa, josta käsin hän lähestyy käännettävää teosta. (Abonyi-Karhunen 2005: 170.)

Uuden tilanhaltian arvioissa kirjoittajien huomiot ovat lähes yksinomaan positiivisia. Suomalaisten ja unkarilaisten sukulaisuus sekä unkarilaisten isänmaallisuus painottuvat useasti. Sukulaisuuteen tukeutuen unkarilaiset asetetaan toistuvasti suomalaisille esimerkiksi juuri kansallisten päämäärien näkökulmasta. Unkarilaisuus, joka nousee esiin tuon tuostakin Jókain aivan kuten Petőfinkin teosten arvioissa, jää vaille tarkempaa määrittelyä; ilmeisesti sillä viitataan ennen kaikkea isänmaallisiin tuntoihin. Kritiikki, sikäli kuin sitä esitetään, kohdistuu tavallisesti oikeakielisyyteen; kirjoittajat ilmaisevat huolensa, joka liittyy varsinkin suomen kielen vierasperäisyyksiltä varjelemiseen. Jos lähestymme arvioita Tiirakarin esittämistä aikakauden lukemistavoista käsin, näyttää niissä heijastuvan ensisijaisesti ns. romanttis-idealisticen lukumallin kansallinen muunnelma, johon yhdistyy kielipoliittisia ja kielenhuoltoon liittyviä näkemyksiä. Uskonnollisia tai selkeästi kansanvalistuksellisia käsityksiä ne sen sijaan eivät juuri sisällä. Arvosteluissa painottuvat selkeästi yhteiskunnalliset seikat, mikä Tiirakarin (1997: 317–332) mukaan on keskeinen piirre niin ikään 1880-luvulta voimistuvalla realismin odotushorisontille; toisaalta se tuntuu luonnolliselta käännettyjen alkuperäisteosten aihepiirejä ajatellen. Arvostelijoiden nimiä ei aina ole ilmoitettu, mutta nimeltä mainittujen joukossa on sellaisia tunnettuja fennomaaneja kuin Estlander, (Yrjö-) Koskinen ja Relander, joten myös yhteiskunnallisten seikkojen korostuminen on ymmärrettävää, samoin kuin kirjoittajien kiinnostus arvosteltujen romaanien aihepiirejä kohtaan.

Unkarilaisen Nábobin arvosteluissa painotetaan *Uuden tilanhaltian* arvioiden tapaan teoksen historiallista kontekstia ja haetaan yhtymäkohtia suomalaiseen tilanteeseen. Oikeakielisyyseikatkin saavat huomiota, vaikkeivät aivan samassa määrin kuin *Uuden tilanhaltian* esittelyissä. Sen sijaan suomalais-unkarilainen sukulaisuus ei korostu yhtä voimakkaasti, vaan yhtäläisyyksiä etsitään historiallisesta ja yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Tähän saattoi osaltaan vaikuttaa se Karilan (2006: 86–89) mainitsema seikka, että fennomaanien kiinnostus Unkaria kohtaan oli 1870-luvulta 1880-luvulle tultaessa vähenemässä kotimaan politiikan saadessa enemmän painoa; kenties kielisukulaisuutta ei tarvinnut painottaa senkään vuoksi, että se oli lukijoille jo tunnetumpi asia kuin *Uuden tilanhaltian* ilmestyessä. Merkittävin ero *Uuden tilanhaltian* ja *Unkarilaisen Nábobin* arvosteluissa ilmenee kirjailijan ja jossakin määrin myös genren luonnehdinnassa; Relanderin *Unkarilaisen Nábobin* arvosteluun sisältyvän huomautuksen pohjoismaisen psykologisen romaanin tasosta voi nähdä viittaavan jo Tiirakarin esittämään, 1890-luvulta alkaneeseen uusromantiikan odotushorisonttiin. Relanderin ohella muidenkaan lehtien kriitikot eivät jättäneet teoksen henkilökuvausta täysin kritiikittä. (Tiirakari 1997: 84–85, 317–

332.) Käsiteltyjen arvostelujen valossa Tiirakarin luonnostelemat lukumallit tuntuisivat soveltuvan pitkälti myös Jókain romaanien vastaanoton ja odotushorisontin kuvailuun.

7.3.2 Unkarilainen kirjallisuus ja suomalainen lukija

Edellisissä kappaleissa on käsitelty Jókain romaaneja ja niiden suomalaista vastaanottoa. Jókain ohella keskeisellä sijalla aikakauden suomennetussa unkarilaisessa kirjallisuudessa oli Petőfi, jonka runouden suomalaisia käännöksiä sekä niiden saamaa vastaanottoa tarkastellaan luvussa 4; näin ollen siihen ei ole tässä yhteydessä tarpeen paneutua yksityiskohtaisemmin. Seuraavassa tarkastelun kohteena ovat 1800-luvun suomalaisiin Petőfi-käännöksiin liittyvät käsitykset, jotka asetetaan rinnan samanaikaisten Jókain teosten vastaanottoa koskevien havaintojen kanssa. Sen lisäksi, että Petőfiä käsittelevät tekstit runokäännöksineen rakensivat varhaista suomalaista Petőfi-kuvaa, loivat ne Jókaita koskevien kirjoitusten tavoin suomalaislukijalle yleisempää käsitystä Unkarin kirjallisuudesta, sillä juuri nämä kaksi kirjailijaa olivat Unkarista eniten esillä. Petőfiin ja Jókaihin liittyvien tekstien pohjalta voimme samalla luonnostella laajempaa 1800-luvun unkarilaisen kirjallisuuden suomalaista odotushorisonttia, ja ne antavat edelleen viitteitä siitä, millaisia käsityksiä unkarilaisuuteen ylipäätään Suomessa liitettiin.

Unkarilainen lyriikka on Unkarin kansan historia supistuneessa muodossa. Vanhimmista ajoista aina nykyaikaan saakka ilmaisevat muutamat runoelmat kansan mielialaa, isänmaallisuuden aatteita selvemmin kuin Valtiolliset todistuskappaleet ja valtiopäiväpuheet. Ei minkään Euroopan kansan lyyryllä ole isänmaallisuuden jänne useammin värähdellyt kuin Unkarin kansan, mutta harva kansa onkaan niin paljon olemisestaan taistellut. Lyriikassa esiintyi kaikki, mitä runoilija kansansa kanssa syvimmin tunsi. Eloisa tunne, niin sanoakseni isänmaallisuuden intohimo on perusjuonteena Unkarin runoudessa. Se on sen vahva ja samalla heikko puoli.

Näin kirjoittaa kielitieteilijä E. N. Setälä Unkarin runoudesta Valvojassa vuonna 1885. (Setälä 1885: 27–37.) Setälän teksti kertoo paljon siitä, millaisin odotuksin suomalainen lukija saattoi lähestyä unkarilaisia runosuomennoksia 1800-luvun lopun vuosikymmeninä, mikäli hän seurasi lehdissä ilmestyneitä kirjoituksia. Aivan kuten Jókain romaanien esittelyissä, korostuu Setälänkin tekstissä ennen muuta juuri ”isänmaallisuuden intohimo” Unkarin kirjallisuuden keskeisenä piirteenä. Setälä painottaa lisäksi sitä, että runoilija jakoi kansan syvimät tunnot, minkä voi tulkita viittaavan kansanomaisuuden, tuon Jókainkin yhteydessä usein esille tulevan, määrittelemättömän unkarilaisuuden keskeiseen merkitykseen. Setälä, tuleva suomen kielen ja kirjallisuuden professori, nuorsuomalaisen puolueen valtiopäiväedustaja ja senaattori sekä mm. Valvojan päätoimittaja, oli tuolloin vielä nuori opiskelija, joka tosin oli läheisessä kosketuksessa fennomaanipiireihin. Unkari kiinnosti häntä luonnollisesti jo kielitieteilijän ominaisuudessa.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Setälän Unkarin-suhteista ks. myös Tervonen 1999: 24–27.

Setälä puhuu unkarilaisesta runoudesta laajemmin, ei ensisijaisesti Petőfistä. Kun aiemmin luvussa 4 käsiteltiin Petőfin runojen suomalaisia käännöksiä ja niiden saamaa vastaanottoa, kävi ilmi, että Petőfistä piirtyy käsiteltyjen tekstien pohjalta kuva ennen kaikkea isänmaallisesta vapaudenrunoilijasta, joskin mukana on myös kansalaulujen, luonnon ja rakkauden runoilijan piirteitä. Erityisesti kirjoituksissa korostetaan tarkemmin määrittelemätöntä unkarilaisuutta, johon yhdistyy sellaisia adjektiiveja kuten mahtava ja jalo, toisin sanoen hyvin positiivisia ilmauksia. Unkarilaisuuteen liittyy lisäksi isänmaallisuus sekä yhteys luontoon ja kansan elämään; se viittaa niin kansallismielisyyteen kuin kansanomaisuuteenkin. Teksteissä on nähtävissä myös joitakin sittemmin stereotyyppisiksi¹⁴⁷ muuttuneita unkarilaisuuteen liitettyjä seikkoja kuten pusta, paimenet, betjaarit, csárda tai mustalajismusiikki. Näihin piirteisiin Oikari (2001: 42–44) viittaa 1800-luvun loppupuolen suomalaisten Unkari-suhteesta puhuessaan ”kliseisenä käsityksenä Unkarista tulisten madjaarien, mustalajismusiikin, pustan ja paprikan maana”. Suomenkielisissä kirjoituksissa oli vahvasti esillä suomalaisten ja unkarilaisten sukulaisuus, ja Blomstedt löysi unkarilaisista ja suomalaisista jopa yhteisiä luonteenpiirteitä. Ruotisinkielisissä teksteissä, jotka ovat käännöksiä, ei mainittu kielisukulaisuutta. Tervonen (1996c: 182) arvelee, että suomalaisten yliromanttinen kuva unkarilaisista oli paljolti peräisin 1800-luvun lopun suosituista unkarilaisista kansannäytelmistä; hän harmittelee samalla, ettei kenellekään tuon ajan unkarinystävistä tullut mieleen oikaista tätä käsitystä todenmukaisemmaksi.

7.4 Unkarilaisen kirjallisuuden suomalaisen vastaanoton erityispiirteitä

Anu Kukkonen on pro gradu -työssään tutkinut suomalaisten äidinkielen oppikirjojen Unkari-kuvaa ja todennut, että vanhimmissa Unkaria kuvaavissa teksteissä korostuu nimenomaan sukulaisuuteen viittaavien sanojen sekä yleensä sävyiltään positiivisten sanojen käyttö. Unkarilaisia ihailaan ja kunnioitetaan avoimesti ja heidät nähdään yhtenäisenä, myönteisin ominaisuuksin varustettuna kansana. (Kukkonen 2003: 27–31, 67). Myös unkarilaisten Suomi-kuvassa kielisukulaisuus on korostunut pitkään, ja sillä on ollut ratkaiseva merkitys suomalaisen kirjallisuuden Unkarissa saaman suosion kannalta (Abonyi-Karhunen 2005: 101; Domokos 1983: 246). Kielisukulaisuuden merkitystä suhtautumisessa käännöskirjallisuuteen painottaa esimerkiksi Varga (2010: 12–17), joka näkee sen vaikuttaneen Kalevalan unkarinnosten syntyyn. Varpion ja Szopori Nagy’in mukaan tärkein ennakkotieto toisen maan kirjallisuuden lukijoille onkin Unkarissa ja Suomessa ollut juuri tieto keskinäisestä kielellisestä sukulaisuudesta (Varpio & Szopori Nagy 1990: 14).

Monia positiivisia ilmauksia käyttivät unkarilaisista kirjoittaessaan jo 1800-luvun loppupuolen kirjoittajat. Eräs usein esiintyvä ja mm. Jalavan suosima attribuutti unkarilaisia kuvattaessa oli jalo, joka esiintyi edellä myös Setälän tekstissä.

¹⁴⁷ Stereotyyppioilla viitataan kaavamaisiin ja vahvasti yksinkertaistettuihin ja yleistettyihin käsityksiin esim. jostakin kansanryhmästä (ks. esim. Bennett 1998: 1-20).

Teoksessaan *Unkarin maa ja kansa* Jalava kuvasi unkarilaisten kansallisluonnetta seuraavaan tapaan: Unkarilaiselle on ominaista ”innokas isänmaanrakkkaus ja omasta kansallisuudestaan järkähtämättömästi kiinni pitäminen”. Hän on rehellinen, avosydäminen, jalomielinen, ritarillinen, mielipiteissään itsenäinen ja luotettava. Unkarilainen on lisäksi vieraanvarainen, kohtelias, armelias ja sodassa urhoollinen kuin jalopeura. Hänellä on terävä järki, oivallinen puheenlahja ja erinomainen valtiollinen kyky. Naiset ovat kauniita, iloisia, hilpeitä, mutta turhamaisia. Huonoja puoliakin sentään löytyy; sellaisia ovat ylenpalttinen kansallisylypeys, ”työhaluttomuus”, taipumus prameuteen ja ulkoiseen loistoon ja kerskailemiseen. Jalava pitää omaa kuvaustaan vaillinaisena, mutta toivoo, että se kuitenkin voi antaa ”jonkinlaista käsitystä kaukaisten heimolaistemme luonnon ja mielen laadusta. Siitä näkyy, ettei unkarilaisia ilman syyttä ole nimitetty jaloksi magyarin kansaksi.” (Jalava 1876: 324–335.) *Jalo* esiintyy unkarilaisista puhuttaessa jo Blomstedtillakin, samoin Ingmannilla ennen häntä, ja sanan ruotsinkielistä vastinetta ädel käytetään myös Taillandierin tekstin ruotsinnoksessa. Se saattaisi hyvinkin juontaa juurensa Kertbenyn kirjoituksiin, jotka Taillandierkin mainitsee lähteinään. (Blomstedt 1870: 151–167; Taillandier 1860: 103; Tervonen 2006: 8–11.)

Samanlaisia, positiivisia unkarilaisuuteen liitettyjä ilmauksia, kuten juuri usein toistuva jalous tai sitkeä kestävyys esiintyy Jókain romaanien, varsinkin Uuden tilanhaltian arvosteluissa. Samoin aito unkarilaisuus sekä varsinkin isänmaallisuus toistuvat Jókain teosten arvioissa. Unkariin yhdistyy siis samanaikaisesti sekä eksoottinen vieraus että sukulaisuuden mukanaan tuoma tuttuus, joka näyttäytyy mm. suomalaisten ja unkarilaisten yhteisten luonteenpiirteiden ja muiden vertailukohteiden etsimisellä¹⁴⁸. Tuttuus ja sukulaisuus ikään kuin oikeuttavat asettamaan Unkarin esimerkiksi, jota suomalaistenkin on luontevaa seurata. Vieraus ja eksoottisuus taas auttavat etäännyttämään kotimaassa aroiksi koettuja aiheita ja siten ehkä myös välttelemään sensuuria. Tähän samankaltaisuuden ja erilaisuuden vastakohtaan on myös Abonyi-Karhunen (2005: 179) viitannut.

Tässä tutkimuksessa käsitellyistä teksteistä välittyy kaiken kaikkiaan hyvin positiivinen käsitys Unkarista. Varauksellisempaakin suhtautumista Unkariin tosin esiintyi, mistä aiemmin mainittiin esimerkkinä August Ahlqvistin torjuva asenne unkarilaista kirjallisuutta kohtaan. Lahdelma kysyy jopa kärjistäen:

[- -] eivätkö nimenomaan Ahlqvistin pöyristyttävät lausunnot ole edustavia tuonaikaisen suomalaisen kulttuurin kannalta ja vallalla oleva näkemys, johon Ahlqvistin näkemyksiä ei voi sisällyttää, taas harhaa, sen aiheuttamaa harhaa, että yksityiskohtia ei ole suhteutettu kokonaisuuteen. Mitäpä jos nimenomaan Ahlqvistin ymmyrkäisiä silmiä herättänyt vähättelevä ja vihamielinen suhtautuminen Unkarin kulttuuriin onkin aikakautensa todellinen ääni [- -] Tältä kannalta Unkarin suunta näyttäytyisi 1800-luvun suomalaisen kulttuurin elementtinä fennougristien ja diletanttikääntäjien kaudeksi [- -] (Lahdelma 1991: 29)

¹⁴⁸Vastaanottoon liittyen on erilaisuuden, toiseuden, ymmärtämisestä kirjoittanut suomalais-unkarilaisten suhteiden yhteydessä Gerevich-Kopteff 1998: esim. s. 38.

Lahdelman ajatus poikkeaa jyrkästi siitä, miten suomalais-unkarilaisten suhteiden alkuvaiheiden tutkijat, kuten Tervonen, ovat asian nähneet (ks. esim. Domokos 1984: 130–134; Korhonen 1984: 36–45; Tervonen 1984: 68–87; Szíj 1996: 9–10.) Oman tutkimukseni tulosten valossa Lahdelman esittämä näkemys ei saa tukea, ainakaan, mitä tulee kirjallisuuden suomentamiseen. Unkarin kirjallisuuden asialla oli nimittäin joukko asiantuntevia ja kielitaitoisia kääntäjiä ja unkarilaisen kulttuurin tuntijoita, joihin tosin kuului suomalais-ugrilaisten kielten tutkijoitakin kuten Genetz ja Szinnye. Petőfin runoja käänsivät suomalaiset runoilijat, ja käännettävien teosten valinnassa tukeuduttiin pitkälti unkarilaiseen asiantuntemukseen.

Petőfiä, Jókaita sekä kummankin teoksia käsittelevissä kirjoituksissa painottuivat hyvin samankaltaiset seikat. Se, että Jókain *Unkarilaisen Nábobin* arvosteluissa oli kriittisempiäkin painotuksia, koski lähinnä teosvalintaa tai kirjailijaa itseään, ei sen sijaan niitä käsityksiä, joita liitettiin unkarilaisuuteen. Isänmaallisuuden ja kansallistunteen korostus ei tuon ajan Euroopassa ollut mitenkään irrallinen ilmiö, vaan samoja piirteitä korostettiin muuallakin (esim. Györffy 2008: 34–48; Haas 2008: 84–98; Sepp 1995: 95–106). Myös Kertbenyn vaikutus ulottui laajalle, sillä juuri hänen unkarilaisen kirjallisuuden saksannoksensa olivat useimmiten muunkielisten käännösten pohjana. Kertbenyn vaikutusta oli pitkälle jo sekin, että Petőfi ja Jókai ylipäänsä tulivat tunnetuksi oman maansa rajojen ulkopuolella. Kertbenyn ääni on kuultavissa myös monissa suomenkielisissä kirjoituksissa, erityisesti, kun puhutaan Petőfistä. Oman äänensä ovat antaneet teksteille lisäksi sellaiset suomalaiset Unkarin tuntijat kuin Oskar Blomstedt ja Antti Jalava, joiden ajatukset ovat heijastuneet monien muiden kirjoittajien teksteissä. Unkarilaisen kirjallisuuden suomalaiseen vastaanottoon liittyy lisäksi joitakin tyypillisiä piirteitä, jotka ovat luonteenomaisia nimenomaan suomalaisille, ja jossain määrin ehkä virolaisillekin. Tällainen piirre on ymmärrettävästi kielisukulaisuus, johon vedotaan yhä uudelleen, sekä Unkarin asettaminen esimerkin asemaan. Unkarilaisen kirjallisuuden vastaanottoa voidaan tarkastella myös suhteessa aikakauden suomalaislukijan yleisiin kirjallisiin odotuksiin.

Jaussin mukaan lukija muodostaa käsityksensä lukemastaan teoksesta suhteuttamalla sen aikaisempiin lukukokemuksiinsa. Lukijalle on muotoutunut lukijanhistoriansa aikana tietynlainen odotushorisontti, joka ohjaa teoksen lukemisprosessia. Odotushorisontti pohjautuu vallitsevaan kirjalliseen traditioon, ja siihen vaikuttavat muun muassa lukijan ennestään tuntemat teokset sekä kyseisen lajin tuntemus; uusien teosten myötä odotushorisontti saattaa muuttua. (Jauss 1983: 201–204; Kirstinä 1988:6.) Tiirakarin mainitsemista lukemistavoista korostuivat unkarilaisen kirjallisuuden vastaanotossa varsinkin 1870-luvulla romanttis-idealitiset käsitykset, joihin yhdistyi voimakkaasti kansallisen identiteetin vahvistamiseen tähtääviä pyrkimyksiä sekä niin kielipoliittisia kuin puhtaasti kirjakielen kehittämiseen liittyviä tavoitteita. Yhteiskunnalliset kysymykset painottuivat jo varhaisista arvioista lähtien, ja kansalliset päämäärät olivat teosesittelyissä ja parateksteissä selvästi keskeisemmässä asemassa kuin puhtaasti kirjalliset ja esteettiset seikat. Lassilan käyttämä ilmaus fennomaanis-kansallisesta odotushorisontista tuntuu soveltuvan hyvin erityisesti 1870-luvun unkarilaisen kirjallisuuden vastaanotosta puhuttaessa. Myöhemmin, 1880-luvun lopussa

Unkarilaisen Nábobin esittelyissä on aavistettavissa jo orastava psykologisempi lähestymistapa, johon Tiirakari viittaa puhuessaan uusromantiikan odotushorisontista. Juuri sellaisten, edellä useasti esille tulleiden kirjallisuuden ulkopuolisten tekijöiden kuin kielisukulaisuuden ja kansallisten päämäärien keskeinen merkitys ja vertailukohdan hakeminen sukulaiskansan vaiheista poikkeaa unkarilaisten teosten vastaanotossa kaikkein selvimmin aikakauden yleisestä kirjallisesta odotushorisontista.

7.5 Mitä unkarista ei käännetty?

Olen työssäni tarkastellut unkarilaisen kirjallisuuden suomentamisen varhaisvaiheita ja pohtinut mm. käännösten valintaan liittyviä seikkoja. On hyvä samalla omistaa hieman huomiota myös sille, mitä jätettiin käännettäväksi. Yleiskuvan 1800-luvulla suomennetusta unkarilaisesta kirjallisuudesta saa helposti tämän tutkimuksen liitteistä (liite 1-3). Aiemmin (luvussa 3.) on jo todettu, että samaan aikaan, kun Petőfin ja Jókain teoksia käännettiin Suomessa runsaasti ja jopa kahdelle kielelle, jäi esimerkiksi sellaisen saman aikakauden keskeisen unkarilaisen kirjailijan kuin runoilija János Arany'in tuotanto paljon vähemmälle huomiolle. Tämä ei tosin koskenut yksinomaan Suomea, sillä myös saksankielisellä alueella Arany jäi paljon vähemmän tunnetuksi kuin Petőfi ja Jókai (Györffy 2008: 38–39). Kertbeny oli kyllä tarttunut Petőfin jälkeen Arany'in runoihin ja julkaissut niistä kokoelman nimellä *Gedichte von Johann Arany* vuonna 1861¹⁴⁹. Hänen laatimansa Arany'in runojen saksannokset eivät sen sijaan saaneet samanlaista huomiota kuin Petőfin, Detrichin mukaan osittain siitä syystä, että unkarilaisuudella ei saksankielisen lukijakunnan keskuudessa enää käännösten ilmestymisaikaan ollut sellaista uutuusarvoa kuin Petőfi-käännösten ilmestyessä. (Detrich 1936: 72.) Tämä heijastui myös muunkielisiin käännöksiin, olivathan erityisesti Kertbenyn saksannoksen monille muille kielille tehtyjen käännösten pohjana. Niinpä Arany ei esimerkiksi Ranskassa saanut kovin suurta huomiota (Haas 1008: 89). Yhtenä syynä Arany'in vähäiseen suomentamiseen saattoi olla tematiikka; Gerevich-Kopteffin (2003: 140) mukaan Arany ei ollut tyypillisesti isänmaallinen unkarilainen runoilija, kun taas Petőfin kansanlaulunomaiset tai vallankumoukselliset runot olivat suomalaiselle lukijalle Arany'ia helpommin ymmärrettäviä. Isänmaalliset teemathan olivat toisaalta hallitsevia myös Jókain teoksissa, mikä oli merkittävänä syynä niiden suosioon. Myös runomuodolla lienee ollut vaikutuksensa. (Genetz 1881: 501–504). Arany'in runouden käänntämisen vaativuus tuli esiin jo vuonna 1882 Helsingfors Dagbladissa ilmestyneessä kirjoituksessa Johan Arany, Ungerns störste episke skald; nimimerkki J.F. huomauttaa siinä, etteivät Arany'in pitkät, lähinnä Unkarin historiaan liittyvät eepiset runot ja balladit taivu käännettäviksi yhtä helposti kuin Petőfin lyhemmät ja helpommin lähestyttävät runot. Tämän hän näkee syynä siihen, ettei Arany'in nimi ole Euroopassa yhtä lailla tunnettu kuin Petőfin. Kirjottaja itse arvostaa joka tapauksessa Arany'n runoutta suuresti, sillä hän mainitsee tämän paitsi Unkarin, myös koko

¹⁴⁹ *Gedichte von Johann Arany*. Versuch einer Musterübersetzung. Nach dem Ungrischen. Genf, J. W. Fich, 1861 (Detrich 1936: 86).

Euroopan suurimpana eepin runon ja balladien taitajana. (J.F. 1881b.) Samasta asiasta kirjoitti Arany'ia itsekin suomentanut Genetz esitellessään Valvojassa *Unkarin Albumia*. Hänen oman kokemuksensa mukaan Arany'in balladit eivät olleet ”kiitollisia kääntää”:

Arany'ista lausuu hänen ihmettelijänsä Greguss eräässä teoksessa, jossa hän on ottanut selittääkseen A:n ballaadeja, että kieltämättä Arany'ia enemmän ylistetään kuin ymmärretään ja että hänen runoutensa kauneudet eivät olekaan päällä päin kaikkien näkyviin levitettyinä, vaan että niiden paras puoli aukenee eteemme vasta silloin kun tunkeumme syvemmälle niihin. Tästä jo saattaa päättyä, että hänen ballaadinensa ylimalkaan eivät ole kiitolliset kääntää, koska niiden tajuaminen arvattavasti ulkomaalaiselle käypi vielä vaikeammaksi kuin Unkarilaiselle myöskin sen kautta, että niiden aineet, jotka usein ovat otetut Unkarin historiasta, ovat muukalaisille vähemmän tunnetut tai aivan tuntemattomat. Niin olimme esim. luulleet mahdottomaksi saada ”Klára Zács'ia” nautittavaan suomalaiseen muotoon, kunnes näimme P. Cajanderin käännöksen, josta sopii sanoa: ei paremmasta apua. (Genetz 1881b: 503.)

Samoilla linjoilla Genetzin kanssa oli Szinnyei, joka arveli Arany'in runojen avautuvan suomalaiselle lukijalle vaikeasti, koska niiden ymmärtäminen edellyttää Unkarin historian tuntemusta (Tervonen 1996a: 55). Kenties Arany'in vähäisempään tunnettuuteen Suomessa vaikutti sekin, että hän ei itse kuulunut suomalais-unkarilaisen kielisukulaisuuden kannattajiin, vaikkei sitä toisaalta kiistänytään. Esimerkiksi Budenzin innostusta hän pyrki pikemminkin hillitsemään. Domokos huomauttaa, ettei Arany anna Unkarin muinaisuutta käsittelevissä teoksissaan lainkaan sijaa suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen siihenastisille saavutuksille, vaikka käsitys kielisukulaisuudesta oli tuolloin jo Unkarissakin laajasti hyväksytty. (Domokos 1993: 140–141.)

Aiemmin on ollut esillä Jalavan vaikutus unkarista käännetyn kirjallisuuden valinnassa. Jalavan merkitys korostui ennen kaikkea proosan puolella, lähinnä monien Jókain teosten kohdalla, sillä hän asetti Jókain etusijalle ehdotettuihin muihin unkarilaiskirjailijoihin nähden. Runoilija Aranyi'sta Jalavakaan ei kirjoittanut kovin laajasti. Teoksessa *Unkarin maa ja kansa* Arany mainitaan kirjallisuutta käsittelevässä matkakirjeessä vain nimeltä, ja *Unkarin Albumissa* hänestä on lyhyt kuvaus, jossa luetellaan kirjailijan tärkeimpiä teoksia ja keskeisiä elämänvaiheita. Arany'ia itseään Jalava luonnehtii ”Unkarin suurimmaksi epilliseksi runoilijaksi” ja toteaa, että kaikista Unkarin runoilijoista juuri hän kirjoittaa kauneinta ja huolellisinta kieltä. (Jalava 1881b: 20–21). Sekin tiedetään, että Jalava lähetti Arany'ille *Unkarin Albumin* sen ilmestyttyä (Molnár 1982: 515). Kaiken kaikkiaan Jalavan vaikutus mm. juuri siihen, mitä teoksia unkarista suomennettiin ja ilmeisesti siihenkin, kuka suomennokset otti tehdäkseen, oli alkuvaiheessa suorastaan hämmästyttävän suuri. Kirjailijoiden ja teosten valinta noudatteli kaikesta huolimatta pitkälti samoja linjoja kuin unkarista muillekin eurooppalaisille kielille käännettäessä.

7.6 Unkarilaisten käännösten asema suomalaisessa kirjallisessa polysysteemissä

Even-Zoharin (2000: 193–195) mukaan ne periaatteet, joiden mukaan käännettävät teokset valitaan, määräytyvät vastaanottavan kirjallisuuden näkökulmasta käsin yhteensopiviksi siinä vallitsevien näkemysten kanssa. Eri kulttuureista syntyneet käännöstekstit voivat tietynä aikana olla saman kirjallisuussysteemin sisällä erilaisessa asemassa, toiset keskeisessä, toiset taas perifeerisemmässä. Käännöskirjallisuuden asema riippuu kirjallisista kontakteista, joita jo käännösten syntyminen sinänsä edellyttää. Kun kirjallisuussysteemien välinen interferenssi on voimakasta, syntyy käännöksiäkin usein enemmän, ja jostakin tietystä lähdekielestä käännetty teokset voivat nousta kohdekielisessä kirjallisuussysteemissä keskeiseen asemaan.

Jos pyritään selvittämään unkarilaisen kirjallisuuden asemaa suomalaisessa kirjallisuussysteemissä 1800-luvun jälkipuolella, on ilmeistä, ettei se kaikkeen samanaikaisesti suomennettuun kaunokirjallisuuteen verrattuna ollut kovin merkittävässä roolissa, vaikka käännöksiä tehtiinkin lukuisia. Vuosina 1870–1899 ilmestyi Kovalan laskelmien mukaan yhteensä reilu 1000 suomennettua teosta. Kun unkarista suomennettuja teoksia oli 26, ei määrä vaikuta erityisen suurelta. Kuva muuttuu kuitenkin unkarille suotuisemmaksi, kun otetaan huomioon, että kaikista käännösteoksista 40–50 % oli käännetty skandinaavisista kielistä – lähinnä ruotsista – tai saksasta. Jos vielä jätetään pois englannista ja ranskasta käännetty teokset, huomataan, että vain kolmisenkymmentä prosenttia käännöksistä, siis runsas 300 teosta, oli suomennettu muista kielistä. (Kovala 1992: 192–194). Kovin merkityksellinen unkarilaisen kirjallisuuden asema ei siis ainakaan määrällisesti tarkasteltuna ollut, mutta sillä oli keskeinen sijansa varsinkin fennomaanien piirissä, jossa kielisukulaisuuden merkitys painottui etenkin tarkastelujakson varhaisemmissa vaiheissa. Vuosisadan loppua kohden fennomaanien kiinnostus kääntyi voimakkaammin sisäpolitiikan suuntaan, jolloin kielisukulaisuuden painotus yleisesti ottaen väheni (Karila 2006: 86–89; Lassila 2003: 69). Ilmiönähän kielisukulaisuuden vaikutus ei ollut yksisuuntaista, kuten aiemmin on käynyt ilmi, vaan se on ollut voimakkaasti määrittämässä sekä suomalaisten että unkarilaisten suhtautumista siihen, miten toisesta kielestä tehtiin käännöksiä on suhtauduttu (Varga 2010: 17; Varpio & Szopori Nagy 1990: 181).

Even-Zoharin (2000: 194) mukaan länsimaisessa kirjallisuussysteemissä perifeerisessä asemassa ovat useimmiten pienten kansojen kirjallisuudet. Sekä suomalainen että unkarilainen kirjallisuus olivat eurooppalaisesta näkökulmasta katsottuna perifeerisiä, mutta Unkarin kirjallisuus oli kuitenkin suomalaisittain katsottuna selvästi edellä kehityksessä. Omankielistä kirjallisuutta oli syntynyt huomattavasti pitemmän aikaa, kirjakieltä oli viljelty kauemmin, ja kirjakielen asema oli vakaammalla pohjalla. Maantieteellisen sijaintinsa vuoksi Unkari toki oli keskeisemmässä asemassa kuin syrjäinen Suomi, ja kansainväliset kirjalliset vaikutteetkin ehtivät sinne aikaisemmin. Sen sijaan kielellisesti unkarinkielinen kirjallisuus voidaan lukea suomenkielisen tavoin perifeeriseksi; eihän kumpaakaan kieltä juuri ymmärretty niiden puhumisalueen ulkopuolella. Myös Varga (2010: 17)

näkee yhtenä syynä perifeeriseen asemaan sen, että kumpikin kieli poikkesi Euroopan muista kielistä.¹⁵⁰ Fennomaaniipiireissä Unkarilla ja unkarilaisella kirjallisuudella oli esimerkkiarvoa paitsi kielellisestä, myös yhteiskunnallisesta näkökulmasta, ja Jókain ja Petőfin edustamat vapaustaistelun ja kansallismielisyyden teemat olivat fennomaanien silmissä epäilemättä suuressa arvossa. Suomalaisen ja unkarilaisen kirjallisuussysteemin välillä voi havaita Even-Zoharin tarkoittamaa interferenssiä, jonka käynnistäjinä toimivat kielimiehet ja jonka ylläpitämisestä huolehti joukko fennomaaneja. Tässä interferenssissä Unkari oli aluksi vahvempana, antavana osapuolena, kun unkarista suomennettiin Petőfin ja Jókain teoksia, mutta se toimi myös toiseen suuntaan, etenkin Kalevalan unkarinnosten muodossa, joista ensimmäinen syntyi jo vuonna 1871 (mts. 9 Varpio & Szopori Nagy 1990: 175). Voidaan tietenkin myös kysyä, onko ylimalkaan tarpeen ryhmitellä eri maiden kirjallisuuksia keskeisiin ja perifeerisiin. 1800-luvun suomalais-unkarilaisten kirjallisuussuhteiden tarkasteluun Even-Zoharin malli tarjoaa mielestäni joka tapauksessa käyttökelpoisen työkalun auttaessaan hahmottamaan kahden maan välisten kontaktien muotoutumista niiden syntyvaiheessa.

¹⁵⁰ Perifeeristen kulttuurien vuorovaikutuksesta ks. myös Gürçağlar & Pokorn 2013.

8 Yhteenveto ja loppupäätelmät

Väitöskirjatutkimukseni päätavoitteena on ollut selvittää suomalais-unkarilaisten kirjallisuussuhteiden syntyvaiheita suomalaisesta näkökulmasta käsin niiden varhaisvaiheessa, eli 1800-luvun puolivälistä vuosisadan loppuun, ns. suomalaisen kirjallisuuden käännöskaudella, koska aikakaudelta puuttui kokoava yleiskatsaus aiheeseen. Keskeisimmät tutkimuskysymykseni asetin seuraavasti:

- Mitä kaunokirjallisia teoksia, sekä proosateoksia että runoutta, unkarista käännettiin suomeksi (osittain myös ruotsiksi) 1800-luvun kuluessa?
- Ketkä toimivat kääntäjinä ja mistä kielestä he käänsivät?
- Millaisia päämääriä kääntämisellä oli, ja miten käännettävät teokset valikoituivat?
- Miten käännökset otettiin vastaan?

Olen pyrkinyt tarkastelemaan näitä kysymyksiä – kuka, mitä, milloin, miksi ja miten – kyseisen aikakauden historiallista ja yhteiskunnallista kontekstia vasten. Viitekehukseksi valitsin deskriptiivisen käännöstudkimuksen; kartoitan ja kuvailen tutkimuksessani tarkastelukauden aikana ilmestyneitä suomalaisia Unkarin kirjallisuuden käännöksiä ja niiden syntyhistoriaa. Pääpaino on suomennoksissa, mutta jossakin määrin olen ottanut huomioon myös varhaisia ruotsinkielisiä käännöksiä. Hyödynnän tutkimuksessani Itamar Even-Zoharin esittelemää polysysteemiteoriaa, joka soveltuu hyvin suomalaisen käännöshistorian varhaisvaiheiden kuvaamiseen. Teorian avulla olen pyrkinyt sijoittamaan unkarista käännetyn kirjallisuuden suomalaisen kirjallisuuden käännöskauden kontekstiin. Tukeudun työssäni myös Anthony Pymin käännöshistorialliseen lähestymistapaan ja erityisesti sen käänösarkeologiseen näkökulmaan ja hyödynnän Gérard Genetten paratekstien tutkimuksen menetelmiä tarkastellessani käännösten vastaanottoa. Teosten vastaanottoa lähestyn myös reseptiotutkimuksen näkökulmasta soveltaen Leeni Tiirakarin esittelemää 1800-luvun suomalaisia kaunokirjallisuuden lukemistapoja ja odotushorisontteja kuvaavaa mallia. Antti Jalavan yhteydessä käsittelen lisäksi kääntäjän toimijuutta lähinnä alaviitekäytäntöjen valossa.

Olen lähestynyt aihettani useasta eri näkökulmasta tarkoitukseni valaista tarkasteluajanjaksoa mahdollisimman monipuolisesti. Varjopuolena on tällöin toisaalta se, että tarkastelu ei kaikin osin välttämättä pureudu yhtä syvälle, kuin jos näkökulma olisi suppeampi. Deskriptiivinen eli kuvaileva tutkimus sopii laajahkon aineiston tarkasteluun hyvin, ja se soveltuu mainiosti myös historialliseen käännöstudkimukseen. Koska tutkimukseni lähti alun perin liikkeelle aineiston kokoamisesta ja kartoittamisesta, tarjoutui käänösarkeologian näkökulma lähtökohdaksi ikään kuin luonnostaan. Alkujaan lähdin lähestymään aihettani pitkälti reseptiotutkimuksen suunnasta käsin, mutta ajan myötä tarkastelutapa on laajentunut, mikä samalla auttaa valottamaan tutkimuskysymyksiä monipuolisemmin. Polysysteemiteorian avulla olen pyrkinyt sijoittamaan käännökset niiden historialliseen kontekstiin. Genetten paratekstien ryhmittely puolestaan tarjosi rungon

käännöksiä käsittelevien artikkelien ja kirjoitusten jäsentelylle ja auttoi vastaamaan *miksi*-kysymykseen, samoin kuin kääntäjän toimijuuden tarkastelu. Kääntäjät ja heidän toimintansa päätyivätkin tutkimuksessani lopulta keskiöön etsiessäni vastauksia kysymyksiin: *miksi* ja *miten*, mutta myös kysymykseen: *kuka*, johon *mitä* ja *miksi* -kysymykset vääjäämättä johtivat. Kääntäjän merkitys käännöksen synnyssä sai tutkimuksen edetessä yhä enemmän painoa. Reseptiotutkimuksen tarkastelutapa ei tutkimuksessani sen sijaan lopulta päätenyt niin keskeiseen rooliin, kuin olin alun perin aikonut, mutta oli hyödyksi Petőfin ja Jókain teosten suomalaisen vastaanoton hahmottelemisessa. Painopisteen muuttumiseen on vaikuttanut luonnollisesti sekin, että tutkimukseni on syntynyt pitkän ajanjakson kuluessa, ja kääntämisen tutkimukseen on tuona aikana tullut uusia näkökulmia.

Alkuperäinen aihevalintani Unkarin kirjallisuus Suomessa 1800-luvulla osoittautui jo alkuvaiheessa varsin laajaksi; tuntui mahdottomalta tai ainakin vähemmän mielekkäältä käsitellä kaikkea unkarista 1800-luvulla suomennettua kirjallisuutta ja kaikkia kirjailijoita, joiden teoksia käännettiin. Koska kahden kirjailijan, Sándor Petőfin ja Mór Jókain, teoksia oli käännetty ja käsitelty eniten ja koska he samalla olivat kaksi aikansa ulkomaillakin tunnetuinta unkarilaiskirjailijaa, oli helppoa rajata tutkimus koskemaan lähinnä juuri näiden kahden kirjailijan tuotantoa. Tämä ratkaisu osoittautui mielestäni toimivaksi. Olen lähestynyt kummankin kirjailijan käännöksiä hiukan eri kannoilta. Tähän on useita syitä, joista yksi juontuu jo heidän edustamastaan genrestä; toinen oli runoilija, kun toinen puolestaan edusti proosakirjallisuutta. Petőfin yhteydessä olen käsitellyt suomennosten ohella myös varhaisia suomalaisia ruotsinnoksia, mihin syynä ovat historialliset seikat. Ensimmäinen suomalainen Petőfin käännöskokoelma oli ruotsinkielinen, ja samalla kielellä ilmestyi myös keskeisiä paratekstejä. Jókain romaanien kohdalla tilanne oli toinen. Jalavan ensimmäiseen Jókain romaanisuomennokseen liittämät alaviitteet ja niissä näyttäytyvä kääntäjän toimijuus tarjoutuivat tutkimuskohteeksi luontevasti, sillä teos sisältää runsaan määrän suomentajan alaviitteitä. Petőfin teosten kohdalla taas oli tarjolla joukko paratekstejä, jos kohta niitä löytyi myös Jókain teosten yhteydessä. Toivon kuitenkin, että useiden eri lähestymistapojen soveltamisen kautta tutkimukseni auttaa muodostamaan kokonaiskuvan tarkasteltavana olevasta jaksosta Suomen ja Unkarin välisistä kirjallisuussuhteista ja tällä tavoin täydentämään kuvaa suomalais-unkarilaisten kirjallisten ja kulttuurisuhteiden historiasta.

Sen selvittely, mitä unkarista käännettiin, alkoi omalta osaltani jo 1980-luvulla bibliografiatyön merkeissä. Samalla sain kipinän ryhtyä kartoittamaan aiheitani, ja tämänkin tutkimuksen aineisto pohjautuu osittain tuolloin koottuun lähdemateriaaliin. Aineistoni koostuu toisaalta kaunokirjallisista teksteistä (käännöksistä), toisaalta käännöksiin liittyvistä parateksteistä, kuten kääntäjän esipuheista, kirjeenvaihdosta sekä parateksteihin läheisesti rinnastuvista lehtikirjoituksista ja kirjallisuusesittelyistä. Tutkimusaineisto on koottu alan bibliografioista, arkistoista ja tietokannoista pääosin Suomessa mutta osittain myös Unkarissa, ja sitä varten on käyty mm. läpi aikakauden keskeisiä sanoma- ja aikakauslehtiä sekä kaunokirjallisuuden julkaisutietoja.

Kääntäjien henkilöyden, kielitaidon ja mahdollisuuksien mukaan toimintatapojen eli toimijuuden tarkastelussa halusin keskittyä erityisesti kahteen kääntäjään, eli Antti

Jalavaan, jonka merkitys unkarilaisen kirjallisuuden Suomeen rantautumisessa on ollut erittäin merkittävä, sekä Niilo E. Wainioon, joka on suomentanut suuren määrän unkarilaista kirjallisuutta, ennen kaikkea juuri Jókain teoksia. Heidän ohellaan unkarista suomensi samoihin aikoihin moni muukin, mutta juuri Jalavan ja Wainion toiminta oli erityisen mittavaa. Jalavan kohdalla toimijuuden tarkastelu onnistuikin hyvin, suurelta osin hänen julkaistujen kirjekokoelmiensa sekä ahkeran alaviitekäytäntönsä avulla. Wainion osalta tarkastelu jäi sen sijaan huomattavasti vähäisemmäksi, sillä vaikka hänen kirjallinen jäämistönsä onkin varsin laaja, se ei valitettavasti sisällä juurikaan sellaista aineistoa, joka olisi omiaan valaisemaan hänen toimintaansa unkarilaisen kirjallisuuden kääntäjänä, niin laajaa kuin tuo toiminta olikin. Niinpä Wainion toimijuuden tutkiminen ei johtanutkaan toivottuihin tuloksiin. Käännösten vastaanoton ja paratekstien tarkastelu sen sijaan oli mahdollista Wainionkin suomennosten yhteydessä.

Jalavan vaikutus suomennoksiin ja niiden syntyyn osoittautui jopa oletettuakin laajemmaksi; henkilökohtaisten suhteidensa ja suuren työpanoksensa ansioista hän oli ratkaisevan tärkeässä asemassa mm. sen suhteen, mitä unkarista suomennettiin ja kenelle tehtävä uskottiin. Hän hankki tarpeellisia taustatietoja ja auttoi käytännön asioissa, kuten käännettävien teosten hankkimisessa ja jopa kääntäjien kouluttamisessa.

Suomenkielinen kirjallisuus oli tarkasteluajanjaksona vielä nuorta ja kehitysvaiheessa, ja sen syntymistä pyrittiin edistämään kannustamalla uusien suomennosten tuottamista. Kielen ja kirjallisuuden merkitys käsitettiin snellmanilaisessa ajattelussa ja sittemmin fennomaanien tavoitteissa keskeiseksi, kun pyrkimyksenä oli kansallisen identiteetin voimistaminen. Even-Zoharin polysysteemiteoriassa käänöskirjallisuus nähdään tärkeässä tehtävässä juuri sentyyppisissä nuorissa, kehittyvissä kirjallisuusjärjestelmissä, jollainen suomalainenkin kirjallisuus tuolloin oli. Suomennosten aikaansaamista pidettiin tärkeänä päämääränä suomalaisen kirjallisuuden ns. käänöskaudella, joka ulottui 1800-luvun puolivälistä vuosisadan loppuun.

Olen pyrkinyt sijoittamaan unkarilaisen kirjallisuuden suomennoksia aikakauden historialliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin ja valaisemaan niiden asemaa paratekstien ja lehtikirjoitusten avulla. Petőfin ja Jókain teosten suomennoksiin liittyvissä kirjoituksissa korostuu yhä uudelleen tieto suomalais-unkarilaisesta (kieli)sukulaisuudesta, ja kaukainen sukukansa näytetään mieluusti suomalaisille monella tapaa seuraamisen arvoisena esikuvana; erityisesti unkarin kielen asema on vakaampi kuin suomen kielen, kirjallisuus on kehittyneempää, isänmaallisuus ja kansallistunne kukoistavat ja monet yhteiskunnalliset ilmiöt ovat kehittyneet pidemmälle kuin Suomessa. Jókain tuotannosta valittiin suomennettavaksi juuri näihin teemoihin keskittyviä teoksia, ja Petőfikin näyttäytyy suomennoksissa ennen muuta isänmaallisena vapaudenrunoilijana, joskin hänestä tuotiin esiin muitakin puolia, mikä näkyy ruotsinkielisissä käänöksissä suomennoksia selvemmin.

Tieto kielisukulaisuudesta oli leviämässä, ja se vaikutti monien tekstien takana. Kielisukulaisuuden merkitys suomalais-unkarilaisissa suhteissa ja sen vaikutus mm. juuri kirjallisuuden kääntämiseen on toki tuttua jo aikaisemmasta tutkimuksesta. Sukulaisuutta ei tosin 1800-luvulla vielä mielletty yksinomaan kielelliseksi, vaan

unkarilaiset nähtiin sukulaiskansana laajemminkin. Sukulaisuusajattelu ja esimerkin hakeminen Unkarin suunnalta olivat keskeisenä tekijänä käännösten syntymisen taustalla, ja unkarista suomennettiin varsin runsaasti epäilemättä juuri näistä syistä. Kääntämisen tärkeinä päämäärinä näyttäytyvät samoin kuin muistakin kielistä suomennettaessa yhtäältä suomenkielisen kirjallisuuden kartuttaminen ja kirjakielen kehittäminen. Kielisukulaisuus ja sen vaikutus kääntämiseen ovat ymmärrettävästi taas ominaisia juuri unkarista käännettäessä.

Kielisukulaisuus vaikutti myös toisella tavalla, sillä tyypillistä unkarilaiselle kirjallisuudelle oli, että käännökset tehtiin suoraan alkukielestä ilman välikieliä, joiden käyttö oli useista muista kielistä käännettäessä yleistä. Näin myös oletin olevan aikaisemman, Petőfin suomennoksia koskevan tutkielmani perusteella, joskin aikaisemmin on esitetty myös päinvastaisia ajatuksia. Tämä oletus saikin tukea tutkimuksestani, sillä Petőfin runojen käännösten ohella myös suurin osa Jókain teosten suomennoksista osoittautui suoraan unkarista tehdyiksi. Kielisukulaisuus vaikutti mitä ilmeisimmin siihen, että suurin osa unkarinkääntäjistä otti opiskellakseen unkaria ainakin jonkin verran, niin että he pystyivät kääntämään ilman välikieltä. Tämä oli poikkeuksellista myös muihin kieliin käännetyn unkarilaisen kirjallisuuden kannalta, sillä useimmille muille eurooppalaisille kielille unkarista käännettiin saksan, erityisesti Károly Kertbenyn saksannosten välityksellä. Kielisukulaisuus vaikutti mielenkiintoisella tavalla myös siihen, ketkä ylipäänsä ryhtyivät unkarista suomentamaan. Kun suomalais-unkarilaisten yhteyksien alkuunpanijoina oli kielitutkijoita, kiinnostui moni heistä tätä kautta myös suomentamisesta. Nämä suomentajat olivat fennomaaniipiirin kanssa läheisessä yhteydessä, ja kiinnostus suomentamiseen saattoi syntyä myös isänmaallinen aihepiirin innoittamana. Kielitaito ja suoraan unkarista kääntäminen vaikuttivat samalla siten, että monet Kertbenyn saksannosten kömmähdykset vältettiin, eivätkä ne siirtyneet suomennoksiin. Tätä valaisee myös Petőfin runosuomennosten vertaaminen Ridderströmin laatimiin suomalaisiin ruotsinnoksiin, jotka pohjautuivat Kertbenyn käännöksiin. Kertbenyn suoraa vaikutusta ei suomennoksissa juuri näy, mutta hänen käänösvalinnoillaan on saattanut olla jossakin määrin merkitystä etenkin siihen, mitä Petőfin runoja alkuvaiheessa suomennettiin. Paratekstien kautta Kertbenyn vaikutus sen sijaan ulottui myös suomenkielisiin kirjoituksiin.

Suomalais-ugrilaisen kielisukulaisuuden merkitys ei sinänsä ollut yllättävä havainto, mutta on ollut mielenkiintoista huomata, miten laajasti se vaikutti. Ilman tietoa kielisukulaisuudesta olisi varhaisia unkarilaisia kontaktejakaan tuskin syntynyt, puhumattakaan siitä, että sittemmin kääntämään ryhtyneet henkilöt olisivat opetelleet unkarin kieltä. Unkarista kääntäminen oli moneen muuhun kieleen verrattuna 1800-luvulla runsasta, ja käännettävät teokset valittiin huolella, pääosin vallitsevan kaanonin pohjalta, ja kuten edellä on useaan kertaan mainittu, ne käännettiin suoraan unkarista. Sattumallakin saattoi olla vaikutusta sikäli, että sopivat henkilöt lähtivät edustamaan unkarilaisen kirjallisuuden asiaa Suomessa. Tällöin puhutaan tietenkin mm. Oskar Blomstedtistä sekä Antti Jalavasta ja József Szinnyeistä, joista kahden viimeksi mainitun yhteistyö oli monin tavoin hedelmällistä. Jalavankin uurastuksen takana vaikutti voimakkaasti fennomaaninen aate.

Tarkasteltujen teosten vastaanotto osoittautui odotetusti pääosin myönteiseksi, ja se näyttää vaikuttaneen suotuisasti Unkarista yleisemminkin muodostuneeseen kuvaan. Tiirakarin (1997) esittämä lukumallien ja odotushorisonttien järjestelmä soveltui myös unkarilaisen kirjallisuuden vastaanoton tarkasteluun, mutta unkarilaisten teosten vastaanotossa oli lisäksi havaittavissa omat erityispiirteensä. Pyrinkin tutkimuksessani pääpiirteissään hahmottamaan erityisesti unkarilaiselle kirjallisuudelle ominaista 1800-luvun suomalaista odotushorisonttia ja siinä mahdollisesti ajan myötä tapahtuneita muutoksia. Odotushorisontista voidaan todeta ainakin sen verran, että kirjallisuuden ulkopuolisilla tekijöillä oli sen muodostumisessa huomattava vaikutus.

Tarkastelua olisi mielenkiintoista laajentaa pitämällä samanaikaisesti silmällä suomalaisen kirjallisuuden vastaanottoa Unkarissa; kiintoisaa olisi niin ikään tehdä vertailua unkarilaisen kirjallisuuden vironnamiseen ja toisaalta myös virolaisen kirjallisuuden suomentamiseen. Näihin kysymyksiin ei tämän tutkimuksen puitteissa ollut mahdollista paneutua. Kun tutkimusta aloittaessani suunnittelin keskittyväni pitkälti käännosten vastaanottoon, huomasin työn edetessä kiinnostuvani yhä enemmän kääntäjistä ja heidän toiminnastaan; aihe vei mukanaan. Tutkimuksen rakenne muotoutuikin vähitellen matkan varrella näkökulman ja kokonaiskuvan laajentuessa. Toivon tutkimukseni omalta osaltaan täydentävän kuvaa suomalais-unkarilaisten kirjallisuussuhteiden historiasta sekä 1800-luvun suomalaisesta käännohistoriasta yleensäkin. Tutkimuksen edetessä syntyi myös monia uusia kysymyksiä, jotka liittyvät mm. kääntäjän moninaiseen rooliin ja sen mahdollisuuksiin, ei yksinomaan historiallisen kääntäjän kohdalla, vaan nykypäivänkin näkökulmasta katsottuna. Käsitykseni siitä, että käännosten takana olevien, usein näkymättömien kääntäjien toiminnalla saattaa kääntämisen historian kannalta olla ratkaisevan tärkeä merkitys, vahvistui tutkimuksen edetessä.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Aleksanteri Petöfi. – Suomen Kuvalehti 4/1873, 45–47. [Sama: Joulukuusi 1889]

B[lomstedt], O[skar] 1870: *Aleksanteri Petöfi*. Esitelmä Suomalaisen seuran vuosijuhlissa huhtik. 1. p. 1870. – *Kirjallinen Kuukauslehti* (7) 1870, 159–167.

Estlander, C. G. 1882: [Maurus Jókai. Brokigt. Noveller och Humoresker.] – *Finsk Tidskrift* (13) 1882, 368–372.

[Estlander,]C. G. 1889: [Unkarilainen Nábob] – *Finsk Tidskrift* (26) 1889, 388–390.

Forsman, K. 1886: Kirjailijan muotokuvia 16. Aleksanteri Petöfi. – *Valvoja* 1886, 61–75.

Genetz, Arvid 1881a: Kielitiedettä. – *Valvoja* 1881, 69–72.

G[enetz], [Arvid] 1881b: Kotimaan kirjallisuutta. – *Valvoja* 1881, 501–504.

G[rotenfelt], K[ustavi] 1893: Aleksanteri Petöfin runoja. – *Valvoja* 1893, 497.

Hedberg, Juuso 1880: Veriviholliset. Kertonut Aleksander Petöfi. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1880, 214–215.

Hultin, Arvid 1880: Alexander Petöfi: 60 Dikter, öfversatta af Knut Ferdinand Ridderström. – *Finsk Tidskrift* (9) 1880, 54–57.

I[ngman,] A. W. 1868: Suomen käyttämisestä kirjakielenä. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1868, 151–154.

[Ingman, E. A.] 1847: Sanomia Ulkomaalta. – *Suometar* (42) 1847.

J. F. 1882a: Alexander Petöfi. – *Helsingfors Dagblad* (289).

Jalava, Antti 1876: *Unkarin maa ja kansa*. Helsinki: SKS.

Jalava, Antti 1878: Kirje Mór Jókaille 14.12.1878. Viljo Tervosen arkisto.
[Alkuperäisen kirjeen säilytyspaikka: Unkarin kansallismuseon kirjaston
käsikirjoituskokoelma.]

Jalava, Antti 1881a: Alkulause. – *Unkarin Albumi*. Antti Jalava (toim.), Jyväskylä:
Weilin & Göös, V-VII.

Jalava, Antti 1881b: Lyhyitä biografillisia tietoja. – *Unkarin Albumi*. Antti Jalava
(toim.). Jyväskylä: Weilin & Göös, 305–313.

Jalava, Antti 1882: *Unkari*. Helsinki: Kansanvalistusseura. *Maantieteellisiä
kuvaelmia nro. 10*.

Jalava, Antti, 1930: Mauri Jókai. – Jókai, Mór: *Unkarilainen Nábob*. Suom. Niilo E.
Wainio. Porvoo: WSOY. 3. painos, V–XXI.

Jókai, Mór 1991a: *Az új földesúr (1862)*. Editorg Kiadó, 1991, 446–451 Editorg
klasszikusok.

Jókai, Mór 1970: *Görögtűz*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Jókai, Mór 1899: *Unkarilainen Nábob*. Suom. Niilo E. Wainio. Porvoo: WSOY.

Jókai, Mór 1972: Utóhang a ”Szerelem bolondjai” regényhez. – *Jókai, Mór,
Szerelem bolondjai*. Budapest: Magyar Helikon, 437–441.

Jókai, Mór 1991b: Utóhang Az új földesúr-hoz. – *Jókai, Mór, Az új földesúr (1862)*.
Editorg Kiadó, 306–308. *Editorg klasszikusok*.

Jókai, Mór 1935: *Uusi kartanonherra*. Romaani. Unkarinkeilestä suomentanut
Helmi Helminen. Jyväskylä: K. J. Gummerus osakeyhtiö.

Jókai, Mór 1878: *Uusi tilanhaltia*. Unkarin kielestä suomentanut Antti Jalava.
Helsinki: W.Churberg.

K.M.K. 1878: Maurus Jokai. En kritisk studie. Ur tyska tudskriften Magazin für
Litteratur des Auslandes. – *Morgonbladet* (287, 288, 291, 294, 295, 301,302).

Katsahdus menneen wuoden kotimaiseen kirjallisuuteen. – *Karjalatar* 31.8.1876

[Kertbeny, Károly] 1853: Ungerns litteratur för åren 1850-1853. – *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, 137–144.

Kertbeny, Károly [1860]: Alexander Petöfi. – *Alexander Petöfi's Dichtungen*. Berlin: Verlag von A. Hofmann & Comp.

Kirjallisuutta – *Aamulehti* 13.12.1888.

Kirjallisuutta – *Uusi Suometar* 28.12.1888.

Kirje Helsingistä – *Valvoja* 1883, 100–101.

Kirje Helsingistä – *Uusi Suometar* 14.12.1888.

K[oskinen], Y[rjö] 1879: Uusi Tilanhaltia Mauri Jókailta. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1879, 82–84

K[oskinen], Y[rjö] 1876: Uusi Romani-jakso. Ensimmäinen vuoseikerta. III. Räätilinkisälli Andreas Jelkyn merkilliset elämän-vaiheet neljässä maailman osassa. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1876, 20–22.

[Krohn, Julius] 1862: *Julius Krohnin julkaisematon kirje Kaarlo Slöörille 12.12.1862*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto.

[Krohn, Julius] *Julius Krohnin julkaisematon kirje Kaarlo Slöörille 11.6.* [vuosiluku puuttuu]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto.

Krohn, Julius 1869: *Suonion runoelmia 2*. Helsinki: Sederholm.

Käynti kirjakaupassa – *Kaiku* 28.12.1878.

Litteratur. – *Morgonbladet* (299) 23.12.1878

Lindh, Anders Theodor 1862: *Dikter af Theodor Lindh*. Helsinki: Theodor Sederholms förlag.

Mauri Jókai. Unkarilainen romaaninkirjoittaja. – *Suomen Kuvalehti* (147) 1.2.1879, 25–27.

Maurus Jókai – *Nya Pressen* (141) 27.5.1883.

Mikszáth Kálmán, *Mauri Jókai. Elämäkerta*. Suomentanut Niilo E. Wainio. Helsinki: WSOY, 1935.

Niilo E[ngelbert] Wainion arkisto. Vaasan maakunta-arkisto.

N[uormaa], Severi 1892: Aleksanteri Petöfi. – Koonnut Severi N.[uormaa] *Aleksanteri Petöfin runoja*. Porvoo: Werner Söderström, 3–11.

Om Jókai Móritz.– *Morgonbladet* (249) 1872.

[Petöfi, Sándor 1860:] *Alexander Petöfi's Dichtungen* [Käännös: Károly Kertbeny] Berlin: Verlag von A. Hofmann & Comp.

[Petöfi Sándor] 1879: *60 Dikter/Alexander Petöfi*. Öfversatta af K. F. Ridderström. Åbo: [Wilen & Co].

[Petöfi, Sándor] 1880: Aleksander Petöfi: 60 Dikter, öfversatta af Knut Ferdinand Ridderström. – *Finsk Tidskrift* (9) 1880, 54–57.

[Petöfi Sándor] 1892: *Aleksanteri Petöfin runoja*. Koonnut Severi N[uormaa] [Suom. Severi Nuormaa ym.] Porvoo: Werner Söderström. *Tuhansnille kodeille tuhatjärvien maassa* 4.

Petöfi, Sándor 1981: *Összes költeményei I–II*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó.

O. R[elander] 1889: Mauri Jókai, Unkarilainen Nábob. – *Valvoja* 1889, 197–199.

Ridderström, Knut Ferdinand 1879: Förord. – *60 Dikter. Öfversatta af Knut Ferdinand Ridderström*. Åbo: [Wilen & Co].

von Schrowe, Uno 1913: *Runoja*. Porvoo: WSOY.

Setälä, E. N. 1885: Mikael Vörösmarty. (Kirjailijain mutokuvia XV). Esitelmä pidetty Helsingin Suomalaisen Seuran iltahuveissa 17. p. Huhtik. 1884 – *Valvoja* 1885, 27–37.

Szinnyei, József 1881: Niitä näitä kielitieteen alalata. – Antti Jalava (toim.), *Unkarin Albumi*. Jyväskylä: Weilin & Göös, 186–193.

Szinnyei, József 1882: [Unkarin Albumin esittely] – *Budapesti Szemle* (58), 160.

[Taillandier, Saint-René] 1860: Den ungerska litteraturen i XIX århundradet. Sándor Petoefi. – *Från nära och fjerran*, 103–109, 116–121.

Tervonen, Viljo (toim.) 1989: *József Budenzin ja Otto Donnerin kirjeitä vuosilta 1867–1886*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 201.

Tervonen, Viljo (toim.) 1995: *József Budenzin ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1875–1892*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 220.

Tervonen, Viljo (toim.) 1996a: *József Szinnyein ja Antti Jalavan kirjeitä 1880–1909*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 224.

Tietoja Petöfin nuoruudesta 1878: – *Kirjallinen Kuukauslehti* (Literarische Berichtge aus Ungarn) 1878, 135–139.

Unkarilainen Nábob. – *Helsingfors Dagblad* 16.12.1888.

Uudestaan tilattavaksi tarjotaan ”Uuden Romani-jakson” ensi vuosikerta. – *Uusi Suometar* 30.4.1875.

Uutta kirjallisuutta. – *Ilmarinen* (103) 28.12.1878.

Wainio, N. E. 1897: *Suomalaisia*. Helsinki: WSOY.

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Sirkku 2002: Kun Antto Puuronen Suomeen muutti: kulttuurisidonnainen käännöstutkimus työvälteenä. – Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.), *Alussa oli käännös*. Tampere: Tampere University Press, 388–406.

Abdallah, Kristiina 2012: *Translators in Production Networks. Reflections on Agency, Quality and Ethics*. Joensuu: University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 21.

Abonyi-Karhunen, Adrienn 2005: *A paratextusok kultúráközvetítő szerepe: Finnország-kép a Rácz István fordításaihoz írott paratextusokban*. Jyväskylä: Jyväskylän Egyetem, Hungarologia. Julkaisematon väitöskirja.

Ahlqvist, August 1982: – Maija Hirvonen & Kaisu Lahikainen (toim.), *Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845–1889*. Helsinki: SKS. SKST 374.

Bassnett, Susan 1998: The Translation Turn in Cultural Studies. – Susan Bassnett & André Lefevere (toim.): *Constructing cultures. Essays on literary translation*. Clevedon: Multilingual Matters, 123–140.

Benedek, Marcell ym. (toim.) 1963–1965: *Magyar irodalmi lexikon I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bennett, Milton J. 1998: Intercultural communication: A Current perspective. – Milton J. Bennett (toim.), *Basic concepts of intercultural communication: Selected readings*. Boston, MA: Intercultural Press, cop., 1–20.

Blomstedt, Kaarlo [ym.] (toim.), 1927-1934: *Kansallinen elämäkerrasto 1-5*: Porvoo: WSOY.

Bodó, Zsuzsanna 2009: Kulttuuri kääntämisen haaasteena. – *Kielissä kulttuurien ääni*. Helsinki: SKS, 70–83. *Tietolipas* 228.

Bourdieu, Pierre 1993: *The field of cultural production: essays on art and literature*. Cambridge: Polity Press.

Chalupka, Rezső 1892: Jókai a finn irodalomban. – *Irodalomtudományi Közlemények*, 160–164.

Chesterman, Andrew 1997: *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins.

Chesterman, Andrew 2009: The Name and Nature of Translator Studies. – *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* no 42, 13–22.

http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/hermes-42-2-chesterman_net.pdf
(10.4.2014)

Christofferson, Stig 1998: *Petöfi på svenska*. Uppsala: Uppsala universitet. Finsk-ugriska institutionen.

Csekey, István 1925: Jókai a rokon népek irodalmában - *Fenno-Ugria* 3–4, 209–217.

Csekey, István 1940–1941: Satavuotias Szózat ja sen vaikutus ulkomailla. – *Heimotyö IV*, 21–34.

Csepregi, Márta – Wichmann, Irene 1991: Unkarilaiset. – Johanna Laakso (toim.), *Uralilaiset kansat*. Porvoo: WSOY, 279–301.

Detrich, Márta 1936: *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*. Szeged. A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történetudományi Karához benyújtott doktori értekezés.

Domokos, Péter 1984: A finn irodalom Magyarországon. – Sára Karig & Päivi Heikkilä (toim.), *Barátok, rokonok*. Budapest: Európa könyvkiadó, 143–150.

Domokos, Péter 1983: A Kalevala és Magyarország. – Kaukonen, Väinö: *A Kalevala születése*. Budapest: Gondolat Kiadó, 234–251.

Domokos Péter 1993: Kielisukulaisuus ja Unkarin kirjallisuus. – Tuomo Lahdelma & Sándor Maticsák (toim.), *Hungarologische Beiträge 1*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 135–146.

Domokos, Péter 1995: Unkarilaisen kirjallisuuden poliittisuudesta. – Tuomo Lahdelma & Sándor Maticsák (toim.), *Hungarologische Beiträge 5*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 9–17.

Even-Zohar, Itamar 2000: The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. – Lawrence Venuti (toim.), *The Translation studies reader*. London: Routledge, 192–197.

Ferenczi, Zoltán 1926: *List of the translations of Jókai's works into foreign languages*. Budapest: Bibliofil könyvtár.

Genette, Gérard, 1997: *Palimpsests*. Translated by Channa Newman & Claude Doubinsky. Lincoln: University of Nebraska.

Genette, Gérard 1989: *Paratexte*. Aus dem Französischen von Dieter Hornig. Frankfurt/New York: Campus Verlag.

Gentzler, Edwin 1966: Translation, Counter- Culture, and te Fifties in the USA. Román Alvarez & M. Carmen-África Vidal (toim.), *Translation, Power, subversion*. Clevedon – Philadelphia – Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 116–137. *Topics in Translation* 8.

Gerevich-Kopteff, Éva 2003: *Madách Az ember tragédiája és finn fordításai a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és fordításelemzés tükrében*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. *Folia Hungarica* 12.

Gerevich-Kopteff, Éva 1998: Mietteitä kulttuurien kohtaamisista. – *Kulttuurien kohtaamisesta*. *Folia Hungarica* 9. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 167–172.

Giddens, Anthony 1979: *Central Problems in Social theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London and Basingstoke: Macmillan.

Gintli Tibor (toim.), 2010: *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Godenhjelm, Hugo 1927: *Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli*. [Tekijän kustannuksella,] Sortavala.

Gombár Endre – Tervonen Viljo 1984: Unkarilais-suomalaisten kulttuurisuhteiden kronologiaa vuoteen 1983. – Sára Karig & Päivi Heikkilä (toim.), *Ystävät, sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*. Helsinki: SKS, 266–272.

Grimm, Gunter 1977: *Rezeptionsgeschichte. Grundlegung einer Theorie*. München: Fink.

Grünthal, Satu 1999: Vapautuva runokieli. – Lea Rojola (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria* 2. Helsinki: SKS, 202–209.

Györffy, Miklós 2008: A magyar irodalom német recepciója. – Ildikó Józán & Éva Jeney (toim.), *Túl minden határon. A magyar irodalom külföldön*. Budapest: Balassi kiadó, 34–48.

Görömbei, András 1993: *A magyar irodalom rövid története*. Helsinki: [Helsingin yliopisto.] *Folia Hungarica* 6.

Görömbei, András 1991: *Unkarin kirjallisuuden historia: Opetusmoniste oppiaineen Unkarin kieli ja kulttuuri valintakoetta varten*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Gürçağlar Tahir, Şehnaz & Pokorn, Nike K. 2013: Translational and cultural exchange between two cultures pushed to global periphery. – *Across Languages and Cultures* (14:2), 163-166.

Haas, Lídia 2008: A magyar irodalom francia fogadtatása. – Ildikó Józán & Éva Jeney (toim.), *Túl minden határon. A magyar irodalom külföldön*. Budapest: Balassi kiadó, 84–98.

Hansági, Ágnes 2013: A Jókai-regények kontextusa. Európai regények a Magyar piacon 1850 után. – Ágnes Hansági & Zoltán Hermann (toim.), *Jókai & Jókai*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem. L'Harmattan Kiadó, 19–53.

Halmesvirta, Anssi 2006: *Ideology & Argument. Studies in British, Finnish and Hungarian Thought*. Helsinki: SKS.

Harmaja, Leo 1949: *Arvid Genetz – Arvi Jännes – elämänvaiheet ja elämäntyö*. Helsinki: WSOY.

Heikkinen, Jani 2008: *Suomalaisten matkaajien Unkari-kuva 1920- ja 1930-luvuilla*. Helsingin yliopisto. Julkaisematon pro gradu –tutkielma.

Hekkanen, Raila 2010: *Englanniksiko maailmanmaineeseen? Suomalaisen proosakaunokirjallisuuden kääntäminen englanniksi Isossa-Britanniassa vuosina 1945–2003*. Helsinki: Helsingin Yliopiston Nykykielten laitos.

Hellemann, Jarl 2007: Kustannustoiminta kansainvälistyy. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 336–345.

Hellemann, Jarl 1970: Suomennoskirjallisuus. – Pekka Tarkka (toim.), *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja*. Helsinki: SKS ja Otava, 418–484.

Hermans, Theo (toim.) 1985: *The Manipulation of Literature*. New York: St. Martin's press.

Hirvonen, Maija – Makkonen Anna – Nybondas, Anna (toim.) 1981: *15 vuosikymmentä. Kirjallisia dokumentteja erään seuran historiasta*. Helsinki: SKS. SKST 368.

Historiallinen sanomalehtikirjasto. (<http://digi.lib.helsinki.fi/index.html>)

Honko, Lauri 1981: Lähtökohtia ja ääriviivoja. – Hirvonen, Maija – Makkonen Anna – Nybondas, Anna (toim.) 1981: *15 vuosikymmentä. Kirjallisia dokumentteja erään seuran historiasta*. Helsinki: SKS, 7–15. SKST 368.

Huotari, Juhani 2004: Wienin kongressista ensimmäiseen maailmansotaan.: – Juhani Huotari & Olli Vehviläinen (toim.). *Unkari. Maa, kansa, historia*. Helsinki: SKS, 131–187.

Häkkinen, Kaisa 2007: Kielen kehitys ja suomennoskirjallisuus. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki. (toim.). *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 162–171.

Imre, László 2013: Chehov Jókai-imitációja. – Ágnes Hansági & Zoltán Hermann (toim.), *Jókai & Jókai*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 13–18.

Ingarden, Roman 1969: *Erlebnis, Kunstwerk und Wert: Vorträge zur Ästhetik 1937-1967*. Tübingen: Niemeyer.

Jalava, Ilona 1948: *Antti Jalava. Tavallisen miehen tarina*. Hänen omista kirjeistään ja puheistaan koontunut Ilona Jalava. Helsinki: WSOY.

Jalonen, Olli 1985: *Kansa kulttuurien virroissa*. Helsinki: Otava.

Jantunen, Jarmo Harri 2007: Kielimiehet käännöskriittikkoina toissa vuosisadan vaihteessa. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1* Helsinki: SKS, 446–451.

Jauss, Hans Robert 1983: Kirjallisuushistoria kirjallisuustieteen haasteena. – Maria Liisa Nevala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä*. Helsinki: SKS, 197-235.

Jauss, Hans Robert 1999: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Jänis, Marja 2010: *Venäjältä suomeksi ja suomesta venäjäksi*. Helsinki: Aleksanteri-instituutti. Aleksanteri Series 4/2010.

Kádár, Judit 1991: Jókai regényei angolul. – *Irodalomtudományi Közlemények*, 505–542.

Kalima, Jalo 1935: Antti Jalava suomalaisten ja unkarilaisten lähentäjänä. – M. Turunen (toim.), *Suomi – Unkari Albumi*. Helsinki: Ylioppilaitten työ- ja julkaisutoimisto, 35.

Kalima, Jalo 1934: Niilo E. Wainio. – *Kansallinen elämäkerrasto 5*. Helsinki: WSOY, 526.

Kallio, V. J. 1939: *Fennicakirjallisuuden salanimiä ja nimimerkkejä vuoteen 1885*. Helsinki: SKS.

Kankkonen, Tiina 2009: *Der Ramschkastensklassiker: zur öffentlichen Rezeption und zum Bild Peter Handkes in Finnland*. Vaasa: Universitas Wasaensis. Acta Wasaensia no. 211.

Kantola, Janna – Riikonen H. K. 2007: Lyriikan ja kertovien runojen kääntäminen ja käännökset 1800-luvulla. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 248–260.

Kapari, Jaana 2005: Kohtaamisia tuntemattoman kanssa. – Kristiina Rikman (toim.). *Suom. huom.: kirjoituksia kääntämisestä*. Helsinki: WSOY, 29–40.

Karila, Kaisa 2006: *Kulttuuriyhteistyötä, politiikkaa ja kansansivistämistä. Fennomaanien suhde Unkariin*. Joensuun yliopisto. Julkaisematon pro gradu -työ.

Karkama, Pertti 1966: Kansallisen kulttuurin snellmanilaisista juurista. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.). *Olkaamme siis suomalaisia*. Helsinki: SKS, 11–15. *Kalevalaseuran vuosikirja 75–76*.

Karkama Pertti 1999: 1840-luku suomalaisen nykykulttuurin kohtuna. – Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen & Risto Turunen (toim.), *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Helsinki: SKS, 84–105.

Katan, David 2004: *Translating Cultures. An introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester, UK & Northampton MA: St. Jerome Publishing.

Kinnunen, Tuija – Koskinen, Kaisa 2010: Introduction. – Kinnunen, Tuija – Koskinen, Kaisa (toim.) *Translators Agency. Tampere Studies in Language. Translation and Cultrure. Series B 4*. Tampere: Tampere University Press, 4–10.

Kirstinä, Leena 1988: Suomalainen ja unkarilainen lukijoina. Tapauskertomus vertailevasta lukemistutkimuksesta. – *Kulttuuritutkimus* 5:4, 3–10.

Kirstinä, Leena ja Lörinc, Judit 1991: *Manillaköysi ja Unkarilaisia lukijan kädessä. Romaanien vastaanotto Suomessa ja Unkarissa*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Kivekäs Stenbäck, Matti 1910: Alkulause. – Antti Jalava, *Unkari. Uudistanut Matti Kivekäs Stenbäck*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 7–8.

Kivistö, Sari 2007. Antti Tuokko. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Toim. Helsinki: SKS, 193–196.

Klaniczay, Tibor (toim.) 1986: *Unkarin kirjallisuus*. Suom. Leena Maijala ym. Helsinki: SKS. *SKST* 438.

Klaudy, Kinga 1994: *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

Klaudy, Kinga 2003: *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation*. Budapest: Scholastica.

Klinge, Matti 1982: *Kaksi Suomea*. Helsinki: Otava.

Kont, Ignác 1911: Petőfi a franciáknál. – *Petőfi a világirodalomban*. Budapest: Konossy, Szilágyi és társa, 43–121. *Petőfi-könyvtár XXVII-XXVIII. füzet*.

Korhonen, Mikko 1984: Suomalais-ugrilaisen kielitieteen alkuvaiheet. – Sára Karig & Päivi Heikkilä (toim.), *Ystävät, sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*. Helsinki: SKS, 25–45. *SKST* 403.

Korhonen, Mikko 1983: Etäsukukielten tutkijoita. – Korhonen, Mikko – Suhonen, Seppo & Virtaranta, Pertti: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. Satavuotias Suomalais-Ugrilainen Seura*. Espoo: Weilin & Göös.

Korhonen, Mikko 1989: Unkarilainen laitos 60 vuotta. – A Helsinki egyetem magyar intézete 60-éves. – Márta Csepregi. (toim.). *Helsingin yliopiston unkarilainen laitos 60-vuotias. Folia Hungarica* 3. Helsinki: Castrenianumin laitokset – Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki, 9–18.

Koskinen, Kaisa 2000: *Beyond ambivalence: postmodernity and the ethics of translation*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Koskinen, Kaisa 2002: Ekvivalenssista erojen leikkiin – käänntöstiede ja kääntäjän etiikka. – Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.). *Alussa oli käänntös*. Tampere: Tampere University Press, 374–387.

Kovala, Urpo 1989: Englantilaisen kirjallisuuden tulo Suomeen. – *Kulttuuritutkimus* 6:3, 25–29.

Kovala, Urpo 1992: *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. *Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisu* 29.

Kovala, Urpo 1996: Maailmankirjallisuuden ja kansalliskirjallisuuden välissä? Suomennoskirjallisuuden asemasta 1800-luvulla. – Juhani Niemi (toim.), *Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusharrastuksen kehityksestä*. Helsinki: Yliopistopaino, 41–59.

Kovala, Urpo 1999: Käänntöskirjallisuuden vanhat ja uudet tehtävät. – Lea Rojola (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria* 2. *Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: SKS, 299–309.

Kovala, Urpo 2007a, Kieltenopetus ja kielitaito kääntämisen edellytyksinä autonomian ajan Suomessa. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. Helsinki: SKS, 140–146.

Kovala, Urpo 2007b: Vakiintumisen aika: suomenkielisen kaupallisen kustannustoiminnan synty. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 332–333.

Kovala, Urpo 2013: Tietokirjallisuuden suomentajakunta 1800-luvulla. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 50–56.

Kovala, Urpo – Kujamäki, Pekka – Paloposki, Outi – Riikonen, H. K. 2007: Esipuhe. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 9–11.

Krogerus, Tellervo 1999: Kirjallisuus kulttuurilehdissä. – Lea Rojola (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 2*. Helsinki: SKS, 210–219.

Krohn, Helmi 1942: *Isäni Julius Krohn ja hänen sukunsa*. Helsinki: Otava.

Kukkonen, Anu 2003: *Pustalla ei ole polkua*. Jyväskylän yliopisto. Julkaisematon pro gradu -tutkielma.

Kuldsepp, Toivo 1986: *Suomen siltaa rakentamassa. Viron kirjallisuuden esittely ja vastaanotto Suomessa*. Helsinki: SKS.

Laakso, Johanna 2004: Unkarin kieli. – Juhani Huotari & Olli Vehviläinen (toim.), *Unkari. Maa, kansa, historia*. Helsinki: SKS, 18–30.

Lahdelma, Tuomo 1991; August Ahlqvist ja Unkarin kulttuuri. – Jaana Janhila (toim.), *Kulttuurin Unkari*. Jyväskylä: Ateena kustannut Oy, 9–41.

Lahdelma Tuomo 2007: Antti Jalava. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 197–200.

Lakó, György 1980: *Budenz József*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Lakó, György 1986: *Szinnyei József*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Lassila, Pertti 2003: *Ihanteiden isänmaa. Julius Krohnin romanttinen fennomania ja kirjallisuus*. Helsinki: Yliopistopaino.

- Lassila, Pertti 2008: *Syvistä riveistä. Kansankirjailija, sivistyneistö ja kirjallisuus 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- László, Péter – F. Almási Éva – Bartók István (toim.) 1994: *Új magyar irodalmi lexikon 2–3*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Launonen, Hannu 2001: Jälkilause. – *Sándor Petőfi. Runoja*. Suomentanut Otto Manninen. Helsinki: WSOY, 225–243.
- Launonen, Hannu 1976: Suomenkielinen Petőfi – uudelleenarvioinnin aika. – Launonen Hannu: *Hirvipoika. Tutkielmia Unkarin kirjallisuudesta*. Helsinki: SKS, 27–40.
- Laurila, Aarne 1984: Unkarilainen teatteri ja elokuva Suomessa. – Sára Karig & Päivi Heikkilä (toim.), *Ystävät, sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840 – 1984*. Helsinki: SKS, 192–202. *SKST 403*.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2007. Lehdistö suomennoskirjallisuuden julkaisijana. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: KS, 150–157.
- Lendvai, Endre 2005: Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében. – Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábro & Tóth Szergej (toim.), *”Mindent fordítunk, – és mindenki fordít”*. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: Szak Kiadó kft., 67–71.
- Lenkei, Henrik 1911: Petőfi német fordítói. – *Petőfi a világirodalomban*. Budapest: Konossy, Szilágyi és társa, 13–42. *Petőfi-könyvtár XXVII-XXVIII. füzet*.
- Leppihalme, Ritva 2007: Kääntäjän strategiat. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Helsinki: SKS, 365–373.
- Leppihalme, Ritva 2001: Translation Strategies for Realia. – Kukkonen, Pirjo & Hartama-Heinonen, Ritva (toim.), *Mission, Vision, Strategies, and Values. A Celebration of Translator Training and Translation Studies in Kouvola*. Helsinki: Helsinki University Press, 139–148.
- Lilius, Pikko 2003: Suomennoshistorian pohjoismainen perintö. – Pirkko Lilius & Henna Makkonen-Craig (toim.), *Nerontuotteita maailmalta: näkökulmia*

suomennosten historiaan. Helsinki: Helsingin yliopisto, 23–45. *Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja*.

Lilius, Pirkko 2007: Naiset kääntäjinä 1800-luvun Suomessa. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Toim.: 176–180.

Lyytikäinen, Pirjo 1991: Palimpsestit ja kynnystekstit. Tekstien välisiä suhteita Gérard Genetten mukaan ja Ahon Papin rouvan intertekstuaalisuus. – Auli Viikari (toim.), *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*. Helsinki: SKS, 145–179.

Maliniemi, Irja 1960: *Runoutemme ajanomaisia ilmiöitä käännöslyriikan valaisemina*. Helsinki: SKS. *Suomi 109*:3.

Margócsy, István 1998: ”A tiszta magyar”. Nemzetkarakterológia és nemzeti történelem összefüggései Bessenyei és kortársai nyelvrokonság-felfogásában. – Margócsy Klára (toim.), *A szétszórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéről*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 131–140.

Meinander, Henrik 2006: *Suomen historia*. Helsinki: WSOY.

Mikkonen, Jenni: *Helmi Helminen-Nordberg 1905–1976*. Jyväskylän yliopisto. Historian ja etnologian laitos. www.jyu.fi (3.7.2015).

Milton, John – Bandia, Paul 2009: Introduction. Agents of Translation and Translation Studies. – John Milton & Paul Bandia (toim.), *Agents of Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1–18.

Molnár, Ferenc A. 1973: A finn irodalom Magyarországon. – *Filológiai Közlöny 1-2*, 152–165.

Molnár, Ferenc A. 1982: *Arany János finn kapcsolatai és Vikár Béla Kalevala-fordítása körül*. Különlenyomat a Filológiai Közlöny XXVIII. évfolyamának 4. számából. Budapest, 514–517.

Mäkinen, Ilkka 2007: Kääntämisen reunaehdot. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki. *Suomennoskirjallisuuden historia 1.*, Helsinki: SKS, 92–101.

Németh G., Béla 1986: Kansanomainen suuntaus kirjallisuudessa. 1800-luvun puolivälin vuosikymmenet. – Tibor Klaniczay (toim.), *Unkarin kirjallisuus*. Suom. Leena Maijala ym. Helsinki: SKS, 182–248. *SKST* 438.

Niemi, Juhani 1991: *Kirjallisuus instituutiona. Johdatus sosiologiseen kirjallisuudentutkimukseen*. Helsinki: SKS.

Nurmi, Petri 2005: *Lunnahiksi kanteleeni saatte. Sándor Petőfin runous suurruhtinaskunnan ajoista nykypäivään*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Hungarologia, Julkaisematon pro gradu -työ.

Oikari, Raija 2001: *Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisissa ja kulttuurisuhteissa*. Jyväskylän yliopisto, hungarologian laitos. Julkaisematon väitöskirja.

Oittinen, Riitta 2000: Kääntäminen uudelleenlukemisena ja uudelleenkirjoittamisena. – Outi Paloposki & Henna Makkonen-Craig (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsinki: Ammattikielten ja kääntämisen opintokokonaisuus (AKO), 265–285.

Orosz, László 1986: Reformikauden romanttinen kirjallisuus. – Tibor Klaniczay (toim.), *Unkarin kirjallisuus*. Suom. Leena Maijala ym.. Helsinki: SKS, 139–181.

Paloposki, Outi 1997: *Translation discourse in early 19th century Finland*. Tampere: Tampereen yliopisto. Julkaisematon lisenssiaatintyö.

Paloposki, Outi 2000: ”Nerontuotteita Maailmankirjallisuudesta” – Suomennosten historia 1800-luvulta nykypäivään. – Outi Paloposki & Henna Makkonen-Craig (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsinki: AKO, 20–33.

Paloposki, Outi 2002a: *Variation in translation: literary translation into Finnish 1809-1850: introduction and conclusions*. Helsinki: Department of translation studies, University of Helsinki. Julkaisematon väitöskirja.

Paloposki, Outi 2002b: Kääntäminen ja variaatio. Kaunokirjallisuuden suomennosten historia 1809–1850. Väitöksenalkajaisesityelmä Helsingin yliopistossa 26. tammikuuta. – *Virittäjä* (2), 247–251.

Paloposki, Outi 2004: Macbeth ja Ruunulinna. Paljaasta suomennoksesta mukaelmaan – ja takaisin. – *Kielikello* 2/2004, 9–12.

- Paloposki, Outi 2007a: Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 102–126.
- Paloposki, Outi 2007b: Suomennoskritiikin alkuvaiheet. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Helsinki: SKS, 2007, 414–424.
- Paloposki, Outi 2007c: Translators' agency in 19th-century Finland. – Yves Gambier, Miriam Shlesinger & Radegundis Stolze (toim.), *Doubts and directions in translation studies: selected contributions from the EST Congress, Lisbon 2004*. Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co., 335–346.
- Paloposki, Outi 2008: Kääntäjät, koulutus ja kansanvalistus. – *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu (2)*.
<http://www.sktl.fi/@Bin/41029/Paloposki.pdf> (15.9.2014.)
- Paloposki, Outi 2009: Limits of freedom. Agency, choice and constraints in the work of the translator. – John Milton & Paul Bandia (toim.), *Agents of Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 189–208.
- Paloposki, Outi 2010: The translator's footprints. – Tuija Kinnunen & Kaisa Koskinen (toim.), *Translators' Agency*. Tampere: Tampere University Press, 86–107. *Tampere Studies in Language, Translation and Culture. Series B 4*.
- Paloposki, Outi – Riikonen, H. K. 2013: Suomennetun teitokirjallisuuden kritiikistä. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 599–616. *SKST 1289*.
- Poupaud, Sandra 2008: Agency in translation. – Anthony Pym & Alexander Perekrestenko (toim.), *Hispanic Literature in France 1984–2002. Translation Research Projects 1*. Tarragona, International Studies Group, 37–46
<http://isg.urv.es/library/papers/PoupaudAgency.pdf> (30.9.2014.)
- Pylkkänen, Riitta, Hiekkänen, Markus ym. 2004: *Isonkyrön vanhankirkon historiaa*. Isonkyrö: Isonkyrön seurakunta.
- Pym, Anthony 1998: *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.
- Päivärinne, Tiina 2010: *Luonto, tiede ja teknologia*. Kansanvalistuksen Suomi-kuva 1870–1920. Helsinki: Suomen tiedeseura.

Raudalainen, Kadi 1994: Imre Madáchin Ihmisen tragedian reseptiosta Virossa. – Mikko Cajanus & Sándor Csúcs (toim.), *Yhteyksiä. Folia Hungarica* 7. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 143–150.

Révay, Mór 2004: *Jókairól és Mikszáthról bizalmasan*. Budapest: Új Palatínus-Könyvesház Kft.

Riikonen, H. K. 2000: Käännöskritiikin historiasta: suuntaviivoja ja esimerkkejä. – Outi Paloposki & Henna Makkonen-Craig (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsinki: Ammattikielten ja kääntämisen opintokokonaisuus (AKO), 34–61.

Riikonen, H. K. 2013: Niilo E. Wainio (18601–1931). – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 95–97.

Riikonen H. K. 2007a: Suomennoskritiikin vaiheita 1850-luvulta lähtien. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Helsinki: SKS, 425–442.

Riikonen, H. K. 2007b: Tutkimuskohteena suomennosten historia. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 13–21.

Riikonen, H.K. – Kovala, Urpo – Kujamäki, Pekka & Paloposki, Outi (toim.), 2007: *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2*. Helsinki: SKS.

Ringmar, Martin 2007: Rounabout Routes. Some remarks on indirect translations..– Francis Mus (toim.), *Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies 2006. Handbook of Translation Studies: Volume 1* <http://www.kuleuven.be/cetra/papers/Papers2006/RINGMAR.pdf> (29.9.2012.)

Rissanen, Matti 2007: Paavo Cajander (1846–1913). – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 201–205.

Ruokonen, Minna 2006: Intertekstuaalisuus ja kaunokirjallisuuden kääntäminen. Jorma Tommola (toim.), *Kieli ja kulttuuri kääntäjän työvälineinä*. Turku: Turun yliopiston englannin kielen kääntäminen ja tulkkaus, 57–82.

Saarikivi, Susanna 2005: *Suomentajana 1800-luvun lopulla. Antti Jalavan ja Aatto Suppasen näkemyksiä ja kokemuksia*. Turun yliopisto, ranskan kielen kääntäminen ja tulkkaus. Julkaisematon pro gradu-tutkielma.

Salminen, Esko 2000: Suomi-kuva Venäjän ja EU:n lehdistössä 1990-2000. Hki: SKS.

Sárközy, Péter 2008: A magyar irodalom fogadtatása Olaszországban (1849, 1956, 2006) –Ildikó Józán & Éva Jeney (toim.), *Túl minden határon. A magyar irodalom külföldön*. Szerk.. Budapest: Balassi Kiadó, 49–64.

Segers, Rien T. 1985: *Kirja ja lukija*. Suom. Lili Ahonen. Helsinki: SKS, *Tietolipas* 97.

Sepp, Thea 1995: Petöfi ja virolaisen lukijan odotushorisontti. – Tuomo Lahdelma & Sándor Maticsák (toim.), *Hungarologische Beiträge* 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 97–106.

Sevänen, Erkki 2007: Suomennoskirjallisuuden määrällisestä kehityksestä. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 12–22 .

Soini, Risto 1981: Kirjailija ja Unkarin ystävä. Rovasti Vainion kuolemasta 50 vuotta. – *Vaasa* 6.6.1981.

Sulkunen, Irma 2004: Suomalaisen *Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS.

Sulkunen, Irma 2007: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ulkomaisen kirjallisuuden käännettäjänä 1800-luvulla. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 127–129.

Sunnari, Marianna 2006: Kääntäjän ja tulkin kielitaito. – Jorma Tommola (toim.), *Kieli ja kulttuuri kääntäjän työvälineinä*. Turku: Turun yliopisto. Eglannin kielen kääntäminen ja tulkkaus, 25–36.

Suutela, Hanna 2001: Bergbom, Kaarlo (1843-1906). Suomalaisen Teatterin perustaja, teatterinjohtaja, ohjaaja. www.kansallisbiografia.fi (15.5.2014.)

Sükösd Mihály 1991: *Utószó, Jokai Mór, Az új földesúr*. Editorg klasszikusok. Editorg Kiadó. 321–325.

Szegedy-Maszák, Mihály 2003: Canon, Translation, and Literary History. – *Across Languages and Cultures* (4:1), 5–18.

Szegedy-Maszák, Mihály 1993, Irodalom és művészetek a XVIII. század elejétől napjainkig. – Kósa László (toim.), *A magyarságtudomány kézikönyve*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Szegedy-Maszák, Mihály 2008: *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony: Kalligram.

Szegedy-Maszák, Mihály 1995: “*Mint a szőnyegen*”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi Kiadó.

Szjő, Enikő 1989: A finnugor néprokonsági eszme (különös tekintettel a 20-as, 30-as évekre) – Suomalais-ugrilainen heimoaate (etenkin 1920- ja 1930-luvulla). – Márta Csepregi (toim.), *Helsingin yliopiston unkarilainen laitos 60-vuotias. Folia Hungarica* 3. Helsinki: Castrenianumin laitokset – Suomalais-ugrilainen Seura, 68–83.

Szjő, Enikő 1996: A személyiség szerepe XX. századi finn kapcsolataink alakulásában. – Enikő Szjő (toim.), *Viljo Tervonen válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*. Budapest: MagyarFinn Társaság.

Szilágyi, Márton – Vaderna Gábor 2010: A klasszikus magyar irodalom. – Gintli Tibor (toim.), *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai kiadó, 313–640.

Szopori Nagy, Lajos 1989: Kahden pienen kirjallisuuden vertailu. – *Kulttuuritutkimus* 6: 4, 3–7.

Takács, Judit [2004]: The Double Life of Kertbeny. – G. Hekma (toim.), *Past and Present of Radical Sexual Politics*. Amsterdam: UvA – Mosse Foundation, 26–40. <http://www.policy.hu/takacs/pdf-lib/TheDoubleLifeOfKertbeny.pdf>. 2004. (10.9.2012.)

Takalo, Tenho 1986: Unkari Suomessa 1920- ja 1930-luvulla. Heimotyötä, kulttuurisuhteita vai ”revisiopolitiikkaa”? – Kyösti Kiuasmaa ym. (toim.), *Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Viljo rasilan täyttäessä 60 vuotta 22.1.1986. Acta Universitatis Tamperensis. Ser A vol 202*. Tampere: Tampereen yliopisto, 182–203.

Takalo, Tenho 2004: Unkarilaisten maahantulosta vuoteen 1815. – Juhani Huotari ja Olli Vehviläinen (toim.), *Unkari. Maa, kansa, historia*. Helsinki: SKS, 31–130.

Tarkiainen, Viljo 1913: Uno von Schrowe. – *Von Schrowe, Uno, Runoja*. Porvoo: WSOY, 3–16.

Tarmio, Janne 1985: Odotushorisontit Suomessa Runebergista Kiveen. – Yrjö Hosiaislouma (toim.), *Lukeminen – reseptio – tulkinta*. Tampere: Tampereen yliopisto, 65–75.

Tausig, Maria 1967: Kävin etsimässä Suomesta unkarilaista tasankoa. – *Uuden Suomen viikkolehti* nro. 17, 6.5.1967.

Tervonen, Viljo 1983: Bugát Pál, Herman Kellgren ja Erik Aleksanteri Ingman. Suomalaisunkarilaisten kulltuurisuhteiden aloittajat 1840-luvulla. – Bereczki Gábor – Domokos Péter (toim.), *Uralisztikai tanulmányok. Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest: ELTE Finnugor tanszék. *Uralisztikai tanulmányok 1*, 421–439.

Tervonen, Viljo (toim.) 1999: *Europaeuksesta Setälään. Seitsemän suomalaisen kirjeenvaihtoa József Budenzin kanssa 1863–1891*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Tervonen, Viljo 1984: Kulttuurisuhteiden rakentajia 1800-luvulla. – Sára Karig – Päivi Heikkilä (toim.), *Ystävät, sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*. Helsinki: SKS. *SKST 403*, 46–87.

Tervonen Viljo (toim.) 1987: *Pál Hunfalvy ja suomalaiset. Kirjeitä vuosilta 1853–1891*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Tervonen, Viljo 1996b: A magyar műköltészet megismerésének kezdetei Finnországban. Előadás Budapesten 1981 októberében. – Szij Enikő (toim.), *Viljo Tervonen válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*. Budapest: Magyar-Finn társaság, 185–195.

Tervonen, Viljo 1996c: A Suomalainen Teatteri (A Finn Színház) és Magyarország. – Szij Enikő (toim.), *Viljo Tervonen válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*. Budapest: Magyar-Finn társaság, 178–184.

Tervonen Viljo 1996d: A magyar népköltészet finnországban. A kezdetek. – Szij Enikő (toim.), *Viljo Tervonen válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*. Budapest: Magyar-Finn társaság, 196–212.

Tervonen, Viljo (toim.) 2006: *Matkalla tutkijaksi. Unkarilaisen Antal Reguly'n kirjeitä vuosilta 1839–1840*. Helsinki: SKS.

Tervonen, Viljo 2013: *Unkaria tullen mennän*. Marketta Huitu (toim.), Espoo: Fenix-kustannus Oy.

Tervonen, Viljo – Wichmann, Irene (toim.) 1982: *Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. *Castrenianumin toimitteita 24*.

Tiensuu, Kyllikki 2011: Unohtuiko Nurmeksen rovasti suomennoskirjallisuuden historiasta? – Ilkka Huhta ja Juha Meriläinen (toim.), *Kirkkohistorian alueilla. Juhlakirja professori Hannu Mustakallion täyttäessä 60 vuotta*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura – Karjalan teologinen seura, 28–44.

Tiirakari, Leeni 1997: *Taistelevat lukumallit. Minna Canthin teosten vastaanotto*. Helsinki. SKS. SKST 438.

Tirkkonen-Condit, Sonja 2007: Kääntämisen tutkimuksen nykysuuntauksia. –H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Helsinki: SKS, 346–356.

Toury, Gideon 1995: *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam: Philadelphia: J. Benjamins Pub. cop.

Trast, J. K. 1922: *Julius Krohn runoilijana*. Helsinki: [tekijä].

Túróczy-Trostler, József 1961: *Magyar irodalom – világirodalom*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Valkama, Leevi 1980. Kaunokirjallisuus. – Päiviö Tommila, Aimo Reitala & Veikko Kallio (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2*. Helsinki: WSOY, 307–330.

Varga, P. Ildikó, 2010: *Hiisi szarvasától a csodaszarvasig. A Kalevala magyar fordításai*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület. *Erdélyi tudományos füzetek 266*.

Varpio, Yrjö 1985: Kohti lukemisen teoriaa. – Segers, Rien T. *Kirja ja lukija*. Suom. Lili Ahonen. Helsinki: SKS, 137–146.

- Varpio, Yrjö 1980: Kirjallisuushistoria reseptioesteettisestä näkökulmasta. – *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 33*, Helsinki: SKS, 1980, 60 – 70.
- Varpio, Yrjö 1982: *Reseptiotutkimus ja muita artikkeleita*. Tampere: Tampereen yliopisto, kotimainen kirjallisuus. *Monistasarja N:o 22*.
- Varpio, Yrjö 1992: 1800-luvun suomalaiset maailmanlyriikan antologiat. – *Elias* 2/1992, 10–17.
- Varpio, Yrjö 1997: *Matkalla moderniin Suomeen. 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus*. Helsinki: SKS.
- Varpio, Yrjö 2007: Sukukansojen kirjallisuus. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Helsinki: SKS, 219–231.
- Varpio, Yrjö – Szopori Nagy, Lajos 1990: *Suomen ja Unkarin kirjalliset suhteet vuosina 1920–1986*. Helsinki: SKS.
- Vehmas-Lehto, Inkeri 2008: Onko käännettä tutkimuksessa särmää? – Irmeli Helin ja Hilka Yli-Jokipii (toim.), *Kohteena käänös. Uusia näkökulmia kääntämisen ja tulkauksen tutkimiseen ja opiskelemiseen*. Helsinki: Helsingin yliopiston käännöstieteen laitos, 13–42.
- Venuti Lawrence 2008: *The translator's invisibility: a history of translation* [1995]. London : Routledge.
- Vikár, Béla 1911: *Petőfi az északi népeknél*. Különnyomat a Petőfi-könyvtár XXVII–XXVIII. kötetéből. Budapest.
- Weöres, Gyula 1926: Jókai ja Suomi. – *Suomalainen Suomi*, 126–130.
- Weöres, Gyula 1969: *Suomalainen Unkari-kirjallisuus 1863–1967*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Publicationes Instituti Hungarici Universitatis Helsingiensis 2.
- Wichmann, Irene 2000: A finn nyelvű Petőfi. – *Kisebbségkutatás* 1/2000 ([/www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_01/](http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_01/))

Wichmann, Irene 2008a: Jókai ja unkarilaiset romaanisuomennokset 1800-luvulla. – *Specimina Fennica XIV*. Eliisa Pitkäsalo & Pusztay János (toim.). *Savariae 2008*, 220 – 240.

Wichmann, Irene 2008b: 19. századi finn Jókai-fordítások: Jókai és a finn sajtó. – Edit G. Bogár (toim.), *Kontrasztok*. Ünnepi konferencia és kiállítás a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének 50 éves évfordulóján. Pozsony/Bratislava, 178–192.

Wichmann, Irene 1992: Petőfi Sándor költészete Finnországban a XIX. században. – *Nyelv- és irodalomtudományi közlemények. XXXVI. évf. 1992. 2. szám*, 131–135.

Wichmann, Irene 2009: Petőfi Sándor költészete Finnországban a XIX. században a paratextusok tükrében. – Orsolya Nádor & Nóra Csontos (toim.), *THL2/1-2/2009. Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*, 67–78.

Wichmann, Irene 1983: *Petőfin runous Suomessa*. Helsingin yliopisto: Suomalais-ugrilainen laitos. Julkaisematon pro gradu -tutkielma.

Wichmann, Irene 2015: Suomalaiset ja Unkarin kirjallisuus 1800-luvulla. – *Specimina Fennica XVII*. Eliisa Pitkäsalo & Pusztay János (toim.). *Savariae 2015*, 277–291.

Wichmann, Yrjö 1928: *Silmäys suomen ja sen sukukielten edustukseen vuosisadan kuluessa*. Porvoo: WSOY. Ylipainos teoksesta ”Helsingin yliopiston alkua ajoilta.”

Wichmann, Yrjö 1923: *Paavali Hunfalvyn suomalaista kirjeenvaihtoa*. Helsinki: SKS, Vähäisiä kirjelmiä 53.

Vuokko, Katja 2014: Klassikosta lukuromaaniksi: käännösstrategioiden vertailu Dickensin David Copperfield -suomennoksissa. – *Avain*, 35 –47.

Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852.

<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=16426> (30.9.2013)

Öller, Ragnar 1920: *Ett kvarts sekel i vårt litterära liv. I. Poesin*. Helsinki: Söderström.

LIITTEET

LIITE 1

Unkarin kirjallisuuden 1800-luvulla ilmestyneet suomennokset; itsenäisinä teoksina ilmestyneet käännökset. (Wichmann I. 2009). Alkuperäisteoksen nimi on merkitty luetteloon, mikäli se on tiedossa.

Hevesy Lajos 1875: *Räätälinkisälli Andreas Jelkyn merkilliset elämänvaiheet neljässä maailmanosassa (Jelky András bajai fiú renkdivüli kalandjai ötödfél világrészben)* Suom. Samuli Suomalainen. Helsinki: SKS:n kirjapaino.

Jalava, Antti (toim.). 1881: *Unkarin Albumi (I)*. Jyväskylä: Weilin & Göös, 1881. [Mihály Vörösmarty, Sándor Petöfi, János Arany, Mór Jókai, Károly Kisfaludy, Pál Gyulai, Kálmán Tóth].

Jókai Mór 1875: *Carinus. Historiallinen novelli. (Carinus)* Suom. Koloman [=J. H. Päivärinta]. Helsinki. Jókai Mór 1885: *Kiusasaja (A kísértő)*. Suom. N. E. Wainio. Turku: A. Allardt.

Jókai Mór 1877: *Sotakuvia vuosista 1848 ja 1849. Pakolaisen päiväkirja (Forradalmi és csataképek 1848. és 1849-ből. Egy bujdosó naplója)*. Suomensos Unkarinkielestä. – Romaneja ja kertomuksia 3. Helsinki.

Jókai Mór 1878: *Rakkaita sukulaisia (Kedves atyafiak)*. Suom. Antti Jalava. – Romaneja ja kertomuksia 8. Helsinki.

Jókai Mór 1878: *Uusi tilanhaltia (Az új földesúr)*. Suom. Antti Jalava. Helsinki: W. Churberg, Uusi romani-jakso III.

Jókai Mór 1881: *Kymmenen novellia*. Suom. A. Genetz. Helsinki: Weilin & Göös.

Jókai Mór 1881: *Rakkauden narrit (A szerelem bolondjai)*. Suomensos. Helsinki. Helppohintainen novelli- ja romani-jakso IV.

Jókai Mór 1884: *Sotakuvia 1848 ja 1849 vuosista (Forradalmi és csataképek 1848. és 1849-ből)*. Suom. Julius Krohn. Porvoo: WSOY.

Jókai Mór 1889: *Kaatuneen puoliso*. – Kyläkirjaston kuvalehden B-sarjan novelliosasto I.

Jókai Mór 1889: *Kolmetoista pöydässä eli Bárdyn perhe (A Bárdy család)*. Verimuistelmia vuodelta 1848. Suom. Oskar Forsgren. Pori: Axel Bergbom.

Jókai Mór 1889: *Unkarilainen Nábob (Egy magyar Nábob)*. Suom. Niilo E. Wainio. Tekijän kuvan ja elämäkerran kanssa. 1-3. Porvoo: WSOY.

Jókai Mór 1890: *Zoltán Kárpáthy (Kárpáthy Zoltán)*. Suom. Niilo E. Wainio. Porvoo: WSOY.

Jókai Mór 1894: *Keltaruusu (Sárga rózsá)*. Kertomus Unkarin tasangolta. Suom. Niilo E. Wainio. Helsinki: Otava.

Jókai Mór 1898: *Kerjäläislapsi (A koldusgyermek)*. Pori: E. Granit.

Jókai Mór 1899: *Hiuskihara*. Historiallinen romaani. Suomennos. Brooklyn 1899.

Jókai Mór [julkaisuvuosi tuntematon]: *Seikkailu*. Wiipuri: Clonberg ja kumpp. (Helppohintainen suomalainen romaanikirjasto 3).

Mikszáth Kálmán 1888: *Kunnon kansalaisia (A tót atyafiak)*. Viisitoista tarinaa. Suom. N. E. Wainio. Pori: A. Bergbon.

Mikszáth Kálmán 1891: *Tarinoita (A jó palócok)*. Suom. N. E. Wainio. Porvoo: WSOY.

Petőfi Sándor 1879: *Weriviholliset*. Suom. -Nm. (=Herman Niemi). Tampere: E. Hagelberg.

Petőfi Sándor 1892: *Aleksanteri Petőfin runoja*. Koonnut Severi Nuormaa. Suom. P. Cajander, A. Jännes, J. Krohn, S. Nuormaa, U. v. Schrowe, Tuokko, Ol Uotila. Porvoo: WSOY.

Szigligeti Ede 1879: *Mustalainen (A cigány)*. Suom. J. Szinnyi. Helsinki.

Tóth [Ede] Edvard 1877: *Kylän heittiö (A falu rossza)*. Unkarilainen kansannäytelmä laulujen ja tanssien kanssa. Suom. Antti Jalava. Helsinki: SKS:n kirjapaino.

Tóth, Kálmán 1898: *Mustalainen (A cigány)*. Kuvaus yhdessä näytöksessä. Soiton säv. A. Conrad. Suom.. Tuokko. Kuopio: U. W. Telén ja K. Näytelmäkirjallisuutta 18.

Unkarilaisia uuteloita 1898. Mauri Jókailta ja muilta. Brooklyn.

LIITE 2

Sándor Petőfin runojen suomennoksia ja ruotsinnoksia 1800-luvulta

1. 1800-luvulla suomennettuja Petőfin runoja (Wichmann I. 2009). Luetteloon on merkitty suomentajan nimi ja suomennosvuosi sekä suomennoksen nimi, mikäli käännös on nimetty. Jos samasta runosta on useampi suomennos, ne on merkitty allekkain alkuperäisen runon nimen alle¹⁵¹.

- A faluban utcahosszat* (Paavo Cajander 1874)
A farkasok dala Susien laulu (Uno von Schrowe 1882)
A huszár Husaari (Julius Krohn 1879)
A kutyák dala Koirien laulu (Uno von Schrowe 1882)
A külföld magyarjaihoz Maansa pettäjille (Kaarlo Slöör 1861)
 Ulkomaan magyareille (Uno von Scsrowe 1879)
A magyar nép Unkarin kansa (Julius Krohn 1879)
Az én pegazusom Runoheponi (Paavo Cajander 1874)
Drága orvos úr Herra tohtori (Severi Nuormaa 1889)
Egykor és most (Paavo Cajander 1878)
Élet, halál (Paavo Cajander 1874)
 Elämä, kuolema (Uno von Schrowe 1879)
 Elämä, kuolema (N. E. Wainio 1884)
 Elämä, kuolema (Severi Nuormaa 1892)
Esik, esik, esik Sataa (Julius Krohn 1869)
Európa csendes, újra csendes Vait' on Eurooppa (Julius Krohn 1873)
Ez a világ amilyen nagy (Paavo Cajander 1874)
Falu végén kurta kocsmá Krouvi (Julius Krohn 1873)
Feleségem és kardom Kultain ja miekkain (Julius Krohn 1861)
Felsülés Liika voima (Julius Krohn 1873)
Fiam születésére Poikani syntyessä (Kaarlo Slöör 1861)
Föltámadott a tenger Mer' ompi noussut (Julius Krohn 1882)
Füstbe ment terv Määrä kävi väärään (Arvid Genetz 1882)
Ha az isten Lausuisiko joskus Luoja mulle (Julius Krohn 1869)
Háborúval álmodám Sodasta näin unta (Julius Krohn 1879)
Igyunk! (Paavo Cajander 1874)
 Juokaamme (Oskar Uotila 1874)
 Juomalaulu (Eino Leino 1896)
Ismét könny Taaskin kyynel (Severi Nuormaa 1892)
Képzetem Runoni (Julius Krohn 1869)
Kisfiú halálára Pienen poikasen kuoltua (Julius Krohn 1879)
Mi a dicsőség Maine (Severi Nuormaa 1892)
Mi foly ott a mezőn (Paavo Cajander 1874)

¹⁵¹ Tässä liitteessä mainittuja suomennosten/ruotsinnosten nimiä ei selvyiden vuoksi ole kursivoitu.

Miért tekintesz be szobámba Mintähden katsot huoneeseeni? (Kustavi Grotenfelt 1885)

Nemzeti dal Kansallislaulu (Uno von Schrowe 1879)

Kansallislaulu (Niilo E Wainio)

Remény Toivo (Severi Nuormaa 1892)

Szabadság, szerelem (Oskar Blomstedt 1870)

(Paavo Cajander 1874)

Vapaus ja lempi (Uno von Schrowe 1879)

Szerelem átka Rakkauden kirous (Antti Törneröös 1871)

Szilaj Pista Hurja Pista (Severi Nuormaa 1892)

2. 1800-luvulla Suomessa ruotsinnettuja Petőfin runoja.

A. T. Lindhin (1860) ruotsinnokset Petőfin runoista. Nimiä ei ole käännetty ruotsiksi alkuperäislähteessä. (Tervonen 1996).

Álmaimban gyakran

E. R. kisasszony emlékkönyvébe

Élet, halál

Etelkéhez

Fa leszek, ha

Füstbe ment terv

Gyors a madár, gyors a szélvész

Háborúval álmodám

Honfidal

K. J. kisasszony emlékkönyvébe

Lopott ló

Megy a juhász számáron

Mi szebb, mint

Verseim

Vizen

Lindhin suorasanaisia käännöksiä Petőfin runoista:

A gólya

A faluban utca hosszat

A hold elégiája

A tavaszhoz (Pest 1848. április)

Amióta én megházasodtam

Az Alföld

Az én Pegazusom

Egy gondolat bánt engemet

Első szerepem

Esik, esik, esik

Feleségem és kardom

Félre mostan, félre fejemről

Gyere lovam
Véres napokról álmodom

Petőfin runot teoksessa 60 Dikter. Alexander Petöfi (K. F. Ridderström 1879):

A csárda romjai Csardans ruiner
A dal Liknelse
A felhők Molnen
A gólya Storken
A hazáról Mitt hemland
A jó tanító Den gode läraren
A király és a hóhér Konungen och hans tjenare
A király esküje Konungaeden
A kispéres Statdrängen
A költő s a szőlővessző Skald och drufva
A külföld magyarjaihoz Till somliga ungrare
A ledólt szobor Den störtade stode
A magyar nemzet Ungern
A puszta, télen Pustan om vintern
A szerelem országa Kärlekens rike
A téli esték Vinterverld
A Tisza Teisbild
A vén zászlótartó Den gamle standarföraren
Az éj Natten och månen
Az én képzeletem nem Kärleksmagt
Az én Pegazusom Min Pegasus
B. és K. grófnék Grevinnorna
Befordultam a konyhára I köket
Dalaim Mina sånger
Dicsérsz, kedvesem Orsak och verkan
Egressy Gáborhoz Till Gabriel Egressy
E. R. kisasszony emlékkönyvébe Stamboksblad
Esik, esik, esik Regn, blix och dunder
Európa csendes, újra csendes Tyst är Europa
Ez a világ, amilyen nagy Hå, denna verdl
Falu végén kurta kocsmá Krogbild
Felsülés Öfver pricken
Feltámadott a tenger Hafvet
Fiam születésére Vid min sons födelse
Füstbe ment terv Öfverflödig omsorg
Ha az Isten Skulle Gud
Három fiú Tre söner
Három madár Tre foglar
Három szív története Trenne hjertans historia
Igyunk! Drickom!

Képzeten Min fantasi
Két vándor Bäck och yngling
Kutyakaparó Den öde csardan
Lánggal égő teremtette God straffe
Orbán Mäster Casus
Poharamhoz Till mitt glas
Pusztá föld ez, ahol én most járok Szerenad
Reszket a bokor, mert Bygatan utför
Rongyos vitézek Trasige hjeltar
Rózsavölgyi halálára Vid Rózsavölgyis död
Sári néni Moster Sari
Sírba tették Annan kärlek
Szabadság, szerelem Det högsta
Széchi Mária Maria Szécsi
Szép napkeletnek Visshet om odödlighet
Szerelem átka Förbannelsen
Színbírálat Teaterkritik
Van a nagy alföldön csárda sok Liknelse

Stjernlösa nätter -sikermä (ilman ruotsinkielisiä nimiä):

Nem sírok én
Szállnak reményink
Emlékezet
Mi a dicsőség?
Bánat? Egy nagy ocean
A hűtlen barátokhoz
Mulandóság
Az apostol
A hír

LIITE 3

Mór Jókain teosten suomennoksia 1800-luvulta

1.1800-luvulla suomennettuja Jókain novelleja. Novelleista ilmoitetaan vain suomenkielinen nimi, joka useinkaan ei vastaa lähdekielistä nimeä. Alkuperäisen nimen ilmoittaminen ei ollut tavanomaista, joten nimien jäljittäminen on erittäin vaikeaa. Luettelo osoittaa kuitenkin novellien suuren määrän, joskaan se ei ole täydellinen. Sama novelli saattaa esiintyä useampaan kertaan. Merkinnät ovat alkuperäislähteiden mukaiset.

Arria. Unkarin kielestä kääntänyt Arvid Genetz. – *Hämeen Sanomat* 1–2/1880.

Ensin on ruoska kelpoilla lioitettava. Suomennos. – *Kaiku* 10–13/1880.

Faustina. Suomennos Unkarin kielestä. – *Tapio* 50–52/1883.

Faustina. (Suom. Unkarin kielestä US:lle). – *Uusi Suometar* 49/1889.

Galdarian. Inquisitioni-kohtaus. (Käännös). – *Viipurin Uutiset* 81–83/1888.

Gloria-nainen. (Erään Amerikassa käyneen ystäväni kertomus.) Suomennos Unkarin kielestä. – *Uuden Suomettaren Juttu-tupa* 8/1892, 29–31.

Hanhipaimen. Suomennos. – *Hämeen Sanomat* 5–6/1880.

Heluntai-kuningas. (Kuvaus Unkarin kansan-elämästä noin w. 1820 vaiheilla.) Suomennos. – *Suomen Kuvalehti* 1873, 110–113, 123–238, 133–136, 145–147

Sama: *Heluntaikuningas.* – *Länsi-Suomi* 29.11.1879-

Hiidenmaan torni. (Suomennos). – *Ilmarinen* 25–35/1883.

sama: *Oulun lehti* 11.21/1883.

Hullujen hovi. Pilajuttu. – *Aura* 46–68/1889.

Idän kuningatar. Historiallinen kertomus. Käännös – *Kyläkirjaston kuvalehden B-sarjan novelliosasto III* (1891), 27–75.

Isä ja poika Markov. Suom. -s-k-h. – *Inkeri. Pietari* 18/1889.

Kahdenkymmenen vuoden kuluttua. Arvid Genetz:n kääntämä. – *Hämeen Sanomat* 51/1881.

Kaksi ystävää. (Erään vanhan neiden tarina.) Suom. -ero. H. – *Mikkelin Sanomat* 81–82/1888.

Kauppias ja hänen perheensä. Kertomus. (Unkarin kielestä suomennos.) – *Aura* 15–27/1880.

Kenen vainaja. (Suomennos unkarinkielestä). – *Uuden Suomettaren Juttu-tupa* 3/1890, 9–10.

Kerjäläispoika. (Joulutarina). Arvid Genetz:n kääntämä. – *Hämeen Sanomat* 45/1881.

Sama: – *Mikkelin Sanomat* 103/1890.

Kolme kosijaa. (Suomennos). – *Hämeen Sanomat* 57/1890.

Kolmesta kaunein (Suomennos). – *Suomen Kuvalehti* 1872, 58–59.

Kolmetoista pöydässä eli Bárdyn perhe. Werimuistelmia vuodelta 1848. Suom. Lounaalle Oskari und F. – *Lounas* 56–71/1889.

Kultaiset hivukset. Unkarilaisesta suomentanut -ero H. – *Tapio* 14/1884.

Kuoleman jälkeen. Waimonsa kuolemasta hulluksi tulleen miehen näkyjä. Suom. -ero. H. – *Tapio* 80–83/1883.

Kuu (Erään tunteellisen naisen taskukirjasta). Unkarin kielestä suomentanut -ero. H. – *Tapio* 29–30/1884.

Lupaus-velka (Suomennos unkarin kielestä). – *Uuden Suomettaren Juttu-tupa* 16/1890, 64.

Maailman loppu. Kertomus. Unkarin kielestä suom. -o -o[N.E. Wainio]. – *Aura* 1–7/1884.

Metsän neito. Suom. S. – *Suomen Kuvalehti* 1878, 262–268, 276–284.

Mies, joka jouluna teki työtä. Arvid Genetz:n kääntämä. – *Hämeen Sanomat* 39–42/1881.

Miranda. Suomennos. – *Kyläkirjaston kuvalehden B-sarjan novelli-osasto II* (1890), 1–31.

Mitä ihmiset meistä sanovat. A. G:n kääntämä. – *Hämeen Sanomat* 20–21/1880.

Muinaiskalujen kerääjä. Suom. -mus. – *Ilmarinen* 55–57/1883.

Naamari. – *Viipurin Sanomat* 11/1889.

Näkymätön haava. Unkarin kielestä suomentanut -ero H. – *Tapio* 53–66/1883.

Pakollinen huvitus. Suomennos. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1871, 268–274.

Pakollinen huvitus (Vanhan paronin muistoja). Unkarin kielestä suomentanut -ero H. – *Tapio* 13–18/1886.

Pa'ossa. Utelo. Suomennos. – *Kyläkirjaston kuvalehden B-sarjan novelliosasto II* (1890), 57–115.

Pappi. Suom. H-o. – *Ilmarinen* 10–28/1884.

Parannuskeino maailmankaihoa vastaan. – *Unkarin Albumi.* Toim. Antti Jalava, 1881.

Pastori. Suomennos. – *Satakunta* 56–77/1884.

Pastori. Kertomus. Unkarinkielestä suomensi -o -o[N.E. Wainio]. – *Helsingin Viikkosanomia* 34/1884.

Pieni harmaapää ukko. Kuvaelma 1848 ja 1849 sodasta (Suomennos Unkarin kielestä). – *Uusi Suometar* 93/1870.

Pitkähiuksinen nainen (Erään Amerikassa asuvan unkarilaisen kauppiaan päiväkirjasta.) Suomennos. – *Oulun Lehti* 29–39/1880.

Rakkaita sukulaisia. – *Uusi Suometar* 134–156/1879 (jatkokertomus).

Rakkauden narrit. – *Uusi Suometar* 1–75/1881 (jatkokertomus).

Silmäys. Unkarin kielestä suomentanut -ero H. – *Tapio* 12–13/1884.

Sotakuvia vuosista 1848 ja 1849. Pakolaisen päiväkirja. Suomennos Unkarinkielestä. – *Uusi Suometar* 11–15/1877.

Taistelu Jumalaa vastaan. (Historiallinen luonnoskuva). Suom. H-o. – *Ilmarinen* 118–32/1883.

Taivaalliset linkokivet. Unkarinkielestä suomentanut -ero H. – *Tapio* 13–19/1884.

Taivaan linkokivet. Debreczi'in vapaa-kaupungin kronikasta vuodelta 1667. Suomennos. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1872, 247–255.

Taivaan linkokivet. Suom. -mus. (Kertomus). – *Ilmarinen* 42–46/1883.

Talleta rahasi tarkoin. Käänt. A. G. – *Hämeen Sanomat* 10/1880.

Tanssiaisiet. (Tappelu kuvia vuosilta 1848 ja 1849). (Erään neidin kirjeestä). Suomentanut Ero. – *Tapio* 83-87/1881.

Tapauksia eräässä vanhassa hovissa. Suomennos. – *Kaiku* 21–23/1889.

Teloittaja (Suomennos unkarinkielestä). – *Uuden Suomettaren Juttu-tupa* 20/1890, 78–79.

Tuhat toinen yö. Suom. A. J(alava). – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1877, 141–143, 155–164, 184–188.

Unkarilainen ”herra” Ameriikassa. Erään kauppiaan kertomus. (Suomennos). – *Aura* 29–1/1885.

Uskollinen rakastaja. Unkarin kielestä suomentanut -ero H. – *Tapio* 20–22/1886.

Uuden vuoden öitä. Muistelmia kymmenen unkarilaisen runoilijan elämästä. Suomennos. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 1874, 255–262.

Vanha rouva parka. Suomentanut -mus. – *Ilmarinen* 71–75/1883.

Vihollisen kirja. (Kertomus). A. G:n kääntämä. – *Hämeen Sanomat* 43/1881.

Sama teoksessa: *Boresko, kaunotar y.m. kertomuksia.* Gummerus. 1915.

Viimeinen musketööri (Sotakuva). A. G:n kääntämä. – *Hämeen Sanomat* 9–17/1880.

Violanta. A. G:n kääntämä. – *Hämeen Sanomat* 25–36/1880.

2.1800-luvulla suomennetut Jókain romaanit:

Az új Földesúr (Uusi tilanhaltia) 1878. Suom. Antti Jalava. Helsinki: W. Churberg.

A szerelem bolondjai (Rakkauden narrit) 1881. Suom. Elisabeth Löfgren. Helppohintainen novelli- ja romani-jakso IV.

A Kísértő (Kiusaaja) 1885. Suom. Niilo E. Wainio. Turku: A. Allardt.

Egy magyar Nábob (Unkarilainen Nábob) 1889. Suom. Niilo E. Wainio. Porvoo; W. Churberg.

Kárpáthy Zoltán (Zoltán Kárpáthy) 1890. Suom. Niilo E. Wainio. Porvoo: WSOY.

Sárga Rózsa (Keltaruusu) 1894. Suom. Niilo. E. Wainio. Helsinki: Otava.

LIITE 4

Uuden tilanhaltian alaviitteet. Alaviitteen sivunumero on sulkeissa.

1. Kun se vapaudensota, jonka unkarilaiset v. 1848 Itävaltaa vastaan nostivat, oli loppuun saatettu, oli Komárom'in (Komorn'in) linna, jossa urhoollinen kenraali Klapka piti komentoa, viimeinen, joka antausi itävaltalaisille, lokak. 5 p:nä 1849. Siinä tilaisuudessa saivat kaikki linnan puolustajat suojeluskirjan (saksaksi: Geleitschein), jonka nojalla pääsivät vapaasti kotiinsa kulkemaan. Sodan jälkeen meni Unkarilta hukkaan sen entinen valtiollinen itsenäisyys ja se yhdistettiin tavallisena maakuntana Itävaltaan. Tätä tilaa kesti vuoteen 1867 saakka, jolloin unkarilaisten onnistui saavuttaa takaisin itsenäinen valtiollinen asemansa. Vuosina 1850-1860 saivat unkarilaiset kärsiä suurta sortoa kansallisuutensa, kielensä ja hteiskunnallisten laitostensa suhteen; tätä surullista aikakautta kuvailevat tässä romanissa kerrotut tapaukset. (s. 1)
2. Szeben, lue: Säbän, = Herrmannstadt'in kaupunki Unkariin kuuluvassa Siebenbürgin maakunnassa; sen lähellä oli heinäk. 31. p:nä 1849 ankara tappelu unkarilaisten ja Itävallan avuksi rientäneitten venäläisten välillä. (1)
3. Garanvölgyi, lue: Garanvöldji. (2)
4. Yksi "hold" = 57,600 neliöjalkaa, niin muodoin jotensakin tynnyrin alan vertainen. (2)
5. 1 florini = 100 kreutzeriä (60 vanhan laskun mukaan) = 2 markkaa 47 penniä Suomen rahaa. (2)
6. Vapaudensodan aikana teetti Unkarin hallitus paljon setelirahaa; sodan jälkeen kaikki nämät setelit hävitettiin, missä niitä vaan ilmi tuli, ja niiden omistajat joutuivat valtiollisen epäluulon alaisiksi. (2)
7. Tämän vuosisadan alkupuoleen asti käytettiin latinan kieltä Unakrissa melkein yksinomaisesti virka-, koulu ja sivistyneitten puhekielenä. (3)
8. 1849 vuoden jälkeen otti Itävallan hallitus itselleen unkarissakin, jossa viljeltiin paljon tupakkaa, yksinomaisen oikeuden valmistaa ja myydä sitä. (4)
9. Itävallan valtiovaakunassa on kotkan kuva. (5)
10. Komitati = piirikunta eli lääni. (5)
11. Unkarin husareilla on aina ollut hyvä maine urhoollisuudesta ja rohkeudesta. (5)
12. /... ja tämä passi on matkalla näytettävä kaikille kypäräpäisille sankareille.../S. o. santarmeille. (5)
13. /Grisák/ Lue: Grischaak. (8)
14. /Reichsgesetzblatt/ Wien'issä siihen aikaan ilmestynvä saksankielinen virallinen lehti. (12)
15. /... eikä sitä seikkaa enää mikään koirannahka auta./ S. o. pergamentti. (12)
16. /Herra Kampós/ Lue: Kamposch. (20)
17. /Iczig/ Lue: Itsig; tavallinen juutalaisnimi = Iisakki. (21)

18. Unkarissa ennen ikaan joukoittain kiertelevät rosvot nimittivät itseänsä „köyhiksi pojiksi.” (22)
19. Sándor, lue: Schaandor, = Aleksanteri. (22)
20. Sándor Petöfi, tuo Unkarin suurin runoilija, oli osallisena Segesvár’in verisessä tappelussa heinök. 31 p:nä 1849, jossa hän tietämättömällä tavalla katosi, arvattavasti sortuneena vihollisten ratsujen alle ja sitte kaatuneitten kanssa yhteiseen hautaan haudattuna. Mutta kansa oli monta vuotta sen jälkeen siinä luulossa, että hän vielä eli, piileskellen itävaltalaisten kostoja. (24)
21. Attila = unkarilainen kauhtana. (27)
22. /... oli jo tuntenut sahramin hajua.../ Unkarilainen puheenparsi. (32)
(Huom. esim. s. 35 Jalava käyttää myös tekstinsisäistä selitystä: ”nagy a világ, végtül végig bujdosom” (Laaja on maailma, äärestä ääreen sen kierrän).
23. /Sárosin vapaajoukko/ Tämä vapaajoukko taisteli vapaudensodassa itävaltalaisten puolella, unkarilaisia vastaan. (35)
24. Herra von Ehrenfels on kirjoittanut kirjasen Unkarin maatalojen tilastosta. (37)
25. /Eliz/ Lue: Elisj. (40)
26. ”Honvéd” (suomeksi: isänmaan-puolustaja) on Unkarin kansallis-sotamiesten nimitys. (43)
27. /Csárdás/ Lue. tschaardaasch; unkarilainen kansallistanssi. (45)
28. Gyuszi, lue: Djusi (47)
29. ”Kurucz’eiksi” (lue: kuruts) nimitettiin Siebenbürgin ruhtinaan Frans Rákóczy’n († 1733) kapinallisia liittolaisia Unkarissa (48).
30. /... ei ole kaikki kultaa, joka on – keltaista./Tarkoittanee habsburgilaisen keisarisuvun värejä: mustaa ja keltaista; tässä siis itävaltalaisuutta. (49)
31. Puszta = ääretön tasanko. (53)
32. ”Nix tajtsch”, jokapäiväisellä Unkarin murteella äännettynä = ”nicht deutsch” (ei saksaksi). (55)
33. Unkarilainen sana „lehet” käypi laatuun, on mahdollista. (59)
34. ”Szabad” = vapaus sallittu. (59) 33 – 34 ovat yhdessä sanaleikin selitystä; Jalava lienee katsonut tärkeäksi sisällön vuoksi.
35. Vuoden 1849 jälkeen pantiin Unkarissa voimaan itävallan lait maan omien sijaan. (60)
36. /”hepo koiran herra”/ Unkarilainen sananparsi. (74)
37. Anckerschmidt’in nimen vääntää talonpoika ”akkorsincs’iksi” (lue: Akkorschintsch); unkarilainen sana ”akkor” merkitsee ”silloin” ja „sincs” on niin paljon kuin: „ei olekaan mitään”, joten tässä siis on jonkunlainen sanasutkaus, jota ei voi suomeksi kääntää. (77). Selittää käännösongelmaa.
38. ”Betyár”, lue: betjaar, saksalaisen suussa herjaussana unkarilaisista = hulltio, hylky. (78)
39. Hietzing on kylä Wien’in lähellä. (79)

40. Tisza, lue: tisa, on Theiss-virran unakrinkielinen nimi. (85)
41. /... ”Wassagter”- herrain luona/ ”Wassagter” = saksalainen lause. was sagt er? – Vapaudensodan jälkeen lähetti Itävallan hallitus Unkariin suuren joukon saksalaisia ja bähmiläisiä virkamiehiä, jotka eivät ensinkään osanneet unkarin kieltä ja joitten siis täytyi maan asukasten kanssa puhua tulkkien kautta; näiltä tietysti usein kysyivät: mitä hän sanoo? (91)
42. /Tahtoisin puhua pari sanaa noista kadonneita jalo-ihraisista sioista./ Sanasutkaus: vastaava unkarilainen sana on ”józsír”, lue: joojschir (”jó” = hyvä, jalo; ”zsír” = ihra, rasva), joka kulluu jotensakin yhtäläiseltä kuin sana Yorkshire. (95)
43. ”Pandúr” = polisimies. (95)
44. ”Fogoly madár” merkitsee unkarin kielessä sekä ”vangittua lintua” että ”peltopyytä” (Rebhuhn). (103)
45. Pozsony, lue: Pojschonj = Pressburg. (107)
46. Wien’in ylioppilaskunta (aula) oli keskuudestaan Unkarin vapaudensotaan lähettänyt yhden legionan. (112)
47. /Mikucsek/ Lue: Mikutschek. (127)
48. ”Tanya”, lue: tanja, = ulkotiluksilla oleva maja. (132)
49. Fehérvár, lue: Fäheerveraar, = Weissenburg’in kaupunki. (137)
50. Saksalainen sana ”zurück.” (142)
51. ”Csárda”, lue: tschaarda, on tien varrella oleva kapakka aromaalla. (150)
52. ”Paprika’lla” eli turkin pippurilla höystävät unkarilaiset melkein kaikki ruokalajinsa. (150)
53. /”armahani, tuossa on ovi, ulkona odottaa kalesit, karsamadiner.”/ Gehorsamer Diener. (158)
54. /ilon-isän/ S. o. morsiamen-isän. (173)
55. Itävallankin postilaitoksella oli ”cabinet noir’insa”, joka hankki hallitukselle tietoja yksityisten kirjeenvaihdosta ja jossa mainion hyvästi osattiin avata ja sulkea kirjeitä. (218)
56. /”Vasmacsakovácsy” (Ankerschmidt-nimen unkarinnos)/ Lue: Vaschmatschkakovaatschi, - sanoista ”vasmacska”, ankkuri (oikeastaan: rauta-kissa) ja ”kovács”, seppä. (219)
57. Erzsike, lue: Erjschike, Eliz nimen unkarilainen muoto. (224)
58. /Gyurka/ Lue: Djurka, Georg’in nimi unkarin kielellä. (224)
59. Pienen rahan puutteessa revittiin yhden florinin setelit kahteen, neljään, jopa kahdeksaankin kappaleeseen, joita sitte vaihtorahana käytettiin. (279)
60. /mustan kahvin/ Kermattoman kahvin. (290)
61. Unkarissa ei käytetä riisiä ja luuvia, vaan vilja puidaan kovaksi tallatulla tanterella taivasalla. (291)
62. ”Ispán”, lue: ischpaan, merkitsee komitatin päämiestä ja myöskin huoneenhaltiaa. (294)

63. "Kulcsár", lue: kultschaar, = sulkija, kellarimestari. (295)
64. "guba" = pörhökarvainen kangas-viitta. (295)
65. Vesimyllyt ovat unkarissa vedenpinnalle rakennetu ja vahvoilla ankkureilla pohjaan kiinnitetyt; rattaan apnee virta pyörimään. (296)
66. /délibáb/ Fata morgana, kangastus. (314)
67. "Kis Tükör" (= pieni peili), eräs vähäinen, runomittaan tehty maatiieteen oppikirja. (321)
68. Branyiszko'n tappelussa helmik. 5 p:nä 1849 saivat unkarilaiset suuren voiton itävaltalaisista. (331)
69. Füred on kylpypaikka Balaton(Platten)-järven pohjoisrannalla. (364)
70. Hunczut = hunsvotti (esipuhe, X).

LIITE 5

Antti Jalavan kirje Mór Jókaille 14.12.1878 (Viljo Tervosen arkisto/Unkarin kansallisarkisto).

Hochgeehrter herr!

Als ich vor drei Jahren das Glück hatte Sie zu besuchen, waren Sie so freigebig die Übersetzung Ihrer Werke in die finnische Sprache zu erlauben, ohne Sich ein Honorar dafür zu bedingen. Eines dieser Werke ist nun auch schon finnisch erschienen, nämlich „Az új földesúr“, und hiermit habe ich die Ehre Ihnen ein Exemplar davon zu übersenden.

Es geziert freilich dem Übersetzer nicht seine eigene Arbeit zu beurteilen; Da Sie aber wohl nicht im Stande sein werden dieselbe zu prüfen, erlaube ich mir doch Ihnen, hochgeehrter Herr, zu versichern, dass diese Übersetzung mit alles derjenigen Sorgfalt ausgeführt ist, die ein solcher schriftsteller, wie Sie, bei der Übertragung seiner Werke in andere Sprachen das Recht zu fordern hat. Über diejenigen Wörter und Redensarten, welche mir, als noch nicht vollkommen mit der ungarischen Sprache vertraut, undeutlich gewesen sind, hat mein Freund, Professor J. Budenz, die Güte gehabt mir Erklärungen zu geben, und auf diese Weise hat er mir etwa 100 Fragen beantwortet, welche ich schriftlich an ihn gerichtet habe. Für die finnischen Leser, denen noch die ungarischen Verhältnisse weniger bekannt sind, habe ich in Anmerkungen unter dem Texte eine Menge Erklärungen und Mitteilungen beigelegt.

Es bleibt mir noch die Pflicht Sie um Entschuldigung zu bitten, da ich ohne Ihre Erlaubniss Ihren Brief an Kertbeny, der Ihre Selbstbiographie enthält, veröffentlicht habe. Es war meine Absicht Ihre Biographie selbst zu schreiben, um als Einleitung zum Roman gedruckt zu werden. – Als ich mich aber an Budenz wandte, um durch ihn mehr biographische Notizen über Sie zu erhalten, als die welche mir hier zu Gebote standen, sandte er mir nebst den verlangten Mitteilungen auch aine Abschnitt Ihres Briefes an Kertbeny, um als Material bei Abfassung der Biographie zu dienen. Diese Ihre Selbstbiographie war jedoch so meisterhaft geschrieben, dass eine von mir verfasste Lebensbeschreibung neben ihr ganz im Schatten verschwunden wäre, darum wollte ich das finnische Publicum nicht des Vergnügens berauben von derselben Kenntnis zu erhalten, sondern übersetzte und druckte sie in extenso als Einleitung des Buches. Da dieses [...] schon beinahe fertig gedruckt war, hatte ich nicht mehr Zeit mir hierzu Ihre Erlaubniss zu erbitten. Ich hoffe jedoch, dass Sie mir gütig diese eigenmächtige That verzeihen werden.

Der Verleger des „Uusi Tilanhaltia“, Magister W. Churberg – der Herausgeber eines Romanbibliothek, Werke der besten ausländischen Schriftsteller enthaltend, in welcher auch dieser Roman aufgenommen ist – bringt Ihnen seinem ehrebetenden Gruss und aufrichtigen Dank dar, und bittet, als ein geringes Zeichen seiner Dankbarkeit, Ihnen Exemplar von dem Werke „Eine Reise in Finnland“ zu senden zu dürfen. (Der Text desselben ist von einem unserer vorzüglichsten Dichter Zachris Topelius, und die Illustrationen sind nach den Gemälden unserer Maler.)“ Da die statistischen Notizen, welche sich am Ende dieses Werkes befinden, schon veraltet sind, füge ich noch eine vom Chef unseres statistischen Bureau's zur diesjährigen Pariser Exposition verfasste Broschüre „Le Grand-Duché de Finlande“ hinzu.

Indem ich die feste Überzeugung ausspreche, dass „Uusi Tilanhaltia” beim finnischen Publicum in höchsten Grade Anerkennung und Beifall erlangen und auch seinerseits zur Ausdauer in unseren nationalen Bestrebungen anfeuern wird – denn auch wir haben ja leider unsern Nationalitätskampf gegen das herrschsüchtige Schwedenthum und auch bei uns giebt es noch in dieser Hinsicht nur „gyertyasznetelöi napfény” – habe ich die Ehre mit tiefster Hochachtung zu verbleiben ihr ergebener A. Almborg (Jalava).

Suomennos:

Korkea-arvoinen herra!

Kun minulla kolme vuotta sitten oli onni vieraillla luonanne, olitte Te niin suosiollinen, että annoitte luvan teostenne kääntämiseen suomen kielelle vaatimatta siitä minkäänlaista korvausta. Yksi näistä teoksista on nyt myös jo ilmestynyt suomeksi, nimittäin ”Az új földesúr”, ja minulla on täten kunnia lähettää teille siitä yksi kappale.

Kääntäjän ei varmaankaan sovi itse arvioida omaa käännöstään; koska Teillä ei kuitenkaan ole mahdollisuutta tarkistaa käännöstä itse, suon itselleni oikeuden vakuuttaa Teille, korkea-arvoinen Herra, että tämä käännös on tehty kaikella sillä huolellisuudella, jota sellaisella kirjailijalla kuin Te, on teostensa käännöksiltä muille kielille oikeus vaatia. Niistä sanoista ja puheenparsista, jotka minulle, joka en vielä täydellisesti hallitse unkarin kieltä, ovat jääneet epäselviksi, on ystävänä professori J. Budenz ystävällisesti antanut selityksiä, ja tällä tavoin hän on vastannut minulle noin sataan kysymykseen, jotka olen tehnyt hänelle kirjallisessa muodossa. Suomalaisille lukijoille, joille Unkarin olosuhteet ovat vielä vähemmän tuttuja, olen lisännyt tekstin alle koko joukon selityksiä ja huomautuksia.

Olen vielä velvollinen pyytämään tieltä anteeksi sitä, että olen ilman Teidän lupanne julkaissut Kertbenylle osoittamanne kirjeen, joka sisältää omaelämäkertanne. Minun oli tarkoitus kirjoittaa teistä biografia itse, painettavaksi romaanin johdantona. – Mutta kun käännyin Budenzin puoleen pyytääkseni häneltä enemmän tietoja Teistä, kuin mitä täällä oli käytettävissä, hän lähetti minulle pyydettyjen tietojen ohessa myös katkelman Teidän kirjeestänne Kertbenylle, jotta voisin käyttää sitä biografian materiaalina. Tuo omaelämäkerta oli kuitenkin niin mestarillisesti kirjoitettu, että minun kirjoittamani elämäkerta olisi sen rinnalla jäänyt täysin varjoon, enkä siitä syystä halunnut riistää yleisöltä iloa tutustua siihen, ja käänsin ja painatin sen in extenso johdannoksi tähän kirjaan. Kun tämä [...] oli jo lähes valmiiksi painettu, ei minulla enää ollut aikaa pyytää siihen Teidän lupanne. Toivon kuitenkin, että ystävällisyydessänne antaisitte minulle tämän omavaltaisen teon anteeksi.

”Uuden Tilanhaltian” kustantaja, maisteri W. Churberg – erään parhaiten ulkomaisten kirjailijoiden teoksia sisältävän romaanisarjan julkaisija, saman sarjan, johon tämäkin romaani on otettu – lähettää Teille kunnioittavat terveisensä ja vilpittömän kiitoksensa sekä pyytää saada kiitollisuutensa vaatimattomana eleenä lähettää teille kappaleen teoksesta ”Eine Reise in Finnland” [En resa i Finland]. (Teksti on peräisin yhdeltä parhaista runoilijoistamme, Zachris Topeliukselta, ja

kuvitus on parhaiten taiteilijoidemme maalauksista.) Koska teoksen lopussa olevat tilastolliset tiedot ovat jo vanhentuneita, liitän mukaan vielä kansallisen tilastotoimistomme päällikön Pariisin maailmannäyttelyä varten laatiman lehtisen „Le Grand-Duché de Finlande” [Suomen suuriruhtinaskunta].

Samalla kun vakuutan teille, että ”Uusi Tilanhaltia” tulee suomalaisen yleisön keskuudessa saamaan suurta huomiota ja suosiota sekä omalta osaltaan kannustamaan sisukkuutta omissa kansallisissa pyrkimyksissämme – sillä meillähän on myös valitettavasti oma kansallisuuskamppailumme vallanhaluisia ruotsinkielisiä vastaan, ja myös meillä on tässä mielessä nähtävissä vasta „gyertyasznetelői napfény” [häivähdys päivänvaloa] – sulkeudun kunnioittavasti suosioonne. A. Almberg (Jalava).

LIITE 6

Niilo E. Wainion suomennos Petöfin runosta *Kansallislaulu (Nemzeti dal)*.
Päiväämätön käsikirjoitus. (N. E. Wainion arkisto)

Nouse madjar, maasi vuottaa!
Nyt jos koskaan sinuun luottaa!
Orjiks vaiko vapaiks jäätte?
Nyt on aika, päättäkäätte!
Madjarien jumalalle vanno vaan,
Vanno ettei orjiks enää milloinkaan.

Astuttu on orjanteitä,
Painaa isäin kirot meitä;
Vapaina he eli, kuoli,
Orjamaat' ei haudaks huoli.
Madjaritten jumalalle vanno vaan,
vanno ettei orjiks enää milloinkaan.

Raukka, ken ei maataan puolla,
ei sen eestä osaa kuolla,
Jolle kalliim' elo nurjin
Kuin on maansa mainen kurjin!
Madjarien jumalalle vanno vaan,
vanno ettei orjiks enää milloinkaan.

Miekka kahleet yltä loisi,
Miehen kouraan oivin oisi;
Vaan me kahleet saatiin halvat,
Siis taas käteen vanhat kalvat!
Maadjarien jumalalle vanno vaan,
vanno ettei orjiks enää milloinkaan!

Madjarein näin kunto taasen
ääsee arvoon maineikkaasen;
Vosisatain tahrat maamme
Hurmein pois jo huuhtokaamme!
Madjarien jumalalle vanno vaan,
Vanno ettei orjiks enää milloinkaan.

Haudoillemme lastenlapset
Vielä kertyy kultahapset
Meitä kiittäin rukoillakseen,
Mainettamme muistellakseen.
Madjarien jumalalle vanno vaan,
Vanno ettei orjiks enää milloinkaan.

LIITE 7

Suomea käsitlevä katkelma Mór Jókain teoksesta *Görögtűz* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1970, 174–176).

Egy nemes öntudatos kicsiny nép, mely nem nevezi magát finneknek, ahogy az idegenek csúfolják, hanem kalevainoknak, a nagy nemzeti hős Kaleva után, kinek harci erényét a népmondai hősköltemény megörökítette. A finn Kalevala Homér Iliásza mellé sorakozik. Tehát hős korszaka is volt e népnek, mint a magyarnak. S arra lelkesülten emlékeznek. Hőskölteményeit minden kunyhóban éneklük. Most is bátor, elszánt és a legjobb lövő. – De az egész északi kolossz fekszik fölötte.

Ha fegyverrel akarná megvédeni magát, egy esztendeig nem tartan az élete. Sík mezősége fenyérfedte homokbuckái hamar át lennének változtatva temetőkertté. Nem kérhet segílyt hatalmasabb rokon nemzetektől. Egyik szomszédja a tenger, a másik Svédország. Idegen elem mind a kettő. A kis anonym statiszta nemzet akármikor letűnhetne a nagy európai komédiaház színpadáról, a t.c. közönség azt se fogná kérdezni, hová lett?

És a kis népecske megmutatja, hogyan lehet sokáig élni? Ha a test kicsiny, a szellem lehet nagy. Hősiesége a türelem, a lemondás, a sorssal kibékült szenvedés; szereti a munkát; természete a takarékoság; az egész nemzet egy család, melynek első törvénye a közös szeretet. Hogy a börtönök, rendőrök ne kerüljenek pénzbe nem támaszt tolvajokat magából, nem éneklük meg a rablókat, hanem inkább az erényt, emberszeretetet, jótékonyságot oltja be a nép szívébe. (Minden embert becsületessé tenni, ez az ő kriminálkódexe; egy §. az egész.) A kalevain nép tiszteli az öregséget, ápolja a gyermekeket, vezeti a fiatalságot, úgy tartja meg magát. Tanul és tanít. S kinek tanul, kinek tanít? Csak egyedül magának. Nyelvét maroknyi népén kívül nem beszéli senki a kerek földön. S nyelve tiszta és gazdag, tele kifejezéssel. Költőiben láng, tudásaiban alaposág. A tudomány általános nemzeti kincs nála. Mikor egy ifjút tudorrá babérkoszorúznak, az egy nemzeti ünnep, mint másutt a csatából hazatérő hős dialalbevonulása. Ez az ő várnégyszöge, az ő arzenálja. Ez az ő aranybányája. Lerója a tartozását a hatalom iránt, de el nem adja magát szolgájának. Ez az ő alkotmányos szabadsága.

S mennyire tudja szeretni azt az ő kicsiny szegény hazáját! Minő lelkesedéssel szól róla a nemzeti költő éneke! Annak a homokpartjai, szigetkéi, szalmás gúnyhói szebbek, drágábbak a világ minden gazdag vidékeinél! Hálát ad az égnek hogy ilyen szép hazát adott neki. Nem siránkozik hazája elvesztén azért, mert meghódította azt az idegen. Nincs az ő hazája elveszve. Megmaradnak neki a fiai, s boldogok, hogy hazájuknak élhetnek. Megkoszorúzzák őseik emlékét, kik vérüket ontották a kis hazáért, s azt mondják: „Legyen áldott, aki ezt a boldog országot szerezte számukra; ami után még a túlvilág üdvösségéből is vissza fognak sohajtozni!”

Suomennos:

Suomen kansa on jalo, itsetietoinen, pieni kansa, joka ei nimitä itseään finneiksi, kuten vieraat häntä pilkkaavat, vaan kalevalaisiksi suuren kansallis-sankarinsa mukaan, jonka uljuutta kansalliset runot ikuistuttavat. Suomalainen Kalevala on sankariepos kuten Iliaskin. Siitä päättäen tämän kansan alku oli sankarimainen, kuten

unkarilaistenkin; tuota sankarimaisuutta runoissa muistellaan. Sen sankarirunoja lauletaan joka ainoassa mökissä. Se on yhä rohkea, päättäväinen ja hyvä ampumaan. – Mutta koko pohjoinen kolossi lepää sen yllä.

Jos tuo kansa tahtoisu puolustaa itseään aseu, ei se pysyisi hengissu yhtu vuottakaan. Sen tasaiset niityt ja havumetsän peittämät hiekkakummut muuttuisivat pian hautausmaiksi. Se ei voi pyytää apua mahtavammilta sukulaiskansoilta. Yhdellä puolella sen naapurina on meri, toisella Ruotsi. Vieraita elementtejä molemmat. Tuo pieni nimetön, sivuosaa näyttelevä kansa voisi milloin tahansa kadota jäljettömiin suuren eurooppalaisen komediateatterin näyttämöltä, eikä yleisö edes kysyisi, mihin se on joutunut.

Tämä pieni kansa osoittaa, miten voi elää pitkään. Jos ruumis on vähäinen, voi henki olla suuri. Tämän kansan urheus on sen rauhallsuus, tyytyminen, kohtalonsa hyväksynyt kärsimys; se rakastaa työtä, on luontaisesti säästäväinen, koko kansa on kuin yhtu perhettä, jonka tärkein laki on rakkaus toisiaan kohtaan. Jotta vankilat ja poliisit eivät veisi rahaa, he eivät ylistä ryöväreitä, vaan ennemminkin hyveellisyys, ihmisrakkaus, hyväntekeväisyys täyttää kansan sydämen. (Kaikkien ihmisten rehellisyys, se on heidän rikoslakinsa, yhteensä yksi ainoa pykälä.) Kalevalainen kansa kunnioittaa vanhuutta, hoitaa lapsiaan, ohjaa nuorisoa, ja huolehtii näin itsestään. Sen kieltä ei puhu koko maailmassa kukaan, paitsi se itse, kourallinen väkeä. Ja sen kieli on kaunis, täynnä ilmaisuvoimaa. Sen runoilijoissa on tulta, tiedemiehissä perinpohjaisuutta. Tiede on tälle kansalle kansallinen aarre. Kun nuorukainen seppelöidään tiedemieheksi, vietetään kansallista juhlapäivää, aivan kuin muualla juhliittaessa taistelusta kotiin palaavaa sankaria. Se on heidän linnoituksensa, heidän arsenaalinsa. Se on heidän kultakaivoksensa. Se kuittaa velvoitteet vallanpitäjiä kohtaan, eikä antaudu orjuuteen. Sellainen on sen perustuslaillinen vapaus.

Ja kuinka suomalainen rakastaa tuota pientä, köyhää maatansa! Millaisella innostuksella laulaa siitä kansallisrunoilija! Tuon maan hiekkarannat, saaret, pienet mökit ovat rakkaimmat maailman kaikista rikkauksista. Se kiittää luojaansa, joka on antanut sille niin kauniin kodin. Se ei valita kotimaansa joutumista hukkaan sen tähden, että vieras on sen valloittanut. Ei sen kotimaa ole menetetty. Sillä on jäljellä poikansa, jotka iloitsevat siitä, että saavat elää kotimaataan varten. ”Siunattu olkoon se, joka on hankkinut heille tämän onnellisen maan; vielä tuonpuoleisen autuudestakin he huokaavat sitä muistellen!”